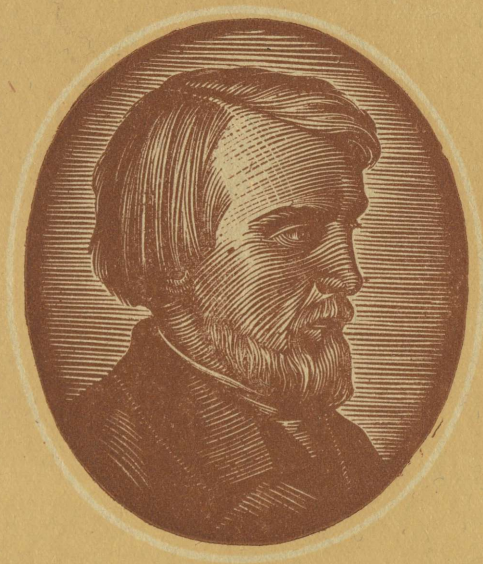

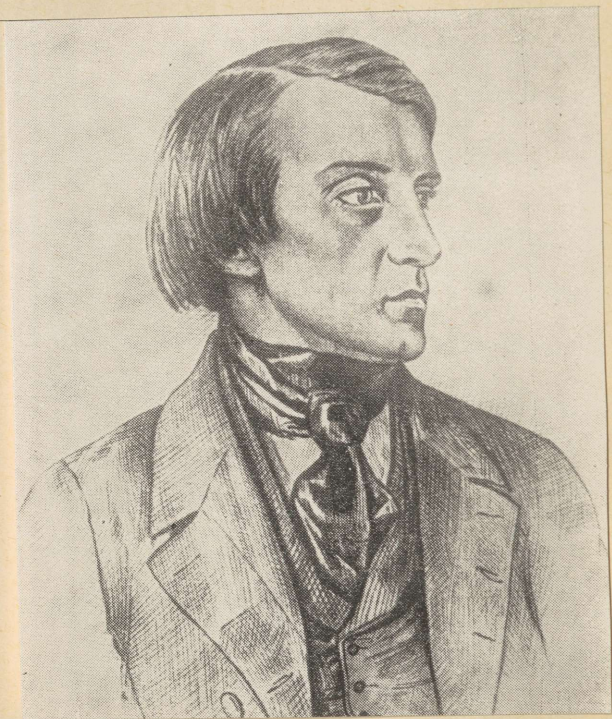
V. BELINSKI
—
VALITUD
ARTIKLID

V. BELINSKI
VALITUD ARTIKLID
I

RK
LUKIRJANDUS JA KUNST

V. BELINSKI · VALITUD ARTIKLID I

V. BELINSKI

VALITUD ARTIKLID

I

RK

„ILUKIRJANDUS JA KUNST“

TALLINN 1948

EESSÕNA

Sada aastat pärast suure vene revolutsioonilise demokraadi ja kirjanduskriitiku Vissarion Grigorjevitš Belinski (1811—1848) surma ilmub eesti keeles esmakordselt valik tema teoseist.

Väljaanne on kavastatud kolmeköitelisena. Arvesse võttes, et V. Belinski teoseid ei ole seni eesti keeles veel üldse ilmunud, ei lähtunud köidete sisu jaotamisel kronoloogilisest printsüübist, vaid tahteti juba esimese köitega anda teatav läbilõige Belinski loomingu, alates tema ilmumisest vene kirjanduse areenile „Kirjanduslike unistustega“ kuni tema viimaste teosteni, milles ta esineb tõelise revolutsioonilise demokraadina („Kiri Gogolile“) ja kuulutab kõrgeideelist, ühiskondlikult suunatud kunsti, hülgab põhimõtte „kunst kunsti pärast“ („Pilk 1847. aasta vene kirjandusele“). Teises köites avaldatakse Belinski mahukaim teos: artiklite sari Puškinist, mis on parimaid kirjanduskriitilisi monograafiaid kogu maailmakirjanduses. Kolmas köide sisaldab Belinski üksikuid kriitilisi artikleid vene kirjanduse suurmeestest (Gogol, Lermontov jt.).

Käesoleva I köite avaartikkel „Kirjanduslikud unistused“ ilmus aastal 1834 nädalalehes „Molva“. See äratas otsekohe laialdast tähelepanu, üllatas lugejaid oma mõtterikkuse ja peene kirjandusliku vaistuga ning tõi Belinskile väljapaistva kirjanduskriitiku kuulsuse. Belinski tõukas selle artikliga ümber kõik tollaegsed puuslikud, kellele igasugused kroonukriitikud kirjutasid ditürambe, ja näitas halastamatu sarkasmiga, kui tühised olid need sulerüütliid, keda tollaegses kirjanduselus „geeniustena“ kõrgeks kiideti. Belinski tungib „Kirjanduslikes unistustes“ kallale Katariina-aegsele õue-
laulikuile kui ka oma kaasaegseile tsaari ees lõmitavaile literaatidele — Gretšile, Bulgarinile, Senkovskile (Parun Brambeus), Kukolnikile ja teistele, kes pretendeerisid geniuse nimele, ning tõstab

samal ajal aukohale tõeliselt suured kirjanikud (Puškin, Krõlov, Gribojedov). Selles mõttes täitis artikkel „Kirjanduslikud unistused“ kahtlemata oma positiivse ülesande. Teiselt poolt ei saa märkimata jätta, et noor Belinski oli selle artikli kirjutamise ajal veel täielikult idealistliku filosoofia mõju all ja tema vaated kunstile olid kujunenud saksa literaatide-idealiste seisukoha omaksvõtmise tulemusena. Belinski väidab siin, et maailm on „ühtse, igavese idee (mis on mõte ühtsest, igavesest jumalast) hingus“ ja et kunsti missioon ja eesmärk on „kujutada, reprodutseerida... üldise elu ideed“; ütleb, et kunstil ei ole eesmärki temast endast väljaspool. „Kirjanduslike unistuste“ põhjal Belinski filosoofiliste ja esteetiliste seisukohtade üle otsustama hakata oleks aga täiesti väär, sest nagu me tema hilisemaist teoseist näeme, loobus ta hiljem lõplikult tunnustamast „kunsti kunsti pärast“ ja vabanes idealistliku filosoofia mõjust.

Artiklis „Tšitšikovi seiklused ehk Surnud hinged“, mis pärineb aastast 1842, näeme juba sootuks teist Belinskit, kes võitleb realistliku kunstisuuna eest, Belinskit, kes kaitseb kogu oma tulise sõna jõuga selle suuna, mida me nüüd nimetame kriitiliseks realismiks, üht väljapaistvaimat teost, Gogoli „Surnud hingi“, või õigemini, võtab kokku tema, Belinski poolt peetud lahingute tulemused. Need lahingud algatas ta kohe Gogoli ilmumisel vene kirjandusse. Teisest küljest valab ta külma vett sinna, kus mõned kriitilise vaistuta inimesed kippusid Gogolit oma kiidulauludega profaneerima, nagu näeme poleemikast Konstantin Aksakovi brošüüri puhul („Mõni sõna Gogoli poemist Tšitšikovi seiklused ehk Surnud hinged“).

„Ivan Andrejevits Krõlov“ kuulub aastasse 1845 ja kujutab endast kokkusurutud kujul selle vene klassiku loomingu üksikasjalist analüüsi. Krõlov on ka eesti lugejale jõudnud hästi tuttavaks saada, ja see moment on olnud üheks ajendiks, miks mainitud artikkel on võetud juba esimesse köitesse.

„Mõtteid ja märkmeid vene kirjandusest“ (1846) ja „Pilk 1847. aasta vene kirjandusele“ kuuluvad Belinski kõige hilisemasse tegevusperioodi, kus ta avaldub kriitikuna ja eesrindliku mõtte kandjana kogu oma suuruses. „Mõtteis ja märkmeis vene kirjandusest“ käsitleb Belinski kokkuvõtlikult kõiki neid teemasid, mida ta oma kirjanduslikus tegevuses on korduvalt puudutanud: kirjanduse ja ühiskonna vastastikused suhted, kriitika iseloomustus, saksa filosoofia

fia, prantsuse ja inglise kirjandus, ilukirjandus ja kunst, geenius ja talent. Erilise tähtsusega on aga „Pilk 1847. aasta vene kirjandusele“. Siin on kõige reljeefsemalt esile toodud Belinski käsitus realismist („naturaalkoolkonnast“, nagu ta seda nimetab) kui kunstivoolust, milles ta nägi omaaegse kirjanduse suurimaid võite ja milles ta oli suunanäitajaks vene kirjandusele.

Viimane käesolevasse köitesse võetud Belinski teos on tema „Kiri Gogolile“, „mis tegi kokkuvõtte Belinski kirjanduslikust tegevusest, oli üks parimaid tsenseerimata demokraatliku trükisõna teoseid, on säilitanud tohutu, elava tähtsuse seniajanigi“ (Lenin, Teosed, XVII k., lk. 341).

„Kiri Gogolile“ on kirjutatud Gogoli reaktsioonilise raamatu „Valitud kohad kirjavahetusest sõpradega“ puhul, mis ilmus aastal 1847. Selles teoses ütles Gogol lahti oma varasemaist ilukirjanduslikest teoseist, mis tõid talle kuulsuse suure realistina, ja kaitses täieliku obskurandina isevalitsust, õigeusu kirikut ja pärisorjust.

Kui kõigis oma artiklites oli Belinski paratamatult sunnitud alatasa arvestama tsaari-Venemaa isevalitsuse tsensuuri tihedat tõket ega saanud iialgi anda vaba voli oma mõtteile, siis selles kirjas valab ta välja oma hinge kogunenud püha viha isevalitsuse, religiooni ja kogu selle pimeduse ja vägivalla vastu, mille all ägasid Belinski poolt nii väga armastatud Venemaa ja vene rahvas. Selles kirjas näeme Belinskit revolutsioonilise demokraadina, näeme teda oma aja kõige eesrindlikumate mõtete kandjana Venemaal.

Arusaadavalt ei saanud see kiri tema kirjutamise ajal ilmuda Venemaal trükis. Sellest hoolimata oli tema mõju määratu suur. Ta levis käsitsi paljundatuna käest kätte, teda luges vaimustusega kogu Venemaa revolutsiooniline noorsugu, teda õpiti pähe. See kiri oli revolutsiooniliste ringide tegevusprogrammiks. Tsaari nuhid jälitasid kirja lugejaid ja edasiandjaid. F. Dostojevski saadeti ainult selle kirja ettelugemise pärast sunnitööle.

Trükis ilmus „Kiri Gogolile“ esmakordselt välismaal aastal 1855, A. Herzeni ajakirjas „Poljarnaja Zvezda“. Täielikult ei saanud kiri Venemaal üldse ilmuda enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. Seda rohkem on ta levinud korduvais trükkides nõukogude võimu ajal, ning see vene revolutsioonilise publitsistika väljapaistvamaid mälestusmärke on saanud kõigi Nõukogude Liidu rahvaste omandiks.

Tõlkijad.

KIRJANDUSLIKUD UNISTUSED

(*Eleegia proosas*)

1

Ma sellist tõe sinu kohta kokku räägin,
mis halvem igast varest. Siin, rekomendeerin!
Kuis säärast meest võiks viisakamalt kutsuda?

Gribojedov, Häda mõistuse pärast.

Kas teil on häid raamatuid? — Ei, kuid meil
on suuri kirjanikke. — Siis on teil vähe-
malt olemas kirjandus? — Vastupidi, meil on
olemas ainult raamatukaubandus.

Parun Brambeus.

Kas mäletate seda õndsat aega, mil meie kirjanduses
oli juba ärkamas mingi eluhingus, mil ilmus talent talendi
järel, poeem poemi järel, romaan romaani järel, ajakiri
ajakirja järel, almanahh almanahhi järel; seda kaunist
aega, mil uhkeldasime olevikuga, hellitasime end tulevi-
kuga ja, uhked sellest, mis meil oli, veel rohkem aga
magusaist lootustest, olime kindlalt veendunud, et meil
on omad Byronid, Shakespeare'id, Schillerid, Walter
Scottid? Paraku! kus oled sina, *o, bon vieux temps*, kus
olete teie, röömustavad unistused, kus oled sina, lootus-
veetleja! Kuidas kõik on muutunud nii lühikese ajaga!
Milline hirmus, südantlõhestav pettumus pärast nii suurt,
nii magusat hurma! Murdusid meie kirjanduslike atlee-

tide kõmbikesed, purunes õlest poodium, millele vaevaliselt ronis kuldne keskpärasus, ühes sellega vaikisid, uinusid ja kadusid ka need vähesed ja väikesed anded, kellest me tollal nii võlutud olime. Me magasime ja nägime end Kröösusena, ärkasime aga Irosena. Paraku! kui hästi sobivad kõigi meie geeniuste ja poolgeeniuste kohta need poeedi liigutavad sõnad:

Ja veel puhkemata, närbus
pilves päeva hommikul!

Jah, enne ja nüüd, tollal ja praegu! Suur jumal!... Puškin, esijoones vene poeet, Puškin, kelle tugevaist ja võimsaist lauludest hoovas esmakordselt vene elu hingust, kelle mänglevat ja mitmekülgset talenti Venemaa nii armastas ja hellitas, kelle harmoonilisi helisid ta nii ahnelt kuulas ja millele ta nii suure armastusega vastas, Puškin — „Poltaava“ ja „Godunovi“ autor, ning Puškin — „Angelo“ ja teiste surnud, elutute muinasjutude autor!... Kozlov — mungakannatuste mõtlik laulik, kannatuste, mis maksid kauneile naislugejaile nii palju pisaraid, too pime, kes nii harmooniliselt oma suurepäraseid nägemusi meile edasi andis, ja Kozlov — pikkade ja lühikeste ballaadide ja teiste luuletuste autor, luuletuste, mis on avaldatud „Biblioteka dlja Tštenija's“ ja millest võib öelda ainult seda, et neis k o i k o n h ä s t i, nagu juba märgiti „Molvas“!... Milline vahe!... Palju, väga palju võiks korjata sääraseid kurbi võrdlusi, sääraseid kibestavaid kontraste, kuid... lühidalt, nagu ütleb Lamartine:

*Les dieux étaient tombés, les trônes étaient vides!*¹

¹ Jumalad langesid, troonid jäid tühjaks. Tõlk.

Missugused uued jumalad tulid vanadest vabaksjäänud kohtadele? Paraku! nad tulid nende asemele, ilma et oleksid suutnud neid asendada. Varem meie Aristarchosed, andudes nooruslikele lootustele, mis veetlesid tol ajal kõiki, hüüdsid lapseliku lihtsameelsuse joovastuse uimas: Puškin — põhjamaa Byron, praegusaegse inimkonna esindaja! Nüüd meie kirjanduslikel turgudel kisendavad väsimatud heerolid valjult: Kukolnik, suur Kukolnik, Kukolnik — Byron, Kukolnik — Shakespeare'i vahva võistleja! Põlvili Kukolniki ees!¹ Nüüd on Baratõnskeid, Podolinskeid, Jazõkoveid, Tumanskeid, Oznobišineid asendanud hr-d Timofejevid ja Jeršovid; nüüd kiidetakse üles samal tegevusalal, kus nende kuulsus on vaikinud, hr-sid Brambeusi, Bulgarineid, Gretše ja Kalašnikove vanasõna järgi: kui inimesi pole, on Foma'gi aadlimees. Esimesed kas kostitavad meid taoti vanade lauludega vanal viisil või säilitavad malbet vaikust; viimased vahetavad komplimente, nimetavad üksteist geeniuks ja karjuvad kõigile kuuldavalt, et nende raamatud kiiremini ära ostetaks. Me pole kunagi olnud mõõdukad geeniuks loorberipärja andmisega, oma luule korüfeede kiitmiseга: see on meie ammune pahe; varem oli selle põhjuseks vähemalt süütu vaimustus, mis tulenes õilsast allikast — armastusest omamaise vastu; nüüd on aga kõik rajatud ainult omakasupüüdlikele arvestustele; liiatigi varem oli veel, millega kiidelda, nüüd aga... Ilma et me hr. Kukolniki suurepärasest talenti tahaksime solvata, võime me siiski selge sõnaga öelda, et Puškini

¹ „Biblioteka dlja Tštenija“ ja „Invaliidsed lisandid kirjandusele“ (nii nimetas V. Belinski „Kirjanduslikke lisandeid „Russki Invaliidile“ “. Tõlk.).

ja tema, hr. Kukolniki vahel on lõpmatu vahemaa, et
tema, hr. Kukolniki juurest Puškinini on

Nii kaugel maa kui taevatahени!

Jah, Krõlov ja hr. Zilov, Zagoskini „Juri Miloslavski“
ja hr. Gretši „Must naine“, Lažetsnikovi „Viimane
novik“¹, hr. Massalski „Streletsid“ ja hr. Bulgarini „Ma-
zepa“, Odojevski, Marlinski, Gogoli jutustused ja
hr. Brambeuse — lubatagu öelda — jutustused!!!...
Mida see kõik tähendab? Mis on säärase tühjuse põhju-
seks meie kirjanduses? Või tõepoolest meil ei ole
kirjandust?...

2

Pas de grâce!

Hugo, *Marion de Lorme.*

Jah, meil ei ole kirjandust!

„Tore lugu! See on alles uudis!“ kuulen ma tuhandest
suust vastuseks oma hulljulgeile sõnadele. — „Aga meie
ajakirjad, kes meie asemel väsimatult tegelevad Euroopa
hariduse püüdmisega, meie almanahhid, mis on täis geni-
aalseid katkendeid lõpetamata poemidest, draamadest,
fantaasiatest, meie raamatukogud, mis on täis kiilutud
paljude tuhandete vene teostega, meie Homerosed, Sha-
kespeare'id, Goethed, Walter Scottid, Byronid, Schillerid,
Balzacid, Corneille'd, Molière'id, Aristophanesed? Kas
meil ei ole Lomonossov, Heraskov, Deržavin, Petrov,
Dmitrijev, Karamzin, Krõlov, Batjuškov, Žukovski, Puš-

¹ Novik — hiljuti riigiteenistusse astunud noor aadlik. *Tõlk.*

kin, Baratõnski jt. jt.? Ahah! Mis te selle peale ütlete!"

Vaat mida, armulised härrad: kuigi mul ei ole au olla parun, on mul oma fantaasia, mille tõttu ma jään kindlaks selle saatusliku mõtte juurde, et vaatamata sellele, et meie Sumarokov jättis tragöödia alal kaugele maha härra Corneille' ja härra Racine'i ja tähendamissõnades härra LaFontaine'i; et meie Heraskov, kes lüüral venelaste suurt kuulsust kõrgeks kiitis, sai võrdseks Homerosse ja Vergiliusega ning Vladimiri ja Joanni kilbi all pääses elusana ja tervena surematuse templisse¹; et meie Puškin suutis väga lühikese ajaga astuda Byroni kõrvale ja saada inimkonna esindajaks; vaatamata sellele, et meie ammutamatu Faddei Venediktovitš Bulgarin, kurjade pahede tõeline piits ja tagaajaja, juba kümme aastat tõestab oma teoseis, et *comme-il-faut*-inimesel ei kõlba kelmust ja valskust teha ning et joomine ja vargus on andeksandmatud patud, kes oma eetiliskirjeldavate ja kõlblasatiiriliste (kas ei oleks õigem öelda politseilike) romaanidega ja rahvalik-humoristlike artiklikestega viis terveid sajandeid edasi meie külalislahket isamaad kõlbluse parandamise alal; vaatamata sellele, et meie noor luulelõvi, meie vägev Kukolnik, jõudis esimese hüppega järele kõikehõlmavale hiiglasele Goethele ja ainult teise hüppega jäi natuke Krjukovskist maha; vaatamata sellele, et meie auväärt Nikolai Ivanovitš Gretš (üheskoos ja ühel meelel Faddei Venediktovitšiga) meie keele osadeks lahkas ja liigendeiks lahti võttis ning tema seadused kirja pani oma kolmik-grammatikas, selles tõelises seadusetelgis, kuhu peale tema, Nikolai

¹ S. o. hr. Kaidanovi „Uldisse ajaloosse“.

Ivanovitš Gretši ja tema sõbra Faddei Venediktovitši pole ühegi profaani jalg siia maani astunud; see Nikolai Ivanovitš Gretš, kes kogu oma elu ajal pole teinud grammatilisi vigu ja ainult oma imekaunis poeesialoomingus — „Mustas naises“ — alles esimest korda, tundelise vürsti Šalikovi poolt tabatuna, grammatikaga tülli läks, nähtavasti liialt kaasahaaratuna oma ülevoolavast fantaasiast; vaatamata sellele, et meie hr. Kalašnikov Vene-Ameerika — Siberi otsata kõrbete lopsakal kirjeldamisel ja tema metsiku ilu kujutamisel Cooperi üle trumpas; vaatamata sellele, et meie geniaalne Parun Brambeus oma paksu fantastilise raamatuga surmas Champollioni ja Cuvier', kaks suurimat šarlatani ja petist, keda võhiklik Euroopa siia maani rumalast peast suurteks õpetlasteks pidas, ning oma salvava teravmeelsusega lõi jalust maha Voltaire'i, maailma teravmeelseima mehe ja naljahamba; vaatamata sellele, ütlen ma, et rumal väide, nagu poleks meil kirjandust, lükati nii veenvalt ja kaunisõnaliselt ümber ja et selle ümberlökkamise teostas nii targalt ja jõuliselt „Biblioteka dlja Tštenijas“ sügavmõtteline aasia kriitik Tütündži-Oglu; — vaatamata kõigele sellele ma kordan: meil ei ole kirjandust!... Oh! Väsisin ära! Andke aega toibuda, hing jäi kinni!... Tõsi, säärasest pikast perioodist jääb hing kurku kinni isegi Parun Brambeusel, kes on ise meister pikkade perioodide peale...

Mis on kirjandus?

Mõned räägivad, et ühe rahva kirjanduse all tuleb mõista kogu tema vaimse tegevuse ringi, mis avaldub trükisõnas. Selle põhjal moodustavad näiteks meie kirjanduse Karamzini „Ajalugu“ ning hr-de Emiini ja S. N. Glinka „Ajalugu“, Schlezeri, Eversi ja Katšenovski

ajaloolised uurimused ning hr. Senkovski artikkel „Islandi saagadest“, Vellanski ja Pavlovi füüsika ning „Kopernikuse süsteemi purustamine“ koos brošüüriga lütikatest ja prussakatest; Puškini „Boris Godunov“ ning mõned stseenid ajaloolistest draamadest kapsasupi ja aniisiviinaga, Deržavini oodid ja hr. Svetšini „Aleksandroid“ jm. Kui nii, siis meil on kirjandus ja pealegi niisugune kirjandus, mis on rikas kõlavate nimede ja niisama kõlavate teoste poolest.

Teised mõistavad kirjanduse all teatavat hulka ilukirjanduslikke teoseid, s. o., nagu prantslased ütlevad, *chef d'oeuvres de littérature*. Ka selles mõttes on meil kirjandus olemas, sest me võime kiidelda suurema või väiksema arvu Lomonossovi, Deržavini, Hemnitseri, Krõlovi, Gribojedovi, Batjuškovi, Žukovski, Puškini, Ozerovi, Zagoskini, Lažetšnikovi, Marlinski, vürst Odojevski ja veel mõnede teiste teostega. Aga kas on ühtegi keelt maailmas, milles ei oleks kuigivõrd eeskujulikke kunstiteoseid, kas või rahvalaule? Kas selles on midagi imelikku, et Venemaal, mis oma suuruselt ületab kogu Euroopa ja rahvaarvult iga Euroopa riigi üksikult võetuna, — kas selles on midagi imelikku, et selles uues Rooma riigis on ilmunud andekaid inimesi rohkem kui näiteks mõnes Serbias, Rootsis, Taanis ja teistes kääbusmaades? Kõik see on loomulik, ja kõigest sellest veel sugugi ei järgne, et meil oleks olemas kirjandus.

Kuid on veel kolmas arvamus, mis ei sarnle kummagagi eelmistest, arvamus, mille järgi kirjanduseks nimetatakse sedalaadi sõnakunstiteoste kogu, mis on nende inimeste vaba inspiratsiooni ja üksmeelsete (olgugi mitte kokkulepitud) jõupingutuste vili, kes on loodud kunsti jaoks, elavad ainult kunstile ja hävivad väljaspool kunsti, kes

oma kunstiteostes täielikult väljendavad ja reprodutseerivad selle rahva vaimu, kelle hulgas nad on sündinud ja kasvanud, kelle elu nad elavad ja kelle vaimust nad on läbi imunud, kes väljendavad oma loomingus selle rahva siseelu salajasimate sügavusteni ja tukseteni. Niisuguse kirjanduse ajaloos ei ole ega saagi olla hüppeid: vastupidi, selles on kõik järjekindel, kõik on loomulik, ei ole mingeid vägivaldseid või sunniviisilisi murranguid, mis tulenevad mingist võõrast mõjust. Selline kirjandus ei saa ühel ja samal ajal olla prantsuse, saksa, inglise ja itaalia kirjandus. See mõte pole uus: seda on ammu ja tuhat korda öeldud. Tundub, et seda pole vajagi korrata. Kuid paraku! Kui palju on banaalseid tõdesid, mida meil tuleb lakkamatult korrata, iga päev ja kõigile kuuldavalt! Meil, kus kirjanduslikud arvamusel on nii ebakindlad ja vankuvad, kirjanduslikud küsimused nii tumedad ja mõistatuslikud; meil, kus üks ei ole rahul „Fausti“ teise osaga, teine on vaimustuses „Mustast naisest“, üks kirub „Lucrezia Borgia“ veriseid õudusi, tuhanded aga naudivad hr-de Bulgarini ja Orlovi romaane; meil, kus publik kujutab endast inimesi pärast Paabeli keeltesegadust, kus

Uks nõuab vaid arbuusi
Ja teine hapukurki;

lõpuks meil, kus nii odavalt müüakse ja ostetakse geeniuseloorberipärgi, kus igasugune taibukus, mida toetab jultumus ja häbitus, omandab kõlava kuulsuse, nurjatult mõnitades inimkonna kõiki pühadusi ja suurusi mingisuguse paruni maski all; meil, kus terve kirjanduse ja kõigi tema geeniusel ostuleping toob tuhandeid tellijaid mõnele äriajakirjale; meil, kus rumal jams, mis kujutab endast Tredjakovskite ja Eminite unustatud õpetatuse

taassündi, kuulutatakse valjul häälel ülemaailmalisteks artikliteks, mis pidavat tegema otsustava murangu Vene ajaloos? ... Ei: kirjutagu, rääkigu, karjugu igauks, kel on natukegi omakasupüüdmatut armastust isamaa vastu, hea ja tõe vastu; ma ei ütle teadmissi, sest paljud kurvad kogemused on meile näidanud, et tõe valas ei lange teadmised ja suur õpetatus kunagi kokku erapooletuse ja õiglusega ...

Niisiis, kas meie sõnakunst õigustab minu poolt toodud viimast kirjanduse definitiooni? Et seda küsimust lahendada, heidame põgusa pilgu meie kirjanduse arengukäigule Lomonossovist, tema esimesest geeniusest, kuni hr. Kukolnikini, tema viimase geeniuseni.

3

*La verité, la verité! rien plus que la verité!*¹

„Kuidas? Mis see on? Kas tõesti ülevaade?“ küsivad minult kohkunud lugejad.

Jah, armulised härrased, kui see ka ei ole päris ülevaade, on ta midagi selle taolist. Niisiis — *silence!* — Aga mis ma näen? Te kortsutate kulmu, kehitate õlgu, karjute kooris: „Ei, vennas, see nali on vana — meid sa ei peta ... Me pole veel unustanud eelmisi ülevaateid, millest meil jube hakkas! Küllap me teame juba ette peast kõike seda, millest sa meile hakkad jutlust pidama. Me teame ise seda kõike niisama hästi kui sina. Nüüd pole enam asi nii nagu varem: siis oli teiesugustel tunnustamata ülevaatekirjutajail hea meid, vaeseid lugejaid, nina-

¹ Tõde, tõde, ei midagi peale tõe! Tõlk.

pidi vedada, nüüd aga on igaüks ise tarkust kogunud ja oskab risti ja põiki arutada iga asja . . ."

Mis on mul vastata sellele paratamatule tervitusele? . . . Mitte ei tea kohe . . . Ometi . . . lugege läbi, kas või niisama, igavuse pärast — nüüd, teate, ei ole ju midagi lugeda, nii et ka see on parajal kohal . . . Võib-olla (millega küll kurat nalja ei tee!) — võib-olla leiate minu lühikeses (kas kuulete — l ü h i k e s e s !) ülevaates kui mitte just liiga tarku asju, siis ka mitte liiga rumalaid; kui mitte just liiga uusi, siis ka mitte liiga kulunud . . . Pealegi maksavad ju midagi ka tõde, erapooletus, hea kavatsus . . . Mis, te ei usu? — Pöörate mulle selja, vangutate pead, lööte käega, topite kõrvad kinni? . . . Noh, jumal teiega: paluma ma ei hakka, kui tahate, lugege, kui ei taha, ärge lugege; igaüks võib teha, mis tahab! . . . Muide, mis ma teiega kauplen? Ei — palun mitte pahaks panna: meeldib või ei meeldi, läbi lugema peate: milleks siis olete lugema õppinud? Niisiis jumala õnnistusega asja juurde!

Teie, austatud lugejad, ehk ootate, et mina alustan meie üliõpetatud Aristarchoste, kellel on palju jõudeaega, kiiduväärt kombe kohaselt oma ülevaadet kõigi asjade algusest — Leda munast, et teile näidata, missugune mõju vene kirjandusele oli maailma loomisel, esimese inimese pattulangemisel, siis Kreekal, Roomal, suurel rahvaste rändamisel, Attilal, rüütelkonnal, ristsõdal, kompassi, püssirohu, trükikunsti leiutamisel, Ameerika avastamisel, reformatsioonil, Kolmekümneaastasel sõjal jne.? Te lõite võib-olla juba tõsiselt kartma, oodates, et ilma igasuguse viisakuseta võtan teil kraest kinni ja vean laevale „John Bull“ ning lennutan sellel nagu lendaval vaibal otse Indiasse, sellele imekaunile inimsoo

kodumaale, sellele suurepärasele Himaalaja, elevantide, tiigrite, lõvide, boamadude, ahvide, kulla, kalliskivide ja koolera maale; te võib-olla arvate, et ma jutustan teile „Ramajana“ ja „Mahābhārata“ sisu, analüüsin „Sakuntala“ jäljendamatu ilu, näitan teile Magadeva ja Šiva preestrite komplitseeritud ja lopsaka mütoloogia rikkust ja kõnelen sel puhul pikalt ja laialt sanskriti ja slaavi keele hämmastavast sarnasusest? Ei, armulised härrased, ärge petke end nii meeldiva lootusega: see ei lähe täide, ja küllap vist teie omaks rõõmuks; sest — tunnistan teile avameelselt — veda pühad kirjad on mulle täielik hiina keel ning india poeeme ja draamasid ei ole ma isegi tõlkes näinud. Ärge oodake ka, et ma viin teid püha Gangesse kaldailt Tigrise ja Eufrati õitsvaile kaldaile, kus inimsugu oma lapseas purustas puuslikud ja hakkas tuld kummardama; ärge oodake, et ma jultunud käega hakkakan kiskuma neitsilikku katet vanade maagide või Osirise ja Isise preestrite saladustelt veerikka Niiluse kallastel; ärge arvake, et ma viin teid möödaminnes Araabia kõrbesse, et liivaookeanis, vuliseva allika juures, laialehelise palmi varjus seletada teile seitset kuulsat *Moal-lakati* laulu. Tõsi küll, tee nendele maadele on mulle niisama tuttav kui kõigile teistele meie ülevaatekirjutajatele, kuid ma kardan teiega nii kaugele minna: kahju on teist — võib-olla väsite või hälbite teelt. Samuti Kreekast ja tema kaunist ning rikkalikust kirjandusest ei kuule te minult midagi; ka lähen ma saatusliku vaikimisega mööda igavesest Roomast. Ei, ärge kartke! Ma ei taha matkida meie endisi, praegusi ja võib-olla tulevasi ülevaatekirjutajaid, kes hakkavad alati ühtmoodi peale, Leda munast, ja lõpetavad mitte millegagi, kes, olles tüdinud oma pikaajalisest ja tagasihoidlikust vaikimisest,

tõmmates pingule oma vaimsed võimed, puistavad oma peast korraga välja kogu oma tohutute ja mitmekülgsede teadmiste ammutamatu tagavara ning paigutavad selle oma sõbramehe ajakirja või almanahhi paarile leheküljele, — ma ei taha liigutada Homeroste ja Vergiliuste, Demosteneste ja Cicerote luid-konte; seda tehakse nende vaesekestega minutagi küllalt. Ma ei hakka esitama materjale selle kohta, missuguses luuleliigis hakkasid ürgaja poeedid kirjutama või laulma, kas olid need hüm-nid või palvused; vähe sellest, ma ei mängi teile ka mingit prelüüdi kesk- ja uusaja kirjandusest, vaid alustan otse vene kirjandusega. Ka sellest veel vähe: ma ei hakka pajatama ka õndsast klassitsismist ja romanti-smist: puhaku nad rahus!

Noh, otsustage ise, armsad lugejad! Kas ma pole veid-rik, ja muud ei midagi? Kuidas, võtta endale ülevaate-kirjutaja tähtis ülesanne ja mitte kasutada seda suure-pärasest juhust näidata oma suurt õpetatust, mis on laena-tud vene ajakirjadest, näidata tervet hulka ülevaid, raba-vaid, olgugi juba ammu kõigile teadaolevaid ja kõiki kibeda rõika taoliselt äratüüdanud tõdesid, vürtsitada kogu seda mikstuuri, kogu seda rassoljet vihjetega siia ja sinna, kaunistada seda kalambuuri-dega ja kirju kalei-doskoopilise stiiliga, — terve mõistuse kiuste!... Kui-das on, armulised härrad, te imestate? Ma ju ütlesin teile: lugege läbi, vahest te ei kahetsegi... Mõelge hästi järele, ja vahepeal kordan teile veel, et teie kõige suuremaks kurvastuseks mitte midagi säärast ei tule — ja miks, sel-lest lugege allpool — ja imestage.

Esiteks: sellepärast, et ma ei taha teid piinata haiguta-misvajadusega, mille all ma ise küllalt kannatan.

Teiseks: sellepärast, et ma ei taha šarlatani mängida,

s. o. rääkida üleolevalt sellest, mida ma ei tea, ja kui teangi, siis väga katkendlikult ja ebamääraselt.

Kolmandaks: sellepärast, et kõik see on väga hea omal kohal, kuid vene kirjandusse, minu ülevaate ainesse, see sugugi ei puutu: ma kavatsen asja seletada palju lihtsalt.

Neljandaks: sellepärast, et ma pean kindlalt meeles meie endise kriitiku, õndsas Nikodim Aristarhoviš Nadoumka ülitarka reeglit, et on rumal paadiga üle lombi sõitmiseks hakata merekaarti uurima. Olgu teiega kuidas on, kuid mina olen valmis vanduma, et kadunuke rääkis tõtt. Oli aeg, mil kõik katsid kõrvad kinni tema ebaviisakate väljaastumiste puhul tollaegsete geeniuuste vastu, nüüd aga kahetsevad kõik, et enam pole kedagi, kes praegusi parajal määral hirmutaks: katsu siis siin kogu maailmale meelepärane olla! Muide, ma ütlesin seda niisama, *à propos* — ruttan alustama.

Prantslased nimetavad kirjandust *seltskonna* väljenduseks; see definitsioon ei ole uus: meile on see ammu tuttav. Kuid kas see on õige? See on teine küsimus. Kui *seltskonna* all mõista väga haritud inimeste valitud ringi või, lühidalt öeldes, suurmaailma, *beau monde*'i, siis on sellel definitsioonil oma tähendus, oma mõte, ja sügav mõte, kuid ainult prantslaste suhtes. Iga rahvas, vastavalt oma iseloomule, mis tuleneb tema paikkonnast, tema elu kujundanud elementide ühtsusest või mitmekesisusest, ajaloolistest olukordadest, milles ta on arenenud, etendab inimsoo suures peres oma erilist, jumaliku ettenägemise poolt temale määratud osa ning toob enesetäiustamise alal saavutatud edusammude üldisse varasalve oma osa, oma panuse; teiste sõnadega: iga rahvas

väljendab mingisugust inimkonna elu külge. Nii vallutasid sakslased vaatlemise ja analüüsimise piiritu ala, inglaste väljapaistvaks omaduseks on praktiline tegevus, itaallastel — kunstiline suund. Sakslane viib kõik üldvaatepunkti alla, tuletab kõike ühest algolust; inglane sõidab meredel, rajab teid, kaevab kanaleid, kaupleb kogu maailmaga, asutab kolooniaid ja toetub kõiges kogemustele, arvestustele; endisaja itaallase elu oli armastus ja looming, looming ja armastus. Prantslaste suunaks on elu, praktiline, pulbitsev, rahutu, igavesti liikuv elu. Sakslane loob mõtte, avastab uue tõe; prantslane kasutab seda, nii-öelda kulutab. Sakslased rikastavad inimkonda ideedega; inglased leiutustega, mis on elumugavuste teenistuses; prantslased annavad meile moeseadusi, kirjutavad ette käitumise, viisakuse, hea tooni reegleid. Lühidalt: prantslase elu on seltskondlik elu, parketielu; parkett on tema tegevusväli, kus ta hiilgab oma mõistuse, teadmiste, annete, teravmeelsuse, hariduse säruga. Prantslastele on ball, koosviibimine selleksamaks, milleks kreeklastele olid v ä l j a k ja o l ü m p i a m ä n g u d : lahing, turniir, kus relvade asemel võideldakse intellekti, teravmeelsuse, hariduse ja teadmistega, kus auahnus lüüakse tagasi auahnusega, kus murtakse palju piike, saavutatakse palju võite ja saadakse lüüa. Seepärast ei saa ükski rahvas joonduda prantslaste järgi selles seltskondlikkuses, selles kaunis osavuses ja armastusvääruses, mille väljendamiseks sõnades on võimeline jällegi ainult prantsuse keel; seepärast ongi kõik Euroopa rahvaste jõupingutused saada ses suhtes prantslastega võrdseks osutunud alati asjatuks; seepärast ongi kõik teised seltskonnad alati olnud, on nüüd ja ka tulevikus naljakad karikatuurid, haledad paroodiad, õelad epigrammid prant-

suse seltskonnast; seepärast ongi, ütlen ma, see kirjan-
duse definitsioon, mille järgi ta peab olema selts-
konna väljendus, nii sügav ja õige prantslaste
juures. Nende kirjandus on alati olnud seltskonna täpne
peegeldus, ta on alati sammunud sellega käsikäes, unu-
tades rahvamassi, sest nende seltskond on nende rahva
vaimu, nende rahvaelu kõrgeim avaldus. Prantsuse kir-
janikele on seltskond kool, kus nad õpivad keelt, oman-
davad mõttelaadi, mida nad kujutavad ka oma teoseis.
Teiste rahvaste juures on asi hoopis teisiti. Näiteks Sak-
samaal ei peeta seda õpetatuks, kes on rikas või keda
võetakse vastu parimais majades või kes liigub hiilgavas
seltskonnas; vastupidi, Saksamaa geenius armastab vaese
rahva pööninguid, üliõpilaste tagasihoidlikke kambreid,
pastorite kehvi elamuid. Saksamaal kirjutavad ja loevad
kõik, seal arvatakse publikut miljoneisse ja kirjanikke
tuhandesse; lühidalt, seal ei ole kirjandus mitte selts-
konna, vaid rahva väljendus. Samuti, olgugi mitte nen-
delsamadel põhjustel, ei ole kirjandus ka teistel rahvas-
tel mitte seltskonna väljendus, vaid rahva vaimu väljen-
dus; sest pole ühtegi rahvast, kelle elu väljenduks pea-
asjalikult seltskonnas, ja võib kindlalt öelda, et Prant-
susmaa moodustab ses suhtes ainsa erandi. Niisiis kir-
jandus peab tingimata olema rahva siseelu väljendu-
seks — selle sümboliks. Muide, see pole sugugi kirjan-
duse definitsioon, vaid üks tema hädavajalikke omadusi
ja tingimusi. Enne kui ma hakkasin ses suhtes kõnelema
Venemaast, pean vajalikuks esitada siinkohal oma aru-
saamise kunsti üldse. Ma tahaksin, et lugejad
näeksid, milliselt ma suhtun sellesse objektisse, millest
ma kavatsen kõnelda, ja milliste põhjuste tõttu ma ühest
või teisest asjast saan aru nõnda, mitte teisiti.

Kogu piiritu kaunis jumala maailm pole midagi muud kui ühtse, igavese idee (mis on mõte ühtsest, igavestest jumalast) hingus ja ta avaldub arvutuis vormides kui absoluutse ühtsuse suur vaatepilt lõpmatus mitmekesisuses. Ainult leegitsev tunne võib tunnetada oma helgeil silmapilkudel, kui suur on selle kosmose hinge keha, mille südame moodustavad tohutud päikesed, mille soonteks on linnuteed ja vereks puhas eeter. Sel ideel ei ole rahu: ta elab lakkamatult, s. o. ta lakkamatult loob selleks, et hävitada, ja hävitab selleks, et luua. Ta kehastub hiilgavas päikeses, kaunis planeedis, rändavas komeedis; ta elab ja hingab mere tormistes tõusudes ja mõõnades, kõrbete märatsevas orkaanis, lehtede sahnas, ojakese vulinas, lõvi mõirgamises, lapsukese pisaras, ilu naeratuses, inimese tahtes, geeniuse kaunis loomingu... Ajaratas veereb käsitamatu kiirusega, taeva ääretuil tasandikel hääbuvad tähed, nagu tühjaks purskunud vulkaanid, ja süttivad uued; maa peal sünnivad tõud ja põlvkonnad ning nende asemele tulevad uued, surm hävitab elu, elu hävitab surma; loodusjõud võitlevad, vaenutsevad ja neid lepitavad vahendavad jõud, ning harmoonia valitseb selles igaveses käärimises, selles algolu ja aineste võitluses. Niisiis — idee elab: me näeme seda selgelt oma nõrkade silmadega. Ta on tark, sest ta näeb kõike ette, hoiab kõike tasakaalus; uputuse ja laava järele saadab ta viljakuse, laastava äikese järele puhta ja värsket õhu, liivase Araabia ja Aafrika kõrbetesse on ta asustanud kaameli ja jaanalinnu, Põhjamaa jääkõrbetesse on ta asustanud põdra. Selles on tema tarkus, selles on tema füüsiline elu. Kus on aga tema armastus? Jumal lõi inimese ja andis talle mõistuse ning tunded, et inimene tunnetaks oma mõistuse ja teadmistega

seada ideed, ühineks t e m a eluga elavas ja palavas kaastundes, jagaks t e m a elu lõpmatus loovas armastuses. Niisiis ta pole mitte ainult tark, vaid ka armastav! Inimene, ole uhke, ole uhke oma suure missiooni üle, kuid ära unusta, et sind sünnitanud jumalik i d e e on õiglane kohtumõistja, et ta on andnud sulle mõistuse ja tahte, mis tõstavad su kõrgemale kõigest loodust, et ta elab sinus, elu aga on tegutsemine ja tegutsemine on võitlus; ära unusta, et sinu lõpmatu, suurim õndsus on sinu m i n a hävitamises armastuse tundega. Need on kaks teed, kaks paratamatut teed: ütle endast lahti, suru maha oma egoism, talla jalge alla omakasupüüdlik m i n a, hinga teiste õnneks, ohverda kõik ligimese, kodumaa hüvanguks, inimkonna kasuks, armasta tõe ja hüvangu mitte tasusaamise pärast, vaid tõe ja hüvangu pärast ning raskete kannatustega teeni ära sinu ühinemine jumalaga, oma surematus, mis peab seisma sinu m i n a hävitamises, piiritu õndsuse tundes! . . . Mis? Sa ei julge? See kangelastegu kohutab sind, ei tundu sulle jõukohane olevat? . . . Noh, sulle on olemas ka teine tee, see on laiem, rahulikum, kergem; armasta iseennast üle kõige maailmas; nuta, tee head ainult kasu pärast, ära kardada kurja, kui see sinule kasu toob. Pea meeles seda reeglit: temaga on sul kõikjal soe ja hea! Kui sa oled sündinud maailma vägevaks, painuta oma selgroogu, rooma maona tiigrite vahel, söösta tiigrina lammaste hulka, hukka ja rõhu, joo verd ja pisaraid, koorma laupa loorberipärjades, painuta õlgu teenimatute austusavalduste ja tiitlite koorma all. Sinu elu on siis lõbus ja hiilgav; sa ei saa tunda, mis on külm ja nälg, mis on rõhumine ja solvamine, kõik värisevad su ees, kõikjal on alistumine ja teenimisvalmidus, kõikjal meelitamine ja kiitus; poeet

kirjutab sulle läkituse ja oodi, kus ta võrdleb sind pooljumalatega, ja ajakirjanik karjub kõigile, et sa oled nõrkade ja väetite kaitsja, isamaa tugisammas ja valitseja parem käsi! Mis häda on sul sellest, et su hinges iga hetk on käimas kohutav verine draama, et sa oled lakkamatult tülis iseenesega, et su hinges on liiga kuum ja südames liiga külm, et sinu poolt rõhutavate hädakisa jälitab sind nii heledasti valgustatud pidul kui ka pehmes sängis, et sinu poolt hukkasaadetute varjud ümbritsevad su haigevoodit, tantsivad selle lähedal põrgutantsu ja vihase naeruga lõbutsevad sinu viimsete, surmaeelsete kannatuste kohal, et su pilgule avaneb õudne pilt eetilisest hävingust haa taga, igavestest piinadest! . . . Eh, mu kallis, sul on õigus: elu on unenägu ja ei pane tähelegi, kuidas ta möödub! . . . See-eest sa elad lõbusalt, sööd hästi, magad mõnusalt, valitsed oma ligimeste üle, ja see mak-sab ju ka midagi! — Kui aga sinu sündimisel on loodus su otsaesisele vajutanud geeniuse pitseri, andnud sulle prohvetliku ettekuulutamisvõime ja poeedi magusa hääle, kui maailmavõimu saatuse on sulle määranud saada inimkonna edasiviijaks, tõe ja teadmiste apostliks, siis avaneb sulle jälle kaks paratamatut teed. Ela looduse kohaselt, armasta ja uuri teda, loo omakasupüüdmatult, tööta tasuta, ava ligimeste hing hea ja tõelise tunnetamiseks, paljasta patte ja rumalust, talu õelate poolt tagakiusamist, söö pisaratest niisutatud leiba ja ära pööra mõtlikku pilku kaunilt, sinule armsalt taevalt. Vaevaline? raske? . . . Noh, siis kaubitse oma jumaliku andega, määra hind igale prohvetlikule sõnale, mis jumal sulle läkitab inspiratsiooni pühadel hetkedel: ostjaid leidub, nad maksavad sulle ohtralt, sina aga oska ainult suitsetada meelitamise viirukit, oska kummardada maani oma

pärjatatud laupa, unusta kuulsus, surematus, järeltulevad põlved, rahuldu sellega, kui äritseja-ajakirjaniku teenistusvalmis käsi kuulutab, et sa oled suur poeet, geenius, Byron, Goethe!...

See on igavese idee eetilise elu. Ta avaldub hea ja kurja, armastuse ja egoismi võitluses, nii nagu füüsilises elus toimub tsentrifugaalse ja tsentripetaalse jõu võitlus. Võitluseta pole teeneid, teeneteta pole tasu, tegutsemiseta aga pole elu! Mida kujutavad endast indiviidid, seda kujutab endast ka inimkond: ta võitleb kogu aeg ja kogu aeg läheb paremaks. Barbarite vool, mis tulvas Aasiast Euroopasse, selle asemel et elu lüüa, äratas selle uuesti, uuendas raugastunud maailma; Rooma riigi mädanenud laibast võrsusid vägevad rahvad, kes said õnnistusallikaks... Mida tähendavad Aleksandrite sõjakäigud, Caesarite, Karlide rahutu tegevus? Igavese idee liikumist, mille elu on lakkamatus tegevuses.

Mis on kunsti missioon ja eesmärk?... Kujutada, reprodutseerida sõnas, helis, joontes ja värvides looduse üldise elu ideed: see on ühtne ja igavene kunsti teema! Poeetiline hingesutus on looduse loova jõu vastuhelk. Sellepärast peab poeet rohkem kui keegi teine uurima füüsilist ja vaimset loodust, armastama teda ja temaga kaasa tundma; peab rohkem kui keegi teine olema hingelt puhas ja neitsilik, sest looduse pühapaika võib astuda ainult palja jalu ja puhtakspetud käsi, mehe mõistuse ja lapse südamega, sest ainult need pärivad taevariigi, sest ainult mõistuse ja tunnete harmoonias on inimese ülim täiuslikkus!... Mida suurem on poeedi geniaalsus, seda sügavamalt ja laiemalt haarab ta loodust ja seda suurema eduga esitab ta meile loodust tema kõrgeimas seoses ja

elus. Kui Byron vaagis õudu ja kannatust, kui ta tunnetas ja väljendas ainult südame piinu, hinge põrgut, siis tähendab see, et ta tunnetas ainult ühte külge kõiksuse olelust, et ta rebis välja ja näitas meile ainult ühte lehekülge kõiksusest. Schiller andis meile edasi taeva saladusi, näitas ainult elu kaunidust, nagu ta sellest ise aru sai, laulis meile ainult oma sisimaist mõteteist ja unistustest: elu kurjus on tal kujutatud ebaõigelt või moonutatud liialdustega; Schiller on ses suhtes võrdne Byroniga. Kuid Shakespeare, jumalik, suur, ületamatu Shakespeare tunnetas nii põrgut ja maad kui taevast; looduse kuningana võttis ta võrdse andami heast ja kurjast ja vaatles oma entusiastlikus selgeltnägemises kosmose pulsilööke! Iga tema draama on maailm miniatuuris: tal ei ole nagu Schilleril armastatud ideid, armastatud kangelasi. Vaadake, kui ebainimlikult naerab ta selle vaese Hamleti, gigandi kavatsuste ja lapse tahtejõuga inimese üle, kes igal sammul kukub kangelasteo raskuse all, mille sooritamine pole talle jõukohane!... Küsige Shakespeare'ilt, küsige selt võlurite kuningalt: miks tegi ta Learist nõrga, poole aruga vanakese, mitte aga õrna isa ideaali, nagu Ducis või Gnedits; miks kujutas ta Macbethis inimest, kes sai kurjategijaks iseloomu nõrkuse tõttu, mitte aga ihast kurja vastu ja leedi Macbethis — kurjategijat loomult; miks tegi ta Cordeliast õrna armastava tütre, pehme naisesüdamega, ja tema õdedest kaduduse, auahnuse ja tänamatuse fuuriad? Ta ütleks teile vastuseks, et nii ongi maailmas, et teisiti ei saagi olla! — Jah! see poeedi erapooletus, see külmus, mis teile otsekui lausub: nii oli ja, muide, mis see minu asi on! — see on kunstitäiuse ülim tipp, on tõeline looming, on väheste valitute osa, kellest räägitakse:

С природой одною он жизнью дышал,
Ручья разумел лепетанье,
И говор древесных листов понимал,
И чувствовал трав прозябанье ;
Была ему звездная книга ясна,
И с ним говорила морская волна.¹

Tõepoolest, kas te võite nimetada üht nähtust kauniks ja teist inetuks omaette? . . . Eks loonud üks ja sama jumala vaim vagusa lambatalle ja verejanulise tiigri, saleda hobuse ja inetu vaala, iluduse-tšerkessitari ja vördjaneegri! Kas ta armastab rohkem tuvikest kui kulli, ööbi- kut rohkem kui konna, gaselli rohkem kui boamadu? Miks peab siis poeet kujutama teile ainult kaunist, ainult seda, mis paneb heldima hinge ja südame? Kui Gan Islandlane võib eksisteerida looduses, siis ma tõepoolest ei saa aru, mille poolest on ta halvem mõnest Karl Moorist või isegi markii Posast. Ma armastan Karl Moori kui inimest, jumaldan Posat kui kangelast ja vihkan Gan Islandlast kui koletist; ent fantaasia loominguna, erand- nähtustena üldises elus on nad kõik mulle võrdselt kau- nid. Kui poeet kujutab, nagu mõni kapten Sue, ainult seda, mis on looduses õudset või kurja, siis näitab see, et tema vaimne silmaring on kitsas, et tema loov geenius on piiratud, kuid ei näita sugugi, et ta on halb, kõlvatu inimene. Kui ta aga püüab oma teoseis teid panna vaa- tama elule tema vaatekohast, siis sel juhul ta polegi enam poeet, vaid mõttetark, ja halb, kuritahtlik mõtte- tark, kes on väärt needmist, sest poeesial ei ole ees-

¹ Ta elas loodusega üht elu, mõistis ojakese sosinat, sai aru puu- lehtede kõnest ja tundis rohu tärkamist; talle oli selge tähtede raa- mat ja temaga kõneles merelaine.

märki väljaspool ennast. Niikaua kui poeet järgneb endale aru andmata oma kujutlusvõime hetkelisele puhangule, niikaua on ta eetiline, niikaua on ta ka poeet; niipea kui ta aga seab endale eesmärgi, määrab teema, on ta juba filosoof, mõttetark, moralist, ta kaotab minu suhtes oma võlumisvõime, hävitab veetluse ja paneb mind teda kahetsema, kui tal tõelise talendi olemasolu korral on kiiduväärt eesmärk, ja põlgama teda, kui ta püüab mu hinge mässida kahjulike mõtete võrku. Teile meeldib Deržavini ood „Jumal“? Kuid seesama Deržavin kirjutas „Möldri“. Te mõistate hukka Puškinit paljude liiga vabade väljendite pärast „Ruslanis ja Ludmillas“? Ent seesama Puškin lõi „Boris Godunovi“. Millest tulevad säärased vastuolud nende kunstilises suunas? Sellest, et nad peavad hästi meeles reeglit:

Теперь гонись за жизнью дивной,
И каждый миг в ней воскрешай,
На каждый звук ее призывный
Отзывной песнью отвечай!¹

Jah — kunst on kõiksuse suure idee väljendus tema lõpmatult mitmekesisest nähtustest! Kuski oli suurepäraselt öeldud, et jutustus on lühike episood inimsaastuste lõppematust poeemist! Selle definitsiooni alla sobivad kõik kunstiteoste liigid. Poeedi kogu kunst peab seisma selles, et asetada lugeja niisugusele vaatepunktile, kust ta näeb kogu loodust vähendatud kujul, miniatuuris, nagu maakera maakaardil, et lasta

¹ Nüüd aja taga imekaunist elu, ärata ellu iga hetk temast, igale tema kutsuvale hüüdele vasta lauluga!

lugejat tunda selle elu hoovust, hingust, mis elustab kõik-
sust, et panna lugeja hinge see tuli, mis teda soojendab.
Kauni nautimine peab seisma m i n a hetkelises unusta-
mises, elavas kaasatundmises looduse üldise eluga; ja
poeet saavutab selle suure eesmärgi alati, kui tema teos
on üleva intellekti ja palava tunde vili, kui see on vabalt
ja ebateadlikult voolanud tema hingest . . .

4

Ah! kui me sündind seks, et üle võtta kõik,
just hiinlastelt siis nende tarkust võtta võiks —
võõrmaise mittetundmist jäljendada maksaks;
kas ärkame, kas tüütab kord see võõras värk,
et meie rahvas, elujulge, tark,
meid keele poolest vähemal ei arvaks saksaks?

Häda mõistuse pärast, III vaatus.¹

Niisiis nüüd tuleb lahendada järgmine küsimus: mis
on meie kirjandus: kas seltskonna väljendus või rahva
vaimu väljendus? Selle küsimuse lahendamine kujutab
endast meie kirjanduse ajalugu ja ühtlasi meie selts-
konna järk-järgulise arengu ajalugu alates Peeter Suu-
rest. Oma sõna pidades ei hakka ma rääkima, millest
algas kõigi rahvaste kirjandus ja kuidas neil kirjandus
arenes, sest see peaks olema iga lugeva inimese jaoks
ainult sõnade tegemine.

Jumaliku ettenägemise vääramatu seaduse põhjal peab
iga rahvas oma eluga väljendama kogu inimkonna elu
mingisugust üht külge; vastasel korral see rahvas ei ela,

¹ J. Kärneri tõlge. *Tõlk.*

vaid ainult vireleb ja tema olemasolust ei ole mingit kasu. Uhekülgus on kahjulik igale inimesele üksikult, on kahjulik ka kogu inimkonnale. Kui kogu maailm sai Roomaks, kui kõik rahvad hakkasid mõtlema ja tundma roomapäraselt, siis katkes inimõistuse areng, sest tal ei olnud enam eesmärki, kuna talle näis, et ta on oma tegevuses jõudnud juba Heraklese sammasteni. Väsinud maailmavallutaja puhkas oma loorbereil; tema elu lõppes, sest lõppes tema tegevus, mille poole püüdmine avaldus ainult kõlvatuks orgiaiks. Ta tegi hirmsa vea, arvates, et väljaspool Roomat, mis oli pärinud vallutaja-õiguse põhjal kreeka hariduse varamu, ei ole maailma, ei ole valgust, ei ole haridust! Õnnetu eksiarvamus! See oli tolle suure kolossi eetilise surma tähtsamaid põhjusi. Inimsoo uuenemiseks oli vaja, et selles surma ja kõdunemise kaoses kostaksid inimesepoja õnnistusrikkad sõnad: „Tulge minu juurde kõik, kes te vaevatud ja koormatud olete, ja ma tahan teile hingamist saata!“ Pidi tulema see, mis tuli: barbarite jõugud hävitasid Rooma kolossaalse vägevuse, lahutasid ta oma mõõgaga paljudeks vägevateks riikideks, võtsid vastu sõna ja läksid igaüks oma eri teed ühise eesmärgi poole.

Jah, ainult eri teid minnes võib inimkond saavutada oma ühise eesmärgi, ainult omapärast elu elades võib iga rahvas tuua oma panuse üldisse varasalve. Milles seisab siis iga rahva omapära? Erilises, ainult temale omases mõttelaadis ja vaatekohas, usundis, keeles ja eelkõige t a v a d e s. Kõik need asjaolud on ääretult tähtsad, omavahel tihedasti seotud ja üksteisest tingitud ning tulenevad kõik ühest allikast — kõigi põhjuste põhjusest — kliimast ja asupaigast. Nende iga rahva eri-

pärasuste hulgas etendavad t a v a d vahest kõige tähtsamat osa, moodustavad vahest nende kõige iseloomulikuma joone. On võimatu kujutella rahvast ilma religioosete arusaamadeta, mis on rüütatud kultuse vormi; on võimatu kujutella rahvast, kel poleks üht kõigile seisustele ühist keelt; aga veel võimatum on kujutella rahvast, kel pole erilisi, ainult temale omaseid tavasid. Need tavad seisavad riietumisviisis, mille prototüüp on maa kliimas, koduse ja ühiskondliku elu vormides, mille põhjus peitub rahva uskumustes, ebausukommetes ja arusaamades, suhtlemisvormides iseseisvate riikide vahel, mille varjundid tulenevad riiklikest määrustest ja seisuste erinevusest. Kõiki neid tavasid kinnitab iidsus, neid pühitseb aeg ja nad lähevad soost soosse, põlvest põlve esiisadelt saadud pärandina järeltulijaile. Nad moodustavad rahva füsiognoomia ja ilma nendeta on rahvas — kuju ilma näota, olematu ja täitumatu unistus. Mida lähemal lapseeale on rahvas, seda teravamad ja värvikamad on tema tavad, seda suurema tähtsuse arvab ta neil olevat; aeg ja haridus viivad nad üldise tasemeni; kuid nad muutuvad ainult aeglaselt, märkamatult, ja sealjuures ükshaaval. On vaja, et rahvas ise loobuks vabatahtlikult mõnedest tavadest ja võtaks omaks uued; kuid ka siin on oma võitlus, omad lahingud elu ja surma peale, omad vanausulised ja sektandid, klassikud ja romantikud. Rahvas peab tavasid kui oma pühimat pärisosa väga kalliks ning katset neid äkitselt ja otsustavalt reformida ilma tema nõusolekuta peab ta kallaletungiks tema olemasolule. Vaadake Hiinat: seal tunnustab rahvamass mitut usku; kõrgem seisus — mandariinid — ei tunnusta neist ühtegi ja täidab ainult viisakuse pärast usukombeid; ent kui suur on neil tavade ühtsus, iseseisvus, eripärasus ja iseloomulikkus!

Kui visalt nad neist kinni peavad! Jah, tavad on püha ja puutumatu asi ega alistu mingile võimule peale asjaolude ja edusammude hariduse alal! Kõige kõlvatum, pattudes paadunum inimene, kes irvitab kõige püha üle, alistub tavadele, isegi siis, kui ta sisemiselt nende üle naerab. Kui te nad äkki hävitate, neid samaaegselt uutega asendamata, hävitate te kõik ühiskonna alustoad, purustate kõik tema sidemed, ühesõnaga — hävitate rahva. Miks on see nii? Sellesama pärast, mille pärast kalal on lahe vees, linnul õhus, loomal maa peal, maal maa sees. Vägi-valdselt võõrasse sfääri viidud rahvas sarnleb kinniseotud inimesega, keda piitsa abil jooksmata sunnitakse. Iga rahvas võib teiselt midagi üle võtta, kuid neile laenu-tele vajutab ta paratamatult oma geeniuse pitseri, ja see laen omandab jäljendamise iseloomu. Selles püüdes iseseisvusele ja originaalsusele, mis väljendub armastuses rahva tavade vastu, ongi lapse-eas olevate rahvaste vastastikuse vaenu põhjus. Sellesama põhjuse mõjul nimetas venelane sakslast paganaks ja türklane peab praegugi roojaseks igasugust prantslast ega taha temaga ühest nõust süüa: usund ei etendagi sel juhul ainsat ja peamist osa.

Ida-Euroopasse, kahe maailmajao piirile paigutas saat- tus rahva, kes oma läänenaabreist teravalt erineb. Tema hälliks oli päikesepaisteline lõuna, aasialase-russi mõõk andis talle nime; surev Bütsants pärandas talle õnnistava pääsemisõna; tatarlase ahelad sidusid tugevate köidiku- tega kokku tema lahutatud osad, khaanide käsi sidus nad tema oma verega. Joann III õpetas teda kartma ja armas- tama oma tsaari ja kuulma tema sõna, sundis teda vaa- tama oma tsaarile kui jumalikule ettenägemisele, kui kõrgemale saatusele, kes nuhtleb ja heidab armu ainu-

üks oma tahte järgi ning tunnistas endast kõrgemaks ainult jumala tahet. Ja see rahvas, kui ta elas rahulikult oma onnis, oli külm ja tasane nagu lumi tema kodumaal; kui tsaari käsi näitaks talle vaenlast, oli ta kiire ja kohutav nagu taevane äike tema kodumaa lühikesel ja kõrvetaval suvel; kui ta pidutses priiuses, oli ta uljas nagu talvised marud ja tormid; kui tal oli palju leiba ja meskit, oli ta aeglane ja laisk nagu karu tema läbipääsematus laantes; kui häda õpetas teda tööd tegema, oli ta taibukas ja kaval nagu kass, tema kodune penaat. Kindlalt seisis ta jumala kiriku, esiisade usu eest, oli vankumatult ustav õigeusklikule isakesele-tsaarile; tema armastatuim kõnekäänd oli: *me kõik oleme jumala ja tsaari omad*. Jumal ja tsaar, jumala tahe ja tsaari tahe sulasid tema arusaamas ühte. Ta pidas pühaks esiisade lihtsaid ja robustseid kombeid ning luges välismaisi tavasid puhtast südamest kuradi kiusatuseks. Ent sellega piirduski tema elu kogu poeesia: sest tema mõistus oli suikunud vaiksesse unne ega astunud kunagi oma iidsetest piiridest välja; sest ta ei põlvitanud naise ees, tema uhke ja metsik jõud nõudis naiselt orjalikku kuulekust, mitte magusat vastastikkust; sest tema elu-olu oli ühetooniline, kuna ainult uljad mängud ja hulljulge jaht kaunistasid seda; sest ainuüksi sõda äratas tema külma, raudse hinge kogu võimsuse, kuna ainult lahingute verises pilgaris tormas ja lõbutses ta kogu oma vabaduses. See oli omapärane ja iseloomulik elu, kuid ühekülgne ja isoleeritud. Sel ajal, kui inimsoo vanimate esindajate aktiivne pulbitsev elu liikus edasi uskumatu kirevusega, ei haakunud ta ühegi rattaga selle vedrude külge. Niisiis, sel rahval oli vaja liituda inimkonna ühise eluga, moodustada osa inimsoo suurest perest. Ja see rahvas sai tsaari, kes oli

tark ja suur, vagur ilma nõrkuseta, julm ilma türanniata; ta märkas esimesena, et sakslased ei ole paganad, et neil on palju säärast, mis kõlbaks tema alamaile, on palju säärast, mis neile hoopiski mitte millekski ei kõlba. Ja ta hakkas meelitama saksa soost inimesi ja toitma neid oma soola-leivaga, käskis oma inimestel neilt nende kavalad kunstid üle võtta. Ta ehitas laevukese ja tahtis sõita merele, mis oli seni tema rahvale hirmus ja tundmata; ta käskis meretaguseil kometimängijail lõbustada tema tsaarilikku kõrgust, andis kõige valjema käsu õigeusklikul vene inimesel — nina äralõikamise ähvardusel — nuusutada tubakat, roojast ja äraneetud rohtu. Võib öelda, et tema ajal sai Venemaa esmakordselt tunda meretagust vaimu, mida seniajani ei olnud näha ega kuulda. Ja see hea tsaar suri. Troonile tuli tema noor poeg, kes nii nagu Vladimiri-aegne vägimees viskas juba lapsepõlves pilvede taha sajapuudaseid nuie, painutas neid käte vahel, murdis põlve otsas. See oli kehastunud vägevus, vene rahva kehastunud ideaal tema aktiivseil eluhetkil, see oli üks neid hiiglasi, kes tõstsid maakera oma õlgadele. Tema raudsel tahtel, mis ei tundnud tõkkeid, oli ainult üks eesmärk — rahva hüvang. Ta mõtles vägevat mõtet, ja mõtlemine tähendas temal ka selle täitmist. Ta nägi meretagust imet ja kumma ning tahtis istutada neid kodumaa pinda, mõtlemata, et see pind oli veel liiga kõva välismaiste taimede jaoks, et need ei kannatanud ka vene talve; ta nägi sajandite vältel saavutatud hariduse vilja ja tahtis ühe hetkega teha selle oma rahva omaks. Mõeldud — öeldud, öeldud — tehtud: venelane ei armasta oodata. Noh, vene inimene, riietu tsaari käsu, bojaari korralduse, saksa kombe järgi.. Maha auväärased täishabemed! Jumalaga ka sina, lihtne

ja õilis kapa järgi lõigatud soeng, mis nii hästi sobis nende auväärsete habemetega! Sinu asendasid tohutud puuderdatud parukad! Huvasti, meie bojaaride pikahõlmalised ohaabenid, mis olid ilustatud ja välja õmmeldud hõbeda ja kullaga! Teid asendasid kuued ja vestid pükste ja saksa saabastega! Huvasti ka sina, meie bojaarinaiste ja -neiude kaunis, poeetiline sarafan, ja sina, tüllist pluus puhvis varrukatega, ja sina, kõrge, pärleid täislükitud peärätt — lihtne, imekaunis riietus, mis nii hästi sobis meie valgenäoliste ja sinisilmaliste iluduste kõrgete rindade ja ereda jumega! Sind asendasid kleidid krinoliinide, *robe-ronde*ide ja pikkade, ülipikkade sabadega! Puuder ja mink, koondage end pisut, andke ruumi mustadele ilutäppidele! Huvasti ka teie, kurblikud vene laulud, ja sina, õilis ja graatsiline tants: ei saanud meie iludused enam tuvikestena kudrutada, laulda ööbikutena, hõljuda põrandal paabulindudena! Ei! Hakkasid tulema aariad ja romansid kõrgetel nootidel:

... mu jumal!

Sa tule mu kuldsesse lossi! —

algas maaliline kummardlemine menuettides, ihar keerutamine valssides...

Ja kõik tiirles, kõik pöörles, kõik tormas ülepeakaela. Paistis, et Venemaa tahab kolmekümne aastaga teha tasa terveid sajandeid kestnud liikumatuse. Otsekuu nõiaväel muutus tsaar Aleksei väike laevuke keiser Peetri võimsaks laevastikuks, streletside sõnakuulmatud malevad distsiplineeritud polkudeks. Aasovi müüridel heideti vaenukinnas Portale: häda sulle, poolkuu! Lesnoi väljadel ja Vorskla kallastel tasuti karmilt Narva lahingu häbi eest: tänu Menšikovile, tänu Danilõtšile! Kanalid ja teed lõikusid Venemaa neitsilikku pinda, hakkas liikuma kau-

bandus, tagusid vasarad, mürisesid tööpingid: hakkas liikuma tööstus!

Jah, palju tehti suurt, kasulikku ja kuulsusrikast! Peetril oli täielik õigus: tal ei olnud aega oodata. Ta teadis, et tal ei ole kahte eluiga, ja sellepärast ta tõttas elamisega, elamine aga tähendas tal loomist. Kuid rahvas vaatas asjale teisiti. Ta oli kaua maganud, ja äkki katkestas võimas käsi ta vägilas-une; vaevaga avas ta oma raskeks jäänud silmalaud ja nägi hämmastusega, et tema juurde tungisid võõramaised tavad nagu kutsumata külalised, saapaid jalast võtmata, löömata risti pühade ikoonide ees, peremehele kummardamata; et nad haarasid tal habemest, mis oli talle kallim kui pea, ja kiskusid selle välja; rebisid talt üllad rõivad ja panid selga narrikuue, moonutasid ja tegid kirjuks tema neitsiliku keele ning teotasid jultunult tema esiisade pühi tavasid, tema pühimaid uskumusi ja harjumusi; nägi — ja teda haaras õud... Ebamugav, harjumata ja võõras oli vene inimesel käia, käed taskus; ta komistas daamide kätt suudeldes, kukkus, püüdes hästi kraapjalga teha. Võtnud üle euroopalikud välised vormid, muutus ta ainult eurooplase paroodiaks. Haridust tuleb nii nagu lunastuse püha sõna võtta vastu mõistliku järk-järgulisusega, oma südame veendumise järgi, esiisade pühi kombeid solvamata: säärane on jumaliku ettenägemise seadus!... Uskuge, vene rahvas pole kunagi olnud hariduse verivaenlane, ta on alati olnud valmis õppima, ainult et tal oli vaja alustada õppimist aabitsast, mitte filosoofiast; algkoolist, mitte akadeemiast. Habe ei takista taevatähti lugemast; see on teada Kurskis.¹

¹ Kurskis elas astronoom-iseõppija F. Semjonov, kel oli oma kodune observatoorium. *Tõlk.*

Missugune on siis kõige selle järelendus? Rahvamass jäi kangekaelselt selleks, mis ta oli varem; seltskond aga läks seda teed, kuhu teda tõukas geeniuse võimas käsi. Mis seltskond see oli? Ma ei taha teile temast palju rääkida: lugege läbi „Äbarik“, „Häda mõistuse pärast“, „Jevgeni Onegin“, „Aadlivalimised“ ja Lažetšnikovi uus romaan, kui see ilmub, — lugege läbi, ja te teate seda ise paremini kui mina . . .

Andke meile siis vähemalt oma vene kirjanduse ülevaade, mida te lubate igas „Molva“ numbris ja mida me veel siia maani pole näinud! Otsustades säärase tohutute sissejuhatuste järgi on meil hirm, et see on pikem ja igavam kui Parun Brambeuse „Fantastiline reis“.

Ma ei tea isegi, armsad lugejad, kui pikk ta tuleb. Võib-olla tuleb sellest ülinaljakas vördjas: hurtsik kanajalgadel, küünepikkune kuningas, küünrapikkune habe, pea õllepaja suurune. Mis teha, mina ei ole esimene ega viimane; nii on see meil moes. Muide, kui minu sissejuhatus ei ole teilt võtnud tahtmist näha lõppu, kui teil on nii palju kannatust lugeda kui minul kirjutada, siis näete te mu ülevaate algust ja võib-olla ka lõppu.

5

Edasi, edasi, mu lugu!

Puškin.

Niisiis rahvas, õigemini rahvamass, ja seltskond läksid meil isepäinis. Esimene jäi oma endise lihtlabase ja poolmetsiku elu ja oma kurblike laulude juurde, milles ta hing valas end välja mures ja rõõmus; teine aga

näilikult muutus, kui ta mitte paremaks ei muutunud, unustas kõik, mis on venelik, unustas isegi vene keeli rääkimise, unustas oma kodumaa poeetilised pärimused ja muistendid, need suurepäraseid laulud, mis on täis sügavat kurbust, magusat nukrust ja nooruslikku uljust, ja lõi endale kirjanduse, mis oli tema õigeks peegliks. Tuleb märkida, et nii rahvamass kui ka seltskonnad jagunesid, eriti viimane, arvukaiks liikideks, paljudeks astmeteks. Esimene ilmutas mõningaid elu ja liikumise tunnuseid neis seisustes, mis olid vahetus läbikäimises seltskonnaga, — linnarahva, käsitöölise, väikekaupmeeste ja -töösturite seisuses. Häda ja Vene-maale asunud välismaalaste võistlus tegid nad aktiivseiks ja nupukaiks, kui oli tegemist kasusaamisega; sundis neid hulgama iidse laiskuse ja ahjutaguse liikumatuse ning äratas püüde paranduste ja uuenduste poole, mida nad seni nii vihkasid; nende fanaatiline vihavaen saksa inimeste vastu nõrgenes päev-päevalt ja on nüüd lõpuks hoopis kadunud; nad õppisid hästi või halvasti isegi kirjaoskust ja haarasid tugevamini kui varem mõlema käega kinni targast reeglist, mis esiisad olid pärandanud: *õppimine on valgus, mitteõppimine pimedus*. See töötab palju head tulevikus, seda enam, et need seisused ei ole karvavõrdki kaotanud oma rahvalikku füsiognoomiat. Mis puutub seltskonna alamasse kihisse, s. o. keskseisusesse, siis jagunes see omakorda paljudesse liikidesse, kelle hulgas oma arvult on kõige väljapaistvamal kohal niinimetatud *raznotšinietsid* (segaseisuslased). See seisus pettis kõige rohkem Peeter Suure lootusi: kirjatarkust õppis ta alati vaevaliselt omal käel, oma vene arukust ja taibukust kasutas ta ukaaside tõlgendamise laiduväär-

seks tegevuseks; õppinud daamide ees kummardama ja kätt suudlema, ei jätnud ta oma harjumust oma õilsate kätega sooritada ebaõilsaid eksekutsioone. Seltskonna kõrgem seisus hakkas aga kõigest jõust välismaalasi järele aimama või, õigemini, osatama...

Kuid mitte selles ei seisa asi. Räägitakse, et muusad armastavad vaikust ja kardavad relvade tärinat; see aga on täiesti väär mõte! Ent kuidas see ka ei oleks, Peetri valitsemise ajal oli kuulda ainult jutlusi, mis jäid meelde üksnes õpetatuile, mitte aga rahvale, sest see kirju mosaikne ilukõne, või pigemini vasturääkivus,¹ ei olnud midagi muud kui Lääne vaimulikkonna katoliikliku skolasitika kõdunenud puult võetud halb vääristusoks, mitte aga religiooni pühade tõdede elav veenev hääl. Seda pole meil veel vajalikul määral vaadeldud ega hinnatud. Kui uskuda meie kirjanduslike õpetajate hüüdeid, siis vaimulikus ilukõnes me ületame peaaegu kõiki Euroopa rahvaid. Ma ei hakka lahendama seda küsimust, sest ma räägin sellest möödaminnes, *à propos*, kui asjast, mis ei kuulu otseselt minu ülevaatesse; pealegi ma tunnen vähe meie vaimuliku ilukõne mälestusmärke, millede hulgas ei puudu muidugi ka õnnestunud katsed.

Pikalt ei hakka ma kõnelema ka Kantemirist; ütlen ainult, et ma vägagi kahtlen tema poetilises kutsumuses. Mulle tundub, et tema kuulsad satiirid olid pigemini mõistuse ja külma vaatluse kui elava ja palava tunde vili. Ei ole midagi imestada, et ta alustas satiiriga — sügisesel viljaga, mitte oodidega — kevadise viljaga. Ta oli

¹ Tõlkes edasiandmatu sõnamäng: красноречие — разноречие.
Tõlk.

välismaalane, järelikult ei saanud ta kaasa tunda rahvaga ning jagada tema lootusi ja kartusi; naer ei maksnud talle midagi. Et ta poeet ei olnud, seda tõendab see, et ta on unustatud. Vanaaegne stiil! Tühi jutt! . . . Shakespeare'i loevad inglased ise kommentaaride abil.

Tredjakovskil ei olnud mõistust, tundeid ega talenti. See mees oli sündinud adra või kirve jaoks; kuid saatus, otsekui naeruks, pani talle selga fraki; ei ole midagi imestada, et ta oli nii naeruväärne ja vördjalik.

Jah, esimesed katsed olid liiga nõrgad ja ebaõnnestunud. Kuid äkki särahtas, ühe meie kaasmaalase suurepärase väljenduse järgi, Jäämere kaldal virmalisena Lomonossov. See nähtus oli pimestav ja kaunis! See tõestas, et inimene on inimene igas seisundis ja igasuguses kliimas, et geenius suudab triumfeerida kõigi takistuste kiuste, mida talle vaenulik saatus ette veeretab, et lõpuks venelane on suure ja kauni kordasaatmiseks niisama suuteline kui iga eurooplane; kuid ühtlasi ütlen, et see lohutav nähtus kinnitas meie õnnetuseks ka seda vääramatut tõde, et õpilane ei ületa kunagi õpetajat, kui ta näeb temas eeskuju, mitte aga võistlejat; et rahva geenius on alati arglik ja seotud, kui ta ei tegutse omapäraselt, iseseisvalt; et tema teosed sarnlevad sel juhul alati paberlilledega: nad on eredad, ilusad, lopsakad, kuid ei lõhna, neil pole aroomi, nad on elutud. Meie kirjandus algab Lomonossoviga; tema oli meie kirjanduse isa ja kasvataja, meie kirjanduse Peeter Suur. Kas on vaja öelda, et ta oli suur inimene ja kandis geeniuse pitsarit? Kõik see on vaieldamatu tõde. Kas on vaja tõestada, et tema andis suuna meie keelele ja meie kirjandusele, olgugi ajutise? Selles saab veel vähem kahelda. Aga milise suuna? See on teine küsimus. Ma ei ütle selle kohta

midagi uut ja võib-olla kordan ainult rohkem või vähem tuntud mõtteid.

Ent kõigepealt pean vajalikuks teha järgmise märkuse. Meil, nagu ma juba ütlesin, valitseb kirjanduses veel siinamaani mingi hale, lapselik hardustunne autoriteetide vastu; me hindame ka kirjanduses kõrgelt a m e t i a s t m e t e t a b e l i t ja kardame kõvasti rääkida tõde k õ r g e i s t i s i k u i s t. Kuulsast kirjanikust kõneldes piirdume alati tühjade hüüdsõnade ja ülespuhutud kiitmisega, terava tõe ütlemist tema kohta peetakse meil pühaduse teotamiseks. Ja oleks see veel veendumusest tingitud! Ei, see tuleb lihtsalt absurdsest ja kahjulikust viisakusest või kartusest kuulsaks saada ettetükkijana, r o m a n t i k u n a. Vaadake, kuidas talitavad sel juhul välismaalased: neil tasutakse igale kirjanikule tema tegude järgi; nad ei rahuldu ütlemisega, et hr. NN draamades on palju suurepäraseid kohti, kuigi on konarlikke värse ja mõningaid patustusi, et hr. NN oodid on suurepärased, eelegiad aga nõrgad. Ei, neil vaadeldakse ühe või teise kirjaniku kogu tegevusringi, määratellakse tema mõju aste kaasaegseile ja järeltulijaile, analüüsitakse tema loomingu vaimu üldse, mitte aga üksikuid kaunidusi või puudusi, uuritakse tema elukäigu asjaolusid, et teada saada, kas ta oleks võinud teha rohkem, kui ta tegi, ja selgitada, miks ta tegi nii, aga mitte teisiti, ja alles kõige selle põhjal otsustatakse, missugune koht tal peab kirjanduses olema ja missugune au talle peab kuuluma. „Teleskop'i“ lugejaile peaksid olema tuttavad paljud säärased kuulsate kirjanike kriitilised biograafiad. Kus on nad meil? Paraku! . . . Kui palju kordi oleme näiteks kuulnud, et Lomonossovi „Õhtune ja hommikune mõtiskelu jumala suurusest“ on kaunis, et tema oodide

stroofid on kõlavad ja üllad, et tema proosa perioodid on täis sisu, on ümarad ja maalilised; ent kas on kindlaks tehtud tema teenete määra, kas on koos heledate külgedega näidatud ka tumedaid plekke? Ei — kuidas seda võiks! See on patt, jultumus, tänamatus! . . . Kus on kriitika, mille ülesandeks on maitse harimine, kus on tõde, mis peab olema kallim kõigist autoriteetidest maailmas? . . .

On vaja palju andmeid, vilumust, tööd ja vaeva selleks, et vääriliselt hinnata säärast inimest, nagu oli seda Lomonossov. Aja, ruumi ja võib-olla jõu nappus ei võimalda mul laskuda liiga üksikasjalisse uurimusse: piirdun ühe üldise pilguga. Lomonossov on meie kirjanduse Peeter: see on minu arvates kõige õigem vaatekoht tema suhtes. Tõepoolest, kas te ei märka hämmastavat sarnasust nende suurte inimeste teguviisis, samuti ka selle teguviisi tulemustes? Põhja-Jäämere kaldal, talve ja surma kuningriigis sündis vaesel kalamehel poeg. Last vaevab mingi tundmatu demon, ei anna talle rahu päeval ega ööl, sosistab talle kõrva mingeid imekauneid sõnu, millest hakkab tugevamini tuksuma süda, kuume-malt keema veri; mida see laps ka ei vaataks, ta tahab teada: millest see tuleb, miks ja kuidas on see nii; lõpmatud küsimused rõhuvad ja vaevavad tema noort hinge — ja vastuseid ei ole! Ta õpib kuidagi kirjatarkust, tema tüütu demoni salasosinad kostavad ta hinges nagu Vadimi kella¹ meelitavad helid, ja teda ahvatleb udune kaugus . . . Ta jätab maha oma isa ja pageb Moskvasse.

¹ V. Žukovski ballaadi „Kaksteist magavat neitsit“ 2. osas (pealkirjaga „Vadim“) tuletab kellahelin kangelasele meelde tema kõrget kutsumust. *Tõlk.*

Jookse, jookse, nooruk! Seal saad sa teada kõik, seal teadmiste allikal kustutad oma piinava janu! Kuid, oh häda! lootus pettis sind: su janu on veel tugevam — sa ainult ärritasid teda veelgi. Edasi, edasi, julge nooruk! Sinna, õpetatud Saksamaale, seal on paradiisiaed, seal aias on elupuu, hea ja kurja tundmise puu... Tema vili on magus — tõtta maitsema... Ja ta jookseb, astub võlvasse aeda ja näeb ahvatlevat puud, neelab ahnelt tema vilja. Kui palju imesid, kui palju võlu! Kuidas ta kahetseb, et ta ei saa korraga kõike kaasa võtta ja viia k a l l i l e i s a m a a l e, pühale kodumaale!... Ometi... kas ei saaks kuidagi katsed teha? Ta on ju venelane, järelikult on talle kõik jõukohane, kõik võimalik; teda ootab ju Šuvalov; järelikult ta ei tarvitse karta eelarvamusi, vaenlasi ja kadestajaid!... Ja Venemaa rõkkab oodidest, vaatab tragöödiad, imetleb epopöad, naerab naljajuttude üle, kuulab Cicerot ja Demostenest ning arutleb tähtsalt elektrist ja piksevardaist. Miks siis viivitada? Kas pole tõsi, et Peetergi oleks rahul olles hüüdnud: *see on meie meeste moodi!* Kuid ka Lomonossoviga oli lugu nõnda kui Peetriga. Võlutud välismaise hariduse hiilgusest, sulges ta silmad kodumaise ees. Tõsi, ta õppis lapsepõlves pähe Polotski Siimeoni barbaarseid salmikuid, kuid jättis tähele panemata rahvalaulud ja muinasjutud. Ta nagu ei olnud kuulnudki neist. Kas te märkate tema teoseis kas või nõrku jälgi Venemaa kroonikate ja üldse rahva pärimuste mõjust? Ei, midagi säärast ei ole. Räägitakse, et ta tunnetas sügavalt vene keele omadusi. Ma ei vaidle: tema „Grammatika“ on imeväärne, suur asi. Aga milleks ta kiskus ja väänas vene keele ladina ja saksa liistule? Miks on tema kõnede igas perioodis ilma igasuguse tarviduseta säärane hulk vahelauseid ja lõpp

verbiga teravdatud? Kas nõudis seda vene keele geenius, mille see suur inimene oli mõistatanud? Keelt luua on võimatu, sest seda loob rahvas; filoloogid ainult avastavad tema seadusi ja seavad neid süsteemi, kirjanikud aga loovad keele varal, vastavalt neile seadustele. Ja sel viimasel alal ei jõua Lomonossovi geniaalsust küllalt imetella: tal on stroofe ja terveid luuletusi, mis keele puhtuselt ja õigsuselt on praegusajale väga lähedal. Järelikult Lomonossovi on hukutanud pime imiteerimine, järelikult ainult see on süüdi, et keegi teda ei loe, et rahvas teda ei tunnusta ja on tema unustanud ning et teda mäletavad ainult kutselised literaadid. Mõned räägivad, et ta oli suur õpetlane ja suur oraator ning sugugi mitte poeet; vastupidi, ta oli rohkem poeet kui oraator; ütlen veel rohkem: ta oli suur poeet ja halb oraator. Mis on tema k i i d u k õ n e d? Kogu kõlavaid sõnu ja üldisi lauseid, mis on osalt laenatud muistsest retoorikast, osalt kuuluvad temale; nad on tellitud töö vili, neis on ainult kõra ja hüüdlauseid, mitte aga palava, elava ja ehtsa tunde väljendust — mis ükspäinis ongi tõelise ilukõne allikas. Mõned stiililt kaunid kohad ei tõesta midagi: tähtis on see, missugune on tervik. Ja pole midagi imestada, et asi nõnda oli: ka praegu vajame väga vähe ilukõnet, seda vähem vajasime teda tol ajal; järelikult sündis see ilma igasuguse vajaduseta, paljast järeleaimamisest ega saanudki sellepärast õnnestuda. Ent Lomonossovi luuletused kannavad geeniuse pitsert. Tõsi, ka neis domineerib tal mõistus tunnete üle, kuid see oli tingitud üksnes sellest, et teadmisjanu neelas kogu tema olemuse, oli teda valitsevaks kireks. Ta hoidis oma energilist fantaasiat alati külma mõistuse tugevais ohjades ega lasknud sel üle aisa lüüa. Voltaire ütles mäletatavasti Corneille'ist, et ta oma

tragöödiad luues sarnles suure Condé'ga, kes külmavere-
liselt mõtles välja lahingute plaane ja ägedalt võitles: nii-
sugune on Lomonossov! Seepärast ongi tema luuletustel
oraatorlik iseloom, seepärast ongi läbi nende vikerkaare-
värvide prisma sageli näha süllogismi kuiva kondikava.
See oli tingitud süsteemist, sugugi mitte poetilise gee-
niuse puudusest. Süsteem ja orjalik imiteerimine sundisid
teda kirjutama proosalise „Kirja klaasi kasust“, kaks
külma ja ülespuhutud tragöödiat ning lõpuks selle koh-
maka „Petriaadi“, mis oli selle võimsa geeniusse kõige
haletsemisväärsem eksitus. Ta oli sündinud lüürikuks, ja
tema lüüra helid seal, kus ta end süsteemiga ei ahista-
nud, olid harmoonilised ja ülevad . . .

Mida öelda tema võistlejast Sumarokovist? Ta kirjutas
kõigis luuleliikides, värssides ja proosas, ja tahtis olla
vene Voltaire. Ent Lomonossovilt orjalikult jäljendades ei
olnud tal sädetki Lomonossovi talendist. Kogu tema tege-
vus kunsti alal ei olnud midagi muud kui hale ja naeru-
väärne pinguldus. Ta ei olnud üldse poeet. Vähe sellest —
tal ei olnud isegi mingit ideed, mingit arusaamist kuns-
tist, ja ta lükkas oma olemasoluga kõige paremini ümber
Buffoni veidra mõtte, et genius olevat kannatlikkus
kõrgeimas astmes. Ometi oli see hale sulerüütel
nii populaarne! Meie kirjanduslõulased ei tea, kuidas
tänada teda selle eest, et ta oli vene teatri isa. Miks nad
siis ei ole Tredjakovskile tänulikud selle eest, et ta oli
vene eepika isa? Tõepoolest, üks ei erine teisest kuigi
palju. Me ei tohi Sumarokovile sellepärast liialt kallale
tungida, et ta oli kelkija: ta pettis end enda suhtes nii-
sama, nagu petsid end tema suhtes tema kaasaegsed; *kui
kala ei ole, on vähkki kala*, järelikult on see vabandatav,
seda enam, et ta ei olnud kunstnik. Hoopis teisiti on asi

nüüd . . . Muidugi, naljakas ja hale on näha, kuidas mõned poisid lasevad halbades draamadest suuri poeete ennustada oma ilmaletulekut . . .¹

6

Была пора : Екатеринин век,
В нем ожила всей древней Руси слава,
Те дни, когда громил Царьград Олег,
И был Дунай под лодкой Святослава ;
Рымник, Чесма, Кагульский бой,
Орлы во граде Леонила ;
Возобновленная Таврида,
День Измаила роковой,
И в Праге, кровью залитой,
Москвы отмщенная обида!²

Žukovski.

Troonile astus Katariina Teine, ja vene rahval algas uus, parem elu. Tema valitsusaeg on eepoä, gigantne ja mõttejulge eepoä, suurejooneline ja julge loomingult, avar ja täiuslik plaanidelt, hiilgav ja kaunis sisult, eepoä, mis on Homeroose või Tasso vääriline! Tema valitsusaeg on draama, komplitseeritud ja keeruline intriigilt,

¹ Vihje N. Kukolniki tragöödiale „Torquato Tasso“, kus Kukolnik laseb itaalia poeedil ennustada, et külmas ja uduses põhjas ilmub noormees, kes jutustab Tasso elukäigust. *Tõlk.*

² Oli aeg — Katariina aeg: selles elustus kogu muistse Venemaa kuulsus, nende päevade kuulsus, millal rüüstas Tsargradi Oleg ja ulus Doonau Svjatoslavi laeva all; Rõmnik, Tšesma, Kaguli lahing, kotkad Leonidase linnas; uuendatud Tauria, Ismaili saatustlik päev, ja verega niisutatud Prahas tasuti Moskva solvamise eest.

elav ja kiire tegevuselt, kirju ja ere iseloomude mitmekesisuselt; on kreeka tragöödia valitsejale omase ülluse ja kangelaste vägilasjõu poolest, Shakespeare'i looming originaalsuselt ja tegelaste värviehtsuselt, piltide mitmekesisuselt ja nende kaleidoskoopiliselt liikuvuselt; lõpuks draama, mille vaatepilt kutsub teil tahtmatult välja vaimustus- ja rõõmuhüüdeid! Imetluse ja isegi mõninga umbusuga vaatame seda aega, mis on meile nii lähedal, et mõned tema esindajad on veel elus; mis on meist nii kaugel, et me seda selgesti ei ole võimelised nägema ilma ajaloo-teleskoobi abita; mis on nii imepärane maailma ajaraamatus, et oleme valmis pidama seda mingiks muinasjutuliseks ajaks. Tollal avaldus vene vaim esimest korda pärast tsaar Alekseid kogu oma hiiglasejõus, kogu oma taltsutamatus uljuses, ja siis läks lahti. Siis vene rahvas, omandanud lõpuks kuidagiviisi ahistavad ja temale mitteomased uue elu vormid, taludes neid ja olles peaaegu leppinud nendega, otsekui alistudes paratamatu ja vääramatu saatuse otsusele — Peetri tahtele, hingas esimest korda vabalt, naeratas rõõmsalt, vaatas uhkelt — sest teda enam ei aetud suure eesmärgi poole, vaid viidi tema omal nõudel ja nõusolekul, kuna olid vaikinud ähvardav sõna ja tegu ja selle asemel kostis troonilt hääl, mis ütles: *Parem ma andestan kümnele süüdlasele, kui karistan üht süütut; me arvame ja peame endale auks ja kuulsuseks öelda, et me elame oma rahvale; hoidku jumal, et mõni teine rahvas oleks õnnelikum vene rahvast; sest Auastmete seadusega ja Aadliürikute seadusega ühines aadliseisuse õiguste puutumatus; sest, lõpuks, Venemaa kuulmeid hellitas võitude ja vallutuste lakkamatu äike. Siis ärkas vene mõistus, asutati koole, anti välja kõik algõpetuseks vajalikud raamatud, tõlgiti*

kõik parem kõigist euroopa keeltest; sattus hoogu vene mõõk, ja vappusid monarhiad kuni oma alusteni, purunesid riigid ja liitusid Venemaaga...

Kas teate, milles seisab Katariina II aja, selle suure ajastu, vene rahva helge eluhetke iseloomulik joon? Mulle tundub, et rahvalikkuses. Jah, rahvalikkuses, sest Venemaa, kes püüdis ikka matkida võõrapärast, jäi siis, otsekui vastu oma tahtmist, Venemaaks. Meenutage neid tähtsaid külalishahkeid bojaare, kelle majad sarnlesid ülemaailmaliste võõrastemajadega, kuhu tulid kutsutud ja kutsumata külalised, kummardumata soola-leiba pakkuvale peremehele, istusid kirjude linadega kaetud tammelaudade taha magusaid hõrgutisi ja mesijooke sööma-jooma; neid üllaid ja uhkeid võimukandjaid, kes armastasid elada laialt, kelle elamud sarnlesid vene muinasjuttude kuningalossidega ja kel olid oma õukondlased, austajad ja meelitajad, kes tegid tulevärki valitsuse obligatsioonidest; kes oskasid priisata ja lõbutseda esiisade vana kombe järgi, kogu vene hingest, kuid oskasid ka seista oma keisrinna eest mõõga ja sulega: kas te ei arva, et see oli iseseisev elu, originaalne seltskond? Meenutage Suvorovit, kes ei tundnud sõda, kuid keda sõda tundis; Potjomkinit, kes näris küüsi pidulauas ja naljatuste vahel otsustas oma mõttes rahvaste saatuse üle; Bezborodkot, kes olevat pohmeluses lugenud keisrinnale oma väljamõeldud diplomaatilisi dokumente puhtalt paberilt; Deržavinit, kes kõige meeletikumalt Horatiust jäljendades jäi vastu oma tahtmist Deržaviniks ja sarnles niisama vähe Augustuse poeediga, kui vägev vene talv sarnleb Itaalia lopsaka suvega: kas te ei arva, et loodus valas nad kõik erilisse vormi ja, olles seda teinud, lõi selle vormi puruks?... Ent kas

võib olla originaalne ja iseseisev, olemata r a h v a l i k? Miks see kõik oli nii? Sellepärast, kordan, et vene mõistusele anti vabadus, sellepärast, et vene geenius hakkas kõndima vabade kätega, sellepärast, et suur naine oskas saada lähedaseks vene rahva vaimuga, et ta nii väga austas rahva väärikust, pidas kalliks kõike venelikku, minnes koguni nii kaugele, et ise kirjutas mitmesuguseid teoseid vene keeles, juhtis ajakirja, ja emakeele põlgajaid alamaid nuhtles hirmsa karistusega — „Telemahhiidiga!“ ...¹

Jah, imekaunis oli see aeg, kuid veel imepärasem ja kaunim oli see seltskond! Milline segu, kirjusus ja mitmekesisus! Kui palju erisuguseid elemente, mis olid siiski omavahel seotud ja ühest vaimust kantud! Ateism ja usufanatism, toorus ja rafineeritus, materialism ja pietism, kirk uuduse vastu ja visa fanatism vana suhtes, prassingud ja võidud, luksus ja küllus, lõbustused ja Heraklese vägiteod, suured intellektid, iga värvi ja laadi suured iseloomud, ning nende hulgas Äbarikud, Prostakovid, Taras Skotininid ja Brigadiirid; aadel, kes hämmastas prantsuse õukonda oma suurmaailma-haridusega, ja aadel, kes oma orjadega käis röövkäikudel! ...

Ja see seltskond peegeldus kirjanduses; kaks poeti, kes muide geniaalsuselt ei olnud sugugi võrdsed, olid esijoones selle väljenduseks: Deržavini kõuekõlalised laulud olid Venemaa võimsuse, kuulsuse ja õnne sümboliks; Fonvizini salvavad ja teravmeelsed karikatuurid olid tolle aja kõige harituma klassi arusaamade ja mõtte-laadi häälekandjaks.

¹ Mõeldud on Tredjakovski poemi „Telemahhiid“, mille lugemise või päheõppimisega Katariina II karistas süüdlasi. *Tõlk.*

Deržavin — milline nimi!... Jah, tal oli õigus: ainult Navin võis olla talle riimiks!¹ Kui hästi sobib talle see pool-vene ja pool-tatari riietus, milles teda portreedel kujutatakse: andke talle kätte Oberoni liiliaskepter, lisage sellele sooblikasukale ja piibrinahksele mütsile pikk hall habe, ja te näetegi vene loitsijat, kelle hingusest sulab lumi ja jõgede jääkate ning puhkevad õitsele roosid; kelle võlusõnadele alistub kuulekas loodus ja võtab säärase kuju ja vormi, mida see loitsija soovib! Imekau- nis nähtus! Vaene aadlik, peaaegu kirjaoskamatu, laps oma arusaamadelt; lahendamata mõistatus temale en- dale; kust sai ta need prohveti ennustavad sõnad, mis vapustavad südant ja vaimustavad hinge, selle sügava ja avara pilgu, mis haarab loodust kogu tema lõpmatu- ses, nagu noor kotkas haarab oma tugevate küüntega värisevat saaki? Või kohtas ta tõepoolest teelahkmel mõnd kuuetiivalist keerubit? Või tõepoolest tõstab leegitsev tundmus sureliku, ilma et ta ise teeks selleks mingeid jõupingutusi, üksikuil hetkil loodusega ühele kõrgusele, ja loodus avab kuulekalt oma salajase põue, laseb tal vaadata oma südame lööke ja ammutada eluallika rüpest seda elu vett, mis annab eluhinguse nii metallile kui marmorile? Või tõepoolest leegitsev tundmus annab surelikule kõike- nägevad silmad ja hävitab tema looduses ning looduse temas, ning looduse kõikvõimsa valitsejana ta käsutab loodust oma tahte järgi ja killuneb nagu Pro- theus tuhandeks kauniks nähtuseks, kehastub tuhandes nõiduslikus kujus ja nimetab siis neid kujusid oma loo-

¹ Иисус Навин = Joosua, Nuni poeg. Deržavin seadis oma nime riimi Naviniga. Tõlk.

minguks?... Deržavin on Katariina aja täielik väljendus, elav ajaraamat, pidulik hümn, leegitsev ditüramb oma lüüriliste vaimustuspuhangutega, oma uhkusega oleviku üle ja lootustega tulevikule, oma hariduse ja võhiklikkusega, oma epikuurlusega ja ihaga suurteks tegudeks, oma piduliku jõudeolekuga ja väsimatu praktilise tegevusega! Ärge otsige tema lauludes, mis on kord julged ja pidulikud nagu võidutsev äike, kord lõbusad ja naljatlevad nagu meie esiisade jutt joomalauas, kord õrnad ja sulnid nagu vene neitside hääl, — ärge otsige neis inimese peent analüüsi kõigi tema hinge- ja südamesoppidega, nagu Shakespeare'il, või magusat igatsust taeva poole ja üllaid unistusi sellest, mis elus on püha ja suurt, nagu Schilleril, või üliküllastunud ja ikka veel mitte rahuldunud hinge meeletuid karjeid, nagu Byronil: ei — tollal polnud meil aega lahata inimese loomust, ei olnud aega süveneda taeva ja elu saladustesse, sest me olime siis kurdid võitude kõuest, pimedad kuulsuse särrast, olime ametis uute otsuste ja ümberkujundustega; sest tollal me ei olnud veel jõudnud elust tüdida, me alles hakkasime elama ja seepärast armastasime elada; niisiis, ärge otsige midagi niisugust Deržavini juures! Otsige tema juures parem poetilist sõnumit sellest, kui suur oli võrratu, jumalasarnane Felice Kirgiis-Kaissaki Hordist, kuidas see kehastunud ingel puistas ja külvas kõikjale elu ja õnne ning, nagu jumal, lõi kõike mitte millestki, kui targad olid tema ustavad teenrid, tema agarad nõuandjad; kuidas kesköö-kangelane, imevägimees, viskas torne pilvede taha, kuidas põgenes pimedus tema eest ja tõsisis tolmu tema vägevast vilistamisest, kuidas tema jalge all pragunesid mäed ja keesisid kuristikud, kuidas tema ees langesid linnad ja varisesid

kokku riigid, kuidas ta välgu ja kõuemürinaga, hirmsas võitluses märatsevate loodusjõududega purustas Ismaili kindlused või läks läbi Saint Gotthardi mäekuru; kuidas elasid ja olid vene võimukandjad oma ammutamatu soola-leivaga, oma vene sübariitsuse ja vene mõistusega; kuidas vene neitsid oma tuliste pilkude ja siidjate kulmudega võitsid lõvide hingi ja murdsid kotkaste südameid, kuidas särasid nende rõõsad näod kuldlintide raamistus, kuidas hingasid nende õrnad rinnad kallite pärlite all, kuidas läbi nende helesiniste soonte voolas roosa veri ja põskedele oli armastus põletanud tulelohu-kesi!

Võimatu on üles lugeda Deržavini loomingu loendamatuid kaunidusi. Need on mitmekesised nagu vene loodus, kuid neil kõigil on üks ühine koloriit: kõigis neis domineerib kujutelu tunnete üle ja kõike kujutatakse liialdatud, hüperboolsetes mõõtudes. Ta ei eruta teie südant tugeva tundega, ei pigista teie silmist pisaraid, kuid haarab teid äkitselt ja ootamatult, nagu kotkas saaki, ja tormab oma vägevate värsside tiibadel otse päikese poole ning, laskmata toibuda, kannab teid taeva ääretuisse avarustesse; maa kaob teie silmist, süda kisub kokku mingis meeldivas imetluses, mis on segatud hirmuga, ja te tunnete end orkaanihoost heidetavat mõõtmatusse ookeani; laine kord kisub teid kuristikku, kord paiskab taeva poole, teie hing on rõõmus ja vaba selles ääretuses. Kui võimas ja üllas on tema laul jumalale! Kui sügavalt nägi ta looduse välist toredust ja kui õigesti andis ta seda edasi oma imekaunis teoses! Ja ometi ülistas ta selles ainult jumala tarkust ja vägevust, ning ta ainult vihjas jumala armastusele, sellele armastusele, mis kutsus inimesi: tulge minu juurde kõik,

kes te vaevatud ja koormatud olete, ja ma tahan teile hingamist saata! — sellele armastusele, mis ristipuult hüüdis isa poole: isa, anna neile andeks, sest nad ei tea, mis nad teevad! Ent ärge mõistke teda sellepärast hukka: siis ei olnud see aeg, mis nüüd, siis oli kaheksateistkümnend sajand. Sealjuures ärge unustage, et Deržavini mõistus oli vene, positiivne mõistus, millele on võõras müstika ja saladuslikkus; et tema elemendiks ja triumfiksi oli väline loodus ning valitsevaks tundeks patriotism; et sel juhul ta oli ainult ustav oma alateadlikule suunale, ja järelikult ta oli tema ise. Kui hirmus on tema ood „Meštšerski surma puhul“: veri tardub soontes, juuksed, Shakespeare'i väljendi järgi, tõusevad peas püsti häiritud malevana, kui teie kõrvus kostab aegade sõna prohvetlik hääl, kui silmis viirastub surma õudne luukere, vikat käes! Millist energilist ja metsikut ilu hoovab tema „Kosest“: see on sünge Põhjamaa laul, mida laulab hõbedajuukseline skald sügavas hiies keset pimedat ööd, välgust süüdatud põleva tamme juures, kose kõrvulukustava mürina saatel!

Tema läkitused ja satiirid näitavad hoopis teist maailma, mis on niisama kaunis ja võluv. Neis on näha vene mõistuse praktilist filosoofiat; peale selle on nende peamiseks iseloomulikuks omaduseks rahvalikkus, rahvalikkus, mis ei seisa maamehe sõnade kasutamises või laulude ja muinasjuttude laadi meelevaldses imiteerimises, vaid vene mõistuse vaatevinklis, venelikus asjade käsituses. Ses suhtes on Deržavin rahvalik ülimal määral. Kui naeruväärsed on need, kes ülistavad teda vene Pindarose, Horatiuse ja Anakreonina, sest juba need kolm nime koos näitavad, et ta ei olnud ei üks ega teine

ega kolmas, vaid kõik koos ja järelikult suurem kui kõik need üksikult! Kas ei ole niisama rumal nimetada Pindarost või Anakreoni kreeka ja Horatiust ladina Deržavniks, sest kui ta ise polnud kellelegi eeskujuks, siis ei olnud ka temale keegi eeskujuks? Üldse on kohane märkida, et tema vōhiklikkus oli tema rahvalikkuse põhjuseks, mille vārtust ta muide ise ei teadnud; see päästis ta järeleaimamisest, ning ta oli originaalne ja rahvalik, ilma et ta ise oleks sellest teadlik olnud. Kui tal oleksid olnud Lomonossovi kõikehaaravad teadmised — siis, hüvasti, poeet! Sest küllap ta oleks siis hakanud kirjutama tragöödiaid ja, mis kõige tõenäolisem, eepikat: tema ebaõnnestunud katsed draama alal tõestavad, et see oletus on õige. Kuid saatus päästis ta — ja meil on Deržavini näol suur, geniaalne vene poeet, kes oli vene rahva elu õige peegeldus, Katiina II ajastu õige vastukaja.

Fonvizin oli ebatavalise mõistuse ja andega inimene; kuid kas ta oli sündinud komöödiakirjanikuks, sellele on raske jaatavalt vastata. Tõepoolest, kas te näete tema näidendeis igavese elu idee olemasolu? Naljakas anekdoot, mis on seatud dialoogivormi ja kus on tegelesteks teatav arv tõpraid, ei ole ju veel komöödia. Komöödia ülesandeks ei ole kommete parandamine või mõningate ühiskondlike pahede väljanaermine; ei, komöödia peab kujutama elu mittevastavust eesmärgile, peab olema kibeda eetilise pahameele vili, mida äratav inimväärikuse alandamine, peab olema sarkasm, mitte epigramm, kramplik naer, mitte lõbus muie, peab olema kirjutatud sapiga ja mitte lahjendatud soolaga, lühidalt, peab hõlmama elu tema kõrgeimas tähenduses, s. o. tema igaveses võitluses hea ja kurja, armas-

tuse ja egoismi vahel. Kas see on nii Fonvizini teoseis? Tema lollid on väga naljakad ja vastikud, kuid seda sellepärast, et nad ei ole fantaasialooming, vaid liiga õiged koopiad loodusest; tema targad ei ole midagi muud kui hüpiknukud, kes räägivad päheõpitud kombeõpetuse reegleid; ja kõike seda sellepärast, et autor tahtis õpetada ja parandada. See mees oli loomult väga naeruhimuline: ta peaaegu lämbus naerust, kui kuulis teatris poola keelt; ta käis Prantsusmaal ja Saksamaal ning nägi seal aina naljakat: selles seisiski tema koomika. Jah, tema komöödiad ei ole midagi rohkemat kui heasüdamliku lõbususe vili, mis irvitab kõige üle; teravmeelsuse vili, mitte fantaasia ja palava tunde looming. Nad ilmusid parajal ajal ja neil oli sellepärast ebatavaline menu; nad olid haritud inimeste hulgas domineeriva mõttelaadi väljenduseks ja sellepärast meeldisid. Muide, ilma et nad oleksid kunstiteosed selle sõna tõsisel mõttes, on nad siiski võrratult paremad kõigest muust, mis selles kirjandusliigis siiamaani on loodud, peale „Häda mõistuse pärast“, millest tuleb juttu edaspidi. Juba üksi see tõendab selle kirjaniku andekust. Tema teised teosed on võibolla veel suurema väärtusega, kuid ka nendes on ta tark vaatleja ja teravmeelne kirjanik, mitte aga kunstnik. Naer ja naljatamine on nende iseloomulikuks jooneks. Peale ehtsa ande on nad väljapaistvad ka stiililt, mis on väga lähedane Karamzini omale; eriti väärtuslikud on nad aga selle poolest, et nad sisaldavad tolle huvitava aja vaimu paljusid teravaid jooni.

Kuidas võiks unustada Bogdanoviitši? Milline kuulsus oli tal eluajal, kuidas olid kaasaegsed temast vaimustatud ja kuidas veel praegugi on vaimustatud temast mõned lugejad! Mis on selle menu põhjuseks? Kujutelge, et te

olete kurt kõrgelennuliste sõnade ja fraaside mürinast ja raginast, et kogu teie ümbrus kõneleb monoloogides kõige tavalisemaist asjadest, ja te kohtate äkki inimest lihtsa ja targa kõneviisiga: kas pole tõsi, et te oleksite sellest inimesest väga vaimustatud? Lomonossovi, Deržavini ja Heraskovi jäljendajad kurdistasid kõiki oma oodide valju laulmisega; hakati juba mõtlema, et vene keel ei ole sobiv niinimetatud k e r g e k s p o e e s i a k s, mis niivõrd õitses prantslaste juures, ja just sel ajal esineb inimene muinasjutuga, mis on kirjutatud lihtsas, loomulikus ja naljatlevas keeles, tolle aja kohta hämmastavalt kerges ja sujuvas stiilis: kõik olid üllatatud ja rõõmsad. Selles ongi „Dušenka“, millel muide ei puudu voorused ja talent, ebatavalise menu põhjus. Tagasihoidlikust Hemnitserist ei saanud tema kaasaegsed aru; tema üle on nüüd õigusega uhked järeltulevad põlvned ja seaavad teda Dmitrijevi kõrvale. Heraskov oli hea, tark, heade kavatsustega inimene ja oma aja kohta eeskujulik värsitehnik, kuid sugugi mitte poeet. Tema keskpärased „Rossiaad“ ja „Vladimir“ olid kaua aega kaasaegsete ja järeltulijate imetusobjektiks, kes ülistasid teda vene Home-rose ja Vergiliusena ning viisid ta surematuse templisse tema pikkade ja igavate poemide kilbi all; tema ees oli hardalt aukartlik isegi Deržavin; kuid paraku! miski ei päästnud teda Leete kõikeneelavaist laineist. Petrov korvas oma tõeliste tunnete nappust ülespuhutusega ja andis endale lõplikult surmahoobi oma barbaarse keelega. Knjažnin oli töökas kirjanik ning keele ja vormi seisukohalt ei olnud ta andetu, mida on eriti märgata komöödiates. Kuigi ta laenas kõike prantsuse kirjanikelt, teeb talle suurt au juba seegi, et ta oskas neist näpatud asjadest teha midagi terviklikku, ja ta ületas kaugelt oma

hõimlase Sumarokovi. Kostrov ja Bobrov olid omal ajal head värsitehnikud.

Ja ongi kõik Katariina Suure ajastu geeniused loeteldud; kõik nad olid väga kuulsad, ja nad kõik, välja arvatud Deržavin, Fonvizin ja Hemnitser, on unustatud. Kuid kõik nad on tähelepanuväärivad esimeste tegutsejatena vene kirjanduspõllul; arvestades aega ja vahendeid, oli nende edusammudel oma tähtsus; peaasjalikult olid need tingitud ajast ja keisrinna julgustusest, kes kõikjal otsis talente ja kõikjal oskas neid leida. Ent nende hulgas ainult Deržavin oli säärane poeet, kelle nime võime uhkusega asetada kõigi aegade ja rahvaste poeetide suurte nimede kõrvale, sest ainult tema oli oma suure rahva ja oma imeväarse aja vaba ja pidulik väljendaja.

7

Amicus Plato, sed magis amica veritas.

Esimesi tegutsejaid kirjanduspõllul ei unustata kunagi; olgu nad andekad või andetud, mõlemal juhul on nad ajaloolised isikud. Mitte ainult prantsuse kirjanduses ei käi Ronsard'ide, Garnier'de ja Hardy'de nimed alati Corneille'de ja Racine'ide nimede eel. Õnnelikud inimesed! Kui odava hinnaga saavad nad surematusel! Oma eelmises artiklis tegin ma andestamatu vea, sest Katariina II ajastu poetidest ja kirjanikest kõneldes unustasin ma mõned neist. Sellepärast pean ma nüüd oma vääramatuks kohuseks viga parandada ja meenutada Popovskit, oma aja korralikku luuletajat ja proosakirjanikku; Maikovit, kes oma teostega, mida omaaegseis

poeetikates loeti mingisuguste koomiliste poeemide liiki, rohkel määral soodustas Venemaal halva maitse levikut ja sundis meie kuulsat näitekirjanikku vürst Šahhovskoid kirjutama võrdlemisi madala tasemega luuletuse pealkirjaga „Varastatud kasukad“; Ablessimovit, kes otsekui kogemata, eksikombel, kirjutas paljude halbade draamade hulgas suurepärase rahvaliku vodevilli „Mölder“, teose, mida meie head vanaisad nii väga armastasid ja mis ka nüüd veel pole oma väärtust kaotanud; Rubani, kes meie endisaja kirjanduslike kohtunike armulikkusest ja headusest sai surematuse kõige odavama hinnaga; Neledinskit, kelle lauludes välgatas läbi sentimentaalsuse-mingi ka tundeid ja talendi kiiri; Jefimjevit ja Plavilštšikovi, keda kunagi peeti headeks näitekirjanikeks, kuid kes nüüd, paraku! on täiesti unustatud, vaatamata sellele et ka auväärt Nikolai Ivanovitš Gretšise omistas neile mõningaid oletatavaid voorusi. Peale selle tähistas Katariina II valitsemisaega säärane imeväärne ja meil haruldane nähtus, mida meil patustel tuleb vist veel kaua oodata. Kes ei tunneks, kas või kuulu järgi, Novikovi nime? Kui kahju, et meil on nii vähe teateid sellest ebatavalisest ja, julgen öelda, suurest inimesest! Meil on alati nõnda: karjutakse järelejätmata mõnest Sumarokovist, andetust kirjanikust, ja unustatakse selle kangelasliku inimese heated, kelle kogu elu, kogu tegevus oli suunatud üldisele kasule!...

Aleksander Önnistatu aeg, nii nagu Katariina Suure aegki, kuulub vene rahva elu helgete hetkede hulka ja oli mõnes suhtes eelmise jätk. See oli muretu ja lõbus aeg, uhke olevikule, täis tulevikulootusi. Katariina targad seadused ja uuendused juurdusid ja nii-öelda tugevnesid; noore ja malbe tsaari heategevad asutised kindlustasid

Venemaa hüvangut ja viisid teda kiiresti edasi edene-
mise teel. Tõepoolest, kui palju tehti hariduse heaks! Kui
palju asutati ülikoole, lütseume, gümnaasiume, maakonna-
ja kihelkonnakoole! Ja haridus hakkas valguma kõigisse
rahvaklassidesse, sest ta sai enam või vähem kättesaadavaks
kõigile rahvaklassidele. Haritud monarhi, Katariina
väärilise lapselapse protektsioon otsis kõikjal talendiga
inimesi ning andis neile teed ja vahendid tegutseda nende
poolt valitud aladel. Tol ajal tekkis alles esmakordselt
mõte, et on vaja evida oma kirjandust. Katariina valitse-
misajal eksisteeris kirjandus ainult keisriõue juures; kir-
jandusega tegeldi sellepärast, et valitsejatar sellega tege-
les. Halvasti oleks käinud Deržavini käsi, kui tema „Läki-
tus Felicele“ ja „Võimukandja“ ei oleks keisrinnale meel-
dinud; halvasti oleks käinud Fonvizini käsi, kui keis-
rinna ei oleks pisarateni naernud tema „Brigadiiri“ ja
„Äbariku“ üle; vähe oleks peetud lugu „Jumala“ ja
„Kose“ laulikust, kui ta poleks olnud tõeline sala-
nõunik ja mitmesuguste ordenite kava-
ler. Aleksandri ajal hakkasid kirjandusega tegelema
kõik ja tiitel hakkas talendist eralduma. Tekkis uus ja
senikuulmatu nähtus: kirjanikud said seltskonna liikuma-
panijaiks, juhtijaiks ja harijaiks; tehti katseid luua keel
ja kirjandus. Kuid, paraku, neis katseis polnud kindlust
ja põhjalikkust, sest katse eeldab alati kavatsust, kavat-
sus eeldab tahet, tahe läheb aga sageli risti vastu asjaolu-
dega ja erineb terve mõistuse seadustest. Oli palju talente
ja mitte ühtegi geeniust ning kirjanduslikud nähtused ei
sündinud mitte vajadusest tingituna, ei sündinud spon-
taanselt ja ebateadlikult; nad ei tulenenud sündmustest
ja rahva vaimust. Ei küsitud: mida ja kuidas me peaksime
tegema? Oeldi: tehke nii, nagu teevad välismaalased, ja

te teete hästi. Pärast seda ei tarvitse imestada, et, vaatamata kõigile pingutustele luua keel ja kirjandus, meil tollal ei olnud ei ühte ega teist, vähe sellest — neid ei ole isegi praegu! Ei tarvitse imestada, et kirjandusliku liikumise kõige varasemal perioodil oli meil nii palju kirjanduslikke koolkondi ja nende hulgas ei olnud ühtegi tõelist ja põhjalikku, et nad kõik sündisid nagu seemned pärast vihma ja kadusid nagu seebimullid ja et meie, kel ei ole veel mingit kirjandust selle sõna tõsisel mõttes, oleme juba jõudnud olla klassikud ja romantikud, kreekelased ja roomlased, prantslased ja itaallased, sakslased ja inglased! . . .

Kaks kirjanikku oli Aleksandri ajastut vastu võtmas ja neid loeti õigusega selle ajastu alguse parimaks kaunistuseks. Need olid Karamzin ja Dmitrijev. Karamzin on meie kirjanduse näitleja, kes juba oma esimesel debüüdil, oma esimesel lavaleilmumisel võeti vastu tugeva aplausi ja tugeva vilega! See on nimi, mille pärast peeti nii palju veriseid lahinguid, toimus nii palju meeletikke võitlusi, murti nii palju piike! Ammuks see oli, kui vaikis see sõjakisa, see relvatäin, ammuks see oli, kui vaenitsevad erakonnad panid mõõgad tuppe ja katsuvad nüüd endale seletada, mille eest nad sõdisid. Kes käesolevate ridade lugejaist ei olnud nende kirjanduslike tapluste tunnistajaks, ei kuulnud seda kõrvulukustavat müra, mis koosnes liialdatud ja mõttetuist kiitustest ning osalt õigustatud, osalt absurdseist lautustest? Ja nüüd, unustamatu mehe haul, kas nüüd on juba otsustatud võit, kas on pääsenud võidule üks või teine pool? Paraku, veel mittel! Uhelt poolt kutsutakse meid kui isamaa truid poegi palvetama Karamzini haul ja soostama tema püha nime, teiselt poolt aga kuu-

latakse seda üleskutset umbuskliku ja pilkava naeratu-sega. Huvitav vaatepilt! Kahe põlvkonna võitlus, kes tei-neteist ei mõista! Ja tõepoolest, kas pole naljakas mõelda, et võit jääb hr-dele Ivantsšin-Pissarevitele, Somovi-tele jt.? Veel absurdsem on kujutella, et selle kindlustab endale hr. Artsõbašev vennaskonnaga.

Karamzin . . . *mais je reviens toujours à mes moutons* . . . Kas te teate, mis on kõige rohkem kahjustanud, kahjustab praegu ja, nagu näha, veel kaua edaspidi kahjustab Vene-maal kirjandusest põhjalike arusaamade levitamist ja maitse harimist? Kirjanduslik ebajumala-kummar d a m i n e ! Me palume ja kummardame ikka veel lastena oma rahvarikka Olümpose arvukaid jumalaid ega hoolitse sugugi selle eest, et sagedamini uurida meetrikaid selleks, et näha, kas meie jumaldamise objektid on tõepoolest taevase päritoluga. Mis teha? Pime fanatism on alati lapseas oleva seltskonna pärisosa. Kas te mäletate, mida läksid Merzljakovile maksma tema kriitilised retsensioonid Heraskovist? Kas mäletate, mis tuli välja hr. Katšenovski märkustest „Vene riigi ajaloo“ pu-hul, neist vanakese märkustest, milles oli räägitud peaaegu kõike seda, mida hiljem Karamzini ajaloost kõnele-sid noorukid? Jah, palju, väga palju on meil vaja oma-kasupüüdmatut tõearmastust ja iseloomujõudu, et tun-gida kallale isegi mõnele autoriteedikesele, rääkimata juba autoriteedist: kas teile siis meeldib, kui teid kõigile kuuldavalt tembeldatakse isamaa vihkajaks, talendi ka-destajaks, südametuks Zoiluseks, sapiseks inimeseks? Ja kelle poolt? Seda teevad peaaegu kirjaoskamatud inime-sed, võhikud, kes on ägedad mõistuse edusammude vas-tased, kes hoiavad kangekaelselt kinni oma teokarbist, kui kõik nende ümber läheb edasi, jookseb, lendab! Ja

kas neil ei ole sel juhul õigus? Mida on oodata näiteks hr. Ivantšin-Pissarevil, hr. Vojeikovil või vürst Šaliko- vil, kui nad kuulevad, et Karamzin ei ole kunstnik, ei ole geenius, ja teisi sääraseid paganlikke arvamusi! Nead, kes toitusid selle inimese lauvalt langenud raasukestega ja rajasid nendele oma surematuse hoone? Ilmub hr. Artsõbašev kriitiliste artiklikestega, milles ta väidab, et Karamzin kaldus sageli ja sealjuures ilma igasuguse vajaduseta kõrvale temale allikaks olnud kroonikaist, moonutas sageli oma tahte ja tuju järgi nende mõtet. Ja mis järgnes? — Te arvate, et Karamzini austajad hakkasid otsemaid asja kontrollima ja paljastasid hr. Artsõbaševi laimu? Mitte midagi niisugust. Imelikud inimesed! Milleks on teil vaja kõnelda kadedusest ja Zoilustest, müürseppadest ja kujuritest, milleks te kasutate tühje, mõtteleagedaid lauseid allmärkustes, võitlete varjuga ja teete kära mitte millestki? Las hr. Artsõbašev kadestab Karamzini kuulsust: uskuge, ta ei surma sellega Karamzini, kui viimasel on teenitud kuulsus; las ta tõendab tähtsa näoga, et Karamzini stiil on e b a k õ l a l i n e — jumal temaga — see on ainult naljakas ega ärata sugugi pahameelt. Kas ei oleks parem, kui te võtaksite kätte kroonikad ja tõestaksite, et kas hr. Artsõbašev laimab või on ajaloolase eksimused tähtsusetud ja väikesed, või siis loobuksite üldse sõna võtmast. Kuid teile vaesekestele pole see töö jõukohane, te pole näinudki kroonikaid, te tunnete halvasti ajalugu:

Miks märatsete nõnda siis?

Ometi, räägi, mis sa räägid, aga selliseid inimesi on õnetuseks palju.

Ja vaata, kus avalik arvamus!

Ja vaat', millel maakera pöörleb!

Karamzin tähistas oma nimega epohhi meie kirjanduses; tema mõju kaasaegsele oli nii suur ja tugev, et ter-
vet perioodi meie kirjanduses üheksakümnendaist kuni
kahekümnendate aastateni nimetatakse õigusega Ka-
ramzini perioodiks. Juba üksi see tõestab kül-
laldasel määral, et Karamzin oli hariduselt oma kaasaeg-
seist pea jagu kõrgemal. Temale on jäänud siamaani,
kuigi ebakindlalt ja ebamääraselt, peale ajaloolase nime
kirjaniku, poeedi, kunstniku, luuletaja nimi. Vaadeldes
tema õigust neile tiitleile. Karamzinile pole veel tulnud
järeltulevat põlve. Keda meist lapsepõlves ei lohutanud
tema jutustused, kes ei unistanud ega nutnud tema teo-
seid lugedes? Lapsepõlvemälestused aga on nii magusad,
nii ahvatlevad: kas saab siin erapooletu olla? Püüame
siiski.

Kujutelge erineva iseloomuga, heterogeenset, võiks
öelda — kahte eri tõugu kuuluvat seltskonda; üks neist
luges, kõneles, mõtles ja palus jumalat prantsuse keeles;
teine teadis peast Deržavinit ja seadis teda võrdseks mitte
ainult Lomonossoviga, vaid ka Petrovi, Sumarokovi ja
Heraskoviga; esimene oskas väga halvasti vene keelt;
teisele oli kätte õpetatud „Rossiaadi“ ning „Kadmi ja
Harmoonia“ autori ülespuhutud, skolastiline keel; mõ-
lema ühine iseloom koosnes poolmetsikusest ja poolhari-
dusest; lühidalt — kujutelge seltskonda, kel on himu
lugeda, kuid kel pole mingeid selgeid ideid kirjandusest.
Ja korraga ilmub noormees, kelle hing on avatud kõi-
gele heale ja kaunile, kel on häid andeid ja suur mõis-
tus, kuid puuduvad haridus ja õpetatus, nagu näeme all-
pool. Ehkki ta ei olnud oma ajastu kõrgusel, oli ta võrra-
tult kõrgemal oma seltskonnast. See nooruk vaatas elule
kui kangelasteole ja, olles täis noorusjõudu, ihaldas kir-

janikukuulsust, ihaldas isamaa edule kaasaaitaja kuulsust teel hariduse poole, ja kogu tema elu oli selle püha ja kauni eesmärgi teenimine. Eks ole tõsi, et Karamzin oli ebatavaline inimene, et ta pälvib suurt lugupidamist, kui mitte harrast austust? Kuid ärge unustage, et tuleb vahet teha inimese ja teiselt poolt kirjniku ja kunstniku vahel. See olgu muide öeldud ilma igasuguse seoteta Karamziniga, muidu viimati satub Rollingi pühakute kilda. Kavatsus ja teostamine on kaks eri asja. Nüüd vaatame, kuidas täitis Karamzin oma suure missiooni.

Ta nägi, kui vähe oli meil tehtud, kui halvasti said tema ametivennad aru, mida tuleks teha, nägi, et kõrgemal seisusel oli põhjust põlata emakeelt, sest kirjakeel oli vaenujalal kõnekeelega. Siis oli fraseoloogia aeg, aeti taga sõnu, kuna mõtteid valiti ainult sõnadele tähenduse andmiseks. Karamzinile oli looduse poolt antud õige muusikaline kuulmine keele suhtes ja võime väljenduda sujuvalt ning ilusalt, järelikult polnud tal raske keelt ümber kujundada. Räägitakse, et ta tegi meie keelest prantsuse keele koopia, nii nagu Lomonossov tegi sellest ladina keele koopia. See on ainult osaliselt õige. Küllap Karamzin püüdis kirjutada nii, nagu kõneldi. Tema patt seisab selles, et ta põlgas vene keele idioome, et ta ei kuulanud lihtrahva keelt ega uurinud üldse kodumaisi allikaid. Aga ta parandas selle vea oma „Ajaloos“. Karamzin seadis endale eesmärgiks õpetada vene publikut lugema ja äratada temas lugemisiha. Ma küsin teilt: kas võib kunstniku kutsumus olla kooskõlas mingi ette äramääratud eesmärgiga, kui kaunis see eesmärk ka ei oleks? Vähe sellest: kas võib kunstnik madalduda, painduda nii-öelda publikuni, kes on temale põlvist saadik ja sellepärast ei suuda teda mõista? Oletagem,

et võib; siis järgneb teine küsimus: kas ta võib sel juhul oma loomingus jääda kunstnikuks? Pole mingit kahtlust, et ei või. Kes seletab midagi lapsele, see muutub selleks ajaks ise lapseks. Karamzin kirjutas lastele, ja kirjutas lapselikult: ei tarvitse imestada, et need lapsed, saades täiskasvanuiks, unustasid tema ja andsid tema teosed üle oma lastele. See on loogiline: laps kuulab usalduse ja palava usuga oma vana hoidja, kasvataja jutte kooljatest ja kummitustest, aga kasvanud suureks, naerab nende juttude üle. Teie kasvatada on laps: te näete, et sellest lapsest saab poisike, siis nooruk ja peagi mees, ja sellepärast te jälgite tema annete arengut ja vastavalt sellele muudate õpetamise meetodit, olete temast alati kõrgemal; muidu läheb teil halvasti: see laps hakkab teie üle naerma. Teda õpetades õpite te ise veel rohkem, muidu jõuab ta teist ette: lapsed kasvavad ruttu. Oelge nüüd oma südametunnistuse järgi, *sine ira et studio*, nagu räägivad meie targad õpetlased: kes on selles süüdi, et enne nuteti „Vaest Liisat“ lugedes, nüüd aga naerdakse? Olgu kuidas on, hr-d Karamzini austajad, kuid mina olen nõus pigemini lugema Parun Brambeuse jutustusi kui „Vaest Liisat“ või „Nataljat bojaaritütart“! Teised ajad, teised kombes! Karamzini jutustused õpetasid publikut lugema, paljud õppisid nende varal kirjatarkust, olgem nende autorile tänulikud; kuid jätkem nad rahule, võtkem nad ära isegi meie laste käest, sest need teevad lastele palju kahju, mürgitavad nende tundeid lääge tundlikkusega.

Peale selle kaotavad Karamzini teosed meie ajal palju oma väärtusest veel selle tõttu, et ta oli harva neis siiras ja loomulik. Fraseoloogia aeg on meil mööda minemas; meie arusaama järgi peab lause kohan-

duma mõtte või tunde väljendamiseks; varem otsiti kõlava fraasi jaoks mõtet ja tunnet. Ma tean, et ka nüüd veel pole me ses suhtes patuta; vähemalt on lugu nüüd nii, et kui ongi kerge esitada kassikulda ehtsa kulla pähe, mõistuse konarusi ja teeseldud tundeid mõistuse sädeluse ja tunnete leegitsemise pähe, siis mitte kauaks, ja mida rohkem oldi võlutud, seda kättemaksuhimulisem ollakse pettudes; mida rohkem harrast imetlust avaldati väärjumalale, seda ägedam teotus karistab isehakanud jumalat. Üldse ollakse nüüd kuidagi avameelsem; iga tõeliselt haritud inimene tunnistab pigemini üles, et ta mõnd kaunist kohta autori juures ei mõista, kui ta hakkab teeseldud imetlust avaldama. Seepärast leiduks nüüd vaevalt säärast kohtlast, kes usuks, et Karamzini pisarate tulv tuli hingest ja südamest ega olnud tema talendi armastatuim koketeerimisviis, omaseks saanud kirjaniku-kõmbid. Säärane valelikkus ja tunnete ebasiirus on eriti haletsemisväärne siis, kui autor on andekas inimene. Keegi ei mõtle säärase puuduse pärast hukka mõista näiteks tundlikku vürst Šaliko vi, sest tema tundlikku loomingut ei katvate keegi lugeda. Niisiis autoriteet ei õigusta midagi, vaid koguni kahekordistab süüd. Tõepoolest, kas pole veider näha täiskasvanud meest, olgu see mees kas või Karamzin, kes valab tohutuid pisarateojasid Grammatika Suurmehe¹ kõõrdsilma vaadates ja Calais'd ümbritsevaid lõputuid liivaluuteid nähes ning rohukõrrekeste ja sipelgate, põrnikate ja prussakate pärast? ... Oeldakse ju:

Ei maksa nutta lõpmatult,
Et häda ilmas palju!

¹ Jutt on N. Karamzinist seoses tema teostega „Vene grammatika suurmees“ ja „Vene rändaja kirjad“. Tõlk.

See haledus, või õigemini nutusus rikub pahatihti tema ajaloo paremaid lehekülgi. Oeldakse: tollal oli niisugune aeg. See ei ole tõsi: kaheksateistkümnenda sajandi iseloom ei avaldu hoopiski mitte ainult nutususes; pealegi on terve mõistus vanem kõigist sajandeist; see mõistus aga keelab ära nutmise, kui on himu naerda, ja naermise, kui on himu nutta. See oli lihtsalt naeruväärne ja hale lapsikus, veider ja seletamatu maania.

Nüüd teine küsimus: kas ta tegi nii palju, kui suutis, või vähem? Vastan kindlalt: v ä h e m. Ta läks reisima: milline suurepärane võimalus oli tal tuua oma kaasmaalaste silmade ette suur ja võluv pilt hariduse sajanditepikkusest viljast, tsivilisatsiooni edusammudest ja inimesoo õilsate esindajate seltskondlikust haridusest! . . . Tal oli nii kerge seda teha! Tema sulg oli loodud ilukõneks! Tema krediit kaasaegsete juures oli nii suur! Ja mida ta tegi kõige selle asemel? Mida käsitlevad tema „Vene rändaja kirjad“? Me loeme neist enamasti, kus ta lõunastas, kus ta õhtust sõi, missugust toitu talle serveeriti ja kui palju võõrastemajapidaja selle eest võttis; kuuleme, kuidas hr. B*** libitses pr. N ümber, ja kuidas orav ta nina kriimustas; kuidas tõusis päike mõne Šveitsi külakese kohal, kus sammus karjatüdruk roosikimbuga rinnal ja ajas enda ees lehma . . . Kas maksis sellepärast nii kaugel sõita? . . . Võrrelge ses suhtes „Vene rändaja kirju“ Fonvizini „Kirjadega võimukandjale“, kirjadega, mis on kirjutatud varem. Milline vahe! Karamzin kohtas paljusid kuulsaid inimesi Saksamaal, ja mis ta siis kuulis, vesteldes nendega? Seda, et nad kõik on head inimesed, kes naudivad südametunnistuse rahu ja vaimuselgust. Ja kui tagasihoidlik, kui tavaline on tema jutuajamine nendega! Prantsusmaal oli ta ses suhtes teataval põhjusel õnne-

likum: meenutage vene sküüdi kohtumist prantsuse Platoniga. Millest see tuli? Sellest, et ta küllaldaselt ei valmistunud reisiks, et ta ei olnud põhjalikult õpetatud. Kuid vaatamata sellele tuleneb tema „Vene rändaja kirjade“ tühisus rohkem tema oma iseloomust kui teadmiste puudusest. Ta ei tundnud kuigi hästi Venemaa vaimseid vajadusi. Tema luuletustest ei ole palju rääkida: need on samad laused, ainult riimis. Neis on Karamzin nagu mujalgi keele ümberkujundaja, sugugi mitte poet.

Säärased on Karamzini teoste puudused. Need on põhjuseks, miks ta nii ruttu unustati, et ta pidi oma kuulsuse kaotama juba peaaegu eluajal. Õigluse huvides tuleb märkida, et tema teoseist seal, kus ta ei harrasta sentimentaalsust, vaid kõneleb südamest, hoovab mingit südame-soojust; seda on eriti märgata neis kohtades, kus ta kõneleb Venemaast. Jah, ta armastas isamaad, teenis teda, kuidas suutis; tema nimi on surematu, kuid tema teosed, välja arvatud „Ajalugu“, on surnud ja nad ei ärka ellu, hoolimata kõigist hr-de Ivantšin-Pissarevi ja Orest Somovi taoliste inimeste hüüetest! . . .

„Vene riigi ajalugu“ on Karamzini tähtsaim kangelas-tegu; ta peegeldub selles kõigi oma puuduste ja voorustega. Ma ei hakka selle teose üle otsustama teadusliku seisukoha järgi, sest, tunnistan avameelselt, see töö käiks mul kaugelt üle jõu. Minu arvamus (mis ei ole sugugi uus) on asjaarmastaja, mitte asjatundja arvamus. Arvestades kõike seda, mis oli süstemaatilise ajaloo alal tehtud enne Karamzini, tuleb tema töö tunnistada hiiglatööks. Selle töö peapuudus avaldub vaatekohas asjadele ja sündmustele, mis on sageli lapsik ja alati vähemalt ebamehine; oratorlikus käras ja ebakohases soovis kas-

vatada, õpetada seal, kus faktid ise enda eest kõnelevad; erapoolikuses kangelaste vastu, kellest ta jutustab; see erapoolikus teeb au autori südamele, mitte aga tema mõistusele. „Ajaloo“ peamine väärtus seisab jutustuse köitvuses ja sündmuste osavas refereerimises, sageli iseloomude kunstipärases joonistamises, kõige rohkem aga stiilis, milles Karamzin on siin saavutanud lausa meisterlikkuse. Viimases suhtes pole meil siiaaunigi midagi taolist kirjutatud. „Vene riigi ajaloo“ on Karamzini stiil esijoones vene stiil; sellega võib kõrvutada ainuüksi Puškini „Boris Godunovi“, mis on küll kirjutatud värssides. See stiil erineb täielikult tema väikeste teoste stiilist; temas on kodumaist algupära ja ta on kantud ajalooliste mälestusmärkide vaimust; siin on tema stiil — välja arvatud esimesed neli köidet, mis sisaldavad enamjaolt paljast retoorilist kõnet, kuid kus keel on siiski hämmastavalt viimisteldud — tähtsa, ülla ja energilise ilmega ning läheb tihti üle tõeliseks ilukõneks. Lühidalt — ühe meie kriitiku väljenduse järgi — „Vene riigi ajaloo“ on meie keelele püstitatud niisugune mälestussammas, mille vastu aeg murrab oma vikati. Kordan: Karamzini nimi on surematu, kuid tema teosed, välja arvatud „Ajalugu“, on juba surnud ega ärka iialgi ellu! . . .

Peaaegu ühel ajal Karamziniga astus kirjanduspõllule ka Dmitrijev. Ta oli mõnes suhtes luulekeele ümberkujundaja ja tema teoseid peeti enne Žukovskit ja Batjuškovi õigusega eeskujulikeks. Muide, tema luuletaja-ande suhtes pole vähimatki kahtlust. Tema talendi peaelemendiks on teravmeelsus ja selle kohaselt on „Võõras aru“ tema parim teos. Tema valmid on suurepärased; neil puudub ainult rahvalikkus, mis teeks nad täiuslikuks. Muinasjuttude alal aga polnud Dmitrijevile võistlejat. Peale selle

tõusis ta talent vahel lürismini, mida tõendab tema suurepärase teos „Jermak“ ja eriti Goethe teose tõlge, järeleaimamine või ümbertöötus (nimetage seda, kuidas tahate), mis on tuntud nimetuse all „Mõtisklused äikese puhul“... .

Krõlov tõstis meil valmi täiuslikkuse *nec plus ultra*'ni. Kas on vaja tõestada, et ta on geniaalne vene poeet, et ta on mõõtmatu kõrgemal kõigist võistlejaist? Tundub, et selles keegi ei kahtle. Märgin ainult, muuseas mitte esimesena, et valmil oli Venemaal sellepärast niisugune erakordne menu, et ta ei sündinud juhuslikult, vaid võrsus meie rahva vaimust, mis hirmsasti armastab muinaslugusid ja mõistujutte. See on kõige veenvam tõestus selle kohta, et kirjandus peab tingimata olema rahvalik, kui ta tahab olla püsiv ja igavene! Meenutage, kui palju on välismaalaste poolt tehtud ebaõnnestunud katseid Krõlovi tõlkida. Järelikult eksivad rängalt need, kes arvavad, et ainult välismaalasi orjalikult matkides võib endale nende tähelepanu tõmmata.

Ozerovi peetakse meil vene teatri ümberkujundajaks ja loojaks. Muidugi pole ta ei üks ega teine, sest vene teater on meie heade patriootide hookusattunud kujutlusvõime unistus. Tõsi, Ozerov oli meil esimene näitekirjanik tõelise, olgugi mitte suure talendiga; ta ei loonud teatrit, vaid seadis meil sisse prantsuse teatri, s. o. hakkas esimesena kõnelema prantsuse Melpomene keelt. Muide, ta ei olnud dramaatik sõna tõsisem mõttes: ta ei tundnud inimest. Viige Shakespeare'i või Schilleri draama etendusele ilma igasuguste teadmisteta, igasuguse hariduseta vaataja, kellel aga on loomulikku mõistust ja võimet kaunist tajuda; tema, ilma et ta tunneks ajalugu, saab hästi aru, milles asi seisab; ilma et ta saaks aru ajaloolisest isikutest, saab ta väga hästi aru inimisiksustest; kui

ta aga vaatab Ozerovi tragöödiat, ei saa ta mitte millestki aru. Võib-olla on see niinimetatud klassikalise tragöödia üldine puudus. Ent Ozerovil on ka teisi puudusi, mis on tingitud tema oma iseloomust. Kuna tal oli õrn hing, mitte aga sügav, erutuv, energiline, siis ei olnud ta võimeline maalima tugevaid kirgi. Seepärast ongi tema teoseis naised huvitavamad meestest; seepärast tema kurjategijad ei ole rohkem ega vähem kui üldiste pahede kehastused; seepärast ta tegigi Fingalist Arkaadia karjase ja pani ta Moinaga kõnelema madrigalides, mis sobivad mõnele Erast Tšertopolohhovile rohkem kui julmale Odini kummardajale. Tema parimaks teoseks saab kahtlemata pidada „Oidipust“ ja halvimaks „Dimitri Donskoid“, kuna viimane on oraatori ülespuhutud kõne, mis on seatud dialoogidesse. Nüüd ei hakka keegi eitama Ozerovi luuletajatalenti, kuid samal ajal vaevalt keegi hakkab teda lugema, veel vähem tema puhul vaimustust tundma.

Žukovski ilmumine hämmastas Venemaad, ja mitte ilma põhjusega. Ta oli meie isamaa Kolumbus: näitas talle kätte saksa ja inglise kirjanduse, mille olemasolust tal varem ei olnud aimugi. Peale selle kujundas ta täielikult ümber luulekeele ning läks proosas Karamzinist kaugeemale¹; selles on tema peamised teened. Tema omi teoseid ei ole palju; tema tööd on kas tõlked või välismaise päritoluga teoste ümbertöötused või jäljendused. Julge, energiline keel, kuigi mitte alati kooskõlas tunnetega, ühekülgne unistuslikkus, mis võrsus, nagu räägitakse, tema elutingimustest — nii võib iseloomustada Žukovski teoseid. Eksivad need, kes peavad teda sakslaste ja inglaste

¹ Ma mõtlen siin Karamzini väikesi teoseid.

jäljendajaks: ta poleks hakanud teisiti kirjutama ka siis, kui ta polekski nendega tuttav olnud, kui ta oleks tahtnud ustav olla ainult iseendale. Ta ei olnud XIX sajandi laps, vaid oli nii-öelda pro sel ü ü t; lisage sellele veel asjaolu, et tema teosed võib-olla tõesti tulenesid tema elutingimustest, ja te mõistate, miks neis ei ole maailma-ideid, inimkonna ideid, miks neis sageli kõige lopsakama vormi all peituvad otsekui Karamzini ideed (näiteks „Mu sõber, mu hoidja, mu ingell“ jne.), miks tema kõige paremais teoseis (nagu näiteks „Laulik vene sõjameeste leeris“) leidub täiesti retoorilisi kohti. Ta oli endasse sulgunud, ja selles on tema ühekülgsuse põhjus, mis moodustab tema ülima originaalsuse. Oma tõlgete rohkuse poolest on Žukovski meie kirjanduses nagu Voss või Aug. Schlegel saksa kirjanduses. Asjatundjad väidavad, et ta mitte ei tõlkinud, vaid tegi Schillerite, Byronite jt. teosed vene kirjanduse pärisosaks; selles ei ole vist põhjust kahelda. Lühidalt: Žukovski on ebatavalise, energilise talendiga poeet, poeet, kes osutas vene kirjandusele hindamatuid teeneid, poeet, keda kunagi ei unustata, keda iialgi ei lakata lugemast; kuid samal ajal pole ta niisugune poeet, keda võiks nimetada tõeliselt vene poeediks, kelle nime võiks nimetada Euroopa turniiridel, kus võisteldakse rahvalike kuulsustega.

Palju sellest, mis on öeldud Žukovski kohta, võib öelda ka Batjuškovi kohta. Viimane seisis sõna otseses mõttes kahe sajandi piiril: ta tundis mineviku suhtes vaheldumisi veetlust ja põlgust, ei tunnustanud algavat sajandit ja see ei tunnustanud teda. Ta ei olnud geniaalne inimene, kuid tal oli suur talent. Kui kahju, et ta ei tunnud saksa kirjandust: tal jäi ainult natuke puudu, et saada tõeliselt väljapaistvaks poeediks. Lugege läbi tema

artikkel moraalist, mis on rajatud religioonile, ja te mõistate seda hinge nukrust ja tungi lõpmatuse poole pärast iharuse ekstaasi, mida hoovab tema harmoonilistest teostest. Ta kirjutab luuletaja elust ja muljeist, kus lapsikute mõtete hulgas vilksatab otsekui meie aja mõtteid, ja kirjutab samal ajal mingist kergest poeesiast, otsekui oleks olemas ka raske poeesia. Kas pole tõsi, et ta ei kuulunud täielikult ei ühte ega teise sajandisse? Batjuškov oli nagu Žukovskigi luulekeele ümberkujundaja, s. t. kirjutab puhtas, harmoonilises keeles; ka tema proosa on parem Karamzini väikestest teostest. Talendi poolest kuulub Batjuškov meie teisejärguliste kirjanike hulka ja on minu arvates Žukovskist madalamal; tema võrdsusest Puškiniga on naeruväärne mõeldagi. Juttu triumviraadist, millest rääkisid meie kirjanduslõulased seoses Žukovski, Batjuškovi ja Puškiniga, võidi uskuda ainult kahekümnendail aastail...

Mul jääb nüüd meenutada veel Merzljakovi, ja ma lõpetan meie kirjanduse kogu Karamzini perioodi, lõpetan kõigi tema kuulsuste, kogu tema aristokraatia loetelu: jäävad üle plebeid, kellest pole põhjust palju rääkida; neist võiks ehk rääkida ainult selleks, et näidata meie kuulsate autoriteetide vankuvust. Merzljakov oli ebatavalise luuletaja-andega inimene ja kujutab endast oma aja vaimu üht kõige meeltliigutavamat ohvrit. Ta õpetas ilu teooriat, kuid samal ajal jäi see teooria temale eluaja jooksul lahendamata mõistatuseks; teda peeti meil kriitika oraakliks ja ta ei teadnud, millele kriitika rajaneb; lõpuks oli ta kogu eluaja ekshiarvamus oma talendi suhtes, sest, kirjutanud mõned surematud laulud, kirjutab ta ka hulga oode, kus vahete-vahel säten-davad võimsa talendi sädemed, mida ei suutnud surmata

skolastika, ja kus kõik muu on paljas retoorika. Sellest hoolimata kordan: ta oli võimas, energiline talent: millised sügavad tunded, milline mõõtmatu igatsus on tema lauludes! Kui elavalt tundis ta neis kaasa vene rahvale ja kui õigesti väljendas ta neis poetilistes helides vene rahva elu lüürilist külge! Need ei ole Delvigi laulukesed, need ei ole rahvaliku takti teesklemine — ei, need on elavad, ehtsad tundevalgud, kus kõik on siiras ja loomulik! Kas pole tõsi, et ükskõik millise tema laulu lugemise või kuulmise puhul olete te tahtmatult valmis hüüdma:

Ах! та песнь была заветная:
Рвала белу грудь тоской,
А все слушать бы хотелось,
Не расстался бы ввек с ней!¹

Ja see inimene, kes tundis saksa keelt ja kirjandust, see poetilise hingega, sügavate tunnetega inimene kirjutas pidulikke oode, tõlkis Tassot, kõneles kateedril, et ainult sakslaste imettegev geenius armastab lavale tuua võllapuid, pidas Sumarokovit geeniuks ning oli võlutud ja vaimustatud prantslaste võltsist ja mingitud luulest sel ajal, kui ta luges Goethet ja Schillerit!... Luule alal oli ta sündinud praktikuks, saatus aga tegi temast teoreetiku: leegitsev tundmus tõmbas teda laulude poole, kuid süsteem sundis teda kirjutama oode ja tõlkima Tassot!...

Vaatleme nüüd Karamzini perioodi teisigi talendilt või autoriteedilt väljapaistvaid literaate.

¹ Ah! see laul oli salapärane, ahistas valget rinda nukrusega, kuid ikka oleksin tahtnud kuulata ja poleks iialgi lahkunud temast.— Lažetšnikovi laulust „Magusasti laulis ööbik“. *Tõlk.*

Kapnist kuulub kolme valitsusaega. Kunagi oli ta kuuluis kui ebatavalise andega luuletaja. Hr. Pletnjov väitis isegi kunagi kuski, et Kapnistil on midagi säärast, mis Lamartine'il puudu jääb: *le bon vieux temps!* Nüüd on Kapnist täiesti unustatud, vist sellepärast, et ta oma luuletustes nuttis korraliku programmikirjandi reeglite järgi, kõige rohkem aga sellepärast, et vaevumärgatavad talendi välgatused ei suuda veel päästa kirjanikku Leete kõikeneelavaist laineist. Ta tegi palju kära oma „Keelepeksuga“, kuid see kuulus „Keelepeks“ ei ole rohkem ega vähem kui farss, mis on kirjutatud isegi oma aja suhtes barbaarses keeles.

Gneditš ja Milonov olid tõelised luuletajad: kui neist nüüd peetakse vähe lugu, siis sellepärast, et nad liiga vara sündisid.

Hr. Vojeikov (Aleksander Fjodorovitš, nagu märgitakse hr. Gretši kirjanduslikus aadress-kalendris, mis on tuntud nimetuse all „Vene kirjanduse ajalugu“) etendas omal ajal meie kirjanduses kuulsuse osa. Ta tõlkis Delille'i (keda ta pidas mitte ainult poeediks, vaid ka suureks poeediks); ta kavatses ise kirjutada didaktilise poemi (tollal uskusid kõik vastuvaidlematult didaktilise poeesia võimalikkusesse); ta tõlkis (nagu oskas) antiikaja kirjanikke; siis tegeles mitmesuguste ajakirjade väljaandmisega, milles tõi väsimatu innuga päevavalguse kätte hr-de Gretši ja Bulgarini kuulsaid sõpru (ei ole midagi öelda — suur missioon!); ja nüüd, vanas eas, kordamööda, või õigemini vastavalt ajakirja numbri sisule, sõimab Parun Brambeust ja põlvitab tema ees, kõige rohkem aga kiidab Aleksander Filippovitš Smirdinit selle eest, et ta autoreile hästi maksub; trükib oma ajakirjas vanu luuletusi ja artikleid

1831. a. „Molvast“. Mis teha! Suurusest naeruväärsuseni on üksainus samm, ütles Napoleon!

Vürst Vjazemski, vene Charles Nodier, kirjutas luules ja proosas kõigist asjust. Tema kriitilised artiklid (s. o. eessõnad mitmesuguseile väljaandeile) olid ebatavaliseks nähtuseks omal ajal. Tema arvutute luuletuste hulgas on palju sääraseid, milles vilksatab siirast ja originaalset teravmeelsust, mõnedes isegi tundeid; paljud on pinguldatud, nagu näiteks „Nii see ei lähe!“ jt. Üldiselt kuulub vürst Vjazemski meie väljapaistvate poetide ja literaatide hulka.

8

Olid ajad! . . .

Rahvakõnekäänd.

Eelmises artiklis vaatlesin meie kirjanduse K a r a m - z i n i perioodi, mis kestis tervelt veerand sajandit. Tervet kirjanduse perioodi, tervet veerandsajandit tähistab ühe talendi, ühe inimese mõju; ometi tähendab veerandsajandit palju, liiga palju sellisele kirjandusele, milles puudub veel viis aastat oma teise sajandi algusest!¹

¹ Kahtlemata algas meie kirjandus 1739. aastal, mil Lomonossov saatis välismaalt oma esimese oodi „Hotini vallutamise puhul“. Kas tarvitseb korrata, et mitte Kantemirist ega Tredjakovskist, veel vähem aga Polotski Siimeonist ei alanud meie kirjandus? Kas on vaja tõestada, et „Igori sõjaretke lool“, „Jutustusel Doni lahingust“, ilukõnelisel „Vassiani läkitusel Joann III-le“ ja teistel ajaloolistel mälestusmärkidel, rahvalauludel ning skolastilisel vaimulikil ilukõnel on täpselt samasugune suhe meie kirjandusega kui veeputus- eelse kirjanduse mälestusmärkidel, kui need avastataks, oleks sans-

Ja mida lõi see periood suurt ja püsivat? Kus on nüüd need geeniused, kellega ta taotses nii väga hiilata ja suurustada? Kõigist neist on ainult üks suur ja surematu ilma igasuguste reservatsioonideta, ja see üks ei maksnud tribuuti Karamzinile, kes võttis oma tavalise andami isegi säärastelt inimestelt, kes olid temast kõrgemal talendi ja hariduse poolest: ma kõnelen Krõlovist. Kordan: mis tehti tol perioodil surematuse saavutamiseks? Üks tutvustas meid pisut, ja sealjuures ühekülgsest, saksa ja inglise kirjandusega, teine prantsuse teatriga, kolmas XVII sajandi prantsuse kriitikaga, neljas... Aga kus on siis kirjandus? Ärge otsige teda: teie vaev on asjatu; ümberistutatud lilled ei püsi kaua: see on vaieldamatu tõde. Ma ütlesin, et selle perioodi alguses tekkis meil esmakordselt mõte kirjandusest: selle tagajärjel ilmusid meil ka ajakirjad. Kuid mida need ajakirjad endast kujutavad? Süütut ajaviidet, jõudeaja veetmist, vahel ka abinõu natuke raha teenida. Ükski neist ei jälginud hariduse arengut, ükski ei andnud oma kaasmaalastele edasi inimkonna edusamme enesetäiustamise alal. Mäletan, et mingisuguses tundelises ajakirjas, vist 1813. aastal, oli trükitud, et Inglismaal on ilmunud uus poeet, Biron, kes kirjutab mingis romantilises laadis ja on eriti kuulnud oma poemiga „Šild Harold“: ja ongi kõik. Muidugi, tollal mitte ainult Venemaal, vaid osalt ka Euroopas ei vaadatud kirjandusele läbi mõistuse puhta klaasi, vaid läbi prantsuse klassitsismi tuhmi pöie; kuid liikumine oli seal juba alanud, ja prantslased ise, keda oli

kriti, kreeka või ladina kirjandusega? Sääraseid tõdesid on vaja tõestada ainult hr-dele Gretšile ja Plaksinile, kellega ma ei kavatsen teaduse alal võistlema hakata.

rahustatud restauratsiooni abil, olid endisega võrreldes saanud palju targemaks ja olid ka ise täielikult ümber sündinud. Samal ajal meie kirjanduslikud vaatlejad tukkusid; nad ärkasid alles siis, kui vaenlane oli tunginud nende majja ja hakkas seal omavoliliselt peremeest mängima; alles siis hakkasid nad valju häälega karjuma: karauul, tapetakse, röövatakse, romantism! . . .

Meie kirjanduse Karamzini perioodile järgnes Puškini periood, mis kestis peaaegu täpselt kümme aastat. Ma ütlen Puškini periood, sest kes ei ole sellega nõus, et Puškin oli selle aastakümne pea, et siis kõik tuli temalt või tema juurde? Muide, ma ei mõtle siin, et Puškin oli oma ajale täiesti sama mis Karamzin omale ajale. Juba üksi see, et tema tegevus oli kunstniku ebateadlik tegevus, mitte kirjaniku praktiline ja ettekavatsetud tegevus, eeldab suure vahe olemasolu tema ja Karamzini vahel. Puškin oli valitsejaks üksnes oma talendi jõul ja sellega, et ta oli oma ajastu laps; Karamzini võim aga rajanes viimasel ajal pimedale austusele tema autoriteedi vastu. Puškin ei rääkinud, et poesia on see või teine ja teadus on see või teine; ei: oma teostega andis ta mõõdupuu esimesele ja näitas mõningal määral teise kaasaegset tähendust. Sel ajal, s. o. kahekümnendail aastail (1817—1824) kostis meile sumedalt kaja vaimsest murrangust, mis toimus Euroopas; siis, olgugi veel arglikult ja ebamääraselt, hakati rääkima, et purjus metslane Shakespeare on mõõtmatult kõrgemal targeldatud Racine'ist, et Schlegel teadvat kirjandusest rohkem kui Laharpe, et saksa kirjandus pole madalamal prantsuse omast, vaid on koguni võrratult kõrgemal; et auväärt hr-d Boileau, Batteux, Laharpe ja Marmontel laimasid ketserlikult kunsti, kuna nad ise kunstist vähe aru

said. Nüüd muidugi selles keegi ei kahtle ja säärase tõe tõe tõestamine tähendaks üldise naeru aluseks sattumist; kuid tollal oli asi naerust kaugel, sest siis ähvardas isegi Euroopas säärase ketserlike mõtete eest inkvisitorlik a u t o d a f e e; millega aga riskisid Venemaal inimesed, kel on jultumust öelda, et Sumarokov ei ole poeet, et Heraskov on raskepärane jms.? Sellest nähtub, et Puškini erakordne mõju tulenes sellest, et ta oli Venemaa suhtes oma aja laps sõna tõsisel mõttes, et ta samas oma isamaaga kõrvuti, oli tema vaimuelu arengu esindaja; järelikult tema valitsemine oli seadusepärane. Seevastu Karamzin, nagu me eespool nägime, oli üheksateistkümnendal sajandil kaheksateistkümnenda sajandi laps ja mõnes mõttes ei väljendanud isegi seda sajandit, sest ta ei tõusnud oma ideede poolest isegi selle kõrgusele. Järelikult oli tema mõju seadusepärane vahest ainult enne Žukovski ja Batjuškovi ilmumist, kelledest alates tema tugev mõju ainult pidurdas meie kirjanduse edenemist. Puškini ilmumine oli meeltliigutav vaatepilt; poeetnooruk, keda õnnistas haura äärel seisev ja sinna oma loorberpärjaga kroonitud pead langetama valmistuv pühitsetud vanake Deržavin; auväärne poeet, kes ulatas talle käe üle terve sajandi mõõtmatu kuristiku, mis eraldas vaimselt kaht sugupõlve; kes, lõpuks, asus tema kõrvale ja moodustas koos temaga kiirgava kaksiktähe meie kirjanduse kõrbetaolisel taeva laotusel! . . .

Klassitsism ja romantism — need on kaks sõna, mis kostsid meie kirjanduse Puškini perioodil; need on kaks sõna, millest kirjutati raamatuid, arutlusi, ajakirjaartikleid ja isegi luuletusi, sõnad, millega me uinusime ja ärkasime, mille pärast võideldi elu ja surma peale, mille üle vaieldi pisarateni nii klassides kui

ka võõrastetubades, nii turgudel kui ka tänavail! Nüüd on need kaks sõna muutunud kuidagi banaalseks ja naeruväärseks; kuidagi imelik ja võõras on neid kohata raamatus või kuulda jutuajamisel. Ent ammuks see oli, kui lõppes too *siis* ja algas see *nüüd*? Kuidas siis ei peaks pärast seda öeldama, et kõik lendab edasi tuuletiivul? Vahest ainult kuski Dagestanis võib veel tähtsa näoga arutella neist hingeheitnud kannatajaist — klassitsismist ja romantismist — ja rääkida meile uudisena, et Racine on pisut imal, et entsüklopedistid natuke valetasid, et Shakespeare, Goethe ja Schiller on suured kirjanikud, et Schlegel rääkis tõtt jms. Selles pole midagi imelikku: Dagestan on ju Aasias!...¹

Euroopas oli klassitsism kirjanduse katolitsismiks. Selle paavstiks valiti, ilma tema teadmata ja nõusolekuta, kadunud Aristoteles mingi kutsumata konklaavi poolt; selle katolitsismi inkvisitsiooniks oli prantsuse kriitika; suurteks inkvisiitoriteks olid Boileau, Batteux ja Laharpe vennaskonnaga; jumaldamise objektid olid Corneille, Racine, Voltaire ja teised. Tahes-tahtmata värbasid härrad inkvisiitorid oma kalendrisse ka antiikaja inimesi, nende hulgas ka igavese rauga Homerose (koos Vergiliusega), Tasso, Ariosto, Miltoni, kes (välja arvatud vahest sulgudesse asetatu) ei ole süüdi klassitsismis ei hinge ega ihuga, sest nad olid oma teoseis loomulikud. Nii oli lugu kuni XVIII sajandini. Lõpuks pöördus kõik ümber: valge sai mustaks ja must valgeks. Silmakirjalik, pahe-line, imal kaheksateistkümnes sajand heitis hinge ja

¹ Vihje ühele A. Marlinski artiklile, mis on kirjutatud Dagestanis, kuhu Marlinski oli välja saadetud. *Tõlk.*

üheteistkümnenda sajandiga sündisid mõistus ja maitse ümber uuele, paremale elule. Nagu hirmus meteor tuli sajandi alguses saatuse poeg, varustatud kogu oma kohutava vägevusega, või, õigemini, saatus ise tuli Napoleoni kujul, selle Napoleoni kujul, kes sai meie meelte valitsejaks, kellest kõneldes isegi kesk-pärasus tõusis poeesiani. Ajastu võttis gigantsed mõõted ja sai endale suurejoonelise rüü; Prantsusmaa häbenes iseennast ja hakkas teotavalt naerdes näpuga näitama möödunud aja haletsemisväärseile varemeile, kes, otsekui mitte märgates suuri murranguid, mis toimusid nende silmade all, isegi saatuslikul Berezina ületamisel, ronides puuksale, palmisid kangestunud käega oma lokke ja puistasid neile armsat puudrit, sellal kui nende ümber märatses kättemaksuhimulise põhja lumetorm ja inimesed langesid tuhandete kaupa, tardudes hirmust ja külmast... Niisiis prantslased, liialt hämmastunud neist suurtest sündmustest, muutusid väarikamaks ja soliidsemaks, lakkasid keksimast ühel jalal; see oli esimeseks sammuks nende pöördumisel tõe poole. Siis said nad teada, et nende naabritel, kohmakatel sakslastel, keda nad alati esitasid esteetilise maitsetuse eeskujuna, on kirjandus, ja niisugune kirjandus, mis väärrib sügavat ja põhjalikku uurimist, ja said ühes sellega teada, et nende ülikuulsad poeedid ja filosoofid ei ole inimese geeniusale püstitanud Heraklese sambaid. Kõigile on teada, kuidas see kõik toimus, ja sellepärast ei taha ma pikalt rääkida sellest, et Chateaubriand oli Prantsusmaal noore romantismi ristiisaks ja pr. Staël — ämmaemandaks. Ütlen ainult, et see romantism ei olnud midagi muud kui tagasitulek loomulikkuse, järelikult ka omapära ja rahvalikkuse juurde kunstis, idee eelistamine vormile ning

antiikaja võõraste ja ahtate vormide hülgamine, vormide, mis sobisid uusima kunsti teoseile niisama vähe, kui puuderdatud paruka, õmmeldud kuue ja raseeritud näo juurde sobib kreeka kitoon või rooma tooga. Sellest järeldub, et see niinimetatud romantism oli väga vana uudis, mitte sugugi aga XIX sajandi laps; oli nii-öelda Euroopa uue, kristliku maailma rahvalikkus. Saksa-maa oli muistsest ajast saadik esijoones romantiline maa nii oma feodaalsete valitsemisvormide kui ka oma vaimutegevuse idealistliku suuna poolest. Reformatsioon surmas temas katolitsismi, ühtlasi aga ka klassitsismi. See sama reformatsioon, kuigi pisut teisel kujul, päästis lahti ka Inglismaa käed: Shakespeare oli romantik. Ilmselt oli romantism uudiseks ainult Prantsusmaale ja neile riikidele, kus kirjandust üldse ei olnud, s. o. Rootsile, Taanile jne. Ja Prantsusmaa sööstis selle vana uudise juurde kogu oma elavusega ja tõmbas endaga kaasa kirjanduseta riigid. Noor kirjandus pole midagi muud kui vana kirjanduse reaktsioon; ja kuna Prantsusmaal seltskondlik elu ja kirjandus käivad käsikäes, siis ei ole midagi imestada, et nende praeguse kirjanduse iseloomulikuks jooneks on liialdus: reaktsioon ei ole kunagi mõõdukas. Nüüd tahab Prantsusmaal igaüks ainult moe nõudel olla sügav ja energiline, nagu mõni Ferragus, nii nagu varem igaüks moe nõudel tahtis olla tuisupäine, muretu, kergeusklik ja tühine.

Ja ometi, imelik asi! veel kunagi pole Euroopas olnud nii üksmeelset ja tugevat püüdu heita endalt klassitsismi, skolastitsismi, pedantismi või lolitsismi (see on üks ja sama) ahelad. Byron, meie teine meelte valitseja, ja Walter Scott lämmatasid oma teostega Pope'i ja Blairi koolkonna ning tõid

Inglismaale tagasi romantismi. Prantsusmaal ilmus Victor Hugo terve karja teiste võimsate talentidega, Poolas Mickiewicz, Itaalias Manzoni, Taanis Oehlenschläger, Rootsisis Tegnér. Kas tõesti ainult Venemaal oli määratud jääda oma kirjandusliku Lutherita?

Euroopas ei olnud klassitsism midagi muud kui kirjanduslik katolitsism. Mis oli ta Venemaal? Sellele küsimusele ei ole raske vastata: Venemaal klassitsism ei olnud rohkem ega vähem kui Euroopa kaja nõrk vastukaja, mille seletamiseks ei ole sugugi vaja laeval „John Bull“ Indiasse sõita. Puškin ei teeselnud, ta oli alati ehtne ja siiras oma tunnetes, lõi oma ideede jaoks omad vormid: see on tema romantism. Ses suhtes oli ka Deržavin peaaegu samasugune romantik kui Puškingi; selle põhjus, kordan, peitub tema võhiklikkuses. Olnuks Deržavin õpetatud, oleks meil olnud kaks Heraskovit, keda oleks raske teineteisest eraldada.

Niisiis, XIX sajandi kolmandat aastakümnet tähistas Puškini mõju. Mida võin ma öelda uut sellest inimesest? Tunnistan: alles esimest korda panin enda raskesse olukorda, asudes kõnelema vene kirjandusest; alles esimest korda kahetsen, et loodus ei ole mulle andnud luuleannet, sest looduses on sääraseid asju, millest on patt kõnelda tagasihoidlikus proosas!

Kui Karamzini periood läks, õigemini komberdas edasi pikkamisi ja ebakindlalt, siis Puškini periood läks edasi kiiresti ja ruttu. Võib kindlalt öelda, et alles möödunud aastakümnel tekkis meie kirjandusse elu, ja milline elu! Ärev, pulbitsev, aktiivne! Elu on tegutsemine, tegutsemine on võitlus, ja tollal võideldi ja tülitseti elu ja surma peale. Meil tungitakse vahel kallale poleemikale, eriti ajakirjandusli-

kule poleemikale. See on väga loomulik. Kas vaimsesse elusse külmavereliselt suhtuvad inimesed suudavad mõista, et tõde võib eelistada viisakusele ja et armastusest tõe vastu võib endale tõmmata ka viha ja tagakiusamist? Oo! Nad ei taipa iialgi, milline õndsus, milline hingeline nauding on öelda mõnele mundrikandmise õigusele erugeeniusele, et ta on naeruväärne ja hale oma lapsikute pretensioonidega suurusel, teha talle selgeks, et ta pole oma kirjandusliku tähtsuse eest tänu võlgu mitte endale, vaid ajakirjanikule-kisakõrile; öelda mõnele veteraanile, et tema autoriteet on tingitud vanadest mälestustest või kauasest harjumusest; tõestada mõnele kirjanduslikule õpetajale, et ta on lühinägelik, on ajast maha jäänud ja et tal tuleb aabitsast peale ümber õppida; öelda mõnele jumal teab kust tulnule, mõnele pugejale ja kõikteadjale, mõnele kirjanduslikule poodnikule, et ta solvab oma olemasoluga seda kirjandust, millega tegeleb, ja neid häid inimesi, kelle poolehoidu ta kasutab, et ta on rüvetanud tõe pühadust ja teadmiste pühadust, häbimärgistada tema nimi äratõukamise häbiga, kiskuda temalt mask, olgu see kas või paruni oma, ja näidata teda maailmale kogu tema alastuses!... Ütlen teile, et kõiges selles on ärarääkimata õndsus, piiritu nauding! Muidugi, kirjanduslikes kokkupõrkeis rikutakse vahel viisakuse ja ühiselü reegleid, kuid tark ja haritud lugeja jätab tähele panemata labased vihjed sapistele arvustajatele, pardinokkadele, seminaristidele, viinapõletajatele, kaupmeestele ja kaubitsejatele; ta oskab alati eraldada tõde valest, inimest nõrkusest, talenti eksimusest; võhiklikud lugejad aga ei jää sellest rumalamaks ega saa targemaks. Kui oleks kõik vaikne ja kombeline, kõikjal

aina komplimentid ja viisakus — milline avarus oleks siis südametunnistusetusele, soperdusele, võhiklikkusele: pole kedagi, kes paljastaks, kedagi, kes ütleks karmi tõesõna! . . .

Niisiis Puškini perioodi tähistas elu liikumine ülimal määral. Tol aastakümnel tundsime, mõtlesime ja elasime läbi Euroopa kogu vaimuelu, mille kaja kostis meile üle Läänemere. Meie omakorda arutasime kõike, vaidlesime, võtsime kõik endale, ilma et me ise oleksime midagi kasvatanud või loonud. Meie eest nägid vaeva teised, me ainult võtsime valmis töö ja kasutasime seda: selles peitubki meie edusammude uskumatu kiiruse ja uskumatu ebakindluse saladus. Sellesamaga, tundub mulle, võib seletada ka asjaolu, et sellest aastakümnest, mis oli nii elav ja aktiivne, nii rikas talentide ja geeniuste poolest, jäi tervena püsima ainult Puškin ja, jäänud orvuks, vaatab nüüd kurvastusega, kuidas temaga koos silmapiirile tõusnud nimed kaovad üksteise järel unustushõlma, nagu hääbub õhus lõpuni ütlemata jäänud sõna . . . Tõepoolest, kus on nüüd need noored lootusi andvad jõud, kelle üle me nii uhked olime? Kus on need nimed, kellest aina räägiti? Miks on nad kõik nii järsku vaikinud? Olgu kuidas on, kuid mulle tundub, et selle taga midagi peitub! Või on aeg tõepoolest kõige rangem, kõige õiglasem Aristarchos? . . . Paraku! . . . Kas Ozerovi või Batjuškovi talent oli väiksem näiteks hr. Baratõnski ja hr. Podolinski talendist? Kui Kapnist, V. ja A. Izmailov, V. Puškin oleksid ilmunud koos Puškiniga õitsvas nooruses, ei oleks nad tõesti olnud naeruväärsed sellegi kehva andega, mis loodus neile oli kinkinud. Miks nii? Sellepärast, et sääraseid talente võib olla ja mitte olla, olenevalt asjaoludest.

Nagu Karamzingi, võeti Puškin vastu valjude kiidu-avalduste ja vilega, mis alles hiljuti lakkasid teda jälgimast. Ükski poeet Venemaal pole olnud nii populaarne, nii kuulus eluajal, ja ühtegi pole nii rängalt solvatud. Ja kelle poolt? Inimeste poolt, kes alguses lõimitasid tema ees põrmus, hiljem aga karjusid: *chûte complète*. Inimeste poolt, kes valju häälega enda kohta rääkisid, et neil on väikeses sõrmes rohkem mõistust kui kõigi meie literaatide peas: imelikud sõrmed, huvitav oleks neid näha. Ent mitte selles ei ole asi. Meenutage meie kirjanduse seisukorda enne kahekümnendaid aastaid. Žukovski oli juba suurema osa oma tööst teinud; Batjuškov oli igaveseks vaikinud; Deržavinit imeteldi koos Sumarokovi ja Heraskoviga Merzljakovi loengute põhjal. Ei olnud elu, ei olnud midagi uut, kõik venis vanades rööbastes; äkki ilmus „Ruslan ja Ludmilla“, teos, millel ei olnud eeskuju ei värsi harmoonia, vormi ega sisu alal. Inimesed, kes ei pretendeerinud õpetatusele, inimesed, kes uskusid oma tundeid, mitte aga poetikat, või need, kes olid vähegi tuttavad kaasaegse Euroopaga, olid sellest teosest võlutud. Kirjanduslikud kohtunikud, kes pidasid enda käes kriitika taktikeppi, lõid tähtsa näoga lahti Laharpe'i „Lütseumi“ (hr. Martõnovi tõlkes „Likei“) ja hr. Ostolopovi „Vana ja uue poeesia sõnaraamatu“ ning nähes, et uus teos ei kuulu ühtegi tuntud kategooriasse ja et kreeka ja ladina keeles ei ole temale näidist, teatasid pidulikult, et see on poeesia sohilaps, talendi andestamatu eksitus. Kõik muidugi seda ei uskunud. Ja nali läks lahti. Klassisism ja romantism haarasid teineteisel karvust. Ent jätkem nad rahule ja kõnelgem Puškinist.

Puškin oli oma aja täiuslik väljendus. Omades suurt poetilist vaistu ja hämmastavat võimet vastu võtta ja

kajastada kõiki võimalikke tajusid, proovis ta läbi kõik oma ajastu toonid, kõik viisid, kõik akordid; ta maksis tribuuti kõigile suurtele kaasaegsetele sündmustele, nähtustele ja mõtetele, kõigele, mida võis tollal tunda Venemaa, kes lakkas uskumast sellesse, et igavesed reeglid, mille on tarkus ise ammutanud suurte geeniuste kirjutustest, on vaieldamatud, ja sai hämmastudes teada, et on olemas teised reeglid, teised mõtte- ja mõistemaailmad, uued, temale seni tundmata vaated temale ammu tuntud asjadele ja sündmustele. Ei ole õige, mis räägitakse, et ta jäljendas Chénier'd, Byronit ja teisi: Byron haaras teda, kuid mitte kui eeskuju, vaid kui nähtus, kui ajastu mõtete valitseja, aga ma juba ütlesin, et Puškin maksis tribuuti igale suurele nähtusele. Jah, Puškin oli oma kaasaegse maailma väljendaja, oma kaasaegse inimkonna esindaja, — kuid vene maailma, vene inimkonna esindaja. Mis teha! Me kõik oleme geeniused-iseõppijad; me teame kõike, ilma et me midagi oleksime õppinud, omandasime kõik, tilkagi verd valamata, lõbutsedes ja mängides; lühidalt:

Eks vähehaaval õppind ole
kõik midagi ja kuidagi.

Puškin siirdus nooruse kärarikkailt prassinguilt rangele tööle,

Et hariduselt olla aja kõrgusel;

töölt jälle noorpõlve pillerkaarile, magusale jõudeolule ja muretule pohmelusele. Tal oli kõik, puudus ainult saksa kunstiline kasvatus. Looduse soosikuna riisus Puškin temalt vallatelles ja mängides hurmavaid kujusid ja vorme, ning loodus, armuline oma lemmikule, jagas talle

rikkalikult neid õisi ja helisid, mille eest teised ohverdavad oma nooruse naudingud, ostavad neid elust loobumise hinnaga . . . Nagu võlur kiskus ta meilt üheaegselt välja naeru ja pisaraid, mängis oma tahtmise järgi meie tunnetega . . . Ta laulis, ja kui hämmastunud oli Venemaa tema lauluhelidest; aga selles pole midagi imelikku: Venemaa polnud veel iialgi sääraseid helisid kuulnud; kui ahnelt kuulas ta neid, ja ei tarvitse imestada: neis väri-
sesid kõik tema elu närvid! Ma mäletan seda aega, õnnelikku aega, kui provintsi kolka, kauges maakonnalinna-keses kostsid lahtistest akendest suvepäevadel need helid, mis sarnlesid lainete kohina või ojakese vulinaga . . .

Võimatu on anda ülevaadet tema kõigist teoseist ja määratella igaühe iseloomu: see tähendaks lugeda ära ja kirjeldada kõiki puid ja lilli Armida aias. Puškinil on vähe, väga vähe väikesi luuletusi; enamjaolt on tal kõik poemid: tema poetilised järelehüüded suuruste urnide juures, s. o. tema „André Chénier“, tema vägev keskustelu merega, tema prohvetlik mõte Napoleonist on poemid. Aga kõige hinnalisemad teemandid tema poeesiapärjas on kahtlemata „Jevgeni Onegin“ ja „Boris Godunov“. Ma ei lõpetaks kunagi, kui ma hakkaksin neist teoseist kõnelema.

Puškin valitses kümme aastat: „Boris Godunov“ oli tema viimane kangelastegu; tema luuletuste täieliku kogu kolmandas osas surid tema harmoonilise lüüra helid. Nüüd me ei tunne Puškinit ära: ta on surnud, või võib-olla ainult minestanud ajutiseks. Võib-olla teda enam ei ole, võib-olla ärkab ta uuesti ellu; see küsimus, see hamletlik *olla või mitte olla* on varjul tuleviku hämaruses. Vähemalt tema muinasjuttude, tema poemi „Angelo“ ja

teiste teoste järgi otsustades, mis leiduvad „Novoseljes“ ja „Biblioteka dlja Tštenijas“, peame nutma taga kibedat, asendamatu kaotust. Kus on nüüd need helid, milles oli kuulda kord uljast hoogu, kord südamlikku nukrust; kus on need leegitseva ja sügava tunde puhangud, mis vapustasid südameid, rõhusid ja erutasid rinda, need peene ja salvava teravmeelsuse, selle üheaegselt õela ja nukrustava iroonia puhangud, mis hämmastasid meeli oma mänguga; kus on nüüd need elu ja looduse pildid, mille ees olid kahvatud elu ja loodus ise? Paraku! selle asemel me loeme nüüd värsse õige tsesuuriga, rikaste ja poolrikaste riimidega, poetikalist vabadustega, millest nii pikalt, nii rahulolevalt ja nii sügavmõtteliselt arutlesid arhi- mandriit Apollos ja hr. Ostolopov!... Imelik asi, a r u s a a m a t u a s i ! Kas tõesti Puškini, keda ei suutnud surmata entusiastide meeletud ülistused, kaubitsejate kiidulaulud, tugevad, sageli õiglased kallaletungid ja laited tema antagonistide poolt, kas tõesti, küsin ma, selle Puškini surmas hr. Smirdini „Novoselje“? Ja ometi, ärgem olgem rutakad ja läbematud otsuste tegemisel; las aeg lahendab selle segase küsimuse. Puškini üle otsustada ei ole kerge. Te olete vist lugenud tema „Eleegiat“ „Biblioteka dlja Tštenija“ oktoobrinumbris. Te olite vististi vapustatud sügavast tundest, mis hoovab sellest teosest. Mainitud „Eleegia“, peale lohutavate lootuste, mis ta äratas Puškini suhtes, on tähelepanuvääriv ka selles suhtes, et ta sisaldab kõige õigemal iseloomustust Puškini kui kunstniku kohta:

Порой опять гармонией упьюсь,
Над вымыслом слезами обольюсь.¹

¹ Vahel jälle harmooniast joobun, valan pisaraid väljamõeldise üle.

Jah, ma usun kindlalt, et ta on täielikult jaganud seda tagasilükatud armastuse sügavat piina, mida tundsid mustasilmaline tšerkessitar ja hurmav Tatjana, tema fantaasia parim ja armsaim ideaal; et ta on koos oma sünge Gireiga vaevelnud selles piinas, mida tunneb naudingust küllastunud hing, mis pole ometi tõelist naudingut tundnud; et ta on põlenud lõkendavas kiivusetules koos Zarema ja Alekoga ja on olnud joobunud Zempfira metsikust armastusest; et ta on kurvastanud ja rõõmustanud oma ideaalide pärast, et tema v ä r s s i d e v u l i n on harmoneerunud tema nuuksete ja naeruga . . . Oeldagu pealegi, et see on erapoolikus, ebajumala-kummardamine, lapsikus, rumalus, kuid mina tahaksin pigemini uskuda seda, et Puškin müstifitseerib „Biblioteka dlja Tštenijat“, kui seda, et tema talent on kustunud. Ma usun ja mõtlen ning mind rõõmustavad usk ja mõte, et Puškin kingib meile uusi teoseid, mis on kõrgemal eelmistest . . .

Koos Puškiniga ilmus palju talente, kes on nüüd enamasti unustatud või keda hakatakse unustama, kuid kellegi oli omal ajal altareid ja austajaid; nüüd neist

Иных уж нет, а те далече,
Как Сади некогда сказал.¹

Hr. Baratõnskit seati Puškiniga ühele pulgale; nende nimed olid alati lahutamatud, kord ilmus isegi nende poetide kaks teost ühes raamatus, ühises köites. Puškinist rääkides unustasin märkimast, et alles nüüd hakatakse teda tema tõelise väärtuse järgi hindama, sest reaktsioon on juba lõppenud ja erakondade meeled jahtunud. Niisiis nüüd ei sea enam keegi isegi naljaks hr. Bara-

¹ Mõnd enam pole, teised kaugel, nii ütles Saadi kunagi.

tõnski nime Puškini nime kõrvale. See tähendaks esimese ränka mõnitamist ja teise väärtuse mittetundmist. Hr. Baratõnski luuletaja-andes ei ole vähematki kahtlust. Tõsi, ta kirjutas halva poemi „Pidusöögid“, halva poemi „Edda“ („Vaene Liisa“ värssides), halva poemi „Liignaine“, kuid samas kirjutas ka mitu suurepärast eelegiat, millest hoovab ehtsat tunnet ja milledest „Goethe surma puhul“ võib nimetada eeskujulikuks, ja mitmed teravmeelsed läkitused. Varem ülistati teda ülearu, nüüd nähtavasti alandatakse põhjendamatult. Märgin veel, et hr. Baratõnski ilmutas noil aegadel pretensioone kriitikalendi suhtes; arvan, et nüüd ta ka ise enam sellesse ei usu.

Kozlov kuulub Puškini perioodi kõige välja-
paistvamate talentide hulka. Oma teoste vormilt on ta alati olnud Puškini jäljendaja, kuid neis valitseva tunde poolest oli ta vististi Žukovski mõju all. Kõigile on teada, et Kozlovi luuletaja-talendi äratas õnnetus: seepärast moodustavadki mingi kurblik tunne, alistumine jumaliku ettenägemise tahtele ja lootus tasule pärast surma tema teoste iseloomuliku joone. Tema „Mungas“, mille lugemisel valasid nii palju pisaraid kaunid naislugejad ja mis oli Byroni „Giaouri“ jäljendus, on seda ühekülgselt iseloomu eriti tunda; hilisemad poemid olid järk-järgult nõrgemad. Kozlovi väikesi luuletusi iseloomustavad ehtne tunne, piltide lopsakus ja maalilisus, kõlav ja harmooniline keel. Kui kahju, et ta kirjutas ballaade! Ballaad ilma rahvalikkuseta on võlts luuleliik ega ärata poolehoidu. Pealegi katsus ta luua mingit slaavi ballaadi. Slaavlased elasid ammu ja me teame neist vähe — milleks tuua lavale saksastatud Vsemil'e ja Ostan'e? Kozlov on teinud palju kahju oma kunstnikukuulsusele veel sel-

lega, et ta kirjutas vahel otsekui igavusest, mida eriti võib öelda tema praegustest teostest.

Jazõkovil ja Davõdovil on palju ühist. Nad mõlemad on märkimisväärsed nähtused meie kirjanduses. Üks on luuletaja-üliõpilane, kes on muretu ja kel keevad üle noore inimese tunded, kes laulab noorusevallatustest, prassib elu pidupäeval, laulab kaunitaride purpurseist huultest, mustadest silmadest, liiliavalgetest rindadest ja imekauneist kulmudest, tuliseist öödest ja unustamatuist maadest,

Kus lendas tema uljas noorus
Nii kärarikkalt, kärarikkalt.

Teine on poeet-sõdalane, kes sõjamehe avameelsusega, aastatest ja tööst jahenemata tunnete tulega jutustab meile oma reipais värssides noorpõlve tempudest, rõõmsaist meelelahutustest, uljaist ratsaretkedest, husarite pillerkaarist, oma armastusest mingi uhke iluduse vastu. Mõlemad manavad oma lüüralt sageli tugevaid, kõlavaid ja pidulikke helisid; sageli nad liigutavad meid oma elava ja tulise tunde väljendusega. Nende ühekülgus on nende originaalsuseks, milleta pole tõelist talenti.

Podolinski andis kõige meelitavamaid lootusi ja õnnetuseks ei täitnud neid. Ta tundis poetilist keelt ja tal ei puudunud poeetiline tunne. Mulle näib, et tema ebaedu põhjus seisab selles, et ta ei olnud teadlik oma missioonist ega läinud oma õiget teed.

F. N. Glinka . . . Mida öelda temast? Te teate, kui aromaatsed on tema poeesia õied, kui kõlblas ja püha on tema kunstiline suund: see võtab igaühel relvad käest. Ent olles täiesti teadlik tema luuletaja-andest, tuleb samal ajal tunnistada, et ta on juba liiga ühekülgne; kõlblus

kõlbluseks, kuid üks ja sama tüütab. F. N. Glinka on kirjutanud palju ja seepärast on paljude kaunite teoste hulgas tal liiga palju väga keskpäraseid. Selle põhjuseks on vististi see, et ta vaatab loomingule kui meelelahutusele, kui süütule ajaviitele, mitte aga kui kõrgemalt poolt saadud kutsumusele, ja üldse ta vaatab paljudele asjadele kuidagi madalalt. Oma parimate luuletuste eest on ta tänu võlgu religioossele inspiratsioonile. Tema poemis „Karjala“ on palju ilu, vististi veel rohkem aga puudusi.

Delvig . . . Delvigile kirjutas Jazõkov suurepärase poeetilise järelhüüde, Delvigit peab Puškin ebatavalise andega inimeseks; kuidas mina nüüd hakkan sääraste autoriteetidega vaidlema? Delvigit peeti omal ajal kreekastunud sakslaseks. Kas see on tõsi? *De mortuis aut bene, aut nihil*, ja sellepärast ei taha ma öelda oma arvamust sellest luuletajast. „Moskovski Vestnikis“ kirjutati kunagi tema luuletuste kohta: „Neid võib lugeda kerge rahuldustundega, kuid mitte rohkem.“ Selliseid poeete oli möödunud aastakümnel palju.

9

Kallas! Kallas!

Kulunud väljend.

Puškini periood paistab silma oma ebatavalise hulga värsiseppadega: see oli sõna otseses mõttes värside loomine, mis oli muutunud tõeliseks maaniaks. Kõnelemata andetuist riimiseppadest, Kirgiisia, Moskva ja teiste vangide autoreist, Velski ja teiste mitmesuguste nimedega Jevgenide autoreist, — kui palju oli inimesi kui mitte talendiga, siis vähemalt hämmastavate

võimetega kui mitte poesia, siis vähemalt värsside sepitsemise alal! Värssidega ja katkenditega poemidest oli üle ujutatud arvukas hulk ajakirju ja almanahhe; katsetustega värsside loomises, luuletuskogude ja poeemidega olid üle ujutatud kõik raamatukauplused. Ja kõiges selles oli süüdi üksnes Puškin: küllap see ongi tema ainuke, kuigi tahtmatu patt vene kirjanduse suhtes! Niisiis andetuist sulemeestest pole põhjust palju kõnelda; pole põhjust ka nendega tõelda: kättemaksuhimuline Leete on neid juba ammu karistanud. Ma räägin parem inimestest, kes paistsid välja mõningal määral talendi või vähemalt võimetega. Miks kaotasid nad nii kiiresti oma kuulsuse? Või kirjutasid nad enda juba tühjaks? Ei midagi niisugust! Paljud neist kirjutavad veel praegugi või vähemalt võivad veel praegugi kirjutada niisama hästi kui varem, kuid paraku ei ärata nad oma teostega lugejais enam endist entusiasmi. Miks siis? Sellepärast, kordan, et nad võisid olla ja neid oleks võinud ka mitte olla; sellepärast, et nooruse tulisust peeti inspiratsioonierutuseks, võimet tunnetada kaunist — võimeks panna teisi tunnetama kaunist, võimet harmoonilistes värssides kirjeldada iga antud ainek mõninga jäljendava väljamõeldise varal¹ — võimeks kujutada sõnadega looduse üldise elu nähtusi. Nad laenasid Puškinilt harmoonilise ja kõlava värsi ning osaliselt ka väljenduse poeetilise veetlevuse, mis moodustavad ainult välise külje tema loomingus, kuid nad ei laenanud talt sügavat ja kannatusrikast tunnet, mis õhkub neist ja mis ongi kunstiteoste elu allikaks. Seepärast nad otsekui libi-

¹ Vt. Apollöse „Poeetika reeglid“.

sevad üle looduse ja elu nähtuste, nagu libiseb üle esemete talvise päikese kahvatu kiir, ilma et nad tungiksid neisse kogu oma eluga; seetõttu nad ainult otsekui kirjeldavad asju või arutlevad neist, kuid ei tunne neid südamega. Ja seepärast te võite nende värsse vahel lugeda isegi mõnuga, kui mitte naudinguga, kuid nad ei jäta kunagi teie hinge sügavat muljet, ei jää püsima teie mällu. Lisandage sellele veel nende suuna ühekülgsus ning nende sisimate unistuste ja mõtete üksluisus, ja teil ongi käes põhjus, miks teie südant ei liiguta need värsid, mis kunagi teid nii veetlesid. Praegu ei ole enam see aeg mis varem: praegu võib panna end lugema ainult värssidega, mis kannavad suure talendi, kui mitte geniaalsuse pitserit. Nüüd nõutakse läbi kannatatud värsse, värsse, milles kostavad ebamaistest piinadest põhjustatud hingeoiged; lühidalt, praegu

Плач неестественный досаден.
Смешно жеманное вытье . . .¹

Üks meie noori väljapaistvamaid literaate, hr. Ševõrjov, kes oma elu varajastest aastatest peale on pühendanud end teadusele ja kunstile, kes juba varakult astus üldiseks kasuks tegutsemise õilsale tööpõllule, on väga hästi mõistnud ja tundnud seda puudust, mis on nii ühine peaaegu kõigile tema vanuse- ja ametikaaslastele. Omades poetilist annet, mida eriti tõendavad tema tõlked Schillerist, milledest paljusid Žukovski ise ei häbeneks omaks tunnistamast, rikastatud teadmistega, tundes hästi kirjanduse üldajalugu, mida tõendavad

¹ Ebaloomulik nutt äratav pahameelt, alp ulgumine paneb naerma . . .

tema paljud kriitilised teosed ja eriti tema professori-
amet Moskva ülikooli juures, millega ta väga hästi toime
tuleb, — otsustas ta, nagu nähtub tema originaalteoseist,
teostada reaktsiooni tolle aja kirjanduse üldisele suu-
nale. Iga tema luuletuse aluseks on sügav ja poeetiline
mõte, nähtub pretensioone schillerlikule vaateavarusele
ja tundesügavusele, ja, tuleb tõtt tunnistada, tema värss
on alati olnud energiliselt napolisõnaline, tugev ja väljen-
dusrikas. Kuid eesmärk kahjustab poeesiat ning, võttes
endale nii suure eesmärgi, tuleb omada ka suuri vahen-
deid, et sellega vääriliselt toime tulla. Seepärast enamik
hr. Ševõrjovi originaalteoseid, välja arvatud ainult väga
vähesed, mis ilmutavad tõelist tunnet, näitavad kõigi
nende vooruste juures rohkem mõistuse pingutust kui
palava inspiratsiooni puhangut. Ainuüksi Venevitinov
oli võimeline kooskõlastama mõtet tundega, ideed vor-
miga, sest kõigist P u š k i n i p e r i o o d i noortest luu-
letajatest ainult tema suhtus loodusesse mitte külma
mõistusega, vaid tulise kaasatundmise ja armastuse
jõuga, ainult tema võis tungida looduse pühakotta, võis

В ее таинственную грудь,
Как в сердце друга, заглянуть.¹

ja siis oma loomingus edasi anda suuri saladusi, mida ta
oli näinud selles ligipääsematus altaris. Venevitinov on
meie ainuke poeet, keda mõistsid ja vääriliselt hindasid
isegi tema kaasaegsed. See oli kaunis koit, mis ennus-
tas kaunist päeva; selles olid ühel meelel kõik erakon-
nad. Õiglustunne sunnib mind meenutama veel Poleža-

¹ Heita pilku tema saladuslikku rinda nagu sõbra südamesse. (Ve-
nevitinovi tõlge Fausti monoloogist. *Tõlk.*)

jevit, küll ühekülgselt, kuid sellest hoolimata väljapaistvat talenti. Kes ei teaks, et see inimene on oma noorusea eksimuste kahetsusväärne ohver, selle aja vaimu õnnetu ohver, mil andekas noorsugu kihutas posthobustega mööda eluteed, püüdis joobuda elust, selle asemel et teda tundma õppida, vaatas elule kui meeletule orgiale, mitte aga kui raskele kangelasteole. Ärge lugege tema tõlkeid (välja arvatud Lamartine'i teos *l'Homme, à Lord Byron*), mis kuidagi ei lähe südamesse; ärge lugege tema naljaluuletusi, milles tundub trahterlikku prassimist, ärge lugege tema tellitud luuletusi, vaid lugege neid teoseid, mis on suuremal või vähemal määral seotud tema eluga; lugege „Mõtisklust merekaidal“, tema „Eha“, tema „Saaust“ — ja te näete Poležajevis talenti, kogete tunnet! . . .

Nüüd jääb mul veel mainida üht poeti, kes ei sarnle ühegagi kõigist eelnimetatuist, originaalset, omapärast poeeti, kes ei tunnustanud Puškini mõju enda suhtes ja kes oli temaga peaaegu võrdne: kõnelen Gribojedovist. See inimene viis endaga hauda kaasa liiga palju lootusi. Talle oli määratud saada vene komöödia loojaks, vene teatri loojaks.

Teater! . . . Kas te armastate teatrit nii, nagu mina teda armastan, see tähendab kogu teie hingejõuga, kogu entusiasmiga, kogu meeletusega, milleks on võimeline tuline noorus, kes on janune ja kirglik kaunite muljete vastu? Või, paremini öeldes, kas te suudate armastada teatrit üle kõige maailmas, peale hea ja tõe? Ja tõepoolest, kas ei ole teatrisse koondunud kõik kaunite kunstide võlud, kogu veetlus ja hurm? Kas ta ei ole meie tunnete erakordselt võimas isevalitseja, kes on igal ajal ja igasugustes tingimustes valmis neid tundeid äratama ja erutama, nagu maru kihutab üles liivatuisku Araabia piiri-

tuis kõrbeis? ... Milline kunst veel omab nii võimsaid vahendeid rabada hinge muljetega ja mängida temaga oma tahtmist mööda! ... Lüürika, eepika, draama: kas te eelistate ühte neist kindlalt või armastate kõiki ühevõrra? Raske valik? Eks ole? Sest vägilase Deržavini võimsais stroofides ja Puškini, meie Proteuse vaheldusrikkais lauludes kujutatakse sama loodust mis Byroni poemides ja Walter Scotti romaanideski; neis viimaseis aga on ta seesama mis Shakespeare'i ja Schilleri draamades. Ja ometi ma armastan draamat palju rohkem, ja see on vist üldine maitse. Lüürika kujutab loodust ebamääraselt, nii-öelda musikaalselt; tema objektiks on terve loodus kogu tema lõpmatuses; draama objektiks on aga ainuüksi inimene ja tema elu, milles avaldub kõiksuse elu kõrgem, vaimne pool. Kunstide seas on draama sama mis ajalugu teaduse seas. Inimene on alati olnud ja jääb kõige huvitavamaks nähtuseks inimesele, draama aga kujutab seda inimest tema igaveses võitluses oma *minaga* ja sellega, milleks ta on määratud, tema igaveses tegevuses, mille allikaks on tuug mingi ebamäärase õndsuseideaali poole, mida ta harva tunnetab ja mida veel harvemini saavutab. Isegi eepika laenab draamalt oma väärtuse: romaan ilma dramatismata on kahvatu ja igav. Mõnes mõttes on eepika ainult draama eri vorm. Niisiis oletame, et draama on kui mitte parim, siis meile kõige lähedasem luuleliik. Mis on siis teater, kus see võimas draama saab juurde uut võimsust, kus ta astub liitu kõigi kunstidega, kutsub need endale appi ja võtab neilt kõik vahendid, kõik relvad, milledest igaüks eraldi võetuna on küllalt tugev selleks, et kiskuda teid välja tühja askelduse kitsast maailmast ja viia teid ülla ning kauni lõputusse maailma? Mis on siis, küsin ma, see teater? ...

Oo, see on tõeline kunstitempel, millesse astudes te silmapilkselt eraldute maailmast, vabanete igapäevaseist suhteist. Orkestris häälestatavate pillide helid painavad teie hinge millegi imeväärse ootusega, ängistavad teie südant mingi seletamatult magusa õndsuse eelaimusega; määratu suurt amfiteatrit täitev rahvas jagab teie kannatamatut ootust, te sulate temaga kokku ühises tundes; suurepärane eesriie ja tulede meri loovad teile ettekujutuse imedest, mida on kõikjal jumala kaunis loomingu ja mis on koondatud näitelava kitsasse ruumi! Orkester alustab mängu — ja teie hing aimab tema helidest neid muljeid, mis valmistuvad rabama teid; eesriie tõuseb — ja teie silmade ees laiub inimkirgede ja -saatuste lõputu maailm! Vagusa ja armastava Desdemona anuvad hüüded segunevad armukadedada Othello raevukate karjetega; keset sügavat ööd ilmub leedi Macbeth paljastatud rinnaga, salkus juustega, ja püüab tagajärjetult hõõruda oma käelt verelaike, mis talle viirastuvad kättemaksuhimulise südametunnistuse piinades; vaene Hamlet kõnnib teda vaevava küsimusega: *olla või mitte olla*; teie silmade ees sammuvad mööda jumalik unistaja Posa ja kaks paradiisiõit — Max ja Thekla — oma taevaliku armastusega, lühidalt — kogu imekaunis ja piiritu maailm, mille on loonud Shakespeare'ide, Schillerite, Goethede, Wernerite viljakas fantaasia... Te ei ela siin oma elu, ei kannata omi kannatusi; te tunnete rõõmu võõrast õndsusest, värisete sellepärast, et teised on ohus; siin teie külm *mina* kaob armastuse leegitsevas eetris. Kui teid vaevab ränk mõte teie elu raskest kangelasteost ja teie jõu nõrkusest, te unustate selle siin; kui teie hing on kunagi janunenud armastust ja joovastust, kui teie mõttekujutus on millalgi vilksatanud kerge öise viirastusena

mingi veetlev kuju, mille te olete ammu unustanud kui täitumatu unistuse, siis siin ärkab teis see janu uue ära-võitmatu jõuga, siin ilmub see kuju uuesti teie ette ja te näete tema silmi, mis on pööranud teie poole kurbuse ja armastusega, te joobute tema hurmavast hingusest, vappute tema käe tulisest puudutusest... Ent kas on võimalik kirjeldada teatri kogu võlu, kogu tema maagilist jõudu inimhinge üle?... Oo, kui hea oleks, kui meil oleks oma, rahvalik, vene teater!... Näha tõeliselt lavalt kogu Venemaad tema hea ja halvaga, tema ülla ja naeruväärsega, kuulda rääkimas tema vapraid kangelasi, kelle on hauast välja kutsunud võimas fantaasia, näha tema võimsa elu pulsilööke... Oo, minge, minge teatrisse, elage ja surge seal, kui suudate!...

Kuid paraku! see kõik on poeesia, mitte aga proosa; unistused, mitte tegelikkus! Seal, see tähendab selles suures majas, mida nimetatakse vene teatriks, seal, ütlen ma, näete te Shakespeare'i ja Schilleri paroodiaid, naeruväärseid ja koletuid; seal pakutakse teile tragöödia pähe ettekujutuse krampe, seal kostitatakse teid pahupidi pööranud eluga; lühidalt, seal

... Мельпомены бурной
Протяжно раздается вой,
Там машет мантией мишурной
Она пред хладною толпой! ¹

Ma ütlen teile: ärge minge sinna; see on väga igav ajaviide!... Ent ärgem olgem liiga ranged teatri vastu: see ei ole tema süü, et ta on nii halb. Kus on meil näite-

¹ Seal kostab tormilise Melpomene veniv kisa, seal vehib ta varesekuldse mantliga külma vaatajaskonna ees.

kirjandus, kus andekad näitekirjanikud? Kus on meie tragöödia- ja komöödiakirjanikud? Neid on palju, väga palju; nende nimed on kõigile teada ja seepärast ei taha ma neid loetlema hakata, sest minu kiitused ei lisa midagi juurde nende kõlavale kuulsusele, mida nad teenitult omavad. Niisiis pöördun Gribojedovi poole.

Gribojedovi komöödia või draama (ma ei käsita just hästi erinevust nende kahe sõna vahel; sõnast *tragöödia* aga ei saa ma üldse aru) oli ammu levinud käsikirjas. Gribojedovi, nagu üldse kõigi väljapaistvate inimeste üle vaieldi ja räägiti palju; teda kadestasid meie mõned geeniused, kes samal ajal imetlesid Kapnisti „Keelepeksu“; teda ei tahtnud hinnata õiglaselt need inimesed, kes imetlesid härrasid AB-d, CD-d, EF-i jt. Kuid publik otsustas teisiti: juba enne trükis avaldamist ja etendamist levis Gribojedovi komöödia käsikirjas kogu Venemaal tormilise voona.

Komöödia on minu meelest samasugune draama nagu seegi, mida tavaliselt nimetatakse tragöödiaks; selle objektiks on elu kujutamine vastuolus elu ideega; selle elemendiks ei ole mitte see süütu teravmeelsus, mis heatahtlikult pilkab kõike paljast soovist itsitada; ei, komöödia elemendiks on see sapine huumor, see ähvardav raev, mis ei naerata naljatlevalt, vaid naerab vihaselt, mis jälitab tühisust ja egoismi mitte epigrammidega, vaid sarkasmiga. Gribojedovi komöödia on tõeline *divina commedia*! See ei ole hoopiski naljakas anekdoot, mida serveeritakse dialoogi vormis, see ei ole säärane komöödia, kus tegelasi nimetatakse Heasteteks, Sohkideks, Nülgideks jne., selle tegelased olid teile juba ammu teada elust, te nägite, tundsite neid veel enne teose „Häda mõistuse pärast“ lugemist, ja ometi nad üllatavad teid kui teile

täiesti uued nähtused: see ongi poeetilise kujutluse kõrgeim tõde! Gribojedovi poolt loodud isikud ei ole välja mõeldud, vaid on võetud elust kogu oma olemuses, nad on võetud reaalelu põhjast; nende laupadele ei ole kirjutatud nende voorusi ega pahesid; kuid neid häbimärgistab nende tühisuse pitser, neid häbimärgistab timukakunstniku kättemaksuhimuline käsi. Gribojedovi iga värss on sarkasm, mis on välja paiskunud kunstniku hingest nõrdimushoos; tema stiil — kõnekeel *par excellence*. Hiljuti märkis üks meie väljapaistvamaid kirjanikke, kes väga hästi tunneb seltskonda, et ainult Gribojedov üksinda on suutnud panna värssidesse meie seltskonna keele; pole mingit kahtlust, et see ei valmistanud talle vähimatki raskust; kuid sellest hoolimata on see ikkagi suur teene tema poolt, sest meie komöödiakirjanike kõnekeel... Kuid ma juba lubasin mitte rääkida meie komöödiakirjanikest... Muidugi, sel teosel on oma puudusi tema terviklikkuse seisukohast, kuid see oli Gribojedovi talendi esimene proov, esimene vene komöödia; ja peale selle, millised ka ei oleks need puudused, nad ei takista teosel „Häda mõistuse pärast“ olemast eeskujulik, geniaalne, ja seda mitte ainult vene kirjanduses, mis kaotas Gribojedovi isikus oma komöödia Shakespeare'i...

Jätkub poetidest-luuletajatest, kõnelegem poetidest-prosaistidest. Kas te teate, kelle nimi seisab nende hulgas esimesena kirjanduse P u š k i n i p e r i o o d i l? Hr. Bulgarini nimi, armulised isandad. Ja selles ei ole midagi imestusväärset. Hr. Bulgarin oli algataja, algatajad aga, nagu mul juba oli au teile teatada, on alati surematud, ning seepärast ma võtan endale julguse kinnitada teile, et hr. Bulgarini nimi on vene romaani alal niisama sure-

matu, nagu Moskva elaniku Matvei Komarovi¹ oma. Peterburi Walter Scotti Faddei Venediktovitš Bulgarini nimi koos Moskva Walter Scotti Aleksander Anfimovitš Orlovi nimega kujutab endast alaliselt säravat tähekoogu meie kirjanduse horisondil. Teravmeelne Kossitškin andis juba vajaliku hinnangu mõlemale kuulsale kirjani-kule, näidates meile võrdluse teel nende voorusi, ja selle-pärast, kuna ma ei taha korrata Kossitškini sõnu, väljen-dan ma hr. Bulgarini kohta arvamuse, mis on nüüd muu-tunud kõigile ühiseks, kuid mida ei ole veel kuski trüki-sõnas väljendatud. Kas tõesti hr. Bulgarin on täiesti võrdne hr. Orloviga? Kinnitan, et ei ole; sest kui kirjanik üldse on hr. Bulgarin võrdlematult kõrgemal hr. Orlovist, kuid kunstnikuna selle sõna otseses mõttes on ta temast veidi madalamal. Kas tahate teada, milles on peamine eri-nevus nende meie kirjanduse kahe korüfee vahel? Üks neist on palju näinud, palju kuulnud, palju lugenud, on käinud ja käib kõikjal; teine vaeseke, vähe sellest, et pole käinud Hispaanias, pole üldse üle Venemaa piiri pääsenud; tundes ladina keelt (seda tundmist, muide, ei ole tõestatud Horatiuse väljaandmise abil ei oma ega võõraste märkustega), ei valitse just hästi oma emakeelt, ja pole ka ime: tal pole olnud juhust kuulata kor-raliku seltskonna keelt. Niisiis kogu asi sei-sab selles, et ühe teosed on silutud ja läikima nühitud nagu võõrastetoa põrand, teise omad aga lõhnavad vanakraamituru järgi. Muide, imelik lugu! Vaatamata sellele, et nad mõlemad kirjutasid lugejate eri klassile, leidsid nad oma publiku ühest ja samast klassist. Ja võib

¹ „Politsioni“, „Inglise mylordi“ ja teiste sääraste kuulsate teoste autor.

arvata, et see publik on Aleksander Anfimovitši suhtes soosivam, sest ta on rohkem poeet, kuna Faddei Venediktovitš on rohkem filosoof, poesia aga on filosoofiaga võrreldes kättesaadavam kõigile klassidele.

Peaaegu ühel ajal Puškiniga astus kirjanduspõllule ka hr. Marlinski. Ta on meie tähelepanavamaid literaate. Praegu on tal kahtlemata kõige suurem autoriteet: nüüd on kõik tema ees põlvili; kui teda veel kõik ühest suust ei nimeta vene Balzaciks, siis ainuüksi sellepärast, et nad kardavad teda sellega alandada ja ootavad, et prantslased nimetaksid Balzaci prantsuse Marlinskiks. Ootuses, millal see ime aset leiab, vaatleme me pisut külma-verelisemalt tema õigust niisugusele tohutule autoriteedile. Muidugi, hirmus on alustada võitlust avaliku arvamusega ja astuda avalikult välja tema ebajumalate vastu, kuid ma lähen selle peale välja mitte niivõrd vaprustest kui omakasupüüdmast armastusest tõe vastu. Muuseas, mind julgustab sel juhul ka asjaolu, et see kohutav avalik arvamus hakkab vähehaaval toibuma sellest põrutusest, mille talle tekitas hr. Marlinski „Vene jutustuste ja novellide“ täielik väljaanne; hakkab kuulduma ebamääraseid jutte mingeist liialdustest, igavast üksluisusest ja muust selletaolisest. Niisiis ma julgen hakata uue avaliku arvamuse organiks. Ma tean, et see uus arvamus leiab veel liiga palju vastaseid, aga kuidas asi ka ei oleks, tõde on kallim kõigist autoriteetidest maailmas.

Tõeliste talentide puududes meie kirjanduses on hr. Marlinski talent muidugi väga silmapaistev nähtus. Tal on ehtsat teravmeelsust, ta oskab jutustada, tema jutustus on sageli elav ja kaasakiskuv, ta oskab vahel anda toredaid pildikesi loodusest. Kuid sealjuures tuleb tun-

nistada, et tema anne on äärmiselt ühekülgne, et tema pretensioonid leegitsevaile tundeile on väga kahtlust-äratavad, et tema teoseil puudub sügavus, puudub igasugune filosoofia, igasugune dramatism, et selle tõttu kõigi tema jutustuste kangelased on ühe liistu peal kokku klopsitud ja erinevad üksteisest ainult nime poolest, et ta kordab end igas uues teoses, et tal on rohkem fraase kui mõtteid, rohkem retoorilisi hüüatusi kui tundedäljendusi. Meil on vähe kirjanikke, kes kirjutaksid nii palju nagu hr. Marlinski. Kuid see rohkus ei tulene ande suurusest, ei tulene loova jõu ülevoolavusest, vaid vilumusest, harjumusest kirjutada. Kui teil on veidikegi annet, kui te olete harinud end lugemisega, kui te olete varunud endale mõninga hulga ideid ja vajutanud neile oma iseloomu, oma isiksuse vähimagi pitseri, võtke sulg ja kirjutage julgelt hommikust ööni. Ja te jõuate lõpuks kunstini igal alal, igas meeoleolus kirjutada millest tahes; kui teil on valmis mõeldud mõned kõrgelennulised monoloogid, siis pole teil raske kombineerida nende juurde romaani, draamat, jutustust; ainult hoolitsege vormi ja stiili eest; need peavad olema originaalsed.

Asjadest saab kõige paremini aru võrdlemise teel. Kui kaks kirjanikku kirjutavad ühes laadis ja neil on omavahel midagi ühist, siis ei saa neid teineteise suhtes hinnata muidu kui paralleelseid kohti võrreldes: see on parim proovikivi. Vaadake Balzaci: kui palju on see inimene kirjutanud, aga kas sellest hoolimata leidub tema jutustustes kasvõi üksainus iseloom, üksainus isik, kes milgi määral sarnleks teisega? Milline haruldane oskus kirjeldada iseloome nende individuaalsuse kõigi varjunditega! Kas ei ole teid jälitanud Ferragusi ähvardav ja külm kuju, kas ta pole seisnud teil silmade ees unes ja

ilmsi? Kas ta pole käinud teie järel lahutamatu varjuna? Oo, te tunneksite ta ära tuhandete hulgast, ja ometi ta seisab Balzaci teoses varjus, on joonistatud kergelt, möödaminnes, ning tema ette on asetatud teised isikud, kellele on koondatud teose peahuvi. Miks äratub siis see isik lugejas nii palju huvi ja sööbib nii sügavalt tema kujutlustesse? Sellepärast, et Balzac ei ole teda välja mõelnud, vaid on ta loonud; sellepärast, et ta nägi teda oma vaimusilmaga enne, kui oli valmis kirjutatud jutustuse esimene rida; sellepärast, et ta piinas kunstnikku seni, kuni see tõi ta välja oma hingemaailmast ja kujundas kõigile kättesaadavaks nähtuseks. Nüüd me näeme laval ka teist Kolmeteistkümnest¹: Ferragus ja Monrivaux on nähtavasti üht laadi — inimesed nii sügava hingega kui merepõhi, äravõitmatu tahtejõuga nagu saatuse tahe; ja ometi, küsin teilt: kas nad sarnlevad teineteisega natukegi, kas neil on midagi ühist? Kui palju naiste portreesid on tulnud Balzaci viljakast sulest, ja kas ta on sealjuures korranud end üheski neist? ... Kuidas on ses suhtes lugu hr. Marlinski teostega? Tema „Amallat-Bek“, tema polkovnik V***, tema „Hirmsa ennustuse“ kangelane, tema kapten Pravin — kõik nad on lihased vennak- sed, kelle vahel oleks raske vahet teha isegi nende isal. Ainult esimene neist vahest erineb pisut teistest oma aasialiku koloriidiga. Kus on siis looming? Ja sealjuures nii palju pinguldusi! Võib öelda, et pinguldus on hr. Marlinski hobu, kelle seljast ta harva maha ronib. Ukski tema jutustuste tegelastest ei ütle ainsatki sõna lihtsalt, vaid alati kuidagi pentsikult, alati mingi epi- grammi, kalambuuri või muu taolisega; lühidalt, hr. Mar-

¹ Jutt on Balzaci teosest „Uks kolmeteistkümnest“. *Tõlk.*

linskil seisab iga kopikas serviti, iga sõna on konksuga. Tõele au andes: loodus on talle andnud ohtralt seda teravmeelsust, lõbusat ja heasüdamlikku, mis torkab, kuid ei lõika, kõditab, kuid ei hammusta; aga ka siin pakub ta sageli üle. Tal on palju tohutu pikki jutustusi, nagu näiteks „Rünnakud“, mis ei ole midagi muud kui määratu pinguldus. Tal on annet, kuigi see pole tal teab kui suur; see anne on jõuetuks muutunud alatise tagasundimise tõttu, on ära klopidud ja ära põrutatud otsitud teravmeelsuse kändude ja kivide vastu. Mulle tundub, et romaan ei ole tema ala, sest tal puudub täielikult inimsüdamete mõistmise võime, puudub igasugune dramaatiline takt. Näiteks milleks ta sundis vürsti, kelle kõikmaised ja taevased rõõmud seisid austrites, kellele maitsev söök oli alati kallim naisest ja tema aust, pidama pateetilist monoloogi tema abieluvoodi rüvetajale, monoloogi, mis oleks teinud au isegi Pravinile? See on lihtsalt pinguldus, kulissidetagune mehhanism; autor tahtis olla kombeline hr. Bulgarini kombel. Üldse ta ei ole sugugi meister varjama kulissidetaguseid masinaid, mille varal pöörleb kogu tema jutustuste hoone; need on tal alati nähtaval. Muide, tema jutustustes leidub vahel tõeliselt kauneid kohti, tõeliselt meisterlikke pilte. Nende hulka kuulub näiteks vene lihtrahvaliku Mefistofeese kirjeldus ja üldse kõik maaelustseenid „Hirmsas ennustuses“; siia hulka kuuluvad paljud looduspildid, välja arvatud Kaukaasia kirjeldused, mis on pinguldatud iivelduseni, kuni *nec plus ultra*. Minu meelest on tema parimateks jutustusteks „Katsumus“ ja „Leitnant Belozor“: neis võib kogu südamest nautida tema talenti, sest seal on ta oma sõiduvees. Hr. Marlinski ise naerab oma luuletaja-tegevuse üle, kuid tema mägilaste laulude tõlge „Amallat-

Bekis" tundub olevat parem kui kogu jutustus ise: neis on nii palju tundmust, nii palju omapära, et Puškingi poleks häbenenud neid omaks tunnistamast. Samuti ka tema „Andrei Perejaslavskis“, eriti teises peatükis, leidub tõeliselt poeetilisi kohti, kuigi kogu teoses tervikuna on liialt tunda lapselikkust. Kõige kummalisem hr. Marlinskis on see, et ta tunnistas hiljuti imestusväärse tagasihoidlikkusega end süüdi patus, mida ta pole toime pannud ei hinge ega ihuga: selles, et ta olevat oma jutustustega avanud rahvalikkusele ukse vene kirjandusse. See nüüd küll ei ole õige! Need jutustused kuuluvad tema kõige ebaõnnestunudate suleproovide hulka, neis ta ei ole rohkem rahvalik kui Karamzin, sest tema Venest hoovab tugevasti talle südamelähedase, talle armsa Liivimaa hõngu. Aeg ja ruum ei luba mul kinnitada väljavõttega hr. Marlinski teoseist minu arvamust tema talendist. Muide, seda on väga kerge teha. Tema stiilist ma ei räägi. Nüüd on sõna stiil hakanud kaotama oma endist avarat tähendust, sest teda lakatakse juba eraldamast mõttest. Lühidalt, hr. Marlinski on kirjanik, kel ei puudu talent, ja ta oleks palju suurem kirjanik, kui ta oleks loomulikum ja kui ta vähem pingulduks.

Puškini periood oli meie ilukirjanduses kõige õitsvam ajajärk. Seda oleks vaja vaadelda ajalooliselt ja kronoloogilises järjestuses; ma ei teinud seda, sest mu eesmärk oli teistsugune. Võib kindlalt öelda, et sel ajal oli meil kui mitte kirjandus, siis vähemalt kirjanduse illusioon; sest siis oli temas liikumist, elu ja isegi mingit evolutsiooni tema arengus. Kui palju uusi nähtusi, kui palju talente, kui palju katseid üheks ja teiseks! Me hakkasime juba tõepoolest kogu hingest uskuma, et meil on kirjandus, et meil on oma Byronid, Schillerid, Goethed, Walter Scott'id,

Thomas Moore'id; me olime rõõmsad ja uhked nagu lapsed pühapäevariiete üle. Ja kes siis jahutas meid, kes oli meie Mefistofeles? Kes sai tugevaks, ähvardavaks reaktiooniks, kes valas külma vett meie vaimustusele? Kas te mäletate Nikodim Aristarhovišt Nadoumkat; kas te mäletate, kuidas, astunud oma savijalakestel lavale, ta hajutas meie magusad unistused oma heasüdamlik-kavala he-he-he'ga? Kas mäletate, kuidas me kõik klammerdusime meie autoriteetide ja autoriteedikeste külge ning käte ja jalgadega kaitsesime neid ähvardava Aristarhose kallaletungide eest? Ma ei tea, kuidas teie, aga mina mäletan väga hästi, kuidas kõik olid tema peale pahased; mäletan, kuidas ma ise olin tema peale pahane. Ja mis sai? Juba ongi täide läinud enamik tema kurjakuulutavaid ennustusi, ja nüüd pole enam keegi kadunukese peale pahane! . . . Jah! Nikodim Aristarhovišt oli haruldane isik meie kirjanduses: kui palju ärevust ta tekitas, kui palju veriseid sõdu põhjustas, kui vapralt võitles, kui kohutavalt lõi oma vastaseid — nii oma stiiliga, mis oli vahel triviaalsuseni originaalne, kuid alati järsk ja tabav, kui ka oma kindla süllogismiga ja oma pilkega, mis oli lihtsüdamlik ja ühtlasi tappev . . .

Sangar, kus on küll su põrm?

Haud milline sind võtnud? . . .

Mida ütlen ma toleaegeisest ajakirjades? Kas tõesti neist vaikin? Nad võitsid siis nii suure tähtsuse publiku silmis, äratasid enda vastu nii elavat huvi, etendasid nii tähtsat osa! . . . Ütlen, et nad peaaegu kõik, tahes või tahtmata, meelega või kogemata, aitasid kaasa uute mõistete ja vaadete levimisele; neist ja nende varal me õppisime. Nad tegid kõik, mida neist keegi oma jõu ko-

haselt suutis. Kes kõige rohkem? Sellele ei saa ma kindlalt vastata, sest erilistel asjaoludel, mis on küll tähtsad ainuüksi minule, ei saa ma öelda kõike, mida mõtlen. Mul seisab vääramatult meeles Montaigne'i mõistlik reegel ja ma hoian paljusid tõdesid kõvasti pihus. Peamine on see, et ma olen veel liiga vilumatu kameleonistikas ja mul on rumalust pidada oma arvamusi — mitte kui literaadi ja kirjaniku omi (seda enam, et ma esialgu ei ole ei üks ega teine), vaid kui ausa ja kohusetundliku inimese arvamusi kalliks, ja südametunnistus ei luba mul kuidagi kirjutada panegüürikat ühele ajakirjale, olemata õiglane teise vastu... Mis teha, oma põhimõtetelt kuulun ma veel Arkaadiasse!... Niisiis, ei sõnakestki ajakirjadest! Ma vaatan praegu oma määratu suurt lauda, kus need kadunukesed lamavad virnades ja riitades, lamavad nagu kirstus, leppinud üksteisega minu laiskuse ja korralageduse tõttu minu toas, läbisegi, üksteise otsas, — vaatan neid nukra naeratusega ja ütlen:

Ja kõik on kasuks, kõik on hea!

10

Еще одно последнее сказанье,
И летопись окончена моя!¹

Puškin.

Kolmekümnes aasta, k o o l e r a - a a s t a, oli meie kirjandusele tõeliselt m u s t a k s aastaks, tõeliselt saatuslikuks epohhiks, millega algas tema olemasolu täiesti uus

¹ Veel üks viimne lugu, ja mu ajaraamat on lõpul!

periood, mis juba oma alguses erines järsult kõigist eelmistest. Kuid nende kahe perioodi vahel ei olnud mingit üleminekut; selle asemel oli mingi vägivaldne katkestus. Sellised ebaloomulikud hüpped tõendavad minu meelest kõige paremini, et meil ei ole kirjandust ja järelikult ei ole ka kirjanduse ajalugu, sest ükski nähtus selles ei olnud teise nähtuse tagajärg, ükski sündmus ei tulenenud teisest sündmusest. Meie kirjanduse ajalugu ei ole rohkem ega vähem kui ebaõnnestunud katsete ajalugu. Katsetati välismaise kirjanduse pimedal jäljendamisel abita luua oma kirjandust. Kuid kirjandust ei looda; ta tekib nõnda, nagu tekivad rahva tahteta ja teadmata keel ja tavad. Niisiis kolmekümnenda aastaga lõppes või õigemini ootamatult katkes Puškini periood, nii nagu lõppes Puškin ise, koos temaga aga ka tema mõju; sellest ajast saadik ei ole tulnud tema lüüralt ühtegi endist heli. Tema kaastöölised, tema kaaslased kunstilise tegevuse alal laulsid lõpuni oma vanad laulud, oma tavalised unistused, kuid keegi neid enam ei kuulanud. Vanast oli villand, see oli hambad hellaks teinud, uut aga ei olnud neilt midagi kuulda, sest nad olid jäänud sellelesamale joonele, millel nad seisid oma esimesel ilmumisel, ega tahtnud sellelt edasi liikuda. Kõik ajakirjad surid otseku mingist rabandusest või — tõepoolest koolera-morbusest. Selle ootamatu surma või selle katku põhjus seisab sellesamas, milles seisab selle põhjus, et meil ei ole kirjandust. Nad ilmusid kirjandusse ilma igasuguse vajaduseta, niisama, mittemidagi-tegemisest või soovist kõmu tekitada, ja sellepärast ei olnud neil iseloomu ega iseseisvust, jõudu ega mõju seltskonnale, ja nad läksid enneaegselt hauda, ilma et neid keegi oleks leinanud. Neist ainult kaks võiksid olla erandiks; neist ainult kaks kujutavad

endast huvitavat, õpetlikku ja rikast resultaati vaatlejale. Üks on vanake, kes on vedanud lõa otsas meie noort seltskonda, kes omab ammust ajast tohutut autoriteeti ja on despootlikult valitsenud kirjanduslikke arvamusi; teine on nooruk, tulise hingega, õilsa innuga tuua üldist kasu, kõigi vahenditega saavutada oma kaunist eesmärki, ometi seda saavutamata. „Vestnik Jevropõ“ elas üle mitu põlvkonda, kasvatas mitut sugupõlve, kelledest viimane tema poolt kasvatatu astus ägedalt tema enda vastu välja; kuid ta ise jäi alati üheks ja samaks, ei muutunud, võitles viimse jõunatukeseni: see oli õilis võitlus, mis väärrib täit austust, see oli võitlus mitte piskasude pärast, vaid südamelähedaste arvamuste ja uskumuste pärast. Tema surmas aeg, mitte vastased; sellepärast oli tema surm loomulik, mitte vägivaldne.¹ „Mos-

¹ Huvitav asi. Hr. Katšenovski, kes kihutas enda vastu üles P u š - k i n i s u g u p õ l v e ja sai kui kirjandustegelane ja -kohtunik kõige ägedama tagakiusamise ja kallaletungide objektiks, leidis järgnenud sugupõlves endale innukaid järelkäijaid ja kaitsjaid, nüüd aga kui õpetlane ja kodumaise ajaloo uurija. Muide, see pole sugugi ime-lik: üks inimene ei saa mahutada endas kõike; mõistuse kõikehõlmavust ja talendi mitmekülgisust antakse väheseile valituile. Sellepärast lugege hr. Gogoli teoseist tema suurepäraseid muinasjutte, hr. Katšenovski puhul aga tema poolt või tema mõjul ja juhtimisel kirjutatud artikleid vene ajaloo- ja pidage meeles ladina kõnekäändu: *suum cuique*, kõige rohkem aga meie suure valmikirjutaja tarka reeglit:

Küll kehv, kui kingsepp vorbib valmis kringli
ja pagar hakkab tallutama kingi.

Mina ei ole õpetlane, ja ajaloo- ja saan ma väga vähe aru; ma ei arutle kui asjatundja, vaid kui asjaarmastaja, aga üks asjaarmastajaist ju koosnegi publik! Seepärast peab asjaarmastaja puhtast südamest tulev arvamus väärima mõningat tähelepanu, seda enam,

kovski Vestnikil“ oli suuri voorusi, palju mõistust, palju talenti, palju hoogsust, kuid vähe, äärmiselt vähe taibukust ja arusaamisvõimet, ja oli sellepärast ise oma enneaegse surma põhjuseks. Intensiivse elu ajastul, mõtete ja arvamuste võitluse ja kokkupõrgete ajastul pidas ta paremaks säilitada mingit mõõdukuse vaimu ja hoiduda teravusest arutlustes ning, olles täis asjalikke ja õpetatud artikleid, oli kehv retsensioonide ja poleemika poolest, mis moodustavad ajakirja elu, oli vaene jutustuste poolest, milleta ei ole menu vene ajakirjal, ja, mis kõige hirksam, ei pidanud üksikasjalist ning täpset kroonikat moodidest ega lisanud juurde pilte moodide kohta, milleta vene ajakirja väljaandjal on vähe lootust tellijaid leida. Mis teha! Ilma väikeste ja nähtavasti tühiste järelleandmisteta ei saa sõlmida kasulikku lepingut. „Moskovski Vestnikil“ puudus kaasaegsus ja nüüd võib teda lugeda kui head raamatut, mis kunagi oma väärtust ei kaota, kuid ajakiri selle sõna tõsisel mõttes polnud ta iialgi. Ajakirjanikud, nagu poeedidki, sünnivad ja on ühed või teised kutsumuselt. Ma ei tahtnudki kõnelda ajakirjadest ja sattusin hoogu kuidagi vastu oma tahtmist; sellepärast, kõneldes kadunuist, ütlen paar sõna

kui see on üldise, s. o. valitseva arvamuse vastukaja. Praegu on meil kaks ajaloo koolkonda: Schlezeri ja hr. Katšenovski oma. Üks toetub traditsioonile, harjumusele, oma rajaja autoriteedi austamisele; teine, niipalju kui mina aru saan, — tervele mõistusele ja sügavale õpetatusele. Ilma et ma viimases kuidagiviisi süüdi oleksin, on mul mõningaid pretensioone esimese suhtes, mille tõttu mulle tundub väga loomulikuna, et praegune põlvkond, kellele on võõrad vanaaja mälestused ja autoriteetide eelarvamused, võttis soojalt vastu hr. Katšenovski seisukohad ajaloo suhtes. Muide, teaduslik kirjandus ei ole minu ala, ma ütlesin seda niisama, möödamminnes, *à propos*.

ühel elavast, mainimata muide tema nime, mida on väga kerge mõistatada. Ta eksisteerib juba ammu: oli üksik, kaksik ja sai lõpuks kolmikuks ning erines oma vendadest mingit laadi erilise ilmetuse poolest. Sel ajal, kui „Vestnik Jevropõ“ kaitses püha endisaega ja viimse hingetõmbeni võitles vihatud uusaja vastu, sel ajal, kui uute ajakirjade noor sugupõlv sõdis omakorda elu ja surma peale igava, tüütuks muutunud endisaja vastu ning püüdis õilsa ennastsalgamisega heisata ajastu lippu, — kujundas ajakiri, millest ma kõnelen, endale uue esteetika, mille põhjal niisugune looming pidi olema suur ja kaunis, mida trükiti paljudes eksemplarides ja mida hästi osteti, ja uue poliitika, mille põhjal kirjanik täna oli kõrgemal Byronist, homme aga oli tema osaks *chête complète*. Sellesama mõistliku poliitika mõjul kirjutasid mõned meie Walter Scottid jutustusi Nikander Svistuškineist, poemide „Juudid“, „Vargad“ jne. autoreist.¹ Lühidalt, see ajakiri oli ainulaadne ja enneolematu nähtus meie kirjanduses.

Niisiis algas uus periood kirjanduses. Kes oli siis meie alaealise kirjanduse uue, neljanda perioodi pea? Kes oli Lomonosovi, Karamzini ja Puškini taoliselt üldise tähelepanu objektiks, valitses ainuisikuliselt avalikku arvamust, vajutas oma geeniuse pitseri oma aja teoseile, andis talle elu ja näitas suuna kaasaegseile talentidele? Kes oli, küsin ma, selle uue maailmasüsteemi päike? Paraku ei keegi, ehkki paljud pretendeerisid sellele kõrgele tiitlile. Esimest korda oli kirjandus ilma ülemjuhatajata ja killunes tohutust monarhiast paljudeks väikesteks,

¹ Jutt on F. Bulgarini pamfletist Puškini vastu, milles ta nimetab Puškini „Mustlasi“ „Juutideks“, „Vennakseid-röövleid“ — „Varrasteks“. *Tõlk.*

üksteisest sõltumatuiks riikideks, mis olid üksteisele kadedad ja omavahel vaenus. Päid oli palju, kuid nad langesid niisama kiiresti, kui olid tõusnud; lühidalt, see periood on meie kirjanduse ajaloo tume interregnumi ja isehakanute aeg.

Niisama vastandlik kui Puškini periood oli Karamzini perioodile, on praegune periood Puškini perioodile. Elu ja tegevus lõppesid; relvatärin vaikis ja väsinud võitlejad panid mõõgad tuppe ja loorbereile, igaüks pidas ennast võitjaks ja ükski polnud võitnud selle sõna tõsisel mõttes. Tõsi, algul, eriti esimesel kahel aastal võideldi veel meeletult, kuid see polnud uus sõda, vaid vana sõja lõpp: see oli kolmekümneaastane sõda pärast Gustav Adolphi surma ja Wallensteini hukkamist. Nüüd on ka see verine sõda lõppenud, kuid ilma Vestfaali rahuta, ilma rahuldavate tulemusteta kirjandusele. Puškini perioodi iseloomulikuks jooneks oli mingi pöörane maania luuletusi kirjutada; uuel perioodil oli juba päris alguses otsustav kaldumus proosa poole. Kuid paraku! see ei olnud samm edasi, ei olnud uuenemine, vaid närbumine, loova tegevuse kurnatus. Tõepoolest, asi on läinud nii kaugemale, et räägitakse juba täiesti kindlalt, et meie ajal ei saavat isegi kõige suurepärasemal luuletustel mingit menu olla. Rumal arvamus! Nähtavasti ei kuulu see arvamus, nagu kõik muudki, mitte meile, vaid on meie Euroopa naabrite arvamuste vaba imitatsioon. Nende juures korraldab sageli, et meie ajal ei saa olla eepikat, nüüd aga minnakse nähtavasti nii kaugemale, et öeldakse: meie ajal on ka draamal lõpp. Säärased arvamusel on väga veidrased ja põhjendamatu. Poesia on kõigi rahvaste juures ja kõigil aegadel olnud oma olemuselt üks ja sama; on muutunud

ainult vormid, vastavalt nii kogu inimkonna kui ka iga rahva vaimule, suunale ja edenemisele. Poesia jaotamine liikidesse ei ole meelevaldne: selle põhjus ja vajalikkus peituvad kunsti olemuses endas. Poesia liike on ainult kolm, ja rohkem neid ei saagi olla. Iga teos, olgu ta mis liigist tahes, on hea kõigi aegade ja iga hetke jaoks, kui tema vaimule ja vormile on vajutatud tema aja pitser ja ta rahuldab kõiki selle aja nõudeid. Kuski öeldi, et Goethe „Faust“ on meie aja „Ilias“. See on arvamus, millega tuleb nõus olla. Ja tõepoolest, kas Walter Scott pole samuti meie Homeros, eepiku mõttes, kui mitte aja täieliku väljendaja mõttes? Nii on ka meil nüüd: ilmuks uus Puškin, kuid mitte 1835. aasta, vaid 1829. aasta Puškin, ja Venemaa hakkaks jälle luuletusi pähe õppima; kellel aga peale õnnetute lugejate *ex officio* tuleks pähe mõtte vaadatagi meie uute värsiseppade hr-de Jeršovide, Strugovštšikovide, Markovite, Snegirjovide jt. tooteid? . . .

Romantism on esimene sõna, mis kostis Puškini perioodil; rahvalikkus — see on uue perioodi alfa ja omega. Nii nagu tollal puges iga paberimäärija nahast välja, et saada kuulsaks romantikuna, nii pretendeerib nüüd iga kirjanduslik narr rahvaliku kirjaniku tiitlile. Rahvalikkus on imeväärne sõnake! Mis on selle kõrval teie romantism! Tõepoolest, see püüd rahvalikkuse poole on väga tähelepanuvääriv nähtus. Kõnelemata juba meie romaanikirjanikest ja üldse uutest kirjanikest, vaadake, mida teevad meie kirjanduse teenelised korüfeed. Žukovski, see poeet, kelle geenius oli alati aheldatud uduse Albioni ja fantastilise Saksamaa külge, on äkki unustanud pealaest jalatallani terasesse rüütatud paladiinid, oma kaunid ja truud printsessid, oma võlurid ja nõiduslikud lossid — ja on haka-

nud kirjutama vene muinasjutte... Pole vaja tõestada, et need vene muinasjutud on niisama vähe kooskõlas vene vaimuga, mida neis pole kuulda ega näha, kui vene muinasjutud on kooskõlas kreeka või saksa heksameetriga... Ent ärgem olgem liiga valjud end ajavaimust võluda lasknud võimsa talendi eksimuse pärast. Žukovski on täielikult oma töö teinud ja oma kangelasteo sooritanud: meil ei ole õigust temalt midagi rohkem oodata. Teine asi on Puškiniga: veider on näha, kuidas see ebatavaline inimene, kellel siis, kui ta ei püüdnud rahvalik olla, midagi ei maksnud olla rahvalik, kes aga nüüd on nii vähe rahvalik, kui ta tingimata rahvalik olla tahab; veider on näha, et nüüd pakub ta meile mingi tähtsa asjana seda, mida ta varem heitis möödaminnes nagu ülearust asja või luksust. Mulle tundub, et see püüe rahvalikkuse poole on tingitud sellest, et kõik tunnevad elavalt, et meie jäljendav kirjandus on ebakindel, ja tahavad luua rahvalikku kirjandust, nii nagu nad varem püüdsid luua jäljendavat kirjandust. Niisiis jälle eesmärk, jälle jõupingutused, jälle vana laul uuel viisil? Ent ons Krõlov sellepärast ülimal määral rahvalik, et ta on püüdnud rahvalik olla? Ei, ta ei ole seda mõtelnudki; ta on rahvalik, sest ta ei saa mitterahvalik olla, on rahvalik alateadlikult, ja vaevalt ta teabki selle rahvalikkuse väärtust, mille ta andis oma teoseile ilma igasuguse vaeva ja jõupingutuseta. Vähemasti tema kaasaegsed on osanud temas seda voorust vähe hinnata: nad tegid temale sageli etteheiteid madalalooduse pärast ja seadsid temaga ühele pulgale teisi valmisseppi, kes olid temast hoopis madalamal. Järelikult meie literaadid, kes säärase innuga hoolitsevad rahvalikkuse eest, teevad tühja tööd. Ja tõepoolest, milline arusaamine valitseb

meil üldse rahvalikkusest? Kõik, eranditult kõik vahetavad selle ära lihtrahvalikkusega ja osalt triviaalsusega. Ent sellel eksitusel on oma põhjus, oma põhjendus, ja sellele ei tohi sugugi ägedusega kallale tungida. Ütlen veel enam: vene kirjanduse suhtes ei saa rahvalikkust teisiti mõista. Mis on rahvalikkus kirjanduses? Rahva füsiognoomia jäljend, rahva vaimu ja rahva elu tüüp; ent kas meil on olemas oma rahva füsiognoomia? See on lahendamiseks raske küsimus. Meie rahvuslik füsiognoomia on kõige enam säilinud rahva madalamais kihtides; sellepärast on meie kirjanikud, muidugi mõista talendiga kirjanikud, rahvalikud siis, kui nad kujutavad romaanis või draamas pööbli kombeid, tavasid, arusaamasid ja tundeid. Ent kas ainult pööbel moodustab rahva? Muidugi mitte. Nii nagu pea on inimese keha tähtsaim osa, nii moodustavad rahva esijoones kesk- ja kõrgem seisus. Ma tean, et inimene igas seisundis on inimene, et lihtrahva liikmel on samasuguseid kirgi, mõistust ja tundeid kui võimukandjalgi, ja sellepärast nad mõlemad väärivad poeetilist analüüsi; kuid rahva kõrgem elu väljendub eeskätt tema kõrgemais kihtides või, õigemini, rahva üldidees. Sellepärast, kui te valite oma inspiratsiooni objektiks ühe osa rahvast, satute te tingimata ühekülgsusse. Ka siis ei väldi te seda äärmust, kui te piirdute oma loovas tegevuses meie ajalooaga enne Peeter Suurt. Meil ei ole kõrgemad rahvakihid veel omandanud kindlat kuju ja iseloomu; nende elu ei suuda poeesiale kuigi palju pakkuda. Eks ole õige, et Bezglasnõi kaunis jutustus „Vürstitar Mimi“ on pisut tühine ja lõtv! Kas te mäletate tema epigraafi? — „Mu värvid on kahvatud, ütles kunstnik; mis teha! meie linnas ei ole paremaid saada!“ — See on

parim õigustus poedi poolt ja ühtlasi parim tõend, et selles jutustuses on ta rahvalik ülimal määral. Kas siis tõesti rahvalikkus meie kirjanduses on paljas unistus? Peaaegu, kuigi mitte täiesti. Mis on meie rahvalikkuse poolest väljapaistvate teoste peamine element? Kirjeldused kas muistse Venemaa elust (enne Peeter Suurt) või lihtrahva elust, ja seetõttu paratamatult kroonikate ja rahvalaulude tooni jäljendamine või meie lihtrahva keelelaadi matkimine. Ent neist kroonikaist, sellest ammu möödunud elust hoovab üldise inimelu hingust, sest see elu on üldise inimelu üks vormidest tuhandete vormide hulgas; osake seda tabada oma mõistuse ja tunnetega ning oma fantaasiaga reprodutseerida kunstilises loomingus. Selles on kogu jõud ja tähtsus. Ent te peate olema geenius, et teie teoseis sisalduks vene elu idee; see on kõige libedam tee. Me oleme Peeter Suure ajastuga nii kaugele või õigemini niivõrd lahti kistud oma esivanemate elust, et teie teose loomisele peab tingimata eelnema selle elu põhjalik uurimine. Niisiis vaagige oma jõudu ja ärge kirjutage liiga enesekindlalt: venelased nii-niisugusel aastal. Sealjuures tuleb märkida veel seda, et vene elu enne Peeter Suurt oli liiga rahulik ja ühekülgne või, õigemini, avaldus omal, originaalsel viisil: te võite seda elu kergesti laimata, kui peate kinni Walter Scottist. Kirjanik, kes oma romaani kava rajab armastusele ja teeb oma kangelase jõupingutuste eesmärgiks truu kaunitari käe ja südame, näitab selgesti, et ta Venemaad ei mõista. Ma tean, et meie bojaarid ronisid üle pistandaedade oma südamedaami juurde, kuid see oli ülla, auväärse ja range vene elu solvamine ja moonutamine, mitte aga selle avaldamine; võistlejad karistasid sääraseid ööruütleid piitsade ja malakatega ega õiendanud arveid õilsas kahe-

võitluses; sääraseid kaunitare peeti liiderlikeks naisteks, mitte kire ohvreiks, kes väärivad kaastunnet ja osavõtlikkust. Meie vanaisad tegelesid armastusega seaduse loal või möödamines, vallatusest, ega pannud südant oma jumaldatau jalgade ette, vaid näitasid neile juba varakult siidnöörist piitsa ning pidasid vankumatult kinni targast reeglist: armasta naist nagu oma hinge, kuid raputa teda nagu pirnipuud või klopi teda nagu kasukat. Üldse ka nüüd ei armasta me rüütellikult, erandid aga ei tõesta midagi.

Mis puutub lihtrahva elu elavasse ja tõetruusse kujutamisesse, siis ärge laske end sellest liiga ahvatella. „Roslavlevis“ meeldib mulle väga sissesõiduhoovi stseen, kuid seda sellepärast, et seal on õnnestunult kujutatud meie ühe rahvaklassi iseloomu, mis avaldub isamaa suhtes otsustaval hetkel; vanasõnadel, kõnekäändudel ja vigasel keelel pole iseenesest mingit veetlust. Kõigest öeldust selgub, et meie rahvalikkus seisab esialgu vene elu piltide õiges kujutamises, mitte aga vene elu erilises vaimus ja suunas, mis avalduks kõigis teoseis, sõltumata sellest, mis on nende objektiks ja sisuks. Kõigile on teada, et prantsuse klassikud prantsustasid oma tragöödiates kreeka ja rooma kangelasi: see on tõeline rahvalikkus, mis on alati ustav endale, ka loomingu moonutamise korral. See seisab mõtte- ja tundelaadis, mis on omane ühele või teisele rahvale. Ma usun kindlalt Goethe geniaalsusesse, kuigi ma saksa keele mitteoskamise tõttu teda väga vähe tunnen; kuid, möönan, usun vähe tema „Iphigenie“ hellenismisse: mida suurem geenius on, seda rohkem on ta oma ajastu laps ja oma maailma kodanik, ning tema katsed väljendada temale täiesti võõrast rahvalikkust on seotud alati rohkem või vähem eba-

õnnestunud teesklemisega. Niisiis, kas ka meil on olemas kirjanduse rahvalikkust selles mõttes? Ei ole, ja esialgu, soovigu seda haritud patrioodid kui õilsalt tahes, ei saagi olla. Meie seltskond on veel liiga noor, ei ole veel kindlaks kujunenud, ei ole veel vabanenud Euroopa hooldusest; tema füsiognoomia pole veel selgunud ega välja kujunenud. „Kaukaasia vangi“, „Bahtšisarai purskkaevu“, „Mustlased“ oleks võinud kirjutada iga euroopa poet, kuid „Jevgeni Onegini“ ja „Boris Godunovi“ võis kirjutada ainult vene poet. Absoluutse rahvalikkuseni küünivad ainult võõramaistest mõjudest vabad inimesed; sellepärast Deržavin ongi rahvalik. Niisiis meie rahvalikkus seisab vene elu piltide tõetruus kujutamises. Vaatame, kuidas on selles edenenud meie kirjanduse uue perioodi poeedid.

Sellele rahvalikule suunale kirjanduses tehti algus juba Puškini perioodil; tollal aga ei tulnud see nii teravalt esile. Algatajaks oli hr. Bulgarin. Et ta aga ei ole kunstnik, milles nüüd peale tema sõprade enam keegi ei kahtle, siis tõi ta oma romaanidega kasu seltskonnale, mitte aga kirjandusele, s. o. iga tema romaan tõestas mõnd praktilist elutõde, ja nimelt:

I. „Ivan Võžigin“: kahju, mida Venemaale tekitavad mere tagant tulnukad ja libitsejad, kes pakuvad oma müüdavaid teeneid kasvatajaina, mõisavalitsejaina, vahel aga ka kirjanikena;

II. „Vale-Dimitri“: kes on meister kujutama pisisulisid ja -petiseid, see ärgu hakaku kujutama suuri kurjategijaid;

III. „Pjotr Võžigin“: kui suvi on möödas, ei minda metsa vaarikale; teiste sõnadega: ta o r a u d a , n i i k a u a k u i t a k u u m o n .

Kordan: Faddei Venediktovitš ei ole poeet, vaid praktiline filosoof, tegeliku elu filosoof. Tema loomingu poeetiline külg avaldub ainult pettuste ja kelmuste elavas ja õiges kujutamises. Õiglus kohustab möönma, et oma romaanide ebatavalise menuga, s. o. nende ebatavaliselt hea läbimüügiga on ta palju kaasa aidanud meie kirjandusliku tegevuse elavnemisele ja on kutsunud esile romaanide lõputu järelkasvu. Samuti on vene publik temale tänu võlgu Aleksander Anfimovitš Orlovi ilmumise eest kirjanduspõllule.

Rahvalikule suunale on palju kaasa aidanud hr. Pogodin. 1826. aastal ilmus tema väike jutustus „Kerjus“ ja 1829. aastal „Musttõbi“. Need mõlemad on tähelepanuväärsed vene lihtrahva kommete õige kujutamise, tunnete soojuse ja meisterliku jutustamisviisi poolest, viimane aga ka kauni poeetilise idee poolest, mis on selle aluseks. Kui hr. Pogodin progressiivselt areneks oma jutustustes, siis oleks vene kirjandusel tema näol niisugune kirjanik, kellele ta võiks õigusega uhke olla. Muide, mitte temale üksi ei kuulu au olla rahvaliku temaatika käsitlemise rajaja jutustustes: seda au jagavad temaga suuremal või vähemal määral ka teised väljapaistvad talendid.

„Juri Miloslavski“ oli esimene hea vene romaan. Kuigi tal ei ole kunstilist täiust ja terviklikkust, on ta silmapaistev autori ebatavalise oskuse poolest kujutada meie esivanemate elu-olu, kui see elu-olu sarnleb praegusega, ja selle poolest, et romaani kannab tunnete ebaharilik soojus. Lisage sellele jutustamisviisi köitvus, valitud ala uudus, milles tal veel ei olnud eeskujuga eelkäijat, ja te mõistate tema ebatavalise menu põhjust. „Roslavlevil“ on samad voorused ja samad puudused: tal puuduvad

täius ja terviklikkus ning ta sisaldab elavaid pilte liht-
rahva elu-olust.

Hr. Ušakovi „Kirgiis-Kaisak“ oli üllatav ja ootamatu nähtus: see paistab välja sügavate tunnete ning teiste tõeliselt kunstipärase teose vooruste poolest ja kuulub ometi autorile, kes on kirjutanud „Kass Burmoseki“ ning pikki ja igavaid artikleid teatrist, poola kirjandusest, ühest ja teisest, kes on paistnud silma mannetu teravmeelsusega ning naljakate pretensioonidega kriitikutalendile ja õpetatusele. Mis teha! „Kirgiis-Kaisak“ ei ole ses suhtes ainus nähtus meie kirjanduses; kas Ablessimov ei kirjutanud, võib öelda, k o g e m a t a „Möldri“ ja hr. Vojeikov „Hullumaja“? . . .

Viimast perioodi tähistas kahe uue väljapaistva talendi ilmumine. Need on hr-d Veltman ja Lažetšnikov. Hr. Veltman kirjutab värssides ja proosas, ning mõlemal alal ilmub tõelist talenti. Tema poeemid „Pögenik“ ja „Muromi metsad“ olid anakronismid ja seepärast polnud neil menu. Muide, viimane on kõigi oma puuduste juures silmapais-
tev oma eredate kaunite kohtadega; kes ei teaks peast röövli laulu *Miks hääbusid uttu, selge koit?* „Rändaja“, kui maha arvata ülearused pretensioonid, paistab silma teravmeelsusega, mis moodustab hr. Veltmani talendi valdava elemendi. Muide, see talent tõuseb tal ka tõelise kõrguseni: „Iskender“ on meie kirjanduse hinnalisimaid pärleid. Hr. Veltmani parim teos on „Surematu Koštšei“: sellest nähtub, et ta on põhjalikult uurinud muistset Venemaad kroonikaist ja muinasjuttudest ning on kui poet teda oma vaistuga mõistnud. See teos on rida kütkestavaid pilte, mille nautimisest ei saa kunagi villand. Üldse peab hr. Veltmani kohta ütleva, et ta juba liiga palju ja kaua mängib oma talendiga, mille olemasolus keegi peale

„Biblioteka dlja Tštenija“ ei kahtle. Tal oleks aeg mängimine lõpetada, oleks aeg kinkida publikule säärane teos, mida on temalt õigus oodata: hr. Veltmanil on nii palju talenti, nii palju teravmeelsust ja tundeid, nii palju originaalsust ja omapära!

Hr. Lažetšnikov ei ole uus kirjanik: ta on juba ammu tuntud oma „Ohvitseri kirjadega sõjakäigult“. See teos tegi ta kirjanikuna tuntuks: et see aga oli kirjutatud Karamzini mõju all, on ta, hoolimata mõningate vooruste olemasolust, nüüd unustatud, ja isegi autor nimetab teda ainult oma nooruse patuks.¹ Ent kuidas see ka ei oleks, hr. Lažetšnikov sai selle põhjal kirjanikukuulsuse, ja see pärast kõik ootasid tema „Novikki“. Hr. Lažetšnikov ei petnud neid lootusi, vaid isegi ületas üldise ootuse ja on õigusega tunnustatud esimeseks vene romaanikirjanikuks. Tõepoolest, „Novik“ on ebatavaline teos, mis kannab suure talendi pitsarit. Hr. Lažetšnikovil on kõik romaanikirjaniku omadused: talent, haridus, leegitsevad tunded ja aastate ning elukogemused. Tema „Noviki“ peapuudus on selles, et see oli autori esimene teos selles laadis: sellest huvi kaksipidisus, kohati liigne sõnaohtur ja liiga märgatav sõltuvus välismaiste eeskujude mõjust. See-eest milline julge ja rikkalik kujutlusvõime, milline õige tegelaste ja iseloomude kujutus, milline piltide mitmekesisus, milline elu ja liikumine jutustamises! Autori poolt valitud ajastu on kõige romaanilisem ja dramaatilisem episood meie ajaloos ja pakub poeedile

¹ Siinjuures palun „Noviki“ auväärt autorilt vabandust tahtmatu süü pärast tema vastu. Ma teadsin väga hästi, et suurepärane laul „Magusasti laulis ööbik“ kuulub temale, sest mul oli au seda temalt endalt teada saada; kogu mu süü seisab selles, et ma ei väljendunud päris selgelt.

kõige ohtramat lõikust. Aga, hinnates täiesti õiglaselt hr. Lažetšnikovi poeetilist talenti, tuleb märkida, et ta ei ole osanud täielikult kasutada tema poolt valitud ajastut, mis on arvatavasti tingitud selle ajastu mitte päris õigest mõistmisest. Seda tõestab eriti tema romaani peategelane, kes on minu arvates kõige halvem kuju romaanis. Ütelge, mis on temas venelikku või vähemalt individuaalset? Ta on lihtsalt kuju ilma isikupärasuseta ja pigemini meie aja kui XVII sajandi inimene. Üldse on „Novikis“ palju kangelas ega ole ühtegi peakangelast. Teistest väljapaistvam ja huvitavam on Patkul: ta on joonistatud kogu suuruses ja on maalitud meistri pintsliga. Kuid kõige huvitavam kuju, tema fantaasia lemmiklaps, on vististi šveitslanna Rosa; tema on sääraseid kujusid, mille üle tunneks kadedust koguni Balzac. Kuna mul pole selleks aega ega ruumi, ei hakka ma „Novikki“ täielikult analüüsima, kuigi võiksin selle kohta palju öelda. Võtan kokku: see teos näitab autori suurt talenti, kindlustab talle esimese vene romaanikirjaniku aukoha; tema puudused on tingitud osalt sellest, et nagu mulle tundub, autor on vaadanud mitte päris õigelt seisukohalt Peeter Suure ajastule, peamiselt aga sellest, et „Novik“ oli tema esimene teos. Otsustades tema uue romaani katkendite järgi võib loota, et see on palju kõrgem esimesest ja õigustab täielikult seda usaldust, mida publik tunneb tema talendi vastu.

Nüüd jääb mul kõnelda veel ühest väga märkimisväärselt isikust meie kirjanduses: see on autor, kes kirjutab Bezglasnõi ja Ы. Ы. Ы nime all.¹ Räägitakse, et see on... aga mis puutub meisse autori nimi, seda enam, et

¹ V. Odojevski. *Tõlk.*

ta ise ei taha seda välja tuua! Et ta hiljuti ise enda kohta teatas, et ta ei ole A, B ega C, siis nimetan teda näiteks O-ks. See O kirjutab juba ammu, kuid viimasel ajal on tema kunstiline tegevus avaldunud suurema jõuga. Seda kirjanikku pole meil veel vääriliselt hinnatud ja ta nõuab erilist vaatlust, millega tegelda ei võimalda mul praegu koht ega aeg. Tema teoseis on näha võimsat ja energilist talenti, sügavat ja ehtsat tunnet, täiuslikku originaalsust, inimsüdame tundmist, seltskonna tundmist, kõrget haridust ja tähelepanelikku mõistust. Ma ütlesin: *s e l t s - k o n n a* tundmist, lisan veel — eriti *k õ r g e m a* seltskonna tundmist, ja mulle näib, et sel puhul on ta reetur... Oo, ta on kohutav ja kättemaksuhimuline kunstnik! Kui sügavalt ja õigesti on ta mõõtnud selle inimeste klassi mõõtnamatut tühjust, keda ta jälitab säärase ägedusega ja säärase nõrgenemata visadusega! Ta söimab neid tühisteks, ta vajutab neile häbipitseri ja piitsutab neid nagu Nemesis, ta karistab neid sellepärast, et nad on minetanud jumala näo ja kuju, sellepärast, et nad on oma hinge kõige pühamad aarded vahetanud kullatud pori vastu, sellepärast, et nad on loobunud elavast jumalast ja kummardavad tühisuse ebajumalat ning on asendanud mõistuse, tunded, südametunnistuse ja au konventsionaalse viisakusega!... Tema... ent milleks rääkida temast nii palju? Kui te mõistate minu entusiastlikku imetlust tema suhtes, siis saate paremini aru kunstnikust ja hindate teda; vastasel korral ei taha ma asjata sõnu raisata... Te olete ju kindlasti lugenud tema „Balli“, tema „Brigadiiri“, tema „Surnu pilget“, tema „Kui ohtlik on neiudel kõndida Nevski prospektil“!...

Hr. Gogol, kes nii kenasti teeskles *Mesinikku*, kuulub ebatavaliste talentide hulka. Kes ei tunneks tema „Õhtuid

talus Dikanka lähedal"? Kui palju on neis teravmeelsust, lõbusust, poeesiat ja rahvalikkust! Annaks jumal, et ta täielikult õigustaks neid lootusi, mis ta on esile kutsunud...

Kas mul maksab kõnelda meie teistest romaani- ja muinasjutukirjutajaist: hr-dest Massalskist, Kalašnikovist, Gretšist ja teistest? Kõiki neid peetakse meil peaaegu geeniuusteks! Kuidas küll suudab nendega võistelda hr. O., kellest ma äsja kõnelesin! Imetlen hardas aukartuses ja vaikin, sest ma tunnen, et ma ei jaksa neid vääriliselt kiita.

Niisiis ma lugesin üles meie kirjanduse neli perioodi: Lomonossovi, Karamzini, Puškini ja proosalis-rahvaliku perioodi; jääb üle mainida veel viiendat, mis algas „Novoselje“ esimese osa ilmumisega ja mida võib ning tuleb nimetada Smirdini perioodiks. Jah, armulised härrased, ma ei tee sugugi nalja ja kordan, et seda kirjanduse perioodi tuleb tingimata nimetada Smirdini perioodiks, sest A. F. Smirdin on selle perioodi pea ja käsuandja. Kõik tuleb temalt ja tema juurde; tema kiidab heaks ja julgustab noori ja igivanu talente raha võluva kõlinaga; ta annab neile geeniuustele ja poolgeeniuustele suuna ja näitab kätte tee, ei lase neil laiselda, lühidalt, toob meie kirjandusse elu ja tegevust. Te mäletate, kuidas auväärt A. F. Smirdin, ajendatud üldise hüvangu tunnetusest, kuulutas oma õilsa südame kogu avameelsusega, et meie ajakirja-väljaandjail ei olnud sellepärast menu, et nad lootsid oma teadmistele, talendile ja tegevusele, mitte aga elavale kapitalile, mis on kirjanduse hing; te mäletate, kuidas ta hõikas meie geeniuustele, pilgutas silma ja kõlistas raha ning määras taksi kõigile kirjandusliku toodangu liiki-

dele, ja kuidas meie autoreid karjakaupa tema seltskonda värvati; te mäletate, kui suurmeelselt ja innukalt võttis ta rendile kogu meie kirjanduse ja tema esindajate kogu kirjandusliku tegevuse. Hr-de Gretši, Senkovski, Bulgariini, Parun Brambeuse ja teiste kuulsa kamba liikmete geniaalsuse kaasabil koondas ta kogu meie kirjanduse oma massiivsesse ajakirja. Ja mis tuli välja sellest suurest patriootilis-kaubanduslikust ettevõttest? On inimesi, kes väidavad, et hr. Smirdin olevat surmanud meie kirjanduse, meelitades tulusaamisega ära tema andekad esindajad. Kas on vaja tõestada, et need inimesed on kuritahtlikud ja vaenulikud iga omakasupüüdmatu ettevõtte vastu, mille eesmärgiks on rahvusliku tööstuse üskõik millise haru elustamine? Mina ei kuulu säärase inimeste hulka ja tunnen südamest rõõmu näiteks „Entsüklopeedilise leksikoni“ üle, kuigi tean, et selle koostamisest võtavad osa hr-d Gretš, Bulgarin jt., kuigi olen lugenud Lomonossovi teenistuslehte, mida serveeritakse selle suurmehe biograafiana. Mul on hämmastav võime näha kõiges ainult head külge, halbu märkamata, ja mida ma ka ei vaataks, aina kordan oma armsat värssi:

Ja kõik on kasuks, kõik on hea!

sest ma olen südames ja hinges veendunud, usun kindlalt ja vankumatult, hr. professor Senkovskist hoolimata, et inimsugu läheb tema eest lakkamatult hoolitseva jumala tahtel oma täiuse poole ja et sel teel ei peata teda ei fanatism, ei rumalus, ei kurjus, ei Parun Brambeus, sest säärasead headuse tõkestajad on tema tõelised edasiviijad. Hävitage halb, ja te hävitate ka hea, sest ilma võitluseta ei ole teeneid. Niisiis ma vaatan „Biblioteka dlja Tštenijale“ hoopis teisest seisukohast: ta ei ole karvavõrdki

meie kirjandust kõrgemale tõstnud, kuid ei ole teda ka karvavõrdki alla kiskunud. Mitte millestki kõike luua võib ainult jumal, mitte aga „Biblioteka dlja Tštenija“; elustada võib surijat, kuid mitte olematut. Rahaga ei saa luua talenti, rahaga ei saa teda ka surmata. Kus ka ei kirjutaks, millises ajakirjas oma tooteid ka ei avaldaks ja kui palju nende eest ka ei saaks hr-d Gretš, Bulgarin, Massalski, Kalašnikov, Vojeikov, nad jäävad alati ja kõikjal nendekssamadeks; kuid hr. O. ei murra endale truudust „Novoseljes“ ega „Biblioteka dlja Tštenijas“. Niisiis minu arvates on „Biblioteka dlja Tštenija“ tõestanud praktiliselt, *a posteriori*, ja järelikult vaieldamatult, et meil ei ole kirjandust, sest kõiki vahendeid omades ei ole ta milleski edasi läinud. See pole tema süü, sest

Как можно, чтобы мерзлый пар
Среди зимы рождал пожар?¹

Häda sellele kunstnikule, kes loob raha pärast, mitte aga vastupandamatust vajadusest luua! Kui ta aga on oma hingemaailmast välja toonud selle kehatu ideaali, mis piinas ja vaevas teda, kui ta on oma loomingut küllalt imetelnud ja nautinud, miks ei peaks ta seda ära müüma?

Ei ole müüdav looming,
kuid käsikirja müüa võib.

Hoopis teine lugu on maaliga: selle ära müünud, lahkub kunstnik oma loomingust, jääb oma fantaasia lemmiklapsest ilma; sõnaline looming aga, tänu Gutenbergi teravmeelsele leiutisele, on alati kunstnikuga: miks siis mitte teha Fortuna ebaõiglust tasa looduse kingitustega?

¹ Kuidas on võimalik, et külm aur tekitaks keset talve tulekahju?

Kas mitte raha abil ei ole inglise ja prantsuse ajakirjad saavutanud selle kõrge täiuslikkuse astme, millel me neid nüüd näeme? Niisiis „Biblioteka dlja Tštenija“ ei ole süüdi mitte selles, et hästi maksab vene autoreile, vaid selles, et lootis, arusaadavalt oma tasku huvides, teha talente raha abil. Vene ajakirja peamisi kohuseid on tutvustada vene publikut euroopa haridusega. Kuidas siis tutvustab meid sellega „Biblioteka dlja Tštenija“? Ta lühendab, kärbib, venitab ja teeb oma moodi ümber tema poolt välisajakirjadest tõlgitavaid artikleid ning veel hoopis sellega, et teeb nad eriliselt, ainult temale oma-selt huvitavaks. Talle ei tule pähegi, et publik tahab teada, mida mõeldakse ühest või teisest asjast Euroopas, ja hoopiski mitte seda, mida mõtleb ühest või teisest asjast „Biblioteka dlja Tštenija“. Ja seepärast puudub tõlkeartiklitel „Biblioteka dlja Tštenijas“ igasugune väärtus. Näiteks milliseid jutustusi ta tõlgib? Prouade Midfordidé ja teiste tooteid, kes kirjutavad nagu kadunuke Ducré du Menil ja August Lafontaine vennaskonnaga. Edasi, milline on tema kriitika? Teile on vististi teada tema arvamused hr-de Bulgarini, Gretši, Kalašnikovi ja hr-de Homjakovi, Veltmani, Tepljakovi jt. teoste kohta. „Musta naise“ analüüsimisel esitas „Biblioteka“ kriitik kogu anatoomia, füsioloogia, elektri ja magnetismi süsteemi, millest mainitud romaanis ei ole jälgegi: pole midagi öelda — kenake kriitika!

Millised on siis Smirdini perioodi kirjanduse geniused? Need on hr-d Parun Brambeus, Gretš, Kukolnik, Vojeikov, Kalašnikov, Massalski, Jeršov ja paljud teised. Mida neist öelda? Imestan, tunnen aukartust ja — vaikin! Märgin esimese kohta ainult seda, et pärast tuntud artiklit „Terve mõistus ja Parun Brambeus“, mis ilmus

„Teleskop'is“, jäi auväärt Parun algul vaikseks, siis aga sukeldus kõlblusse hr. Bulgarini kombel ning muutus „Noore kirjanduse“ jäljendajast Võžiginite autori jäljendajaks. Parun Brambeus on misantroop ehk inimvihkaja: Rousseau ning Paul de Kock'i ja hr. Bulgarini segu; ta naerab ja irvitab kõige üle ning kiusab eriti taga haridust. Inimvihkajaid on kaht liiki: ühed vihkavad inimkonda sellepärast, et teda liialt armastavad; teised sellepärast, et, tundes oma tühisust, otsekui enda eest kätte makstes, valavad oma sapi välja kõige selle peale, mis on neist veidigi kõrgem . . . Pole mingit kahtlust, et Parun Brambeus kuulub esimese liiki inimvihkajate kilda . . .

Viimast, see on 1834. aastat tähistas ainult hr. Veltmani kahe romaani ning hr. Homjakovi „Vale-Dimitri“ ilmumine; kõik muu ei vääri mainimist. Hr. Homjakov kuulub Puškini perioodi väljapaistvate talentide hulka. Muide, tema draama on silmapaistvaks edusamuks autori loomingus, mitte aga vene kirjanduses üldse. Teoses on küll rohkesti kõrge väärtusega lüürilisi kohti, aga väga vähe dramatismi.

Niisiis olen jutustanud teile kogu meie kirjanduse ajaloost, olen loetelnud kõik tema kuulsused Lomonossovist, tema esimesest geeniusest, hr. Kukulnikini, tema viimase geeniuseni. Ma alustasin oma artiklit väites, et meil ei ole kirjandust; ma ei tea, kas mu ülevaade veenis teid selles tões; tean ainult, et kui mitte, siis on selles süüdi minu oskamatus, sugugi mitte aga see, et minu poolt tõestatav väide oleks vale. Tõepoolest, Deržavin, Puškin, Krõlov ja Gribojedov — ja ongi kõik esindajad; teisi esialgu ei ole ning ärge neid otsigegi. Aga kas võivad kogu kir-

janduse moodustada neli inimest, kes ilmusid eri aegadel? Ja pealegi, kas nad ei olnud juhuslikud nähtused? Vaa-
dake välismaade kirjanduse ajalugu. Prantsusmaal ilmu-
sid varsti pärast Corneille'd Racine, Molière, La Fontaine
ja paljud teised; edasi, kui palju oli Voltaire'i ajal kir-
janduslikke kuulsusi! Nüüd Hugo, Lamartine, Delavigne,
Barbier, Balzac, Dumas, Janin, Eugène Sue, Jacob-Biblio-
fiil ja palju teisi. Saksamaal Lessing, Klopstock, Herder,
Schiller ja Goethe olid kaasaegsed. Inglismaal Byron,
Walter Scott, Thomas Moore, Coleridge, Southey, Words-
worth ja paljud teised ilmusid peaaegu üheaegselt. Kas
meil on nõnda? Paraku!... „Biblioteka dlja Tštenija“
tõestas suure ja kurva tõe. Kas te olete peale hr. O. paari-
kolme artikli lugenud sealt midagi, mis vääraks veidigi
tähelepanu? Mitte midagi. Niisiis kõigi meie kirjanike töö
ühtekokku ei ole andnud midagi rohkemat kui kuldse
keskpärasuse! Kus on siis, küsin ma teilt, kirjandus? Meil
on olnud palju talente ja talendikesi, kuid vähe, liiga
vähe kunstnikke kutsumuselt, s. o. sääraseid inimesi, kel-
lele kirjutamine ja elamine, elamine ja kirjutamine tähen-
davad ühte ja sama, kes hävivad väljaspool kunsti, kes ei
vaja protektsiooni, ei vaja metseene või, õigemini, kes
hukuvad metseenide läbi, keda ei surma raha, autasud,
ebaõiglus, kes viimse hingetõmbeni jäävad ustavaks oma
pühale kutsumusele. Meil oli skolastika aeg, oli hale-
meelsuse aeg, oli värsside sepitsemise aeg, romaanide ja
jutustuste aeg, nüüd on alanud draama aeg, kuid ei ole
veel olnud kunsti aega, kirjanduse aega. Meie luuleta-
mise aeg on lõppenud; romaanide mood on nähtavasti
möödumas; nüüd piiname draamat. Ja kõike seda teeme
ilma põhjuse ta, kõike seda teeme imiteerimisest. Millal
tuleb meil siis tõelise kunsti aeg?

Ta tuleb, olge selles kindlad! Kuid selleks on vaja esiteks, et meil kujuneks ühiskond, milles väljenduks võimsa vene rahva füsiognoomia, on vaja, et meil oleks olemas haridus, mis on loodud meie tööga ja on kasvanud kodumaa pinnal. Meil ei ole kirjandust. Ma kordan seda vaimustusega, naudinguga, sest selles tões näen meie edusammude panti tuleviku jaoks. Vaadeldge tähelepanelikult meie ühiskonna arengut, ja te nõustute sellega, et mul on õigus. Vaadake, kuidas uus sugupõlv, pettunud meie kirjanduslike teoste geniaalsuses ja surematuses, selle asemel et tuua päevavalgele küpsemata teoseid, asub ahnelt uurima teadust ja ammutab hariduse eluvett otse allikast. Lapseiga on nähtavasti möödumas. Ja annaks jumal, et ta mööduks kiiremini! Ent veel rohkem andku jumal, et kõik kiiremini lakkaksid uskumast meie kirjanduse rikkusesse! — Õilis vaesus on parem kui unistuslik rikkus. Tuleb aeg, mil haridus voolab Venemaal laia hoovusena, rahva vaimne füsiognoomia saab selgeks, ja siis hakkavad meie kunstnikud ja kirjanikud vajutama oma teoseile vene vaimu pitselit. Kuid nüüd on meil vaja õppida! õppida! õppida! Ütelge, jumala pärast, kas võib meie ajal äratada tähelepanu mõni pooliku haridusega poiss, olgugi talle looduse poolt antud mõistust, tundeid ja talenti! Too igavene vanake Homeros, kui ta tõepoolest maailmas elas, ei olnud muidugi õppinud Akadeemias ega Portikus; seda sellepärast, et tollal neid ei olnud; seda sellepärast, et tollal õpiti looduse ja elu suurest raamatust; Homeros aga, kui uskuda pärimusi, õppis innuga loodust ja elu, käis läbi kogu tollal tuntud maailma ja kehastas oma isikus kogu oma kaasaegset tarkust. Goethe on Homeros, praegusaja poeedi prototüüp!

Niisiis meile pole vaja kirjandust, mis ilma igasuguste

meiepoolsete jõupingutusteta ilmub ise omal ajal, vaid on vaja haridust! Ja see haridus ei tardu targa valitsuse väsimatu hoolitsuse tõttu. Vene rahvas on taibukas ja arusaaja, pooldab tuliselt kõike head ja kaunist, kui isakese-tsaari käsi näitab talle suunda, kui tema valitsejahääl kutsub teda eesmärgi poole! Ja kas me ei suudaks seda eesmärki saavutada, kui valitsus annab säärast ainulaadset, enneolematut eeskuju hoolitsemises hariduse levitamise eest, kui ta kulutab selliseid tohutuid summasid õppeasutuste ülalpidamiseks, ergutab hiilgavate autasudega õpetajate ja õppijate tööd, avades haritud mõistusele ja talendile teed kõigi autasude ja tulude saamiseks! Kas möödub ükski aasta, ilma et väsimatu valitsuse poolt ei sooritataks uusi kangelastegusid hariduse hüvanguks või uusi heategusid, uusi annetusi õpetatud seisuse kasuks? Juba üksi kodukooliõpetajate ja kasvatajate seisuse asutamine peab kaasa tooma loendamatuid hüvesid Venemaale, sest see vabastab ta võõramaise kasvatuse kahjulikest tagajärgedest. Jah! Varsti on meil oma, vene rahvaharidus; me tõestame peagi, et me ei vaja võõrast vaimset hooldust. Meil on seda kerge teha, kui kuulsad aukandjad, tsaari abimehed rahva valitsemise raskes töös ilmuvad teadmishimulise noorsoo hulka vene hariduse kesktemplisse, et kuulutada talle monarhi püha tahet, näidata teed hariduse poole õigeusu, isevalitsuse ja rahvalikkuse vaimus.¹

Ka meie seltskond on lähenemas oma lõplikule haridusele. Õilis aadel on lõpuks jõudnud täielikult veendumu-

¹ Prof. S. Vengerovi väite järgi ei ole see lõik ja järgnevad kiidulaulud valitsusele kirjutatud V. Belinski poolt, vaid need on tema artiklisse paigutanud „Molva“ toimetaja N. Nadeždin. *Tõlk.*

sele, et on vaja oma lastele anda kindel, põhjalik haridus usu, ustavuse ja rahvuslikkuse vaimus. Meie seltskonna noorukid, meie dendid, kel pole mingeid teadmisi peale harjumuse vabalt prantsuse keeles igasugust rumalust lobiseda, muutuvad naeruväärseks ja haledaks anakronismiks. Teiselt poolt, kas te ei näe, kuidas omakorda kaupmehe-seisus kiiresti välja kujuneb ja läheneb ses suhtes kõrgemale seisusele? Oo, uskuge, mitte asjata ei ole nad nii kõvasti kinni hoidnud oma auväärseist täishabemeist, oma pikahõlmalistest kaftanitest ja esiisade tavadest! Neis on vene füsiognoomia kõige paremini säilinud ja, hariduse vastu võtnud, ei kaota nad seda füsiognoomiat ning saavad rahvalikkuse tüübiks. Samuti vaadake, kui aktiivselt hakkab kodumaise hariduse pühast üritusest osa võtma ka meie vaimulikkond! ... Jah! praegusajal valmivad seemned tuleviku jaoks! Ja neist võrsuvad ning puhkevad õitsele taimed; nad õitsevad lopsakalt ja suurepäraselt isalike monarhide tahtel! Ja siis on meil oma kirjandus, siis ei ole me enam eurooplaste jäljendajad, vaid võistlejad ...

Ja ma olengi mitte üksnes kalda ääres, vaid juba kaldal ja, seistes seal, vaatan uhkuse ja rahuloluga sooritatud teekonnale. Ei ole midagi öelda, see polnud lühike tee! See-eest kuidas ma olen väsinud ja vaevatud! Asi on harjumata, tee aga raske. Aga, armas lugeja, enne kui ma teiega lõplikult hüvasti jätan, tahaksin teile öelda veel paar sõnakest. Kes hakkab teiste üle kohut mõistma, see mõistab enda üle veel rangemalt kohut. Pealegi on autori enesearmastus hellem ja kättemaksuhimulisem kui igasugune muu enesearmastus. Seda artiklit kirjutama hakates oli mul eesmärgiks nalja heita meie kaasaegse kirjan-

duse üle, ja ma ei tea isegi, kuidas ma läksin nii kaugele. Alustasin tervisejoomisega, lõpetasin hingepalvega. Seda juhtub elus sageli. Niisiis tunnistan avameelselt: ärge otsige mu proosa-eleegias ranget loogilist järjestust. Elegistid pole kunagi mõtlemise alal suure korrapärasusega silma paistnud. Minu eesmärgiks oli öelda mõned tõesed, mis on osalt juba varem öeldud, osalt minu enda poolt märgatud, kuid mul ei olnud aega oma artiklit hästi läbi mõelda ja läbi töötada; ma armastan tõe ja soovin üldist hüvangut, kuid võib-olla pole mul põhjalikke teadmisi. Mis teha! Need kaks omadust esinevad harva ühes isikus korraga. Muide, ma ei lausunud ühtegi sõna sellest, mis on kõrgemal minu arusaamisest, ja sellepärast ei puudutanud ma meie teaduslikku kirjandust. Ma arvan ja usun, et teaduse ja kirjanduse edusammudele kaasaaitamiseks võib igaüks julgelt ja avameelselt öelda oma arvamusi, seda enam, kui need, olgu nad õiged või väärad, on tema veendumuseks, mitte aga omakasupüüdlikkude laadi. Kui te aga leiate, et ma olen eksinud, siis avaldage trükisõnas oma arvamus ja paljastage mind vääras arusaamises asjadest. Ma palun seda kui tõendit teie armastusest tõe vastu ja lugupidamisest minu kui inimese vastu; kuid ärge vihastage minu peale, kui te mõtlete teisiti. Selle järel, armas lugeja, õnnitlen teid uue aasta puhul . . . Huvasti!

Tšembar, 12. detsember 1834.

TŠITŠIKOVI SEIKLUSED EHK SURNUD HINGED

N. Gogoli poeem. Moskva. Ülikooli trükikoda. 1842. F. 1/3. 475 lk.
(Hind 3 rbl. hõbedat. Postiga 3 rbl. 75 kop. hõbedat.)

On olemas kaks viisi avaldada uusi tõdesid. Uks on põiklev, üldisele arvamusele otsekui mittevastukäiv, rohkem vihjav kui väitev; tõde selles on arusaadav valituile ja on massi eest varjatud tagasihoidlike väljendustega: kui me sõandaksime nii mõelda, kui on lubatud nii väljenduda; kui me ei eksi, jne. Teine viis tõde avaldada on otsekohene ja terav; selles on inimene tõe ettekuulutaja, kes unustab täielikult enda ja sügavalt põlgab arglikke reservatsioone ja kahemõttelisi vihjeid, mida kumbki pool tõlgendab omaks kasuks ja millest nähtub madal soov teenida meid ja teid. „Kes ei ole minu poolt, see on minu vastu“ — see on säärase inimeste deviis, kes armastavad öelda tõtt otse ja julgelt, tundes muret ainult tõe pärast, mitte aga sellest, mida ütlevad teised . . . Et kriitika eesmärgiks ongi tõde, siiska kriitikat on kaht liiki: põiklev ja otsekohene. Kui ilmub suur talent, keda mass ei ole veel võimeline suureks tunnustama, sest tema nimi pole autoriteetseks muutunud, — siis põiklev kriitika teatab „austatud publikule“ ettevaatlikemais väljendeis, et olevat ilmunud väljapaistev anne, kes pole muidugi see, mis on suured, a v a l i k u a r v a m u s e poolt juba tunnustatud geeniused hr-d A, B ja C, kuid kellel, ilma et ta nendega võrdne oleks, on omad õigused üldisele tähelepanule; mööda-

minnes vihjab ta, et kuigi pole mingit kahtlust hr-de A, B ja C geniaalsuses ja tähtsuses, võivat siiski ka neil olla omad puudused, sest „ka päikesel ja kuul on plekke“; möödaminnes tsiteerib ta uut autorit ja, rääkimata midagi sellest autorist endast ja jättes ühtlasi määratlemata tsiteeritud kohtade positiivsed väärtused, kõneleb neist siiski vaimustusega, nii et selle põikleva kriitika tagamõttest saavad mõned, väga vähesed aru, et uus autor seisab kõrgemal kõigist geniaalseist hr-dest A-st, B-st ja C-st, mass aga nõustub meeleldi niisuguse põikleva kriitikaga selles, et on ju väga võimalik, et uuel autoril ei puudu talent, ja siis unustab nii uue autori kui ka põikleva kriitika, et pöörduda uuesti tagasi geniaalsete nimede juurde, mis ta, heasüdamlik mass, on juba pähe õppinud. Me ei tea, millisel määral säärane kriitika on kasulik. Mõõname, et võib-olla ainult säärane kriitika ongi kasulik; kuid et oma loomust ei suuda keegi muuta, siis tunnistame, et me ei suuda võita oma vastumeelsust põikleva kriitika vastu, nii nagu ka kõige põikleva vastu, kõige vastu, kus pisi-enešarmastus ei taha teistest maha jääda tõe taipamises ja samal ajal kardab solvata suure hulga inimeste pisi-enešarmastust, lastes välja paista, et ta teab rohkem kui nemad, ja seepärast piirdubki meie ja teie tagasihoidliku ja heasoovliku teenimisega... Hoopis teistsugune on otsekohene ja julge kriitika: märkanud noore autori esimeses teoses hiiglase jõudu, mis esialgu pole veel välja kujunenud ja kõigile tähelepandav, see kriitika, joobunud vaimustusest suure nähtuse üle, kuulutab ta otseselt Alkeideseks hällis, kes oma lapsekätega võimsalt kägistab erapoolikute või piiratud võimetega ja lühinägelike kriitikute kadedaid pisi-andeid... Siis sajab vaesele „otsekohesele“ kriitikale

pilkeid nii kirjanikkonna kui ka publiku poolt. Kuid neile pilkeile ja naljadele on täiesti võõras igasugune rahulik-
kus ja igasugune heasüdamlik lõbusus; vastupidi, neist
hoovab mingit jõuetuse rahutust ja ärevust, mis on täis
vaenu ja vihkamist. Ja pole midagi imestada: „otse-
kohene kriitika“ ei rahuldunud deklareerimisega, et uus
autor tõotab saada suureks autoriks; ei, ta ütles sel sobi-
val juhul temale omase avameelsusega, et geniaalsed
hr-d A, B ja C ning kompanii ei ole kunagi olnud isegi
mitte väljapaistva talendiga härrad; et nende kuulsus sai
alguse avaliku arvamuse arenematusel ja püsib tema
laisa liikumatuse, harjumuse ja teiste puhtväliste tegu-
rite najal; et üks neist, komberdades võltside otsitud
tunnete ja ülespuhutud õõnsate fraaside kõmpidel, on
tõsielu laimanud lapsikute väljamõeldistega; teine on
laskunud vastupidisesse äärmusse ning on oma robustsed
pildid pätsinud mudast ja porist, vürtsitades neid pro-
vintsihuumoriga; ja nii talitab ta kolmanda, nel-
janda ja viiendaga... Ja siin algabki vanade arva-
muste võitlus uutega, eelarvamuste, kirgede ja kiin-
dumuste võitlus tõega (võitlus, milles kõige rohkem
hoope saab „otsekohene kriitika“ ja millest „otse-
kohene kriitika“ tahab kõige vähem teada)... Uue
talendi vaenlaste hulgas on isegi tarku inimesi, kes
on juba nii palju maailmas elanud ja kel teatav mõtte-
laad on nii kindlaks kujunenud, et nad uues tõevalguses
näevad tahtmatult ainult tõe tumestamist; kui aga nende
hulgas leidubki üks niisugune, kes omal ajal ka ise mõis-
tis rohkem kui teised, kes oli uue tõe eest võitlejaks, tõe
eest, mis nüüd on juba vanaks muutunud, — siis, küsime,
milline peab olema tema võimetu vaen uue talendi vastu,
kelles ta midagi aimab, kuid kellest ta ei suuda aru

saada? Ja kui sel *ci-devant* targal ja kõrgemate vaaadetega eessammunud, nüüd aga ajast mahajäänud inimesel on nõrk, väiklane ja kade iseloom, enesearmastus aga mannetu ja ärritav, siis, küsime, missugust haledat vaatepilti pakub see meelegeitlik-jõuetu võitlus uue talendiga? . . . Mis öelda neist „härradest kirjameestest“, kes on oma osavuse ja leidlikkuse tõttu, mis piiratud võimetega ja andetuil inimestel asendab mõistust ja talenti, jõudnud banaalsete, toapoiisi maitse kohaste teravmeelustega prantsuse keele, ballide ja moodide, lornjettide, lühikeste frakkide, *à la russe* soengute, vurrude, habemetete jms. kohta näpata endale kõlblas-satiiriliste ja kõlblas-kirjeldavate talentide kuulsuse? Tõsi, uus talent pole neile midagi teinud, pole nende kohta midagi öelnud, pole neid kui inimesi kunagi tundnud isiklikult ega kirjanduse kaudu, kelledega tal ei ole ega saagi olla midagi ühist; ent seevastu on ta näidanud, mis on tõeline huumor ning tõeline ironia, mida ei andesta harimatud ja pahelised inimesed, ning seda, kuidas tuleb tegutseda ühiskondliku kõlbluse kasuks, targutamata kõlblusest, ainult „ülendades loomingupärliks“ tõsielu tüüpilisi nähtusi: aga kas see pole sama mis meie kõlblas-satiiriliste kirjameeste hävitamine ühe hoobiga, võtmata endale isegi vaevaks teada nende ebahuvitavast olemasolust? Ja nemad, need härrad kõlblas-satiirilist ja muud liiki kirjamehed, kes pole saanud kuulsaks mitte üksnes romaani-dega, vaid ka kirjatarkadena ja korralike korrektoritena, võtavad neile hirmsa talendi alandamiseks tarvitusele igasuguseid, neile omaseid võtteid: algul ei tunnusta nad temas mingit talenti ja näevad lausa andetust; kuid oma õuduseks aru saades, et talendi kuulsus aina kasvab, et ta üha edasi läheb oma teel ega märka enda ümber kaja-

vat haukumist, hakkavad nad temas armulikult nägema talenti, avaldades kahetsust, et ta lubab endale teelt kõrvalepõikamist, laseb end kaasa kiskuda sõprade (kellest ta paljudega pole üldse tuttav) ülemäärastest kiitustest, sõprade, kes näevad temas jumal teab mida, kuna aga tal tegelikult on olemas ainult talent õigesti ja huvitavalt loodust kopeerida; edasi, „paraja juhuse korral“ nad tõestavad, et ta iseegi keelt ei tunne, mille kinnituseks nad osutavad väikestele eksimustele hr. Gretši grammatika vastu, trükivigadele, või mõistavad kogu nõrdimusega, mis on omane „süütule kannatajale“, hukka tugevad, sündsustunnet riivavad väljendid, nagu sõna „haisema“, mida nende väite järgi ei ütle nende seltskonnas korralik toapoisski . . . Publiku enamik omalt poolt, olles solvunud nii „otsekohese kriitika“ kiitustest uue talendi aadressil, kellega ta pole veel harjunud ja kellest ta ei ole seepärast veel suutnud aru saada, kui ka — või veel rohkemgi — selle kriitika avameelseist väljaastumistest geniaalsete hr-de A, B ja C vastu, kellega ta on ammu harjunud ja keda ta küll enam ei loe, kuid harjumuse ja traditsiooni tõttu peab ikka veel geeniusteks, — see publiku enamik on uue talendi suhtes kahekordselt ebasoosiv. Härrad kõlblas-satiirilised kirjamehed saavad sellest hästi aru ja veel paremini kasutavad seda: nad lakkavad ajutiselt kõnelemast endast ja oma surematuist teoseist ning on ägedad võõra kuulsuse kummardajad, kuulsuse, mida nad varem vihkasid ja teotasid, kuid mis nüüd, kui see enneaegselt kustus, olevat neile kallis ja püha . . . Ja nad kisavad erakonnavaimust, mis sunnib mõnd „paksu ajakirja“ kiitma kirjanikku, kes ei oska kirjutada vene keeles, ja erapoolikult alandama tõelisi andeid . . . Ja lõpuks geniaalsete härrade A, B ja C kuulsus ununeb. —

aja ja „otsekohese kriitika“ terava avameelsuse mõjul; uus talent saab autoriteediks: tema originaalsed ja omapärased teosed, mis on tulvil mõtteid, säravad kunstilises ilus, neist hoovab uue, kauni elu hingust, ning nad tungivad ühiskonna teadvusse, loovad uue koolkonna kunstis ja kirjanduses, nii et isegi kõlblas-satiirilised kirjamehed on tahes-tahtmata sunnitud oma nürinenud sulgi uut viisi teritama ja püüdma matkida geeniuse loomingu vormi, milleni aga nad olemuselt ei küüni; avalik arvamus teeb täispöörde suure poeedi kasuks, ja mahajäänud keskpärasuste ulguv erakond satub segadusse, ei tea, mis teha, ähvardab sõimuartiklitega ega julge ähvardusi täide viia, kartes end lõplikult teotada . . . Me ei tea, millist osa etendas kõiges selles „otsekohene kriitika“ ja kuivõrd ta aitas kaasa sellele ühiskondliku teadvuse protsessile; kuid me teame, et samad inimesed, kes suure poeedi eitajaist muutusid tema viletsaiks austajaiks, ei armasta meenutada, et nii- ja niisugune kriitik juba poeedi esimesel ilmumisel, kartmata minna vastuollu avaliku arvamusga, kartmata hanesid õrritada, jäädes ükskõikseks nii pilgete kui ka vihkamise vastu, ütles julgelt ja teravalt poeedi kohta seda, mida nüüd räägivad temast enamik ja nemad ise, need halva mäluga inimesed . . . Me teame ka, et kui jälle ilmuks uus värske talent, kes oma esimeste teostega tõotab suurt tulevikku, siis „otsekohene kriitika“ etendaks niisama ausalt oma osa, ja sedasama mängu kordaks tema ja poeedi suhtes nii kade keskpärasus kui ka raskesti painduv, oma teadvuse protsessis pikatoimeline mass . . . Kuid me teame sealjuures ka veel seda, et „otsekohesus“, nii nagu kõik see, mis on tõeline ja suur, peab olema eesmärgiks omaette ja leidma iseendas rahuldust ja oma parimat tasu . . .

Kõik see on — niisama, vaade, arutelu; nüüd ütleme paar sõna mõnede faktide kohta, mis andsid meile põhjust selleks aruteluks ja mis puudutavad lähedalt selle raamatu autorit, mille pealkirja kannab ka käesolev artikkel. Süvenemata meie kirjanduse kaugesse minevikku, meenutamata „otsekohese kriitika“ paljusid ennustusi, mis on tehtud ammu ja on nüüd täide läinud, ütleme lihtsalt, et praegu olemasolevaist ajakirjadest ainult „Otetšestvennõje Zapiski'le“ on langenud „otsekohese“ kriitika osa. Ammuks see oli, kui artikkel Marlinski kohta¹ tekitas meie vastu nii palju kisa ja vaenulikkust nii kirjanikkonna kui ka lugeva publiku enamiku poolt? — Ja nüüd? Naljakas ja hale on näha, kuidas „Otetšestvennõje Zapiski“ hääle järgi, tema sõnu ja väljendeid (mis ei ole uued, kuid see-eest juba valmis!) korrates jälitavad nüüd selle hiilgava frasööri langenud kuulsuse kahvatut viirastust jumal teab missugustest pragudest kaasaegsesse kirjandusse pugunud kritikaanid, jumal teab millised ajakirjad ja lehed! Publiku enamik ei mõtlegi pahaneda, vaid ka omalt poolt kordab Marlinski kohta loetud lauseid! Ammuks see oli, kui paljud ei suutnud meile andestada, et me Lermontovis nägime suurt poeti! Ammuks see oli, kui meist kirjutati, et me ülistame teda kui meie ajakirja alalist kaastöölis erapoolikult? — Ja mis tuli välja? Vähe sellest, et kogu ühiskonna osavõtt ning poeedi poole suunatud silmad, täis hämmastust ja ootust, luuletaja eluajal ja ka pärastine lugeva publiku haritud ja harimata osa üldine lein sõnumi puhul tema enneaegsest surmast täielikult õigustasid meie avameelset ja teravaid otsuseid tema talendi kohta, — vähe sel-

¹ „Otetš. Zapiski“, 1840, VIII k.

lest: Lermontovi olid sunnitud kiitma isegi need inimesed, kelle olemasolust mitte ainult arvustajal, vaid ka tal endal polnud aimu ning kes oleksid palju paremini ja viisakamalt võinud tema talenti austada oma vaenulik-kuse, mitte aga sõprusega... Kuid need kallaletungid meie ajakirjale Marlinski ja Lermontovi pärast on tühi-sed võrreldes kallaletungidega Gogoli pärast... Praegu olemasolevaist ajakirjadest „Otetšestvennõje Zapiski“ esimesena ja ainsana kõneles ja pidevalt oma ilmumisest saadik kuni käesoleva hetkeni kõneleb, mil-line koht on Gogolil vene kirjanduses... Nagu suurimale rumalusele meie ajakirja poolt, nagu kõige tumedamale ja häbistavamale plekile ajakirjas osutasid mitmesugused kritikaanid, kirjamehed ja literaaditsejad meie arvamu-sele Gogolist... Kui meil oleks olnud õnnetus näha gee-niust ja suurt kirjanikku mõnes keskpärases sulemehes, kes on üldise naeru alune ja andetuse näidis, — ka siis ei oleks seda peetud nii naeruväärseks, rumalaks ja sol-vavaks kui mõtet, et Gogol on suur talent, geniaalne poet ja praegusaegse Venemaa esimehe kirjanik... Tema võrdlemise pärast Puškiniga tungisid meie kallale inimesed, kes kõigest jõust püüavad oma kirjanduslike vaadete poriga pilduda Venemaa esimese suure poeedi kannataja-varju. Nad teesklesid, et neid solvab juba paljas mõte näha Gogoli nime Puškini nime kõrval; nad teesklesid kurte, kui neile räägiti, et Puškin ise mõistis esimesena ja hindas Gogoli talenti ning et mõlemad poe-did olid omavahel säärases vahekorras, mis meenutab Goethe ja Schilleri vahekorda... Kõigist vähestest „Otet-šestvennõje Zapiskis“ ülistatud poetidest ainult Lermon-tov oli tema väljaandjaga lähedastes sõbralikes suhetes ja andis peaaegu eranditult üksnes temale oma teosed;

et seda ei saanud ette heita ei väljaandjale ega tema ajakirjale, — siis mõeldi välja väide, et oma vähesegi (*sic!*) menu eest on „Otetšestvennõje Zapiski“ Lermontovile tänu võlgu. Selle väitega tuldi välja pärast paljusid teisi väiteid, millede kohaselt „Otetšestvennõje Zapiskil“ ei ole olnud, ei ole nüüd ega tulevikus mingit menu... Otsustades sellise konstantsuse järgi arvamuses „Otetšestvennõje Zapiski“ menu suhtes võib mõelda, et need inimesed veenduvad varsti järgmises tões: kui sellise poeedi, nagu Lermontovi luuletused pidid paratamatult andma suurema hiilguse ajakirjale, siis pole veel Vene maal (ega ka kuski mujal) olnud juhtumit, et mõni ajakiri oleks püsinud kellegi luuletuste najal... Sealjuures nad ehk meenutavad, et „Moskovski Vestnikil“, kus Puškin avaldas kõik oma luuletused, ei olnud mingit menu, ei suurt ega väikest, sest seal polnud publikule peale Puškini värsside midagi huvitavat... „Otetšestvennõje Zapiski“ väljaandja säilitab igavesti oma elu parima väärtusena tänumeelse mälestuse Puškinist, kes õnnestas teda rohkemaga kui lihtne tutvus; kuid ta peab oma kohuseks eitada suurt au olla Puškini hea tuttav. või, nagu tavaliselt räägitakse, „sõber“: kui ta seab Puškini luulegeeniuse kõrgele, siis seda ainult puhtkirjanduslikel põhjustel... Tema ajakirjas on lugejad korduvalt kohanud vaimustatud kiitusi Krõlovile ja Žukovskile — ja seda jällegi puhtkirjanduslikel põhjustel, kuigi väljaandjal on au olla meie kirjanduse mõlema laureaadiga tuttav ja kuigi viimane on austanud ajakirja seal mitme teose avaldamisega... „Otetšestvennõje Zapiskis“ on lugejad korduvalt kohanud vaimustatud kiitusi ka Batjuškovi ja eriti Gribojedovi aadressil; aga neid kaht poeeti pole „Otetšestvennõje Zapiski“ väljaandja kunagi näinudki... Mis puutub

Gogolisse, siis „Otetšestvennõje Zapiski“ väljaandjal oli tõepoolest au temaga tuttav olla; kuid mitte rohkem kui tuttav, — ja sel ajal, kui „Otetšestvennõje Zapiski“ kut-sus oma retsensioonidega Gogolist enda vastu esile viha-vaenu ja mitmesuguste kritikaanide hukkamõistu, elas Gogol Itaalias ja, naasnud kodumaale, elas peaausjalikult Moskvast, ning meie ajakirjas pole veel ühtegi Gogoli rida avaldatud... Mida hakkavad meie kriitika kurvakuju-rüütliid rääkima siis, kui nad kunagi näevad „Otetšest-vennõje Zapiskis“ Gogoli jutustust? Oo, siis nad hakka-vad kisendama: „Näete, ikka kiidetakse o m i ! . . .“

Gogoli poemi puhul ei kõnelnud me ilma tagamõtteta säärastest, mitte päris kirjanduslikest asjadest. Mis teha! Meie kirjandus on veel nii noor, avalik arvamus veel nii ebakindel, et meil tuleb rääkida paljust, millest välis-maa kirjanduses enam ammu ei räägita ja millest, võib loota, lakatakse varsti ka meie kirjanduses rääkimast... Ajakirja ei anta välja teatava ringkonna jaoks, vaid kõi-gile; „Otetšestvennõje Zapiskil“ on nii mitmekesine luge-jaskond, et selles ei saa kuidagi eeldada arvamuste üht-sust. Sealjuures lugejaskond väljaspool linna, kes Peter-burile kui Venemaa kirjandusliku tegevuse keskusele vaatab kaugelt, hämmeldub vahel paratamatult ajakir-jade vasturääkivaist arutlustest, teadmata, keda uskuda ja keda mitte uskuda: ja seepärast tuleb talle anda võti tõe juurde mitte paljastes sõnades, vaid ka faktides. Sest võib juhtuda, et varsti hakkavad Gogolit selle lugejas-konna ees ülistama needsamad inimesed, kes meid lai-masid Gogoli kiitmise pärast ja kes nüüd, sattunud sega-dusse „Surnud hingede“ ennekuulmatust menust, haara-vad uppujana isegi õlekõrrest, et end päästa Leete voo-gudesse kadumisest, ja väidavad, et „Kuzma Petrovitš

Mirošev" on „Surnud hingedest“ kõrgemal . . . Võib juhtuda sedagi, et need inimesed hakkavad varsti meile ette heitma võhiklikkust, maitsepuudust ja erapoolikust, kui me kunagi peaksime leidma mingisuguse uue Gogoli teose ebarahuldava olevat . . . Ajad on muutlikud . . . Pealegi on inimesi, kes mõtlevad, et see ongi hea, mis on käibel . . .

Kuid esialgu on meil olemas see fakt, et kõik teavad, kes hindas esimesena Venemaal Gogolit . . . Me teame, et kui publik peakski kuski kohtama enam või vähem tõele lähedast otsust Gogoli kohta, eriti „Otetšestvennõje Zapiski“ toonis ja vaimus, siis ta teab allikat, kust see otsus on pärit ega pea seda uudiseks . . . Nüüd on kõik inimesed saanud targaks, isegi need, kes sündisid ebatarkadena, ja igaüks oskab muna laua peale püsti seisma panna . . . Pärast „Surnud hingede“ ilmumist leidub palju kirjan-duse Kolumbuseid, kel on kerge avastada uut suurt talenti vene kirjanduses, uut suurt vene kirjanikku Gogolit . . .

Kuid teda ei olnud nii kerge avastada siis, kui ta oli tõepoolest uus. Tõsi, Gogol leidis oma esimesel ilmumisel tema talendi palavaid austajaid; nende arv oli aga liiga väike. Üldse pole ühelgi poeedil Venemaal olnud sellist imelikku saatust kui Gogolil: temas ei julgenud suurt kirjanikku näha isegi need inimesed, kes teadsid tema teoseid peast; tema talendi vastu ei olnud keegi ükskõikne, teda kas armastati vaimustatult või vihati. Ja selleks on sügav põhjus, mis tõestab pigemini meie ühiskonna eluvõimet kui tema surnud olekut. Gogol vaatles esimesena julgelt ja otsekoheselt vene tegelikkust, ja kui sellele lisandada tema sügav huumor, tema piiritu ironia, siis saab selgeks, mispärast ei saada temast veel

aru ja mispärast ühiskonnal on kergem teda armastada kui mõista... Muide, me puudutasime sellist küsimust, mida ei saa seletada retsensioonis. Varsti on meil juhus kõnelda üksikasjaliselt Gogoli kogu poeetilisest tegevusest kui tervikust ja teha ülevaade kogu tema loomingust selle järk-järgulises arengus. Nüüd aga piirdume üldjoontes oma arvamuse avaldamisega „Surnud hingede“, selle suurteose väärtuse kohta.

Meie kirjandusele on tema kunstliku alguse ja ebaloomuliku arengu tõttu osaks saanud olla katkendlike ja kõige vastuolulisemate nähtuste vaatepilt. Oleme juba korduvalt rääkinud, et me ei usu vene kirjanduse olemasolusse rahva ajalooliselt väljaarenenud teadvuse väljendusena sõnas; kuid me näeme temas suure tuleviku suurepärasest algust, rida katkendlikke välgatusi, kirkaid kui välg, laiahaardelisi kui vene hing, kuid mitte rohkem kui välgatusi. Kõigel muul, millest moodustub meie kirjanduse igapäevane tegevus, on vähe tegemist — või pole seda üldse — nende välgatustega, või vahest ainult niipalju, kuipalju on varjul sidet valgusega ja pimedusel hiilgusega. Gogol alustas oma tegevust juba Puškini ajal ja näis, et ta vaikis tema surma järel igaveseks. Pärast „Revidenti“ ei avaldanud ta midagi käesoleva aasta keskpaigani. Sel vaikimisperioodil, mis nii väga kurvastas vene kirjanduse sõpru ja rõõmustas literaaditsejaid, jõudis tõusta ja kustuda vene poeesia horisondil Lermontovi talendi hele täht. Pärast „Meie aja kangelast“ ilmusid ainult ajakirjades (lugejad teavad millistes) ja Smirdini almanahhis mõned jutustused, mis on enam või vähem tähelepanuväärivad; kuid nii ajakirjades kui ka eri väljaandena ei ilmunud midagi kapitaalset, midagi säärast, mis oleks kirjanduse igaveseks võiduks ja mis

konsentreerib ühiskondlikku teadvust otsekui klaaslääts päikesekiiri, äratades samaaegselt nii armastust kui ka vihkamist, vaimustatud kiitust ja ägedat hukkamõistu, täit rahulolu ja täielikku rahulolematust, kuid igal juhul üldist tähelepanu, kära, arutlusi ja vaidlusi. Kirjandust valdas mingi apaatia depressioon; keskpärasuse triumf oli täielik; nähes, et teda keegi ei sega, vallutas ta nii romaani kui ka jutustuse ja teatri; ta laskis välja pika rea vördjaid ja enneaegselt sündinuid, kord osatades Marlinskit viirastustes, kord soperdades prantsuse ajaloo ja leedu legendide kallal, venitades neid paksudeks igavate juttude köideteks; kord vaevaga läbi lüües näiliselt patriootiliste ja näiliselt rahvalike stseenide koluga kuri-kuulsast vana-ajast; kord pakkudes meile rahvapärase pähe lihtrahva saasta, patriotismi pähe pekki ja kärke, huumori ja teravmeelsete karikatuuride pähe idioote, keda pole kunagi kuski olemas olnud, kes hr. autori tahtel on kord rumalad, kord targad, siis jälle rumalad; kord Shakespeare'i parodeerides ja tema draamasid vene vaimus ümber seades; kord tõlkides vene keelde ja vene lava jaoks saksa näitekirjanduse tagaõue risu ja prahti . . . Ja äkki, keset seda piasjade, keskpärasuse, tühisuse, andetuse triumfi, keset neid kirjanduse viljatuid õisi ja vihmaveemulle, keset neid lapsevallatusi, lapsikuid mõtteid, võltse tundeid, variserlikku patriotismi, imalat rahvapärasust, — äkki nagu värskendav kõuekärgatus keset ängistavat ja lagundavat leitsakut ja põuda ilmub puhtvene, rahvuslik teos, mis on võetud rahva elu salakambrist, olles niisama tõeline kui patriootiline, rebides halastamatult katteid tõsielult, teos, millest hoovab kirglikku, erutavat, tõelist armastust vene elu viljaka tuuma vastu; piiritult kunstipärane teos kontseptsioonilt ja teos-

tuselt, tegelaste iseloomude ja vene olustiku üksikasjade poolest, — ja samal ajal mõttesügav, sotsiaalne, ühiskondlik ja ajalooline... „Surnud hingedega“ tegi autor nii suure sammu, et kõik tema poolt seni kirjutatu paisatab nõrk ja kahvatu sellega võrreldes... Suurimaks saavutuseks ja sammuks edasi autori poolt peame me ka seda, et „Surnud hingedes“ astub kõikjal tajutavalt ja nii-öelda kombitavalt esile tema subjektiivsus. Siin me ei mõtle seda subjektiivsust, mis oma piiratuse või ühekülg- suse tõttu moonutab poeedi poolt kujutatavate esemete objektiivset reaalsust; mõtleme seda sügavat, kõikehaara- vat ja humaanset subjektiivsust, mis näitab kunstnikus palava südamega, sümpaatse hingega ja vaimselt isik- likku iseseisvust omavat inimest, — seda subjektiivsust, mis ei lase teda apaatse ükskõiksusega olla võõras tema poolt kirjeldatavale maailmale, vaid sunnib teda kandma läbi oma elava hinge välismaailma nähtusi, selle kaudu aga ka puhuma neisse elavat hinge... See subjektiivsuse domineerimine, kandudes läbi kogu Gogoli poemi ja hingestades teda, tõuseb kõrge lüürilise paato- seni ja haarab värskendavate lainetena lugeja hinge isegi kõrvalepõigetes, nagu näiteks seal, kus ta räägib kir- janiku kadetsemisväärsest osast, „kes päevast päeva ringlevate kujude suurest võrengust on valinud ainult vähesed erandid; kes ei ole kordagi muutnud oma lüüra ülevat häälestust, ei ole laskunud kõrgustelt oma vaeste, tähtsusetute vendade juurde ja maapinda puudutamata on täielikult sellest maast kaugele irdunud ning on ülen- datud kujude võimuses“; või seal, kus ta kõneleb kir- janiku kurvast saatusest, kes „julges avalikkuse ette kut- suda kõik, mis on iga hetk silmade ees ja mida ei näe ükskõiksed silmad, kogu hirmsa, vapustava pisiasjade

sopa, millesse on mässitud meie elu, külmade, laialipilla-
tud, igapäevaste iseloomude kogu sügavuse, iseloomude,
millest kihiseb meie maine, taoti kibe ja igav tee, ja kes
halastamatu lõikuri tugeva jõuga julges seada nad rel-
jeefselt ja eredalt kogu rahva silmade ette"; või ka seal,
kus ta Tšitšikovi kohtumise puhul teda võlunud blondii-
niga räägib, et „kõikjal, kus see ka elus ei juhtuks, kas
tema tuimades, karmitoimseis, lihtlabaselt-vaeseis ja
mustalt-korratuis madalamais ridades või üksluiselt-jahe-
dais ja igavalt-korrapäraseis kõrgemais seisustes, —
kõikjal, kas või ainult kord kohtab inimene oma teel
nähtust, mis ei sarnle kõige sellega, mida tal oli juhus
näha varem, ning kas või ainult kord äratab temas tunde,
mis ei sarnle sellega, mis talle on määratud tunda kogu
eluaeg; kõikjal, mistahes murede kiuste, millest on põimi-
tud meie elu, kihutab lõbusasti sätendav rõõm, nagu vahel
hiilgav tõld kullatud rakmeis uhkete hobustega, välgata-
des oma peegelakendega, äkki ja ootamatult tormab läbi
mõne metsataguse vaese külakese, — kus ei ole veel näht-
tud midagi peale puutelgedega vankri, — ja kaua seisa-
vad mehed, suud ammuli, mütsid peos, kuigi tore tõld
on juba ammu silmist kadunud...“ Sääraseid kohti on
poeemis palju, kõiki ei jõua välja kirjutada. Kuid see
poeedi subjektiivsuse paatos ei avaldu mitte ainult sää-
rastes kõrgelt lüürilistes kõrvalpäõigetes: see avaldub
lakkamatult, isegi keset jutustust kõige proosalisemaist
asjadest, nagu näiteks tuntud teerajast, mis on sisse tal-
latud ohjeldamatu vene rahva poolt... Tema muusikat
tajub lugeja tähelepanelik kuulmismeel ka säärastes
hüüetes nagu: „Ah, vene rahvas! Ei armasta ta surra oma
surma!“...

Niisama tähtsat Gogoli talendi poolt tehtud sammu

näeme ka selles, et ta on „Surnud hingedes“ täielikult loobunud väike-vene elemendist ja on saanud vene rahvuslikuks poeediks selle sõna kogu avaruses. Tema poemi iga sõna kohta võib lugeja öelda:

Siin vene vaim, siin Vene järgi lõhnab!

Seda vene vaimu on tunda ka autori huumoris, iroonias ja väljendeis, tunnete laiahaardelises jõus, kõrvalepõigete lürismis, kogu poemi paatoses ja tegelaste iseloomudes, Tšitšikovist Selifanini, kaasa arvatud ka „lurjus kimmel“, — Petruškas, kes kannab endaga oma erilist õhku, ja putkamehes, kes laternavalgusel, unisest peast hukkab küünel looma ja uuesti uinub. Me teame, et paljude lugejate peenutsevad tunded on riivatud trükisõnas sellest, mis on neile nii subjektiivselt-omane elus, ja nimetavad rõvedusteks sedalaadi tegevusi, nagu looma tapmine küünel; kuid see tähendab mitte mõista poemi, mis on rajatud tõsielu paatosele, tõsielule, nagu ta seda on. Kui te kujutate sakslaste väikekodanlik-filisterlikku elu, siis olete sunnitud mainima (kas kiituseks või pilkeks) nende korralikkuse pedantsust, puudutades aga vene lihtrahva elu, kes teatavasti ei paista välja liigse puhtuse poolest, tähendaks see ühe tema iseloomuliku joone vahelejätmist, kui ei märgataks, et mitte ainult külas, päeval, istudes värava juures, tegelevad naised innukalt loomakeste hukkamisega laste juures, avaldades neile sellega oma õrnust ja hoolitsust, vaid ka pealinnades voorimehed turul ja töölised tänaval osutavad sageli üksteisele sääraseid teeneid paljast omakaspüüdmatus armastusest sellise tegevuse vastu... Me teame juba ette, et meie kirjamehed ja kritikaanid ei lase mööda juhust kasutada paljude lugejate kalduvust pee-

nutsemisele ja nende nõrkust leida endas suurmaailma haridust, demonstreerides seejuures oma teadmisi kõrgema seltskonna kommetest. Tungides „Surnud hingede“ autorile kallale tema poemi rõveduse pärast, hüüavad nad murtud südamega, et korralik teenergi ei väljendu nii, nagu väljenduvad Gogolil kombelised ja auväärased ametnikud... Kuid lähme mööda neist kõrgema seltskonna saladustesse nii hästi pühendatud kriitikaanidest ja kirjameestest; las nad tunnevad muret selle üle, mida nad ei mõista, ja seisavad selle eest, mida nad pole näinud ja mis neid tunda ei taha...

„Surnud hinged“ loevad läbi kõik, kuid muidugi kõigile ta ei meeldi. Paljude põhjuste hulka kuulub ka see, et „Surnud hinged“ ei vasta massi arusaamisele romaanist kui muinasjutust, kus tegelased armuvad, lähevad lahku, siis aga abielluvad ning saavad rikkaks ja õnnelikuks. Gogoli poemi võivad täielikult nautida ainult need, kes saavad aru selle teose mõttest ja kunstilisest teostusest, kellele on tähtis sisu, mitte aga „süžee“; kõigi teiste imetlemiseks jäävad ainult üksikud kohad ja detailid. Peale selle, nii nagu iga sügav teos, ei avane „Surnud hinged“ esimesel lugemisel täielikult ka mõtlejaile inimestele: teda teist korda lugedes loeksid nagu uut, ennenägemata teost. „Surnud hinged“ nõuab tundmaõppimist. Sellele lisaks peab veel kordama, et huumor on arusaadav ainult sügavale ja arenenud vaimule. Mass ei mõista ega armasta teda. Meil püüab iga kirjatark kujutada meeleuid kirgi ja tugevaid iselõome, kirjutades neid muidugi maha endalt ja oma tuttavailt. Ta peab endale alandavaks laskuda koomiliseni ja vihkab seda vaistlikult nagu hiir kassi. „Koomilist“ ja „huumorit“ mõistab meil enamus kui narri nalja, kui karikatuuri, ja me oleme veendunud,

et paljud, ilma nalja tegemata, kavala ja rahuloleva naeratusega oma läbinägelikkuse pärast hakkavad rääkima ja kirjutama, et Gogol nimetas oma romaani poemiks naljapärast... Just nõnda! Gogol on ju väga teravmeelne mees ja suur naljahammas, ja kui lõbus inimene ta on, jumal hoidku! Ise naerab lakkamatult ja ajab teisi naerma!... Just nii, te saite aru, targad inimesed...

Mis puutub meisse, siis, leidmata endal olevat õigust trükisõnas rääkida elava kirjaniku kui isiku iseloomust, ütlemine ainult, et Gogol ei nimetanud oma romaani naljapärast „poemiks“ ja et ta ei mõtle selle all koomilist poemi. Seda ei öelnud meile autor, vaid tema raamat. Me ei näe selles midagi naljakat ja naermapanevat: üheski autori sõnas ei märganud me kavatsust lugejat naerma ajada: kõik on tõsine, rahulik, tõeline ja sügav. Ärge unustage, et see raamat on ainult ekspositsioon, sissejuhatus poemi, et autor lubab anda veel kaks niisama suurt raamatut, kus me uuesti kohtume Tšitšikoviga ja näeme uusi isikuid, raamatut, kus Venemaa näitab oma teist külge... Ei saa ekslikumalt vaadata „Surnud hingedele“ ja teda jämedamalt mõista kui temas satiiri nähes. Kuid sellest ja paljust muust räägime omal kohal ja üksikasjalisemalt; nüüd aga rääkigu midagi autor ise:

„... Ning jälle möödus mõlemal pool maanteed verstatulpi, postijaamu, kaevusid, voore, halle külasid samovaridega, vanaeitede ja käbedate habemike-peremeestega, kes ruttasid postijaamadest, kaerakotid käes, jalakäijaid kulunud viiskudes, ees 800-verstane teekond, aleveid inimeste, poekeste, jahutünnide, viiskude, saiade ja muu säärasega, kirjuid tõkkepuid, parandatavaid sildu, mõõtmatud põllularakaid ühel pool ja teisel pool teed, mõisade plaanvankreid, ratsutavaid soldateid, kes vedasid tinakuulidega täidetud rohelist kasti pealkirjaga: „see ja see suurtükiväe patareid“, steppides välgatavaid rohelisi, kollendavaid ja äsjaküntud põlluribasid, eemalt kost-

vat laulu, udusse uppuvaid männilatvu, kaugusse kustuvat kella-helinat, vareseid nagu kärbsparvi, ning üle kõige selle ääretu silmapiir... Venemaa! Venemaa! Näen sind, selgesti näen sind siit oma kaugest ilusast maailma nurgakesest: vilets, kehv on sinu loodus, ei rõõmusta ega kohuta silma kunstiimedega kroonitud vägevad looduseimed: linnad paljuaknaliste kõrgete lossidega, mis on nagu kasvanud kaljurahnudesse, põetud puudesse ja väänkasvudesse keset koskede müha ja igavest veetolmu; ei küüni silm mõõtma nende kohal kõrgel ripnevaid määratu suuri kivirahne; ei sätenda läbi ristati-rästati üksteise peale visatud, viinapuuväätidest, liaanidest ja musttuhandest metsroosist läbipõimitud võlvistike kauguses vastu hõbeselget taevast paisatud põliste mägede igilumised harjad. Kõik on sinus lame ja tasane; nagu punktid, nagu tähised seisavad keset tasandikku su madaldunud linnad, mis ei võlu ega meelita silma. Kuid milline on see võitmatu ja seletamatu jõud, mis mind sinu poole kisub? Miks heliseb ja kumiseb lõpmatult mu kõrvus su nukker, kogu su merest mereni, pikkuses ja laiuses kostev laul? Mis peitub ses laulus? Mis kutsub selles, ja nutab, ja haarab kinni südamest? Mis imelised helid need on, mis suudlevad valusalt ja tungivad hinge ja põimivad mu südant? Venemaa, mida nõuad sa minult? Milline nägematu side köidab meid ühte? Miks vaatad mulle nõnda otsa ja miks kõik, mis sinus ka ei ole, on pööranud minu poole oma ootavad pilgud?... Ning veelgi, täis mõistmatust, seisan liikumatult oma paigal, samal ajal kui ülal mu pea kohal tumeneb ähvardav pilv ja ma olen jäänud tummaks su mõõtmatuses ees. Mida kuulutab prohvetlikult see ääretu otsatus? Kas mitte siin, sinus ei ole koht piiritu mõtte sünniks, kuna ka sina oled piiritu? Kas mitte siin ei ole koht sangareile, sest sinus on ruumi laiutada ja heidelda? Ning hirmuäratavalt haarab mind su mõõtmatu laius, kohutava jõuga peegeldudes mu hinge sügavusse, üleloomuliku väega valgustades mu silmi... Oo, milline sätendav, salapärane, ebamaine kaugus! Venemaa!... (lk. 424—427).

...Ja milline venelane ei armastaks kiiret sõitu? Kes veel, kui mitte tema ei peaks armastama seda, kelle hing püüdleb pillerkaaritama ja pidutsema, kes vahel lööb käega: „Kurat võtaks kõike!“ Ja miks seda mitte armastada, kui see tundub nagu mingi suure vaimustava imena? Tundub, nagu oleks haaranud nägematu võim sind oma tiivale, ning lendad ise ja lendab ka kõik muu: lendavad

verstad, lendavad vastu kaupmehed oma kibitkade pukkides, lendab mõlemal pool mets oma kuuskede ja mändide tumeda müüri-ga, kirveste kaikumise ja vareste kraaksumisega, lendab ees kogu tee, teadmata kuhu, millisesse tundmatusse kaugusse, ja on midagi kohutavat kõiges ses kiires möödavilksatamises, kus mahajääv ese ei suuda kuju võtta; ainult taevas pea kohal ja kerged pilved ja nende vahelt vilgatav kuu näivad liikumatult paigal seisvat. Oi, troika, linnuke-troika, kes leiutas sinu? Tean, sinu vilgas rahvas võis su sünnitada, see maa, mis ei armasta naljatada, vaid oma mõõtmatu laiuses on sirutunud üle poole maailma, mine ja katsu lugeda ta verstasid, kuni silmade ees hakkab virvendama. Ega paistagi keeruleine see maanteede imesõiduriist, ei ole see koolutatud raudse vindiga, vaid üks-kaks-kolm, ainult kirve ja peitliga on kinnitanud ja loonud su osav Jaroslavli talupoeg. Mitte saksa lakksääriku is postipoiss, vaid labakinnastes habemik, istudes kurat teab millel, — tõuseb püsti, äigab ja laseb lahti laulu — ning hobused sööstavad maruhoos, ja kodarad rummude ümber muutuvad siledaks sõõriks, ainult tumiseb tee, ja seisatab hämmastunud jalakäija! Ja nüüd ta kihutab, kihutab... Ning juba ongi kaugel, kust paistab vaid, kuidas miski keerutab tolmu ja puurib õhku.

Kas mitte ka sina, Venemaa, ei torma nagu vilgas püüdmatu troika? Tolmupilves on su all tee, kõmised sillad, ja kõik jääb sust kaugemale maha! Jumalikust imest hämmastunud vaatleja seisatab — kas ei ole see välk, mis taevast alla virutatud? Mida tähendab see õudust tekitav liikumine? Ja milline tundmatu võim pesitseb neis ennenägematus täkkudes? Oi, täkud, täkud — millised täkud! Kas peituvad maruhood teie lakkades? Või põleb erk kõrv igas teie soonekeses? Kuulsite kõrgusest tuttavat laulu — äkki ja korraga pingutasite oma vaskseid rindu ning, peaaegu puudutamata maad kapjadega, muutusite ainsaks väljasirutatud, õhku mööda sööstvaks jooneks — ja kõik kihutab jumalikus innus!... Venemaa, kuhu sa kihutad ometi, anna vastust? Ei vasta! Imelisel helinal tiniseb kellel, müriseb, ja tükkideks kärjstatud õhk muutub tuuleks; kõik, mis leidub maa peal, lendab kõrvale, ja kõõritades, eest kõrvale astudes annavad talle teed muud rahvad ja riigid..." (473—475).

Kurb on mõelda, et see kõrge lüüriline paatos, need õnnejoovastuses oleva rahvusliku iseteadvuse mürisevad

laulvad ditürambid, mis on suure vene poeedi väärilised, ei ole kaugeltki kõigile arusaadavad, et heasüdamlik võhiklikkus hakkab südamest naerma selle üle, millest teisel pühas värinas tõusevad juuksed peas püsti... Ometi on see nii, ja teisiti ei võigi olla. Kõrge, entusiastlik poeem on enamusele „kolenaljakas värk“. Leidub ka patrioote, kellest Gogol räägib oma poemi 468. leheküljel ja kes neile omase läbinägelikkusega näevad „Surnud hingedes“ õelat satiiri, kõige kodumaise vastu tuntava külmuse ja armastusepuuduse tagajärge, — need on inimesed, kel on nii soe nende poolt tasapisi omandatud majades ja majakestes, aga võib-olla ka külakestes, mis on ustava ja agara teenistuse vili... Võib-olla hakatakse karjuma ka konkreetseist isikuist... Muide, see on ühest küljest isegi hea: see on poemile parimaks kriitiliseks hinnanguks... Mis puutub meisse, siis meie, vastupidi, heidaksime autorile pigemini ette rahulik-mõistlikule vaatlusele alistamata tunde liigsust ning kohati liialt nooruslikku vaimustust, mitte aga armastuse ja tulisuse puudumist kõige kodumaise vastu... Me kõneleme mõnedest — õnneks väheseist, kuigi õnnetuseks ka teravaist — kohtadest, kus autor otsustab liiga kergelt teist tõugu rahvuste üle ja andub mitte just tagasihoidlikult unistustele slaavi tõu üleolekust nende üle (lk. 208—430). Me arvame, et on parem jätta igapähele oma ja, tundes oma väarikust, osata austada väarikust ka teistes... Sellest võib palju rääkida, nagu paljust muustki, — mida me ka teeme varsti omal ajal ja omas kohas.

MÕNI SÕNA GOGOLI POEMIST „TŠITŠIKOVI SEIKLUSED EHK SURNUD HINGED“

Moskva. 1842. F. 1/8. 19 lk.

Me poleks tahtnud midagi rääkida sellest veidrast brošüürist, kuid meid ajendasid selleks seal leiduvad järgmised read:

„Me teame, et paljudele näivad meie sõnad veidrains; aga me palume neisse süveneda. Mis puutub Peterburi ajakirjade arvamusse, siis on väga hästi teada, mis nad mõtlevad (muide, välja arvatud vist „Otetšestvennõje Zapiski“, mis kiidab Gogolit); kuid me ei kõnele Peterburi ajakirjanikest; vastupidi, me neist ei kõnelegi; Peterburis ehk võib eksisteerida nende tegevuse ring!...“

Kuigi meil ei ole mingit põhjust eriti ägestuda kõigi Peterburi ajakirjade pärast, tuleb siiski õigluse huvides brošüüri autorile öelda, et mõnede Peterburi ajakirjade tegevuse ring ei hõlma mitte ainult Peterburi, vaid ka Moskvat ja kõiki Venemaa provintse, kuhu neid tuhandete viisi tellitakse, ja et seevastu mõnede Moskva ajakirjade tegevuse ring ei hõlma isegi mitte Moskvat, sest neid pole seal võimalik leida ega ole neist seal ka midagi kuulda. See on fakt, mille vastu ei suuda seista mingi filosoofiline kaemus — ei saksa ega Moskva oma.

Kuid ka mitte see asjaolu ei pannud meid kõnelema sellest, millest oleks olnud kerge vaikida, vaid „Otetšestvennõje Zapiski“ armulik väljajätmine sellest põlust,

mille alla sattusid range autori juures Peterburi ajakirjad. Küllap leidub inimesi, kes sellest järeldavad, et „Otetšestvennõje Zapiski“ jagab brošüüri autori arvamust Gogoli ja „Surnud hingede“ kohta: aga just seda me kuidagi ei tahaks, ja soov lükata tagasi teenimatut au võtta osa Moskva ultraspekulatiivseist vaateist meie poolt lihtsalt mõistetava asja kohta sundiski meid sulge kätte võtma. Brošüüri autori mõtted Gogolist ja tema teoseist on nii originaalsed, nii uljad, et vaevalt keegi julgeks temaga jagada nende leiutamise kuulsust. Niisiis ruttame seletust andma.

„Meie ette kerkib loodu uus iseloom, me näeme terve poeesia-sfääri õigustust, sfääri, mida ammu alandatakse; muistne eepos tõuseb taas meie ette.“

Vaat mida näeb brošüüri autor „Surnud hingedes“ kõigepealt! Lugu on, nagu näete, järgmine: Kreekast läände ülekantud eepos madaldus järk-järgult ja kuivas lõpuks täiesti, laskudes romaanide ja lõpuks — oma alanemise äärmisel piiril — prantsuse jutustuse tasemele... Ent Gogol päästis muistse eepose, ja maailmal on nüüd uus „Ilias“, s. o. „Surnud hinged“, ja uus Homeros, s. o. Gogol!... Vaene Gogol!

Halb hakkab sellisest kiitusest!...

Niisiis muistne eepos ei ole ainuüksi muistse maailma-vaate väljendus muistses vormis: vastupidi, ta on midagi igavest, liikumatult seisvat, ajaloost sõltumatut; ta võib eksisteerida ka meil, ja meil on ta — „Surnud hingedes“!...

Niisiis eepos ei arenenud ajalooliselt romaaniks, vaid madaldus romaaniks!... Õnnitleme filosoofilist spekulatsiooni, mis tegelikku ajalugu tunneb halvasti!...

Niisiis romaan ei ole meie aja eepos, milles on väljendunud praegusaegse inimkonna elutunnetus ja milles peegeldub kaasaegne elu ise: ei, romaan on muistse eepose moonutamine? . . . Ega viimati praegusaegne inimkond ole moonutatud Kreeka? . . . Just nõnda! . . .

Kuid paraku! kui selged ka ei ole brošüüri autori spekulatiivsed argumendid, meie, proosalised peterburlased, jääme siiski oma ajalooliste veendumuste juurde ja arvame, et Gogol sarnleb Homerosega ja „Surnud hinged“ „Iliasega“ niisama vähe kui hall Peterburi taevas ja Peterburi ümbruse männikud Hellase heleda taeva ja loorberisaludega. Edasi, me arvame, et Gogol pole hoopiski Homerosest tulenenud ja pole temaga lähedases ega kauges suguluses, — me arvame, et ta tuleneb Walter Scottist, sellest Walter Scottist, kes ise võis tekkida Gogolist sõltumatult, kuid kellela Gogol poleks kuidagi tekkida saanud. Prantsuse jutustuses ei näe me mitte muistse eepose äärmist allakäimist, vaid lihtsalt prantsuse jutustust, prantsuse elu väljendust, peeglit. Me ei näe midagi eriti häbistavat isegi saksa jutustustes, mis ei kajasta sageli mitte tõsielu sfääri, vaid fantaasia kimääre, mis on rikutud õlle, kanastri ja filisterlusega. See, mis väljendab maailmaajaloolise rahvuse vaimu, ei saa olla rumalus, ja see filosoofia, mis nimetab sääraseid asju rumaluseks, on ise rumalus, olgugi ta kas või absoluutne . . .

Tõsi, brošüüri autor taipas nähtavasti ka ise, et ta on liiga kaugemale läinud, ja ruttas märkima, et „Surnud hinged“ ja „Ilias“ ei ole üks ja sama, sest „sisu ise teeb siin vahe vahele“; kuid sealsamas, allmärkuses tähendab ta: „Kes teab, muide, millise arengu omandab „Surnud hingede“ sisu“ (lk. 5). Sellele võime vastata jaatavalt, et kui-

das ta ka ei areneks, millise ülla, lüürilise käigu ta ka ei võtaks humoristliku asemel, — ikkagi on „Ilias“ omaette asi ja „Surnud hinged“ omaette asi. „Iliase“ sisu on positiivne, tõepärane, üldine, ülemaailmaline ja maailmaajalooline, järelikult igavene ja surematu: „Surnud hinged“, nii nagu iga teinegi vene poeem, ei saa esialgu sellist sisu omada, sest seda ei ole veel kustki võtta, — kus aga ei ole, seal ei võta surmgi. Brošüüri autor näeb Gogoli juures „eepilist kaemust, muistset, tõepärast, sedasama, mis Homerosel“: see näitab, et ta pole „Surnud hingede“ paatost hoopiski mõistnud ja, lastes end võluda omaleiutatud spekulatsioonidest, on omistanud Gogoli poemile tähenduse, mida sel üldse ei ole. Mitte asjata pole ta süvenenud nendesse Gogoli suure tähtsusega sõnadesse: „Ja veel kauaks on mulle mingi imelise võimu poolt määratud käia käsikäes oma kummaliste kangelas- tega, vaadelda kogu määratud edasitormavat elu, vaadelda seda läbi maailmale nähtava naeru ja temale nähtamatute, aimamatute pisarate“ („Surnud hinged“, lk. 258). Nende väheste sõnadega on välja öeldud poemi kogu tähendus, kogu sisu, ja on vihjatud, miks ta on nimetatud „poeemiks“. Poeemi mõttes on „Surnud hinged“ diametraalselt vastupidine „Iliasele“. „Iliases“ on elu tõstetud apoteosiks; „Surnud hingedes“ lahutatakse teda algkomponentideks ja eitatakse; „Iliase“ paatos on õnnis ekstaas, mis tuleneb imeväärselt jumaliku vaatemängu kaemusest; „Surnud hingede“ paatos on huumor, mis tunnetab elu läbi maailmale nähtava naeru ja temale nähtamatute, aimamatute pisarate. Mis puutub eepilisesse rahusse, siis see ei ole hoopiski mitte Gogoli poemi erandlik omadus: see on eepose kui

niisuguse üldine omadus. Walter Scotti ja Cooperi romaanidele on seepärast eepiline rahu samuti omane.

Ei saa naeratuseta lugeda brošüüri 9. lehekülge, kus autor sunnib uue „Iliase“ Achilleust, k e l m j a t Tšitšikovi, liituma vene elu substantsiaalse stiihiaga — arvake, milles? — armastuses kiire sõidu vastu!... Niisiis armastus kiire sõidu vastu posthobustega — see on vene rahva substants!... Kui lugu nii, siis loomulikult võiks Tšitšikov olla ka vene „Iliase“ Achilles, Sobakevitš — pöörane Aias (eriti lõunasöögi ajal), Manilov — Paris-Alexander, Pljuškin — Nestor, Selifan — Automedones, politseimeister, linna isa ja heategija — Agamemnon, punapõseline ja lakknahast säärikuis politseiülem — Hermes?...

Eriti võrdlustes, mis on külvatud Gogoli poemi, näeb brošüüri autor tema sugulust Homerosega. Kuid seesama sugulus on olemas ka Puškini ja Homerose vahel, mida võib t e g e l i k u l t tõestada viidetega „Jevgeni Oneginile“ ja teistele Puškini poemidele... Me arvame, et sellest küljest koguneb Homerosele küllalt sugulasi.

Kõneldes elu täiusest, millega Gogol oma tegelasi kujutab ja mis on tõepoolest hämmastav, ei väljendunud brošüüri autor täpselt, öeldes, et „Gogol ei jäta isikut, kes on märgitud väiklasena, alatuna, ilma ü h e s t k i inimese liigutusest“: oleks pidanud ütleva — vahel ei jäta ilma mõnesugustest inimese liigutustest, või midagi selletaolist. Muidu tuleb välja, et nii lollakas Korobotška kui ka pühvel Sobakevitš ei ole jäetud ilma ühestki inimlikust tundest ja seetõttu pole millegagi halvemad mistahes suurest inimesest. Samuti asjata on brošüüri autor võtnud nõuks osavõtlikult vaadata rumalale ja sentimentaalsele vedelvorstile Manilovile, kui see idiootlikult

unistab sellest, kuidas ta Tšitšikoviga joob teed belvederel, kust on näha Moskva, kuidas ta temaga sõidab mingisse seltskonda heades tõldades, kuidas nad kõiki võimalvad meeldiva käitumisega ja kuidas isegi kõrgem ülemus, saanud teada nende sõprusest, annab neile kindrali auastme... Tunnistame, et me lugesime seda naeruga ja ilma igasuguse osavõtuta Manilovi isiku vastu, võib-olla just sellepärast, et meil ei ole sedalaadi „unistavate“ isikutega vähematki sugulust.

Edasi väidab brošüüri autor, et sellist loomingutäiust kui Gogolil ei kohta kellegi juures peale Homerosse ja Shakespeare'i. „Jah,“ räägib ta, „ainult Homeros, Shakespeare ja Gogol tunnevad seda kunstisaladust.“ — Aga Puškin?... Kus siis nüüd Puškin, kui Gogol sundis (muide, ilma et tal endal oleks selleks olnud mingit soovi — meie vastutame selle eest) brošüüri autorit unustama isegi Cervantese, Dante, Goethe, Schilleri, Byroni, Walter Scotti, Cooperi, Béranger', George Sandi olemasolu!... Kõik nad on Gogoli ees jännis!... Kus nüüd nad temani küünivad! Homeros, Shakespeare ja Gogol — rohkem me kedagi ei taha tunda, ükskõik mida ka „pahatahtlikud“ inimesed ei räägi!... Ometi lubab brošüüri autor Homerosel ja Shakespeare'il seista Gogoli kõrval ainult loomise akti osas, sisu järgi seab ta Gogoli neist kõrgemale. „Loomise akti suhtes, loomise enda täiuse suhtes seame me Homerosse ja Shakespeare'i, ja ainult Homerosse ja Shakespeare'i Gogoli kõrvale.“ Millised õnne- seened need Homeros ja Shakespeare! Ja kui kahju, et jumal ei lasknud neil elada selle õnneni!... „Meie,“ ütleb brošüüri autor, „oleme kaugel sellest, et vähendada teiste poetide kolossaalsust, kuid loomise akti suhtes on nad madalamal Gogolist“ (lk. 15). Kuid edasi kõnel-

des reedab brošüüri autor enda rängalt, ilma et ta ise seda märkaks, ja annab meile suurepärase vahendi tema poolt ehitatud fantastiliste kontseptsioonide kaardimajakese ümberpühumiseks tema oma tööriistaga:

„Kas ei või olla näiteks nõnda (jätkab brošüüri autor): poeet, kes valdab loomingutäiust, võib luua näiteks lille kogu tema täiuslikkuses, kogu tema elu vabaduses; teine loob suure inimese, võttes suurema sisu, kuid märgib tema ära ainult üldjoontes; suur on viimase töö, kuid see on madalam selle täiuse ja kaunidusega võrreldes, mille annab see poeet, kes valdab loomingu saladust“ (lk. 15).

Esiteks, loomingu asjast arutelles ei maksa rääkida poetidest, kes ei valda loomingu saladust, ja sundida neid märkima üldiste joontega suurte inimeste ideaale; suurt poeeti tuleb vastandada ainult suure poediga. Sel juhul ütleme me kõhklematult, et suure inimese põgusalt märgitud ideaalist saab suurem teos kui kogu täiuses ja kogu elu vabaduses reprodutseeritud lill. Kaks külge moodustavad suure poedi: loomulik talent ja vaim ehk sisu. See sisu peabki olema mõõdupuuks ühe poedi võrdlemisel teisega. Ainult sisu teeb poedi ülemaailmaliseks, ja see on kõrgeim punkt, poetilise kuulsuse seniit. Varem, vaadates poedile rohkem loomuliku talendi seisukohast ja soovides väljendada ühe sõnaga tema kui kõrgeima nähtuse omadusi, mõtlesime me selleks kasutada epiteeti „ülemaailmaline“; kuid peagi, nähes, et selle läbi läheb segi kaks erinevat kujutelu, loobusime selle sõna kasutamisest ilma vahet tegemata. Ülemaailmaline poeet peab olema tingimata suur poeet; kuid suur poeet võib ka mitte olla ülemaailmaline poeet. Siin ei ole koht selle üle pikalt ja laialt rääkida; kui te aga tahate teada, mis on „ülemaailmaline“ poeet, võtke Byroni kas või prantsuse proosatõlkes ja lugege sealt, mis

teile kõigepealt silma hakkab. Kui teid ei haara värin selle Rousseau' hirmsa õpilase ideede kolossaalsuse, selle sügava subjektiivse vaimu ees, selle müütiliste titaanide järglase ees, kes kuhjasid mägesid mägede otsa ja ründasid Zeusi tema ligipääsematul Olümposel, — siis te ei mõista, mis on „ülemaailmaline“ poeet. Lugege läbi Goethe „Faust“ ja „Prometheus“, lugege läbi Schilleri teosed, mis on tulvil armastuse paatost kõige inimliku vastu, — ja te häbenete, et te neid kolosse, kes sammuvad k o g u i n i m k o n n a maailmaajaloolise liikumise eesotsas, seadsite madalamale suurest v e n e poeedist . . . Mis puutub teie võrdlusesse kunstipärasekt loodud lille ja põgusalt visandatud suure inimese ideaali vahel, siis toome näite mitte nii kõrgest sfäärist. Lermontovi „Bojaar Orša“ ei ole mitte ainult põgusalt joonistatud teos, vaid see on isegi lapselik ning seal on enamasti nii kombed kui ka kostüümid valed: kuid me palume näidata meile midagi lillest suuremat, mida võiks võrrelda selle geniaalse lühiteosega. Millest see tuleb? — Sellest, et Lermontovi lapselikust teosest õhkub vaimu, mille ees tuhmuvad paljud kunstiteosed — olgu see siis lill või kogu lilleaed . . .

„Niisiis (jätkab brošüüri autor), selle võrdlusega (kuigi võrdlused ei seleta üldiselt kõike täielikult, kuid et mitte kirjutada pikka artiklit) loodame seletada oma sõnu: loomise akti suhtes. Kuid jumal hoidku, et miniatuurne võrdlus lillega oleks meie silmis Gogoli suurte teoste mõõdupuuks: me tahame ainult öelda, et ta valdab sedasama saladust, mida valdasid Shakespeare ja Homeros, ja ainult nemad . . . Niisiis kordame oma sõnu, kui kummalised need ka ei tunduks: ainult Homeroose ja Shakespeare'i juures võime kohata sellist loomingut täiust kui Gogoli juures; ainult Homeros, Shakespeare ja Gogol valdavad suurt, üht ja sama kunstisaladust“ (lk. 15—16).

Oletagem, et see kõik ongi nii, kuid esitame küsimuse: miks siis selle kõige üle, ja nimelt ka mille üle tuleb siin rõõmu tunda? . . . Esiteks ei ole sugugi tõestatud tõe, pole sugugi aksioom, et Gogol on loomise akti poolest kõrgemal näiteks Puškinist ja lubab enda kõrval seista ainult Homerosel ja Shakespeare'il, — ja me kahetseme väga, et brošüüri autor ei võtnud vaevaks seda tõestada, vaid piirdus ainult mõnede oraakli lausete taoliste fraasidega. Teiseks, loomise aktist on poeedile veel vähe selleks, et tema nimi asuks Homeroose ja Shakespeare'i nime kõrvale . . . Kõik see hälbib hirmsasti retoorikasse ja fraasidesse, kõik see on nii sarnane mängimisega esteetiliste kalambuuridega. See on muidugi süütu tegevus, kuid ta ei vii kuhugi, ainult profaneerib just seda, mis moodustab lapseliku imetluse objekti. Kus, näidake meile, kus hoovab Gogoli teoseist seda maailmaajaloolist vaimu, seda kõigile rahvastele ja aegadele võrdselt ühist sisu? Ütelge meile, mis saaks ükskõik millisest Gogoli teosest, kui ta tõlgitaks prantsuse, saksa või inglise keelde? Millist huvi (rääkimata juba suurest huvist) võiks ta pakkuda prantslasele, sakslasele või inglasele? Kus on siis Gogoli õigus seista Homeroose ja Shakespeare'i kõrval? — Kas teate, mis me ütleksime kõrva sisse kõigile filosoofilistele spekuleerijatele: kui lööd lahti Homeroose, Shakespeare'i, Byroni, Goethe või Schilleri, siis hakkab piinlik, meenutades meie Homerosi, Shakespeare'e, Byroneid jm. Ka Walter Scottiga pole midagi naljatada: see mees andis uusimale euroopa kunstile ajaloolise ja sotsiaalse suuna.

Ja ometi peame me ise Gogolit suureks poeediks ja tema „Surnud hingi“ suurteoseks. Kuid esimesel juhul me mõtleme loomulikku talenti, mille poolest Gogol, nii

nagu Puškingi, meenutab tõepoolest kõigi kirjanduste suurimaid nimesid. Tõepoolest, ei saa jätta imetlemata tema oskust elustada kõike, mida ta ka ei puudutaks, poeetiliselt kujudeks, — tema kotkapilku, millega ta tungib sügavale nendesse peentesse ja lihtsale pilgule tabamatutesse suhetesse ja põhjustesse, kus ainult sõge piiratus näeb piasaju ja tühja-tähja, aimamata, et nendel piasajadel ja tühjal-tähjal pöörleb, paraku! — kogu elusfäär. Kuid Gogol on suur vene poeet, mitte rohkem, tema „Surnud hinged“ on ka ainult Venemaa jaoks, ja Venemaal võib sel teosel olla lõpmata suur tähtsus. Nii-sugune on esialgu kõigi vene poeetide saatus; selline on ka Puškini saatus. Keegi ei saa olla kõrgemal oma ajast ja maast; ühegi poeedi teoseis ei saa olla sisu, mis pole aja-loo poolt ette valmistatud ja välja töötatud. Vähe, liiga vähe on Puškini teoseis seda, mida võib võõrkeeltes edasi anda, ilma et see ei kaotaks koos vormiga oma substantsiaalset väärtust; kuid Gogolist võib vaevalt midagi edasi anda. Ja ometi näeme me Gogolis suuremat tähtsust vene ühiskonnale kui Puškinis, sest Gogol on rohkem sotsiaalne poeet, järelikult suuremal määral poeet aja vaimus; ta kaob ka vähem tema poolt loodavate objektide mitmekesisusse ja annab rohkem tunda oma subjektiivse vaimu olemasolu, mis peab olema meie aja poeedi teoseid valgustavaks päikeseks. Kordame: mida suurem on Gogoli kui poeedi väärtus, seda suurem on tema tähtsus vene ühiskonnale, ja seda vähem võib tal olla mingit tähtsust väljaspool Venemaad. Kuid ainult see moodustabki tema tähtsuse, tema sügava tähenduse ja tema — ütleme julgelt — kolossaalse suuruse meile, venelastele. Siin pole mingit põhjust meenutada Homeroost ja Shakespeare'i, ei ole vaja segada võõraid oma

perekonnasaladustesse. „Surnud hinged“ on „Iliase“ vääriline, kuid ainult Venemaa jaoks; kõigi teiste maade jaoks on aga tema tähtsus surnud ja arusaamatu.

Oli aeg, kus Venemaal ei tahtnud keegi uskuda, et vene mõistus, vene keel võiks millekski kõlvata; iga välismaine rämps käis pühal Venemaal kergesti geniaalsuse pähe, vene oma aga, kuigi ta paistis välja kõrgeandelisuse poolest, põlati ainult sellepärast, et see on vene oma. See aeg on, jumal tänatud, möödunud, ja nüüd on tulnud teine aeg, kus meile ei loe enam midagi ei Homerosed, Shakespeare'id ega Byronid, sest me oleme juba jõudnud endale soetada omi, — võõraid seame ritta nagu sõdureid ja sunnime neid marssima paremale ja vasakule, edasi ja tagasi, kuna vaesekesed vaikivad ja alistuvad meie hanesulele ja kaltsupaberile. Kuid on aeg teha lõpp ka sellele ajale, on aeg loobuda neist lapsikuist fraasidest . . .

Noored ei taha sellest teadagi. Vaevalt tärkab neil peas mõni lõpetamata unistus — kohe paberile, selle naiivse veendumusega, et see unistus on aksioom, et maailmale on avatud suur tõde, mida ei taha tunnustada ainult vähikud ja kadedad . . . Ja mis edasi? — Kellele on määratud meheks saada, see vähehaaval unustab, millest ta varem nii valjusti rääkis, või naerab ise selle kui noorusepatu üle . . . Kuid on inimesi, kes kas jäävad igavesti lapseks või jäävad igavesti noorukiks; nende veendumus ei nõrgene; nad jätkavad selle väljaütlemist endise lihtsameelsusega, ja uued fantaasiad, eelmiste taolised, venivad neil hauani pikas reas nagu Manilovi unistused Tšitšikovi ärasõidu puhul . . .

Meie ajal on rahvalikkus saanud kirjanduse esimeseks vooruseks ja poeedi parimaks omaduseks. Poeedi nimetamine „rahvalikuks“ tähendab nüüd tema ülistamist. Ja sellepärast tahavad kõik, kes kirjutavad värse ja proosat, olla maksku mis maksab kõigepealt „rahvalikud“, ja siis alles andekad. Kuid vaatamata sellele on meil, nagu kõikjal mujalgi, andetuid sulemehi palju rohkem kui andekaid kirjanikke, ja viimaseid on palju rohkem kui sääraseid, kes oleksid ühel ja samal ajal andekad kui ka rahvalikud autorid. Selle nähtuse põhjuseks on see, et rahvalikkus on omalaadne talent, mis, nagu iga talent, on antud looduse poolt, ja seda ei omandata mingisuguste jõupingutustega kirjaniku poolt. Ja seepärast loomisvõime on talent, ja võime olla oma loomingus rahvalik — teine talent, mis mitte alati, vaid, vastupidi, väga harva esineb koos esimesega. Tundub, et mis võiks küll venelasele olla kergem kui olla venelane oma teoseis. Ometi on venelasel palju kergem oma teoseis olla andekas, kui olla venelane. Ilma loomistalendita on võimatu olla rahvalik, kuid loomistalenti omades võib olla ka mitte-rahvalik. Jättes kõrvale küsimuse, kas Lomonossov oli poeet ja millisel määral ta oli poeet, tuleb tunnistada, et tema luuletused olid hämmastavad tolle aja kohta ja võr-

reldes kõigi tema aja luuletajatega kui ka nende poeti-
dega, kes kuuluvad Katariina ajastusse, välja arvatud ai-
nult Deržavin. Kummatigi pole Lomonossovi mürisevais
värssides midagi venelikku, peale sõnade, — mitte jälgegi
rahvalikkusest. Isegi Deržavini suurepäraseis oodides
vilksatavad harva ja ainult üksikute sädemetena rahva-
likkuse stiihiad. Ei tarvitse rääkidagi, missuguse määrani
rahvalikud on Dmitrijevi luuletused, Karamzini luuletus-
ed ja jutustused, Ozerovi tragöödiad (millest kõige
vähem rahvalikkust on kõige rahvalikumad — *Dimitri
Donskois*), Batjuškovi luuletused, ent kes võiks eitada
nende kirjanike andekust? Puškini, esimese vene luule-
taja järel, kes oli suur ja rahvuslik, — Puškini järel
sukeldusid kõik rahvalikkusse, kõik ajavad seda taga,
kuid saavutavad ainult need, kes selle pärast sugugi ei
muretse, püüdes olla ainult ustavad iseendale. Mida kõik
ei tee need rahvalikkuse rüütlid, need uued donkihoted,
kes selle tõttu, et neil pole iialgi läinud korda näha oma
südamedaami nägu, on tema asemel vandunud truudust
paksule lihtrahvalikkusele, punapõsksele Dulcineale, —
mida nad kõik ei tee, et meelitada heakskiitvat naera-
tust selle punases sarafanis, õliga sissevõitnud patsiga
neitsi rasvaseilt ja röpaseilt huulilt? . . . Vaesekesed, nad
loobuvad oma kirjutustes vabatahtlikult seisusest, mil-
lesse nad kuuluvad, haridusest, mille eest nad võlgnevad
tänu oma kasvatajatele, isegi sellest terve mõistuse osast,
mille neile andis loodus! Nad peidavad hoolikalt oma
frakki halli kaftani alla ja, silitades külgekleebitud habet,
jäljendavad üksteise võidu kaubahoovi kaupmeeste, poe-
sellide ja maameeste keelt. „Oo, Läänemere lained!“
hüüab üks neist. „Uhkelt ja lugupidavalt austasite te
mind, kandes kiiresti saksa paganamaalt õigeusu kallas-

tele laeva minu sõbraga!" Teine hüüab oma sõbrale (nimetades teda rahvalikkuse efekti saavutamiseks *kasvukaaslasteks* (однокашник) ja *mollikaaslasteks* (однокорытник): „Kange mees oled sa, vennas, tubli ja uljas! Reipalt ja auväärselt jood sa vahutavat märjukest Venemaa eest ja meie noorpõlve vägitegude auks, selgelt ja vaimustatult mässab sinus seminaristi veri vohavas, joobnud armastuses kodumaa vastu; kallid oled sa mulle, täitsamees ja vahva mürakaru!“ Kolmas läheb kaugemale: tumestatud pähehakkavast inspiratsioonist, neab ta teadust, sülitab joobnu teotusi hariduse pihta, — ja kõike seda rahvalikkuse nimel, aimamata oma mõistuse ja südame lihtlabasuses, et see pole sugugi rahvalikkus, vaid turu-lihtrahvalikkus, mis on seda põlgusväärsem, et see on kunstlik, teeseldud, millel järelikult puudub see naiivsus, mis kaunistab isegi rumalust ja labasust, tehes need naljakaks. Mida kaugemale metsa, seda rohkem puid; neljas viskab uue vembu: ta ei teeskle oma värssides juurviljakaupluse selli või Volga burlakki, ei laula hümne humalavihale, ei räägi, et see jook oli Lomonosovile elustavaks inspiratsioon, õpetatuse ja vene keele tundmise allikaks, ei ülista öisi orgiaid, sõnades marulist, kuid tegudes karsket prassingut, ei bakanaalset iharust, mis näitab ainult rikunud fantaasiat ja on seepärast külm ning ilge nagu surnud huulte naeratus, mida väristatakse volta sambaga, — ei, see neljas tarkpea roomab kaugemale, ronib kõrgemale. Tal on küllalt mõistust, et eristada lihtrahvalikkust ehk triviaalsust rahvalikkusest, ja ta ei taha esimest, vaid taotleb viimast. Selleks teeb ta kolmest esimesest kavalama tembu: ta kuulutab enda kõrgemalt poolt valitud rahvakuulsuse häälekandjaks, kes kellana kuulutab oma kodumaa suurt saatust. Kadet-

semisväärt osa! Õnnis on see, kes on looduse poolt selleks tõeliselt määratud! Kuid Vale-Dimitrid on haledad ja naeruväärsed mitte ainult poliitilises ajaloos: nad on naeruväärsed ka kirjanduse ajaraamatus, — nagu me seda kohe näeme. See meie isamaa kuulsuse kutsumata ja tunnustamata prohvet hakkab palehigis välja hauduma luuletusi; kiirustada pole tal kuhugi, ja tal pole sellest midagi, kui kolmele värsile mõeldakse neljas juurde alles aasta või kahe pärast: mõtete ja värsside mosaiik nõuab kannatust ja aega, nii nagu maalikunstigi mosaiik. Ta väldib turukeele sõnu ning ajab taga ainult vana kroonikakeele sõnu ja kõnekäände. Peaasi, et värssid oleksid siledad ja kõlavad, lõikaksid lugeja nägemisnarve värvide fosforilise eredusega, erutaksid tema kuulmeid kellahelinana ja paneksid tema mõistuse kohmetama otsitud mõtte välise sügavusega. Mis siis, et neis värssides pole ühtegi tõeliselt venelikku, elavat, sooja sõna, et kõik neis on kunstlik ja järeletehtud ning et mõttest jääb sageli puudu? Mis siis, et Venemaad näidatakse neis niisugusena, nagu ta tegelikult pole kunagi olnud ja missugusena ta eksisteerib ainult autori maniilovlikus fantaasias, et tema kujutluses vana ja igaveseks möödunu läheb segi uue oleviku ja teadmata tulevikuga? Mis siis, — fantaasiale ei ole tõkkeid. Sealjuures, kui piiratud võimetega inimene ka ei oleks, alati leiab ta mõningaid inimesi, kes on temast veel piiratumad ning kes on valmis teda imetlema ja ülistama. Need head sõbrad pakuvad talle kahekordset rahuldust: kuulsust, mis, tõsi küll, on väga hale, kuid tavalisele loomusele siiski kadetsemisväärne, ja nalja, sest ta võib sõprade poolt temale loodud kuulsust kasutades samal ajal nende üle vargsi naerda. Kõike seda tehakse luuletustes, aga mis tehakse veel romaani-

des, jutustustes ja draamades — jumal hoidku! Sellest on parem üldse mitte rääkida; muidu ei saa enam lõpetadagi!

Sääraste rahvalikkuse viljatu rüütelliku jumaldamise näidete poolest pole rikas mitte üksnes vene kirjandus. Me toome säärase näite ka prantsuse kirjandusest, — samasuguse nähtuse, ainult tohutute mõõdetega, ja see pole mitte lihtsalt koomiline, vaid ühtlasi ka traagiline. Vaadake Victor Hugo'd: kes ta oli ja kelleks sai! Kui kirglikult, kui ahnelt, millise konvulsiivse energiaga püüdis see mees, kes on tõepoolest andekas, ehkki sugugi mitte geniaalne, saada poeesias oma maa rahvusliku vaimu esindajaks meie ajal! Ja ometi, kui haledasti eksis ta oma aja tähenduses ja temaaegse Prantsusmaa vaimus! Ka nüüd veel kõrgub oma gooti ülluses keskaja geeniuse tohtu looming — Pariisi Jumalaema kirik (*Notre Dame de Paris*), seesama kirik, taasloodud Victor Hugo poolt, on aga juba ammu muutunud karikatuurseks groteskiks, kus üllas on asendatud koledaga, kaunis inetuga, tõeline valega . . . Tema õnnetud draamad aga — *requiescant in pace!* Prantsusmaa, kes omal ajal aplodeeris Victor Hugo'le hullumeelsuseni, on temast ammu mööda läinud ja tema üle elanud, ning lõbustab end sellega, et on muutnud Hugo nüüd kõigi teravmeelsuste ja pilgete märklauaks. Kuid ka praegu on Prantsusmaal luuletaja, kes ilmus enne Victor Hugo'd ja elab siiamani: see poet tegi laulukesi, mida laulsid ühtaegu nii lihtrahvas kui ka inimesed haritud klassidest. Ta ei teinud neid laule mitte sugugi selleks, et saada suureks inimeseks; ei, ta laulis ainult sellepärast, et tal oli tung laulda, ja ta ise nimetas end alati laulude tegijaks (*chansonnier*), otsekui mõeldes, et poeedi tiitel on temale liiga kõrge. Ja tõe-

poolest, neid laule laulab juba ammu kogu rahvas, kirjaoskajad ja kirjaoskamatud inimesed, kuid kõik vaatavad temale kui „šansonjeele“ — mitte rohkem. Ja kuidas võiski teisiti olla? Laul, eriti lõbus ja naljakas laul, pole midagi rohkemat kui pisi; see pole kaugeltki see, mis kaalukas poeem või romaan, nagu „Notre Dame de Paris“ ... Napoleon oli üks esimesi, kes mõistis seda „šansonjeed“: ühe prantsuse kriitiku sõnade järgi olevat Napoleon oma kaugelt saarelt tervitanud B é r a n g e r' d kui prantsuse poetide kuningat ... Ja pole midagi imetada: Napoleonil puudus küll eriline esteetiline maitse, kuid tal oli hämmastav vaist aimata ette rahvalikku kuulsust juba kuulsuse hällis, ükskõik millises tegevussfääris see kuulsus ka ei pidanud ilmuma ... Ja tõepoolest, varsti tunnistasid kõik selle „šansonjee“ mitte ainult Prantsusmaal suureks poeediks ning Prantsusmaa kõige rahvuslikumaks luuletajaks. Prantsuse rahvusliku vaimu kogu olemus väljendus Béranger' lauludes kõige originaalsemas, kõige prantsuslikumas ja sealjuures suurepärasel poetilises vormis. Tagasihoidlikul „šansonjeel“ oli õigus enda kohta öelda:

*Enfin, avouez qu'en mon livre
Dieu brille à travers ma gaité.
Je crois qu'il nous regarde vivre,
Qu'il a béni ma pauvreté.¹*

Victor Hugo ja Béranger' vahel paralleele tõmmates on kõige hämmastavam see, et esimene otsis kuulsust, — ja

¹ Tunnistage lõpuks, et mu raamatus läbi mu lõbususe sädeleb jumalus. Ma usun, et ta vaatab meie elamist, et ta on õnnistanud mu vaesust. *Tõlk.*

kuulsus pettis teda; teine ei mõelnudki sellest, — ja kuulsus kroonis teda oma oreooliga. Säärased nähtused ei ole haruldased. Puškini Salieril on mõningal määral õigus, kõneldes, et surematu geenius ei saabu ennastsalgava töö ja palvete tasuks, —

see kroonib pead vaid meeletul
ja jõudeulajal . . .

Jah, rahvalikkus luuletajas on samasugune talent kui loomisvõimegi. Kui selleks, et olla luuletaja, on vaja luuletajaks sündida, siis on vaja sündida ka rahvaliku luuletajana, et oma isiksusega väljendada oma kaasmaalaste iseloomulikke omadusi. Õige küll, sõna tõsisel mõttes peab igaüks, kes kuulub rahvale, olema tingimata rahvalik; häda on ainult selles, et ühes on rahvalikkuse jooned ära tähendatud nõrgalt, kahvatult ja märkamatuks, teine aga kujutab endast rahvalikku küll teravalt, kuid seevastu mitte niisuguseid rahvalikkuse külgi, mille üle võiks uhke olla. Iga sakslane suitsetab tubakat ja sööb kartuleid, iga sakslane on raskepärane ja kokkuhoidlik, kuid iga sakslane ei ole veel Goethe ja Schiller. Kui palju on Venemaal inimesi, kes oskavad kukena kireda ja armastavad pakasega jões supelda, kuid sellest hoopiski ei järgne, et igaüks neist inimestest oleks Suvorov.

Inimese teeb rahvalikuks tema loomus. Seepärast tal pole midagi kergemat kui olla rahvalik. Ilma loomuseta, kuidas ta ka ei pingutaks end, rahvalikuks ta ei saa. Ütleme veel rohkem: piinav ja intensiivne soov olla rahvalik on esimeseks tundemärgiks, et puudub võime olla rahvalik. Nii on ka lihtsate igapäevase elu nähtustega. Tänavale koguneb rahvas vaatama mingit teda huvitavat vaatepilti, ja rahva hulgas seisab ligi kolme arssina pik-

kune koljat; talle on kõik näha, ilma et tal natukegi oleks tarvis end pingutada. Tema kõrval aga, tõustes kikivarbaile, ajab kaela õieli väikesekasvuline inimene, ja kõigist jõupingutustest hoolimata ei näe midagi. Kadeduse ja tahtmatu lugupidamisega vaatab ta hiiglast, otsekui pidades tema suureks teeneks tema pikka kasvu, milles too sugugi süüdi ei ole ja mille pärast ta mõnikord oigab ja ägab, kui tal on vaja endale riideid õmmelda või kui tal ei lähe korda lõögist kõrvale põigata, mis tabab pikka kergemini kui lühikest.

Enesesalgamisel, tööl ja teadusel on omadus arendada ja parandada looduse poolt antut; see on õnnistusrikas vihm, mis langeb seemnele; kui aga seemet ei ole, siis vihm pole viljastav, vaid teeb ainult pori. On õnnelikke natuure, kellele antakse tasuta kõike seda, mida teised, vaesemad natuurid, ka vaeva nähes ei saa omandada. Need õnnelikud looduse lemmikud elavad vahel ära kogu oma elu, ilma et nad täiel määral taipaksid oma tähendust, ja kasutavad muretult, laisalt oma kuulsust, mille nad said muidu. Sääraste natuuride hulka kuulus meie Krõlov.

Et võime olla rahvalik on omalaadne talent, siis on sel oma lõpmatud astmed, nagu igal talendil. Siin on tavalisi ja suuri talente, on geeniusi. See oleneb astmest, milles teatud isiksuses väljendub tema rahvuse vaim. Uhe organisatsioon sisaldab rahvusliku vaimu parimaid, kõrgeimaid külgi; teise organisatsioon hõlmab vähem iseloomulikke rahvalikkuse külgi; üks väljendab oma rahva substantsi paljusid, teine väga väheseid külgi. Selle tõttu on rahvalikkuse seisukohalt poetide vahel samasugune vahe kui talendigi poolest. Puškin on rahvalik luuletaja ja ka Koltsov on rahvalik luuletaja, — ometi on vahe-

maa nende luuletajate vahel nii suur, et on kuidagi ime-lik näha nende nimesid kõrvuti. Ja see erinevus nende vahel ei seisa mitte ainult talendi, vaid ka rahvalikkuse ulatuses. Nii ühes kui ka teises suhtes on Koltsov Puškini-ga võrreldes nagu mäe seest pulbitsev selge ja külm allikas võrreldes Volgaga, mis voolab läbi suuremast osast Venemaast ja joodab miljoneid inimesi. Kuid igal juhul r a h v a l i k k u s on suur väärtus luuletajas: ka Koltsov elab üle paljud poeedid, kel oli temast võrratult suurem kuulsus, kes aga ei olnud rahvalikud. Rahvalik luuletaja on r e a a l n e nähtus selle sõna filosoofilises tähenduses: kuigi tema poetiline talent ei ole väga suur, toetub see alati kindlale alusele — oma rahva loomusele, ja tähelepanus tema vastu avaldub rahva eneseteadvuse akt. Aga see luuletaja, kelle talendis puuduvad rahvuslikud elemendid, on alati enam või vähem ajutine ja üleminev nähtus: see on puu, mis algul laotab oma oksid lopsakalt, kuid siis varsti kuivab, kuna ta ei suuda oma juuri sügavale pinnasesse ajada. Seepärast rahvalikkus poedis on omalaadne g e n i a a l s u s, mitte alati sügavuse ja mitmekülgsuse mõttes, kuid alati originaalsuse mõttes. Tõepoolest, mis moodustab siis geeniuse esimese, kõige teravama joone, kui mitte see võime, see originaalne omapära, mis oma tegevusega avab alati täiesti uue mõttesfääri, mida talent, järgides geeniust, ainult läbi töötab, kuid mille originaalset vormi ei suuda ta järele teha? . . .

Ei ole vajadust tõestama hakata, et Krõlovi luule rahvalikkuse ja Puškini luule rahvalikkuse vahel on samasugune tohutu vahe, nagu üldse Krõlovi luule ja Puškini luule vahel. Me poleks seda vajalikuks pidanud meenutadaagi, kui me ei teaks, et meie kirjandusmaailmas on omalaadseid „hindajaid ja kohtunikke“, kes, tundes

rõõmu juhuse üle kuulutada end surnud luuletaja südamesõbraks (hea, et kadunu ei saa enam neid laimamises paljastada!), on valmis teda kõrgemale seadma igast teisest, kellele nad ei saa kuidagi oma sõprust peale sundida, isegi mitte pärast surma. Vaatamata sellele, et igasugused kirjanike suhtelise suuruse täpsed määrangud on pisut lapsikud, tunneme me siiski vajadust säärase määrangu järele, teades, et meie publiku enamik, kel ei ole veel iseseisev kirjanduslik maitse kindlaks kujunenud, seda vajab. Üks niinimetatud kriitik kuulutas ju kord, et kui temal oleks vaja endaga taskus kaasa viia kõik, mis on vene kirjanduses parimat, siis ta võtaks kaasa ainult Krõlovi valmid ja Gribojedovi „Häda mõistuse pärast“. Meie publiku enamikus leiab igasugune arvamus pooldajaid, ja seepärast pole ülearune korrata sedalaadi tõde, nagu kaks korda kaks on neli. Ja seepärast kasutagem võrdlust. Kui me ütlesime, et Koltsovi luule on võrreldav Puškini luulega samuti, nagu allikas, mis joodab küla, on võrreldav Volgaga, mis joodab üle poole Venemaast, — siis Krõlovi luule, nii esteetilises kui ka rahvuslikus mõttes, peab olema võrreldav Puškini luulega samuti, nagu jõgi — olgu kas või kõige suurem jõgi — on võrreldav merega, mis võtab oma tohutusse rüppe vastu tuhanded jõed, suured ja väikesed. Puškini luules peegeldub kogu Venemaa kõigi tema substantsiaalsete stiihiatega, tema rahvusliku vaimu kogu mitmekesisus, kogu mitmekülgsus. Krõlov väljendas — ja peab ütlema, et väljendas avaralt ja täielikult — ainult vene vaimu ühte külge: tema tervet, praktilist mõistust, tema kogemusrikast elutarkust, tema lihtsameelset ja õelat ironiat. Paljud tahavad Krõlovis tingimata näha valmi-seppa; meie näeme temas midagi rohkemat. Valm on

ainult vorm; tähtis on see vaim, mis väljenduks täpselt samuti ka muus vormis. Hemnitserist ja Dmitrijevist rääkides te kõnelete valmist ja valmiseppadest. Ka Krõlovi valmid on muidugi valmid, kuid peale selle on nad veel midagi rohkemat kui valmid... Selgitagem oma mõtet võrdlusega. Dmitrijev kirjutas ligi seitsekümmend valmi, ja paljud neist on suurepärased. Ent milles on nende peamine väärtus? — Heades (tolle aja kohta) värssides ja õpetlikkuses, mis on kasulik ja veenev — lastele. Dmitrijevi parimaks valmiks tunnustati tolleaegsete kirjan-dusloolaste poolt valm *Tamm ja Pilliroog*, mille ta La Fon-taine'ilt tõlkis või ümber tegi. Ka Krõlov tõlkis ja tegi ümber selle valmi, ja üldine arvamus tunnustas õigusega Dmitrijevi töö paremaks. Ent mida ütleb see valm? — Seda, et tugevad murduvad ennemini kui nõrgemad, sest esimesed seisavad kõrgel, kõigi tormide käes, viimased aga oma madalas kohas on kaitstud tuule vastu paindu-misvõime abil. Õige ja moraalne, kuid jällegi ainult las-tele! Täiskasvanud ei õpi valmide järgi kõlblusfilosoo-fiat; meie ajal ei veena säärane valm õieti neljateist-kümne-aastast poisikestki. Võtame veel ühe Dmitrijevi parema valmi:

О, дети, дети, как опасны ваши лета!
Мышёнок, не видавший света,
Попал было в беду, и вот как он об ней
Рассказывал в семье своей:
„Оставя вашу нору
И перебравшись чрез гору,
Границу наших стран, пустился я бежать,
Как молодой мышёнок,
Который хочет показать,
Что он уж не ребенок.
Вдруг с рѳзмаху на двух животных набежал:

Какие звери, сам не знала;
Один так смирен, добр, так плавно выступал,
Так милостив был собою!
Другой нахал, крикун, теперь лишь только с бою:
Весь в перьях; у него косматый крючком хвост;
Над самым лбом дрожит нарост
Какой-то огненного цвета.
И так, как две руки, служащи для полета;
Он ими так махал,
И так ужасно горло драл,
Что я-таки не трус, а подавай бог ноги —
Скорее от него с дороги.
Как больно! без него я верно бы в другом
Нашел наставника и друга!
В глазах его была написана услуга!
Как тихо шевелил пушистым он хвостом!
С каким усердием бросал ко мне он взоры,
Смиренны, кроткие, но полные огня!
Шерсть гладкая на нем почти как у меня;
Головка пестрая, а вдоль спины узоры;
А уши, как у нас, и я по ним сужу,
Что у него должна быть симпатия с нами,
Высокородными мышами.“
—А я тебе на то скажу, —
Мышенка мать остановила, —
Что этот доброт,
Которого тебя наружность так прельстила,
Смиреник этот — Кот;
Под видом кротости, он враг наш, злой губитель;
Другой же был—Петух, смиренный кур любитель!
Не только от него не видим мы вреда,
Иль огорченья,
Но сам он пищей нам бывает иногда;
*Вперед по виду ты не делай заключенья.*¹

¹ Oh lapsed, lapsed, kui ohtlik on teie igal! Hiirepoeg, kes ei olnud veel maailma näinud, pidi äärepealt sattuma hätta, ja ennäel kuidas ta sellest jutustas oma perekonnas: „Lahkudes meie pesast

Ongi teile valm! Kui te ei tea, kui ohtlik on lapse-
iga, ja et välimuse järgi ei pea tehtama otsust, — on teile
kasulik see valm isegi pähe õppida. Võtame aga ühe
Krõlovi parema valmi:

Крестьянин позвал в суд Овцу;
Он уголовное взвел на бедняжку дело;
Судья — Лиса: оно в минуту закицело.
Запрос ответчику, запрос истцу,
Чтоб рассказать по пунктам и без крика:
Как было дело, в чем улика?
Крестьянин говорит: „Такого-то числа,
Поутру, у меня двух кур не досчитались:
От них лишь косточки да перышки остались;
А на дворе одна Овца была.“
Овца же говорит: она всю ночь спала,

ja minnes üle mäe, üle meie maade piiri, hakkasin ma jooksma nagu
noor hiirepoeg, kes tahab näidata, et ta ei ole enam lapsuke. Äkki
sattusin kahele elukale; mis loomad need olid, ma ei teadnud; üks
oli nii rahulik, hea, liikus nii sujuvalt, oli nii meeldiva välimusega!
Teine aga — jõhkard, kisakõri, nagu äsja lahingust tulnud: üleni
sulgedega kaetud, sorakil kõveriku sabaga, otsaesise kohal väriseb
mingi tulekarva kasvaja. Ja ta vehkis lendamise jaoks oleva kahe
käega ning karjus nii koledasti täiest kõrist, et mina, kes ma küll
ei ole argpüks, andsin jalgadele tuld, et saaksin kiiremini tema teelt.
Kui kahju! Kui teda poleks olnud, oleksin ma teises loomas kindlasti
leidnud õpetaja ja sõbra! Tema silmades paistis lahkus! Kui vaikselt
liigutas ta oma karvast saba! Millise innuga ta heitis mulle pilke,
mis olid rahulikud, mahedad, kuid täis tuld! Karv oli tal sile, pea-
aegu nagu minul; pea oli kirju, vöödid piki selga; kõrvad nagu meil,
ja nende järgi ma arvan, et ta tunneb sümpaatiat meie, kõrgesti-
sündinud hiirte vastu.“ — „Mina aga ütlen sulle selle peale,“ peatas
hiirepoega ema, „et see heategija, kelle välimus sind nii ahvatles,
see tasane loom on Kass; maheda välimuse all peitub temas meie
vaenlane, õel hävitaja; teine aga oli Kukk, vagur kanade armastaja!
Tema ei tee meile mingit häda ega muret, ta on koguni vahel ise
meile toiduks; edaspidi ära otsusta välimuse järgi.“

И всех соседей в том в свидетели звала,
Что никогда за ней не знали никакого
 Ни воровства,
 Ни плутовства;
А сверх того, она совсем не ест мясного.
И приговор Лисы вот от слова до слова:
„Не принимать никак резонов от Овцы,
 Понеже хоронить концы
 Все плуты, ведомо, искусны;
По справке ж явствует, что в сказанную ночь —
Овца от кур не отлучалась прочь,
 А куры очень вкусны,
 И случай был удобен ей;
 То я сужу по совести моей:
 Нельзя, чтоб утерпела
 и кур она не съела;
И, вследствие того, казнить Овцу,
И мясо в суд отдать, а шкуру взять истцу.“¹

Me ei esitanud neid kaht valmi mitte selle küsimuse lahendamiseks, kumb kahest valmisepast on parem: sää-

¹ Talupoeg kaebas Lamba kohtusse; ta tõstis vaesekese vastu kriminaalsüüdistuse; kohtunikuks oli Rebane; kohtupidamine algas jalamaid. Küsimus kostjale, küsimus hagejale, et jutustatakse punktide järgi ja ilma kisata: kuidas oli lugu, millega tõendatakse süüd? Talupoeg räägib: „Nii-niisugusel kuupäeval, hommikul, jäi mul kaks kana puudu: neist olid järel ainult kondid ja suled; õuel oli aga ainult Lammas.“ Lammas aga räägib, et ta magas kogu öö, ja kutsus kõiki naabreid tunnistajaks, et temast pole kunagi kuulda olnud vargust ega kelmust, ja pealegi ei söö ta üldse liha. Ja Rebase otsus kõlab sõna-sõnalt: „Lamba targutusi mitte tähele panna sellepärast, et kõik kelmid on teatavasti meistrid jälgi segama; tõenditest on ju selge, et mainitud ööl ei lahkunud Lammas kanade juurest; kanad on aga väga maitsvad ja juhus oli Lambale soodne. Ma teen otsuse oma südametunnistuse järgi: ei või olla, et ta vastu pidas ja kanad söömata jättis; ja selle tõttu tuleb Lammas hukata, tema liha anda kohtule ja nahk hagejale.“

rane küsimus oleks juba naeruväärne, ja seda mitte ainult meie ajal. Onupojapoliitikat ja sõbramehesuhteid kasutades püüti omal ajal anda esikoha loorberid koguni Dmitrijevile; tookord oli see naljakas, nüüd aga oleks see absurdne. Me tõime need kaks valmi ära selleks, et näidata, et Krõlovi valmid pole mitte ainult lihtsalt valmid: nad on jutustus, komöödia, humoristlik kirjeldus, õel satiir, lühidalt — kõik, mis tahate, ainult mitte lihtsalt valmid. Valme sellises laadis ei ole Dmitrijevile palju: *Maailmast eraldunud Hiir, Rebane-jutlustaja, Kärbes ja Teekäija* — kokku neli, neist eriti hea on teine; kuid üheski pole neid russisme, ei keeles ega mõisteis, sest gallitsisme või russisme ei ole mitte ainult keeles, vaid ka mõisteis: prantslane vaatab asjadele oma moodi, näeb oma moodi nende naljakat külge, oma moodi analüüsib neid, venelane teeb seda oma moodi. Just seda oskust puhtvenelikult vaadata asjadele ja märkida nende naljakat külge tabava irooniaga valitses Krõlov nii täiuslikult ja vabalt. Tema keele kohta pole vaja midagi öelda: see on russismide põhjatu allikas; Krõlovi valme ei saa tõlkida ühtegi võõrkeelde; neid võib ainult ümber teha, nagu tehakse Aleksandri teatri jaoks ümber prantsuse vodeville; ja siis — mis head neist tuleb? Paljud Krõlovi värssid on muutunud vanasõnadeks ja kõnekäändudeks, millega võib sageli lõpetada vaidlust ja tõestada oma mõtet paremini kui mingite teoreetiliste argumentidega. Mitte oletusena, vaid kui tõena, milles me oleme veendunud, võime öelda, et Gribojedovile ei olnud Krõlovi valmides antud mitte ainult elemendid tema koomilisteks värssideks, vaid ka vene ühiskonna koomilise kujutamise elemendid. Meie poolt esitatud valmis *Talupoeg ja Lammas* on need elemendid silmanähtavad: selles ei ole

mingit moraali, mingit kõlblusõpetust, mingit sententsi; see on lihtsalt poeetiline pilt ühest ühiskonna küljest, väike komöödia, kus hämmastavalt õigesti on välja peetud tegelaste iseloomud ja kus iga tegelane kõneleb vastavalt oma iseloomule ja ametile. Keegi ütles kunagi, et „Krõlovi valmides on karu — vene karu ja kana — vene kana“; need sõnad ajasid naerma, kuid neil on asjalik alus, kuigi naljakalt väljendatud. Asi seisab selles, et Krõlovi paremais valmides ei ole karusid ega rebaseid, kuigi need loomad neis näiliselt tegutsevad, vaid on inimesed, ja sealjuures vene inimesed. Eespool esitasime Krõlovi valmi, mil puuduvad moraal ja sententsid, nüüd aga kirjutame välja valmi moraali ja sententsidega.

„Куда так, кумушка, бежишь ты без оглядки?“

Лисицу спрашивал Сурок.

„Ох, мой голубчик куманек!

Терплю напраслину и выслана за взятки.

Ты знаешь, я была в курятнике судьей,

Утратила в делах здоровье и покой.

В трудах куска не доедала,

Ночей не досыпала:

И я ж за то под гнев подпала;

А все по клеветам. Ну, сам подумай ты:

Кто ж будет в мире прав, коль слушать клеветы?

Мне взятки брать? Да разве я взбешуся!

Ну, видывал ли ты, я на тебя пошлюся,

Чтоб этому была причастна я греху?

Подумай, вспомни хорошенько.“

— „Нет, кумушка; а видывал частенько,

Что рыльцо у тебя в пуху.“¹

¹ „Kuhu sa, vader, jooksed nõnda, ringi vaatamata?“ küsis Rebaselt Koopaorav. „Oh, sa mu tuvike, vaderike! Kannatan valesüüdituse pärast ja olen välja saadetud alikäemaksu võtmise eest. Tead,

Me pöördume lugejate kaine otsustamisvõime poole ja küsime neilt: kui palju värssse ja sõnu oleks vaja selles valmis muuta, et ta täielikult võiks kuuluda stseenina Gribojedovi komöödiasse, kui Gribojedov oleks kirjutanud komöödia *Altkäemaksuvõtja*? Tarvitseb ainult loomade nimed asendada inimeste nimedega ja muuta viimast värssi — lugupidamisest altkäemaksuvõtjate vastu, kellel, kuigi nad on kelmid, on ikkagi nägu, mitte koon... See on valm; niisugune on aga tema moraal, tema sentimentsid:

Иной при месте так вздыхает,
Как будто рубль последний доживает
И подлинно: весь город знает,
Что у него ни за собой,
Ни за жевой.
А смотришь, по-маленьку
То домик выстроит, то купит деревеньку.
Теперь, как у него приход с расходом свесть,
Хоть по суду и не докажешь,
А как не согрешишь, не скажешь,
Что у него пушок на рыльце есть?¹

ma olin kohtunikuks kanalas, kaotasin töös tervise ja rahu. Rohke töö pärast ei saanud süüa, ei saanud magada, ja selle eest sattusingi viha alla; seda kõike aga laimu pärast. Noh, mõtle ise: kes saab maailmas õigust, kui kuulatakse laimu? Kas mina siis võtan altkäemaksu? Kas ma olen hulluks läinud? Noh, kas sa oled millalgi näinud — ma võin ju viidata sinule, — et ma oluksin osaline säärares patus? Mõtle järele ja tuleta meelde." — „Ei, vaderike, kuid olen sageli näinud, et sul koon on sulis.“

¹ Mõni ohkab vahel parajal juhul nõnda, nagu oleks tal viimne rubla taskus, ja tõepoolest, terve linn teab, et ei temal ega naisel ole varandust, kuid vaatad, tasahiljukesi ehitab majakese, ostab külakese. Kuidas peaksid tema tulud kuludega klappima? Kuigi kohtus on võimatu midagi tõestada, aga kuidas sa saad jätta patustamata, ütlemata, et tal on koon sulis?

See on moraal, kui tahate, sest iga satiir, mis hammustab, on täis morali; kuid samal ajal on see uus valm, mida jällegi võib pidada monoloogiks Gribojedovi komöödiast. On inimesi, kes vaatavad põlgusega valmile kui väärale luuleliigile ega tahä seepärast kõrgelt hinnata Krõlovi talenti. Ränk eksitus! Voltaire'il oli õigus, kui ta ütles, et kõik luuleliigid on head, peale igavate . . . ja mitteaktuaalsete, lisame meie. Valm kombeõpetusliku luuleliigina on meie ajal tõesti väärt luuleliik; kui see millekski kõlbab, siis ehk ainult laste jaoks: õppigu nad neid lugema ja õppigu häid värsse pähe ning kogugu tarkust, kas või selleks, et hiljem selle üle nalja heita. Kuid valm kui satiir on tõelise luule liik. Muidugi, mitte üksi suurepärase valm, vaid ka terve suurepärase valmide kogu ei ole võib-olla kaugeltki see, mis üks säärane komöödia, nagu *Häda mõistuse pärast*; ometi, esiteks, igapähele oma, ja iga talent mingu oma teed mööda; teiseks, nagu me ülal märkisime, võib valm sisaldada elemente kõrgemaist poeesialiididest, nagu näiteks komöödiast; kolmandaks aga ei või valmi ennast, niisugusena nagu ta on, asendada ükski teine liik, kuipalju kõrgem see valmist ka ei oleks. Kui *Häda mõistuse pärast* on kõrgemal igasugusest valmist ja võib-olla kõrgemal kõigist Krõlovi valmidest, siis sellepärast ei kaota valm *Talu-poeg ja Lamma*s sugugi oma väärtust ja jääb täiel määral suurepäraseks teoseks. Selles suhtes on Voltaire'i väljendil: „Kõik luuleliigid on head, peale igavate“ sügav mõte. Kombeõpetuslik valm on juba oma olemuselt igav luuleliik, ja selle peale talenti raisata tähendab sedasama, kui suurtükkidest varblasi tulistada. Kuid valm satiirina on ja jääb alati suurepäraseks luuleliigiks, nii kauaks, kuni sel alal tekib veel talendi ja mõistusega inimesi. Poeesia

liigid on alati olnud ja jäävad üheks ja samaks: ühed muutuvad, vastavalt rahvustele ja ajajärkudele, vaimult ja suunalt, kuid mitte vormilt. Tragöödia on alati tragöödia: muistses Indias, muistses Kreekas, XVII sajandi prantslastel, XVI sajandi inglased ning XVIII ja XIX sajandi sakslastel; ent hindude tragöödia pole see, mis kreeklaste tragöödia; muistsete kreeklaste tragöödia pole see, mis Corneille' ja Racine'i tragöödia; klassikaline prantsuse tragöödia pole see, mis Shakespeare'i tragöödia, Shakespeare'i tragöödia pole aga see, mis Schilleri ja Goethe tragöödia. Ometi on igaüks neist tragöödiaist hea omaette ja oma aja kohta, kuid ühtegi neist ei saa nimetada igaveseks tragöödiatüübiks, ja isegi Shakespeare'i tragöödia ei kõlba meie aja jaoks, nii nagu Racine'igi tragöödia... mitte selles mõttes ei kõlba, et seda nüüd ei võiks lugeda, — jumal hoidku meid säärase barbaarse mõtte eest! — vaid selles mõttes, et meie kaas-aegset tõsielu on võimatu kujutada Shakespeare'i draama vaimus ja vormis. Sedasama võib öelda ka valmi kohta. Aisopos ei kõlba meie aja jaoks. Süžeed valmi jaoks välja mõelda ei nõua nüüd kuigi palju vaeva, ja pole koguni vajagi välja mõelda: võtke valmis süžee, osake ainult j u t u s t a d a j a r a k e n d a d a. Jutustus ja eesmärk — selles on valmi olemus; satiir ja ironia — need on tema peamised omadused. Krõlov kui geniaalne inimene mõistis instinktiivselt valmi esteetilisi seadusi. Võib öelda, et tema oli vene valmi looja. Ja tema instinktiivne püüd muutus hiljem teadlikuks veendumuseks. Krõlovi valme võib liigitada kolme kategooriasse: 1) valmid, milles ta tahtis olla lihtsalt moralist ja mis on jutustuse poolest nõrgad; 2) valmid, milles moraalne suund võitleb poeetilise ja 3) puhtsatiirilised ja poeetilised (sest satiir on

valmi põeesia). Esimesse kategooriasse kuuluvad valmid: *Tamm ja Pilliroog; Vares ja Kana; Konn ja Härg; Parnass; Rukkilill; Salu ja Tuli; Pajulind ja Siil; Ahvid; Pärdik ja Prillid; Kaks Tuvi; Tukat; Jumalasalgaajad; Konnad, kes paluvad kuningat; Kasujaotus; Vaat; Hunt penilas; Oja; Rohutirts ja Sipelgas; Kotkas ja Mesilane; Jänes jahil; Hunt ja Kägu; Kukk ja Pärlitera; Peremees ja Hiired; Aednik ja Filosoof; Vanamees ja kolm noort; Puu; Emahirv ja Derviš; Lehed ja Juured; Hunt ja Rebane; Tiik ja Jõgi; Mehaanik; Tulekahju ja Teemant; Maamees ja Siug; Hobune ja Ratsanik; Pajulind ja Tuvi; Tuukrid; Proua ja kaks Teenijat; Kivi ja Ussike; Talupoeg ja Surm; Koer; Rüütel; Inimene, Kass ja Kull; Podagra ja Ämblik; Lõvi ja Rebane; Humal; Pilv; Laimaja ja Madu; Konn ja Jupiter; Kägu ja Turteltuvi; Kamm; Ihnur ja Kana; Kaks Vaati; Alkeides; Apelles ja Eeslipoeg; Kütt; Poiss ja Madu; Mesilane ja Kärbsed; Karjane ja Meri; Talumees ja Siug; Viljapea; Poiss ja Ussike; Kirjamees ja Röövel; Lambatall; Munakivi ja Teemant; Pillaja ja Pääsuke; Särjeke; Ämblik ja Mesilane; Madu ja Lammas; Metskitsed; Ööbikud; Kassipoeg ja Kuldnokk; Lõvi, Kaljukits ja Rebane; Talupoeg ja Hobune; Kull ja Ussike; Kassikull ja Eesel; Madu; Hiired. Kõigis neis valmides on Krõlov tõeline valmisepp möödunud sajandi vaimus, kui valmis nähti moraalset allegooriat. Nendes võib ta võistelda Hemnitseri ja Dmitrijeviga, kord neid võites, kord neile alla jäädes. Nii on omal ajal kuulus, kuid küllaltki banaalne La Fontaine'i valm *Kaks Tuvi* Dmitrijevi tõlkes parem kui Krõlovi tõlkes. Krõlovil ei õnnestunud kunagi olla sentimentaalne! Kõigis meie poolt nimetatud valmides domineerib retoorika: jutustamisviis on venitatud, loid, proosaline, keel on russismide poolest vaene, mõtet*

antakse edasi üldiste sõnadega, moraalsed argumendid ei ole palju väärt. Siin Krõlov ei ole veel meister, vaid ainult õpilane ja jäljendaja, möödunud sajandi inimene.

Teise kategooriasse kuuluvad valmid: Vares ja Rebane; Laegas; Valija mõrsja; Oraakel; Hunt ja Lambatall; Tihane; Kolme naise pidaja; Kotkas ja Kanad; Lõvi ja Panter; Võimukandja ja Filosoof; Loomade katk; Koera sõprus; Teekäijad ja Koerad; Valetaja; Haug ja Kass; Talupoeg ja Tööline; Voor; Varesepoeg; Eesel ja Ööbik; Ülesostja ja Kingsepp; Elevant ja Mops; Hunt ja Hundipoeg; Ahv; Kott; Kass ja Kokk; Lõvi ja Säask; Talupoeg ja Rebane; Siga; Kärbes ja Teelised; Kotkas ja Ämblik; Koer; Kvartett; Luik, Haug ja Vähk; Kuldnokk; Uksiklane ja Karu; Lilled; Talupoeg ja Röövel; Uudishimulik; Lõvi jahil; Demjani kalasupp; Hiir ja Rott; Säask ja Karjane; Vari ja Inimene; Talupoeg ja Kirves; Lõvi ja Hunt; Elevant soosingus; Fortuna ja Kerjus; Rebane-Ehitaja, Valesüüdistus; Fortuna külaliseks; Hunt ja Karjased; Meresõitja ja Meri; Eesel ja Maamees; Hunt ja Kurg; Sipelgas; Rebane ja Viinamarjad; Lambad ja Koerad; Matused; Töökas Karu; Hiirte nõukogu; Ämblik ja Mesilane; Rebane ja Eesel; Kärbes ja Mesilane; Katel ja Pott; Ihnus Rikas ja Luuletaja; Kaks Koera; Kass ja Ööbik; Vanaks jäänud Lõvi; Kägu ja Kotkas; Kull ja Ussike; Vaene rikas; Suurtükid ja Purjed; Eesel; Miron; Talupoeg ja Rebane; Koer ja Hobune; Hunt ja Kass; Latikad; Kosk ja Oja; Lõvi. Need valmid ei ole kõik ühesuguse väärtusega: mõned on kirjutatud täiesti moraalses vaimus, kuid on väljapaistvad kas targa mõtte või originaalse jutustamisviisi poolest, või selle poolest, et nende moraal on näha teost või on väljendatud värsiga, mis on nagu vanasõna.

Kolmandasse kategooriasse arvame kõik paremad valmid: *Moosekandid; Rebane ja Koopaorav; Elevant maa-valitsejaks; Talupoeg hädas; Haned; Triška satter; Talupoeg ja Jõgi; Kogukonnakoosolek; Karu mesilaste juures; Peegel ja Ahv; Mõlder; Siga tamme all; Viht; Talupoeg ja Lammast; Hunt ja Hiirepoeg; Kaks küla-meest; Kalade tants; Koguduseliige; Vares; Orav; Haug; Habemenõad; Damaskuse mõõk; Kaupmees; Kolm maa-meest.* Üheksas (ja viimane) raamat sisaldab üksteist valmi: neist on näha, et Krõlov on juba täielikult aru saanud, milline peab olema praegusaegne valm, sest nende hulgas pole ühtegi, mis oleks kirjutatud laste jaoks, kuna *s e i t s m e n d a s* ja *k a h e k s a n d a s* raamatus, mis on kõige rikkamad suurepärase valmide poolest, leidub veel lastevalmikesi, nagu näit. *Särjeke*. Kuigi üheksanda raamatu kõik üksteist valmi kuuluvad Krõlovi parimate valmide hulka, siiski on märgata, et nende teostus ei vasta päriselt nende mõtte ja suuna küpsusele: siin on näha veel suurt talenti, kuid juba loojumas. Erandiks on ainult *Võimukandja*, millega on viimases väljaandes väärilikalt lõpetatud Krõlovi valmide kogu; see on tema parimaid teoseid. Üheksas raamat näitab, mis oleks Krõlov võinud teha, kui ta oleks sündinud hiljem... Kuid ometi annab tema ilmumine meie kirjanduse lapsea ajastul tunnistust tema talendi suurest jõust: kirjanduse retooriline suund võis talle kahju teha, kuid ei suutnud teda surmata ega moonutada.

Krõlov sündis 2. veebruaril 1768, järelikult ligi kolm aastat pärast Lomonossovi surma, kuus aastat enne Sumarokovi surma; esimene andekas vene valmisepp Hemitser oli siis 24-aastane ja Dmitrijev oli kõigest 8-aastane. Vaese ametniku pojana ei olnud Krõlovil võimalust

saada hiilgavat kasvatust, kuid oma õnneliku natuuri tõttu ei jäänud ta hariduseta ja oskas selles suhtes teha väheste vahenditega palju. Ta kuulus nende originaalsete loomuste hulka, kelles tugev sisemine isetegevusvõime on ühendatud muretuse, laiskuse ja ükskõiksusega kõige vastu. Krõlov ei olnud kirklik, aga ta ei olnud ka apaatne; ta oli ainult tasane ja rahulik. Hämmastades oma laiskusega, oskas ta hämmastada ka oma aktiivsusega: on tuntud anekdoot temast, kuidas ta tüli pärast oma sõbra Gneditšiga õppis lühikese aja vältel ja salaja ära kreeka keele, olles juba ammu neist aastaist väljas, millal tavaliselt õpitakse. Sellepärast pole midagi imestada, et temas ärkas varakult kirk kirjanduse vastu, mis kunagi ei lõõmanud temas, kuid põles alati vaikse ja ühtlase tulena. Viieteistkümne-aastaselt oli ta juba sulemees ja kirjutas vaese kantseleiametnikuna ühes riigiasutises Tveris koomilise ooperi *Kohvimasin* libreto (Krõlov armastas muusikat). Seda ooperit ei avaldatud kunagi trükis ja hooletu autor koguni kaotas oma esikteose käsikirja ära. Seitsmeteistkümne-aastaselt, 1785. aastal, siirdus Krõlov teenistusse Peterburi, ja sellest ajast algab tema kirjanduslik karjäär. Ta oskas prantsuse keelt, kuid tema tõeliseks õpetajateks olid toleaeagsed vene kirjanikud. Vene kirjanduses valitses tollal retooriline suund, mille talle andis Lomonossov. Lomonossovit peeti tollal laitmatuks eeskujuks igauhele, kes tahtis olla luuletaja. Sumarokov jagas temaga sõnakunsti suure maestro õigusi. Deržavin oli siis alles äsja kuulsaks saanud. Heraskovi *Rossiaad* oli just ilmunud (1785); lüürik Petrov oli oma kuulsuse tipul; Bogdanovitši kuulsus, tol ajal kolossaalne, oli saabunud juba aastal 1778, kui ilmus tema *Dušenka*; Fonvizin oli siis juba *Abariku* autor; ka Knjažnin, Sumarokovi

pärija näitekirjanduse alal, oli tollal oma kuulsuse tipul; väga tuntud kirjanikud olid siis: Kostrov, Nikolev, Maikov, Ruban, Ablessimov, Klušín, Plavilštšikov, Bobrov. Kuid samal ajal sündis ka uus vene kirjanduse ajajärk: siis astus kirjanduspõllule nende noorte talentide malev, kes olid veel tundmata, kuid kellel seisis hiljem ees enam või vähem tähtis osa meie kirjanduses. Neiks olid: Neledinski-Meletski, Kapnist, Dolgoruki (Ivan), Podšivalov, Nikolski, Makarov, lõpuks — Karamzin ja Dmitrijev, kes said hiljem, eriti esimene, vene sõnakunsti uue perioodi oraakleiks. Ja sel meie kirjanduse üleminekuhetkel alustaski seitsmeteistkümne-aastane Krõlov oma tegevust. Ta ei saanud kuigi kiiresti teadlikuks oma missioonist ja katsus kaua oma jõudu talle võõral alal. Kavatsmata saada valmisepaks, tahtis ta olla näitekirjanik. Ta kirjutas tragöödia *Kleopatra* ja, et ta kuulsa Dmitrevski märkuste põhjal tunnistas selle ebaõnnestunuks, kirjutas teise — *Philomela*. Neist kumbki ei satunud teatrisse ega trükki. Lõpuks katsetas ta isegi oodiga.¹

See ood on trükitud Peterburis, neljandik-formaadis, kümnel leheküljel. Ta tõestab, kui raske on kirjanikul, eriti noorel, jätta tribuuti maksmata oma ajale. Krõlov ei austanud just eriliselt seda luuleliiki, mis oli tollal ainsana vallutanud kogu vene kirjanduse, ja pilkas õelalt *o d i s t e*. Me ei tea kindlalt, kas ta oli ajakirjade *Zritel* ja *Potšta Duhhov* väljaandja, või võttis ta ainult osa nende väljaandmisest, kuid oma satiirilistes artiklites, mida Krõlov neis ajakirjades avaldas, tungib ta oodide

¹ Järgnevalt toob Belinski ära Krõlovi kirjutatud pika oodi, mis on käesolevas tõlkes välja jäetud. *Tõlk.*

sepitsejaile halastamatult kallale. Neis valjaandeis avaldatud Krõlovi artiklid on satiirilise sisuga ja on suunatud peaasjalikult moenarride, välismaalastele kuuluvate moeäride vastu, prantsuse keele tarvitamise vastu haritud vene seltskonnas ja rumaluse vastu. *Zritelis* on isegi Krõlovi idamaine jutustus *Kaiib*; see on allegoorilise ja moraalse suunaga, kuid selle tõelise väärtuse moodustab satiiriline vaim, mis kohati on erakordselt tabav ja õel. *Potšta Duhhov* oli esimene ajakiri, mida Krõlov välja andis või millest ta aktiivselt osa võttis. Väljaanne koosneb kahest osast; ta ilmus aastal 1789 ja tema teine väljaanne kuulub aastasse 1802. *Zritelit* trükiti Krõlovi omas trükikojas; selle väljaande täielik tiitel oli järgmine: „Зритель, ежемесячное издание 1792 года. В Санкт-Петербурге, 1792 года, в типографии Крылова с товарищами.“¹ Aastal 1793 andis Krõlov koos Klušiniga välja kuukirja *Sanktpeterburgski Merkuri*, mida samuti trükiti Krõlovi ja kompanii trükikojas. Samal ajal pühendas Krõlov teoseid teatrile: aastal 1793 kirjutas ta komöödia *Tembutajad* (proosas, viies vaatuses) ja ooperi *Pöörane perekond* (kolmes vaatuses); aastal 1794 kirjutas ta komöödia *Kirjanik eestois* (proosas, kolmes vaatuses). Uhtegi neist näidendeist ei ole vist trükitud, kuid küllap neid mängiti teatris, sest keisrinna Katariina II tähelepanu juhiti autorile ja ta tahtis Krõlovi näha; sellest sündmusest rääkis Krõlov veel vanaski eas sügava tundega. Krõlovi nimi sai tuntuks ja ta omandas aukoha tole aja kirjanike hulgas. Kuid see kuulsus ei rahuldanud teda: kui ta ei olnudki sellest teadlik, ta siiski otsekui tundis,

¹ „Vaatileja, kuukiri 1792. aasta kohta. St. Peterburis 1792. aastal, Krõlovi ja kompanii trükikojas.“

et ta ei lähe oma teed, ja ta ei saanud millelegi peatuma jääda. Äkki tuli tal pähe mõte valme kirjutada; end usaldamata, näitas ta oma esimesi katsetusi selles laadis Dmitrijevile, kes need heaks kiitis ja äratas Krõlovis julguse sel alal tegutseda. Missugused olid Krõlovi esimesed valmid ja kus nad on avaldatud, see ei ole meile teada. Kinnitatakse, et need valmid olevat ilma Krõlovi nimeta avaldatud Karamzini *Aglajas*, mis ilmus 1794. ja 1795. aastal, kuid see pole õige: *Aglajas* (mõlemas osas) on avaldatud ainult kaks valmi, üks Dmitrijevi — *Pajulind ja Metsvint*, teine vististi Heraskovi oma — *Kuld-nokk, Papagoi ja Harakas*; viimane on nimetatud tä-
hendamissõnaks ja selle all on tähed M. H. Kuidas see ka ei oleks, kuid Krõlovi valmid hakkasid üsna sageli ilmuma alles *Dramatitšeski Vestnik'is*, mida anti välja aastal 1808. Seal avaldati järgmised valmid: *Vares ja Rebane; Tamm ja Pilliroog; Konn ja Härg; Laegas; Vanamees ja kolm noort; Lõvi, Koer, Rebane ja Hunt; Ahvid; Moosekandid; Parnass; Üksiklane ja Karu; Oraakel; Hunt ja Lambatall; Rohutirts ja Sipelgas; Kotkas ja Kanad; Kärbes ja Teekäijad; Elevant maavalitsejaks; Rebane ja Viinamarjad; Talupoeg ja Surm; Elevant ja Mops*. Kõik need valmid, millele lisandusid mõned uued, avaldati Krõlovi „Valmide“ esimeses väljaandes, mis ilmus järgmisel (1809.) aastal. Aastal 1807 jättis Krõlov igavesti jumalaga teatriga, avaldades komöödiad *Moodne kauplus ja Õppetund tütardele*. Need komöödiad äratasid tolle aja publikus väga suurt vaimustust; *Dramatitšeski Vestnik'is* avaldati Krõlovile isegi kaks läkitust värssides. Tõepoolest, neis komöödiais on palju koomikat, olgugi puhtvälist, ja palju teravmeelsust; esimeses tungib autor kallale välismaalastest kauplusepidajaile,

teises — prantsuse keele tarvitamisele. Aastal 1811 ilmus valmide teine, parandatud trükk ja samal aastal uute valmide väljaanne; siis järgnesid 1815. ja 1819. aasta väljaanded. Kahekümnendail aastail ostis raamatukaupmees Smirdin Krõlovilt 40 000 rubla eest õiguse tema valmide väljaandmiseks kümne aasta jooksul. Sellest ajast kuni käesoleva hetkeni on Krõlovi valmide väljaannete eksemplaride arv ületanud juba ammu kolmkümmend tuhat (mille hulka on arvatud ka 1843. aasta väljaanne, viimane, mille Krõlov ise koostas). Ja kui palju nende valmide väljaandeid veel tuleb! Krõlovi lugujate arv kasvab lakkamatult, sedamööda kuidas suureneb kirjaoskajate arv Venemaal. Haritud ja poolharitud seisused Venemaal on tema valmid juba ammu pähe õppinud; aja jooksul hakkab teda lugema kogu vene rahvas. See on kuulsus, see on triumf! Kõigist kuulsuse liikidest on kõige meelitavam, kõige suurem, kõige äraostmatum rahvalik kuulsus. Üks följetoni-kriitikuid, tundes rõõmu juhusest kadunud Krõlovile oma sõprust peale sundida, nimetas teda ülemaailmaliseks poediks, inimkonna luuletajaks; meie seda ei ütle... Krõlov on vene poet, Venemaa luuletaja; me arvame, et Krõlovile piisab sellest, et omada õigust surematusele, ja et ei tohi paisutada tema suurust, milles niigi ei ole mingit kahtlust, võltsi vaimustuse ja põhjendamatu kiitusega...

Me ei hakka pikalt rääkima Krõlovi eraelu üksikasjadest. Seal, kus avalikkus ei kuulu kommete ja tavade hulka, on jutud eraisiku puutumast isiksusest alati kahtlustäratavad ja neid ei saa kunagi pidada usaldusväärseks. Seepärast meenutavadki säärased jutud alati Krõlovi valmi, milles ämblik, haaranud kinni kotka sabast, lendas temaga Kaukasuse tippudele ja kiitles, et

tema, ämblik, on kotka sõber ja et tema, ämblik, armas tab üle kõige tõde... Krõlovi kogu isiksus peegeldub tema valmides, mis näitavad elavalt vene inimese arusaamist oma kasust, sellest, mida prantslased nimetavad *arrière-pensée*. Olles loomult elav, tark inimene, kes oskas hästi mõista ja hinnata igasuguseid suhteid ja olukordi, kes tundis inimesi, oli Krõlov tegelikult ometi muretu, laisk ja rahulik kuni ükskõiksuseni. Ta laskis kõike sündida, võimaldas kõigel olla nii, nagu ta on, kuid ise ta ei teeselnud millalgi ja oma elulaadis oli originaalne kuni veidruseeni. Tema veidrused ei olnud mask ega sihilikkus; vastupidi, nad moodustasid lahutamatu osa temast endast, olid tema loomuses. Kena oli vaadata seda hallpead, tema lihtsameelset, pretensioonideta üllast nägu: otsekui näeksid enda ees muistset tarka, ja seda muljet ei rikkunud ei piip ega sigar, mis tal alati suus oli. See vanake-laps oli meeldiv, olgu siis, kui ta kõneles, või ka siis, kui ta vaikis: tema kõnes oli nii palju rahu ja tasadust, tema vaikimise ajal aga kõneles nii palju tema rahulik nägu...

Vaese ametniku pojana, poisina, kes püüdis hariduse poole, murdis Krõlov ise endale tee ellu. Tol ajal ei armastatud raamatuid ega lugemist, ja kantseleiametnikel ei lubatud säärastele rumalustele aega raisata. Nüüd kohtame sageli täiesti tühje inimesi, kes on hüljanud teenistuse, kus nad võinuksid olla kas või korralikud kirjutajadki, kirjanduse pärast, kus nad midagi ei saa olla. Ent Krõlovi nooruse ajal teenistuse hülgamine ja kirjan duslikust tööst elatumine, mille eest väga kehvalt tasuti, oma trükikoja asutamine ning ühel ajal autoriks ja pea-aegu ka oma teoste ladujaks olemine ei tähendanud mitte kapriisi, vaid kõrgema kutsumuse tunnust. Krõlovi

talenti ei hinnanud mitte üksi publik. Aastal 1814 anti talle kõigekõrgemal käsul kolleegia assessori tiitel, lugupidamisest suurepärase ande vastu, nagu märgiti ukaasis. Aastal 1830 sai ta 6000 rubla suuruse pensioni, oli riiginõunik ja mitme ordeni kavalier. Lõpuks, 3. veebruaril 1836 sai Krõlov tõelise, enneolematu autasu oma kirjanduslike teenete eest: sel päeval pühitseti tema viiekümneaastase kirjandusliku tegevuse juubelit. Peterburi literaadid andsid kõigekõrgema nõusolekul Krõlovi auks lõunasöögi, millest võtsid osa paljud kõrgemad võimukandjad ja tuntud isikud. Sel puhul annetati Krõlovile Stanislavi II järgu orden. Juubeli puhul löödi medal Krõlovi kujutisega. See ovatsioon avaldas vanale poeedile tugevat mõju.

Krõlovi talent tõi talle palju soosijaid ja sidemeid: see lähendas teda A. N. Oleniniga, kelle majas Krõlovi nagu oma inimest vastu võeti. A. N. Oleninis armastas ta sõpra ja oma aja inimest; ei tarvitse imestada, et Krõlov jäi tema surmaga täiesti orvuks. Tema ümber olid võrsunud juba uued sugupõlvad; Krõlov nägi nende armastust ja tähelepanu tema vastu, kuid oma, südamelähedast ei näinud ta enam kuski, ja tal ei olnud kellegagi sõnakest juttu rääkida tollest ajast, kus ta noor oli... Kes ei oleks soovinud näha alati elavana ja tervena seda eakat ja kuulsat vanakest? Keda ei kurvasta mõte, et teda enam ei ole? — Kuid see kurbus on helge, selles ei ole kannatust: vana isa Krõlov on toonud viimse ja paratamatu tribuudi loodusele; ta suri, olles täitnud oma kutsumuse, olles täielikult nautinud teenitud kuulsust. Surm ei olnud talle õnnetus, vaid oli rahu, mida ta võib-olla ammugi soovis... Ta suri möödunud aasta 3. novembril, 77. eluaastal. Kõigekõrgema loal on otsustatud

Krõlovile püstitada mälestussammas, ja selleks on juba alustatud korjandusega.¹

Oleme veendunud, et Venemaal ei ole ühtegi kirjaskajat inimest, kes ei võtaks osa sellest tõeliselt rahvuslikust üritusest.

¹ Järgnevalt avaldab Belinski tervikuna haridusministeeriumi pika üleskutse raha korjamise puhul Krõlovi mälestussamba püstitamiseks. Käesolevas tõlkes on see välja jäetud. *Tõlk.*

MÕTTEID JA MARKMEID VENE KIRJANDUSEST

Missugune meie kirjandus ka ei oleks, tema tähtsus meie jaoks on hoopis suurem, kui see võiks paista: kirjanduses, ainult kirjanduses on kogu meie vaimuelu ja kogu meie elu poeesia. Ainult kirjanduse sfääris lakkame olemast Ivanid ja Pjotrid ning muutume lihtsalt inimesteks, pöördume inimeste poole ja suhtleme nendega.

Meie ühiskonnas valitseb üksteisest eraldumise vaim: meie igal seisusel on kõik oma, eriline: riietus, kombed, eluviis, tavad, isegi keel. Et selles veenduda, tuleks ainult viibida õhtul, kuhu on juhtumisi kokku tulnud riigiametnik, sõjaväelane, mõisnik, kaupmees, linnakodanik, advokaat, vaimulik, üliõpilane, seminarist, professor, kunstnik; säärases seltskonnas viibides võite mõelda, et olete keelte jagamise juures... Nii suured on lahkuminekud ühe ja sama ühiskonna eri klasside esindajate vahel! Eraldumise vaim on ühiskonnale vaenulik: ühiskond ühendab inimesi, kast lahutab neid. Paljud mõtlevad, et kõrkus, slaavi vanaaja jäänus, hävitab meil ühiskondlikkuse (*sociabilité*). Kui see ongi õige, siis ainult osaliselt. Oletame, et aadlik ei suhtle meeeldi alamast seisusest inimestega; ent mida pole alamast seisusest inimesed valmis ohvriks tooma, et sobitada sõprus aadlikuga? See on nende kirk! Ent häda on selles, et see tutvus on alati väline, formaalne, mis sarnleb teretutvusega; rikka

kaupmehe enesearmastus on meelitatud tutvusest isegi vaese aadlikuga, kuid ka siis, kui on tutvutud rikkagi aadlikuga, jääb kaupmees ikkagi truuks oma, s. o. kaupmeheseisuse harjumustele, arusaamadele, keelele, elulaadile. See omaette-oleku vaim on meil nii tugev, et isegi uued seisused, mis tekkisid uue, Peeter Suure poolt rajatud korra tulemusena, omandasid peagi erivarjundi. Mis on siis imestada, et aadlik kaupmehega ja kaupmees aadlikuga üldse ei sarnle, kui mõnikord on peaaegu samasugune erinevus olemas ka õpetlase ja kunstniku vahel? . . . Meil ei ole veel välja surnud õpetlased, kes kogu elu kestel jäävad ustavaks õilsale otsusele mitte mõista, mis asi on kunst ja milleks ta on olemas; meil on veel palju kunstnikke, kel pole üldse aimu nende kunsti elavast seosest teaduse, kirjanduse ja eluga. Ja sellepärast, viige selline õpetlane kokku sellise kunstnikuga, ja te näete, et nad kas vaikivad või vahetavad üldisi lauseid, ning seegi pole neile vestluseks, vaid on töö. Mõni õpetlane, eriti kui ta on enda pühendanud täppisteadustele, vaatab iroonilise naeratusega filosoofiale ja ajaloole ning nendele, kes kõige sellega tegelevad; aga luulele, kirjandusele ja žurnalistikale vaatab ta lihtsalt kui mõttetusele. Meie niinimetatud „literaat“ vaatab põlgusega matemaatikale, mis talle koolis ei hakanud pähe. Oeldakse: see kõik ei ole eraldumise vaim, vaid poolharitluse vaim. Nii! aga need inimesed on ju kõik saanud üldhariduse, kui mitte päris põhjaliku, siis küllaltki mitmekülgse: literaat õppis juba koolis matemaatikat ja matemaatik — kirjanduslugu. Paljud neist arutlevad sobival juhul isegi väga hästi, et on olemas ainult kunstlik teaduste liigitus, sisuliselt aga seda ei ole ega saagi olla, sest kõik teadused moodustavad ühe teadmiste

kompleksi ühest ja samast asjast — olelust, et kunst, nagu teaduski, on seesama olelu tunnetamine, ainult teises vormis, ja et kirjandus peab olema naudinguks ja luksuseks kõigi haritud inimeste mõistusele. Kui aga neid suurepäraseid arutlusi tuleb neil ellu rakendada, siis sulguvad nad korrapealt tsunftidesse, kes vaatavad üksteisele kas mõnesuguse iroonilise naeratusega ja oma väarikuse tundega, või mõninga umbusuga... Kuidas saab siis nõuda ühiskondlikkust eri seisusest inimeste vahel, kellest igaüks erinevalt mõtleb, räägib, riietub, sööb ja joob?...

Ja siiski, sellest hoolimata öelda, et meil üldse ühiskonda ei ole, tähendaks öelda ebatõtt. Kahtlemata on meil olemas suur vajadus ühiskonna järele ja püüe selle poole, ja see on juba tähtis! Peeter Suure reform ei hävitanud, ei purustanud müüre, mis vanas ühiskonnas eraldasid üht klassi teisest; aga see reform õõnestas nende müüride alust, ja kui ta ei tõuganudki neid ümber, siis vähemalt kallutas nad külje peale; — ja nüüd kalduvad nad päevast päeva üha enam, varisevad ja kattuvad omaenese risu ja prahiga, nii et nende parandamine tähendaks nende kaalu suurendamist, mis selle tõttu, et nende alus on õõnestatud, aina kiirendaks nende niigi paratamatut kokkulangemist. Ja kui nende müüridega eraldatud seisused ei saa nüüd neist müüridest üle minna nagu mööda siledat teed, siis võivad nad neist hõlpsasti üle hüpata seal, kus müürid on eriti varisenud või pragunemise tõttu kannatada saanud. Kõike seda tehti varem aegamisi ja märkamatuks, nüüd tehakse seda kiiremini ja märgatavamalt, ning on ligi aeg, kus seda tehakse väga ruttu ja põhjalikult. Raudteed lähevad läbi ka müüride alt ja müüridest, tunnelite ja sildade kaudu; tööstuse ja kaubanduse

elavnemisega põimivad nad ühte kõigi seisuste ja klas-
side huvid ning sunnivad neid astuma omavahel säära-
seisse elavaisse ja tihedaisse suhteisse, mis tahtmatult
siluvad kõik teravad ja tarbetud erinevused.

Ent selle seisuste omavahelise lähenemise algus, mis
on ka kujuneva ühiskonna algus, ei kuulu hoopiski ainult
meie aega: see langeb ühte meie kirjanduse algusega.
Heterogeenne ühiskond, mille on ühte massi liitnud ai-
nult materiaalsed huvid, oleks haletsemisväärne ja eba-
inimlik ühiskond. Kui suur ka ei oleks mingi ühiskonna
väline hüvang ja väline jõud, — kui temas kaubandus,
tööstus, laevandus, raudteed ja üldse kõik materiaalsed
liikumapanevad jõud on esmaseiks, peamisiks ja otseseiks
vahendeiks, mitte aga ainult abivahendeiks vaimuvalgu-
sele ja haridusele, — vaevalt võiks siis säärast ühiskonda
kadestada . . . Selles suhtes ei tule meil saatuse üle kurta:
ühiskondlik vaimuvalgus, haridus voolas meil algul väi-
kese ja vaevumärgatava ojakesena, kuid see-eest ta tuli
kõrgeimast ja õilsaimast allikast — teadusest ja kirjandu-
sest. Ka nüüd meil veel teadus alles juurdub, kuigi ei ole
veel täielikult juuri alla saanud, kuna haridus ei ole veel
suureks kasvanud, vaid on alles juurdunud. Tema lehed
on peened ja harvad, tüvi pole kõrge ja jäme, kuid juur
on juba nii sügaval, et seda ei rebi välja ükski torm, ükski
voolus, mingi jõud: raiuge see metsatukk maha ühes pai-
gas, — juur ajab võsusid teises kohas, ja te väsite enne
raiumast, kui tema väsib ajamast uusi võsusid ja lakkab
võrsumast . . .

Meie ühiskonna hariduse edusammudest kõneldes me
räägime oma kirjanduse edusammudest, sest meie haridus
ei ole miski muu kui meie kirjanduse otsese mõju tule-
mus ühiskonna arusaamadele ja kommetele. Meie kirjan-

duš on loonud meie ühiskonna kumbed, kasvatanud üles juba mitu põlvkonda, mis üksteisest teravalt erinevad; kirjandus on pannud alguse seisuste sisemisele lähene-misele, on kujundanud avaliku arvamuse ning moodustan-nud midagi eriklassi taolist ühiskonnas, mis erineb tava-lisest keskklassist sellega, et ta ei koosne mitte üksnes kaupmeeskonnast ja linnakodanlusest, vaid kõigi seisuste inimestest, kes on üksteisele lähenenud hariduse abil, mis keskendub meil ainuüksi armastusele kirjanduse vastu.

Kui tahate mõista ja hinnata meie kirjanduse mõju ühiskonnale, vaadake tema esindajaid eri ajastuist, kõnelge nendega või pange nad omavahel kõnelema. Meie kirjandus on nii noor, nii hiljuti alguse saanud, et nüüdki võib veel ühiskonnas kohata tema kõiki esinda-jaid. Esimene tähelepanuvääriv vene luuletus, mis on kirjutatud korrapärases värsimõõdus, Lomonossovi „Ood Hotini vallutamise puhul“, ilmus aastal 1739, täpselt 107 aastat tagasi; Lomonossov suri aastal 1765, pisut üle 80 aasta tagasi. Nüüd ei ole muidugi enam inimesi, kes oleksid näinud Lomonossovit kas või oma lapsepõlves või kes tema nägemist võiksid mäletada; kuid ka nüüd on Venemaal veel palju inimesi, kes Lomonossovi teoste varal õppisid luulet ja kirjandust armastama ning kes nüüdki peavad teda niisama suureks luuletajaks, nagu teda peeti nende ajal. Veel rohkem on nüüd inimesi, kes mäletavad elavalt Deržavini nägu ja häält ja kes tema täie kuulsuse ajastut peavad oma elu parimaks ajaks. Paljud vanad mehed on nüüdki kogu hingest veendunud Heraskovi poemide kõrges väärtuses, ja ammuks see oli, kui luuletaja-veteraan Dmitrijev kaebas trükisõnas selle üle, et noor põlvkond ei pea lugu „Rossiaadi“ ja

„Vladimiri“ looja talendist? On veel palju vanu mehi, kes heldimusega meenutavad Sumarokovi tragöödiaid ja on vaidluse korral valmis peast deklameerima nende arvates parimaid tiraade „Vale-Dimitrist“. Teised nende seast, kes juba möönavad, et Sumarokovi keel on tõepoolest väga vananenud, osutavad erilise lugupidamisega Knjažnini tragöödiatele ja komöödiatele kui dramaatilise paa-tose ja vene keele puhtuse eeskujule. Veelgi rohkem võib nüüd kohata sääraseid, kes ei hakka küll midagi rääkima Sumarokovist ja Knjažninist, kuid seda suurema innu ja suurema veendumusega kõnelevad Ozerovist. Mis aga puutub Karamzinisse, siis mitte ainult vana, vaid ka vananev põlv kuulub temale ihu ja hingega, tunneb, mõtleb ja elab tema vaimust, vaatamata sellele et nad mitte üksnes pole lugenud Žukovskit, Batjuškovi, Puškinit, Gribojedovit, Gogolit ja Lermontovi, vaid on ka kõigist neist olnud enam või vähem vaimustuses... Peale selle on nüüd veel ka inimesi, kes Puškini nime juures irooniliselt muigavad ja harduse ning vaimustusega kõnelevad Žukovskist, otsekui lugupidamine viimase vastu ei sobiks kokku lugupidamisega esimese vastu. Aga kui palju on nüüd inimesi, kes ei mõista Gogolit ja õigustavad oma eelarvamust tema suhtes sellega, et nad mõistavad Puškinit!... Kuid ärge arvake, et kõik need on ainult puhtkirjanduslikud faktid: ei, kui te tähelepanelikumalt vaatate ja kuulate meie kirjanduse eri ajajärkude ja meie ühiskonna eri ajajärkude esindajaid, siis tingimata märkate enam või vähem elavat suhet nende kirjanduslike ja nende argieluliste arusaamade ning veendumuste vahel. Mis aga puutub just nende kirjanduslikusse haridusesse, siis on nad inimesed, kes on üksteisest eraldatud otsekui sajanditega, sest meie kirjandus on

pisut rohkem kui saja aastaga läbi jooksnud enam kui ühe sajandi vahemaa. Ja sellepärast on suur vahemaa selle ühiskonna, kes vaimustus kõrgelennuliste oodide ja raskete eepiliste poemide kohmakaist fraasidest, ja selle ühiskonna vahel, kes käis nutmas „Liisa tiigi“ ääres; ühiskonna, kes luges aplalt „Ludmillat“ ja „Svetlanat“, joobus „Kaheteistkümne magava neitsi“ fantastilistest õudustest või mõnules romantilises mõtiskluses „Aioloseharfi“ saladuslikel helidel, — ja ühiskonna vahel, kes „Jevgeni Onegini“ pärast unustas nii „Kaukaasia vangid“ kui ka „Bahtšisarai purskkaevu“, „Häda mõistuse pärast“ unustas Fonvizini komöödiad, „Boris Godunovi“ pärast Ozerovi „Dimitri Donskoi“ (nagu ta viimase pärast omal ajal unustas Sumarokovi „Vale-Dimitri“), ja siis Puškini ning Lermontovi pärast otsekuu jahenes neile eelnenud luuletajate vastu; Gogoli pärast täielikult unustas kõik romanistid ja novellistid, kellest ta alles hiljuti oli nii vaimustatud... Mõtelge ainult, milline mõõtmatu ajavahemik on 1829. aastal ilmunud „Ivan Võžigini“ ja 1842. aastal ilmunud „Surnud hingede“ vahel... See ühiskonna kirjandusliku hariduse erinevus on läinud ellu ja eraldanud inimesed erinevalt tegutsevaiks ja mõtlevaiks ning erinevate veendumustega sugupõlvedeks, kelle elavad vaidlused ja poleemika, lähtudes põhimõttest, mitte aga ainelistest huvidest, kujutavad endast ühiskonnas tekkiva ja areneva vaimuelu tunnuseid. Ja see suur tegu on meie kirjanduse töö!...

Kirjandus on meie ühiskonnale olnud isegi praktiliste kõlblate ideede elavaks allikaks. Ta algas satiiriga, ja Kantemiri isikus kuulutas halastamatu sõja rumalusele, eelarvamustele, protsessimishimule, pealekaebamisele, seaduste väänamisele, liigkasuvõtmisele ja kroonuvargu-

sele, mis vanas ühiskonnas ei esinenud mitte kui pahed, vaid kui elureeglid, kui moraalsed veendumused. Milline ka ei olnud Sumarokovi talent, kuid tema satiirilised kalalaitungid „nõgese seemnele“, s. o. altkäemaksuvõtjaile ametnikele väärivad alatiseks austavat mainimist vene kirjandusajaloolase poolt. Fonvizini komöödiatel olid suuremad teened ühiskonna kui kirjanduse ees. Osaliselt võib sedasama öelda ka Kapnisti „Keelepeksu“ kohta. Valm leidis meil nii head pinda just sellepärast, et ta kuulub satiirilise luule liiki. Isegi Deržavin, kes oli esijoones lüüriline luuletaja, oli ühtlasi ka satiiriline poeet, nagu näiteks „Felices“, „Võimukandjas“ ja teistes teostes. Lõpuks tuli aeg, kus satiir meie kirjanduses läks üle huumoriks, mis väljendub igapäevase tõsielu kunstilises reprodutseerimises. Muidugi oleks naeruväärne eeldada, et satiir, komöödia, jutustus või romaan võiksid pahelist inimest parandada; aga ei ole kahtlust, et need kirjandusliigid, avades ühiskonna silmad tema enda nägemiseks, soodustades tema iseteadvuse ärkamist, katavad seda, kes on paheline, põlastuse ja häbiga. Mitte asjata ei saa meil paljud ilma vihata kuulata Gogoli nime ja nimetavad tema „Revidenti“ „kõlvatuks“ teoseks, mis tuleks ära keelata. Samuti pole nüüd enam keegi küllalt lihtsameelne arvama, et komöödia või jutustus võib altkäemaksuvõtja teha ausaks inimeseks, — ei, kõverat puud, kui see on juba suureks kasvanud ja jämedaks läinud, ei saa sirgeks teha; ent on ju altkäemaksuvõtjail samuti lapsed nagu neilgi, kes altkäemaksu ei võta; nii ühed kui teised, kel ei ole veel põhjust pidada kõlvatuks altkäemaksuvõtmise eredat kirjeldamist, on sellest kirjeldusest vaimustuses ja rikastuvad endale märkamatuks selliste muljetega, mis mitte alati pole viljatud nende hilisemas elus, kui nad on

saanud tõelisteks ühiskonnaliikmeteks. Noorpõlve muljed on tugevad ja noorus võtab just seda vaieldamatu tõena, mis hämmastab esijoones tema tundeid, kujutlusvõimet ja mõistust. Ja just sellisel viisil toimib kirjandus mitte ainult ühiskonna harimise, vaid ka tema kõlbla parandamise suhtes! Kuidas ka ei oleks, kuid tõsiasi on see, milles pole mingit kahtlust, et alles viimasel ajal võib meil märgata inimesi, kes püüavad kõlblaid veendumusi tegelikult rakendada, isiklikust kasust hoolimata ja oma ühiskondlikku seisundit kahjustades...

Niisama vaieldamatu on ka see fakt, et kirjandus on meil inimesi liitvaks punktiks, inimesi, kes kõigis teistes suhetes on sisemiselt eraldatud. Linnakodanik Lomonossov pääseb oma talendi ja oma hariduse tõttu tähtsaile ametikohtadele ja võimukandjad lasevad ta oma ringkonda. Teiselt poolt lähendab kirjandus teda vaeste ja kodanlikus suhtes tähtsusetute inimestega. Vaene aadlik Deržavin saab oma talendi tõttu ise võimukandjaks, ja inimeste hulgas, kellega kirjandus teda lähendas, ei leidnud ta mitte ainult metseene, vaid ka sõpru. Sõitnud äriasjus Moskvasse, läks Kaasani kaupmees Kamenev, kes oli kirjutanud ballaadi „Gromval“, tutvuma Karamziniga ja tutvus tema kaudu kogu Moskva kirjandusliku ringkonnaga. See oli nelikümne aastat tagasi, kui kaupmehed käisid ainult aadlike majade eeskojas, ja sedagi äriasjus, kaubaga või võlga kätte saamas, mille sissenõudmisega tasahilju peale käidi. Esimesi vene ajakirju, mille nimedki on nüüd unustatud, andsid välja noorte inimeste ringid, keda lähendas üksteisele nende ühine kirk kirjanduse vastu. Haridus võrdsustab inimesi. Ja meie ajal pole sugugi harulduseks sõbralik ringike, kus leiduvad nimekas isand ja mitteaadlik, kaupmees ja

linnakodanik, ring, mille liikmed on oma välised erinevused täiesti unustanud ja austavad üksteist lihtsalt kui inimesi. See on tõeline algus haritud ühiskonnale, mille on meil loonud kirjandus! Kes küll neist, kel on õigus inimese nimetusele, ei sooviks kogu hingest, et see ühiskond ei kasvaks ja suureneks mitte iga päevaga, vaid iga tunniga, nagu kasvasid meie muinasjutukangelased! Nii nagu kõik, mis on elav, peab ka ühiskond olema orgaaniline, s. o. inimeste kogu, kes on omavahel seotud sisemiselt. Rahalised huvid, kaubandus, aktsiad, ballid, koosolekud, tants on ka side, kuid ainult väline, järelikult mitte elav, mitte orgaaniline side, olgugi vajalik ja kasulik. Sisemiselt seovad inimesi ühised kõlblad huvid, ühised arusaamad, võrdsus hariduses ja sealjuures vastastikune austus inimväärikuse vastu. Ent kõik meie kõlblad huvid, kogu meie vaimuelu on seni koondunud ja veel kaua koondub ainult kirjandusse: see on elav allikas, kust immitsevad ühiskonda kõik inimlikud tunded ja arusaamad...

Nähtavasti pole midagi kergemat, kuid tegelikult pole midagi raskemat, kui kirjutada vene kirjandusest. Seda sellepärast, et vene kirjandus on ikka veel lapsuke, ütleme lapsuke Alkeides, kuid ikkagi lapsuke. Aga lastest öelda midagi päris kindlat on üldse hoopis raskem kui täiskasvanud inimestest. Sealjuures kujutab meie kirjandus endast, nii nagu meie ühiskondki, kõigi võimalike vasturääkivuste, vastuolude, äärmuste ja veidruste vaatepilti. Seda sellepärast, et meie kirjandus ei alanud iseenesest, vaid oli algul võõrast mullast meie mulda ümberistutatud taim. Sellepärast on meie kirjandusest kõige kergem rääkida äärmuste abil. Tõestage, et rikkuse ja küpsuse poolest ei jää ta maha ühestki euroopa kirjan-

dusest ja et me võime loendada oma geeniusi kümnetega ning talente sadadega; või tõestage, et meil pole üldse kirjandust, et meie paremad kirjanikud on kas juhuslikud nähtused, või nad ei maksa lihtsalt midagi: mõlemal juhul saadakse teist vähemalt aru ja teie arvamus leiab ägedaid pooldajaid. Armastus äärmuste vastu arvamustes on veel väljakujunemata vene loomuse üks omadusi; vene inimene armastab kas ülearu kiidelda või ülearu tagasihoidlik olla. Ja seepärast meil ongi ühelt poolt nii palju tühipäisi eurooplasi, kes räägivad vaimustusega end tühjaks kirjutanud prantsuse belletristi viimasest följetonistlikust muinasjutust või laulavad amfaasiga uut vodevilli kupleed, mille pariislased on ammu unustanud, — ja vaatavad põlgliku ükskõiksusega või solvava umbusuga vene poeedi geniaalsele teosele; meil on inimesi, kelle arvates Venemaal ei olevat tulevikku ja temas olevat kõik halb ning midagi korralikku olla ei võivatki; teiselt poolt on meil nii palju väiklasi patrioote, kes kõigest jõust püüavad vägisi vihata kõike euroopalikku, isegi haridust, ja armastavad kõike venelikku — isegi puskarit ja käsikähmu. Liituge neist ühe erakonnaga, ja ta teeb teist kohe suure inimese ja geeniusi, kuna teine vihkab ja kuulutab andetuks inimeseks. Ent igal juhul on teil peale vaenlaste ka sõpru. Kui te aga kõnealuse objekti suhtes olete erapooletul k a i n e l arvamusel, siis kihutate enda vastu üles mõlemad pooled. Üks erakond koormab teid oma moodsa papagoilise põlgusega; teine kuulutab teid vististi rahutuks, ohtlikuks, kahtlaseks inimeseks, renegaadiks, ja hakkab teie kohta kirjutama kirjanduslikke ettekandeid, mõistagi et publikule... Kõige ebameeldivam on siin see, et teid ei mõisteta ja teie sõnades leitakse kord ülemäärast kiitust, kord ülemäärast

sõimu, kuid ei leita neis tõsielufakti õiget iseloomustust niisugusena, nagu see on, kogu oma hea ja kurjaga, voo-
ruste ja puudustega, kõigi vastuoludega, mida ta endas kannab. See käib eriti meie kirjanduse kohta, mis kujutab endast nii paljusid äärmusi ja vastuolusid, et kui tema kohta öelda midagi jaatavat, peab kohe tehtama reservatsioon, mis publiku enamikule, kes armastab rohkem lugeda kui arutella, võib kergesti paista eitamise või vasturääkivusena. Nii näiteks kui kõnelda meie kirjanduse suurest ja heategevast mõjust ühiskonnale, ja järelikult tema suurest tähtsusest meile, siis peame tegema reservatsiooni, et sellele mõjule ja sellele tähtsusele ei omistataks suuremat ulatust kui see, mida me sel puhul mõtlesime, ja et seega ei tehtaks meie sõnadest niisugust järeldust, et meil pole olemas ainuüksi kirjandus, vaid et meil on koguni rikas kirjandus, mis võib julgesti iga euroopa kirjandusega kõrvu seista. Säärane järeldus oleks igati vale. Meil on olemas kirjandus, ja just selline kirjandus, mis on rikas annete ja teoste poolest, kui võtta arvesse tema vahendid ja noorus, — ent meie kirjandus eksisteerib ainult meie jaoks: välismaalastele pole ta veel üldse kirjandus ja neil on täielik õigus tema olemasolu mitte tunnustada, sest nad ei saa selle kirjanduse kaudu tundma õppida meid kui rahvast, kui ühiskonda. Meie kirjandus on selleks liiga noor, ebamäärane ja värvitu, et välismaalased võiksid temas näha meie vaimu-
elu fakti. Alles hiljuti oli ta kartlik, ehkki andekas õpilane, kes pidas endale auks kopeerida Euroopa eeskujusid, kes vene elu piltidena pakkus koopiaid Euroopa elust. Ja see moodustab iseloomuliku joone meie kirjanduse kogu ajastu vältel — Kantemirist ja Lomonossovist kuni Puškinini. Siis, tundes oma jõudu, sai ta õpilasest meistriks,

ja selle asemel, et kopeerida Euroopa elu valmispile, esitades neid lihtsameelselt vene elu originaalsete piltidena, hakkas ta julgelt reprodutseerima nii Euroopa kui ka vene elu pilte. Ent esialgu oli ta täielik meister ainult esimestes, teistes ta alles püüdis, ja mitte alati edutult, meistriks saada. Ning see moodustabki iseloomuliku joone meie kirjanduses Puškinist kuni Gogolini. Gogoli ilmumisega pöördus meie kirjandus eranditult vene elu, vene reaalsuse poole. Võib-olla muutus ta selle läbi ühekülgsemaks ja isegi üksluisemaks. Selle-eest muutus ta aga ka originaalsemaks, omapärasemaks ja järelikult ka tõepärasemaks. Nüüd me ei vaata neile vene kirjanduse perioodidele mitte ainult nende tähtsuse järgi meile, vaid välismaalastele. Pole mingit vajadust tõestada, et Lomonossovil ja Karamzinil on meile suur tähtsus; ent katsuge tõlkida nende teosed mistahes euroopa keelde, ja te näete, kas välismaalased hakkavad neid lugema, ning kui loevadki, siis kas nad leiavad neis endale palju huvitavaid. Nad ütlevad: „Me oleme kõik selle juba ammu oma kodus läbi lugenud; andke meile vene kirjanikke.“ Sedasama ütleksid nad ka Dmitrijevi, Ozerovi, Batjuškovi ja Žukovski teoseist. Kogu sellest perioodist oleks neile huvitav ainult üks kirjanik — valmikirjutaja Krõlov; kuid ta on täiesti tõlkimatu mistahes keelde maailmas ja teda võivad hinnata ainult need välismaalased, kes tunnevad vene keelt ja on Venemaal kaua elanud. Nii-siis pole tervet perioodi vene kirjandusest üldse olemas Euroopa jaoks. Mis puutub teise perioodi, siis võib ta nende jaoks eksisteerida, kuid ainult teataval määral. Kui Puškini säärased teosed, nagu näiteks „Mozart ja Salieri“, „Ihnus rüütel“, „Kivist külaline“, tõlgitaks väärilisel viisil mõnesse euroopa keelde, tunnustaksid välismaalased nad

kahtlemata suurepäraseiks luuleteoseiks, ent ometi ei pakuks need tööd vene poesia loominguna neile peaaegu mingit huvi. Sedasama võib öelda ka Lermontovi paremaist teoseist. Nii Puškin kui ka Lermontov kaotavad tõlkimisel palju, kui head nende teoste tõlked ka ei oleks. Põhjus on ilmne: kuigi Puškini ja Lermontovi teoseist on näha vene hinge, vene selget, positiivset mõistust, tunnete jõudu ja sügavust, ometi on need omadused meile venelastele ilmsemad kui välismaalastele, sest vene rahvus ei ole selleks veel küllalt välja kujunenud ja arenenud, et vene poet saaks oma teoseile panna vene rahvuse terava pitseri, väljendades neis üldinimlikke ideid. Aga eurooplaste nõuded on selles suhtes suured. Ja pole midagi imestada: Euroopa rahvaste rahvuslik vaim on nii omapärane ja peegeldub nii teravalt nende kirjanduses, et, kui suur ka teos kunstiliselt ei oleks, — kui temal ei ole teravat rahvuslikkuse pitserit, kaotab ta eurooplase silmis oma peamise väärtuse. Mõnes Marryatis, Bulweris või veel vähem tähtsas inglise belletristis näete te niisama täpselt inglasi kui Shakespeare'is, Byronis, Walter Scottis. George Sand ja Paul de Kock kujutavad endast prantsuse vaimu äärmisi külgi, ja kuigi esimene väljendab kõike kaunist, inimlikku ja kõrget, viimane aga prantsuse rahvuse piiratut ja banaalset, — näete te siiski otsemaid, et nad mõlemad võisid ilmuda ainult Prantsusmaal. Mõni Klauren või August Lafontaine on samavõrd sakslased kui Goethe ja Schiller. Kõigis neis kirjandustes väljendab kirjanik oma teostega oma rahvuse häid või nõrku külgi, ja rahvuslik vaim on seal nagu tollitempel nii geeniuse kui ka andetu sulemehe teosel. Prantslased jäid ülimal määral rahvuslikuks ka siis, kui nad kõigest jõust matkisid kreeklasi ja roomlasi. Wieland jäi prants-

lasi matkides sakslaseks. Rahvuse barjäärid on eurooplastele läbipääsematud. Võib-olla on meile sellest suurim kasu, et meile on võrdselt ligipääsetavad kõik rahvused ja et meie poeedid saavad oma teoseis nii kergesti ja vabalt kreeklasteks kui ka roomlasteks, prantslasteks kui ka sakslasteks, inglasteks, itaallasteks kui ka hispaanlasteks; kuid sellest on kasu tulevikus; see osutab sellele, et meie rahvus peab välja kujunema avaralt ja mitmekülselt. Aga olevikus on see pigemini puudus kui voo- rus, on mitte niivõrd avarus ja mitmekülgus kui oma isiklike algete väljatöötamatus ja ebamäärasus.

Ja sellepärast oleksid välismaalastele kõige huvitava- mad häis tõlkeis need Puškini ja Lermontovi teosed, mille sisu on võetud vene elust. Seega oleks „Jevgeni Onegin“ välismaalastele huvitavam „Mozartist ja Salierist“, „Ihn- sast rüütlist“ ja „Kivist külalisest“. Ja seepärast ongi välismaalastele kõige huvitavamaks vene poeediks Gogol. See pole oletus, vaid fakt, mida tõendab selle kir- janiku viie jutustuse, mis hr. Louis Viardot mullu Parii- sis välja andis, suurepärase menu. See menu on arusaadav: peale selle et ta on tohutu kunstnikutalent, peab Gogol oma teoseis rangelt kinni vene argielu tõeli- suse sfäärist. Ja see ongi välismaalastele kõige huvita- vam: nad tahavad poeedi kaudu tutvuda maaga, mis on tema loonud. Selles suhtes on Gogol kõige rahvusliku- maid vene poeete ja tal ei tarvitse karta tõlget, kuigi tema teoste suurima rahvuslikkuse tõttu nende koloriit ka parimas tõlkes paratamatult nõrgeneb.

Kuid ka sellest menust ei pea liiga uhkeks mindama. Poeedile, kes tahab, et tema geenius oleks tunnustatud kõikjal ja kõikide poolt, mitte aga üksnes tema kaas- maalaste poolt, on rahvuslikkus esimene, kuid mitte ainus

tingimus; peale selle on tarvis, et ta, olles rahvuslik, oleks ühtlasi ülemaailmaline, s. t. et tema teoste rahvuslikkus oleks vaimse ja kehatu maailma, üldinimlike ideede vormiks, kehaks, ihuks, füsiognoomiaks, isiksuseks. Teiste sõnadega: on tarvis, et rahvuslikul poeedil oleks suur ajalooline tähtsus mitte ainult oma isamaale, vaid et tema ilmumisel oleks maailmaajalooline tähtsus. Sellised poeedid võivad ilmuda ainult rahvaste juures, kes on kutsutud etendama inimkonna saatuses maailmaajaloolist osa, s. o. oma rahvusliku eluga omama mõju kogu inimkonna elukäigule ja arengule. Ja sellepärast, kui ilma looduse poolt antud suure geeniuseta ei saa olla maailmaajalooline poeet, siis teiselt poolt suure geeniusel võib vahel olla ka mitte maailmaajalooline poeet, s. t. võib omada tähtsust ainult omale rahvale. Siin ei sõltu poeedi tähtsus enam temast endast, tema tegevusest, suunast, geeniusel, vaid selle maa tähtsusest, mis tema on loonud. Selt seisukohalt pole meil ühtegi poeeti, keda meil oleks õigus kõrvu seada euroopa esimeste poeetidega, isegi sel juhul, kui me selgesti näeksime, et talendi mõttes ei jää ta neist poeetidest maha. Puškini teosed „Mozart ja Salieri“, „Ihnus rüütel“ ja „Kivist külaline“ on nii head, et ilma igasuguse liialduseta võib öelda, et nad on isegi Shakespeare'i geeniusel väärilised; kuid sellest ei järgne veel sugugi, et Puškin oleks võrdne Shakespeare'iga. Kõnelemata juba sellest, et on suur vahe jõus ja ulatuses Shakespeare'i geeniusel ja Puškini geeniusel vahel, — kui Puškin olekski kirjutanud niisama palju ja samasugusel määral suurepärast kui Shakespeare, ka siis oleks tema võrdsustamine Shakespeare'iga liiga julge hüpotees. Seda enam nüüd, kui me teame, et tema paremate teoste arv ja maht on nii kasiin,

võrreldes Shakespeare'i paremate teoste arvu ja mahuga. Uldse võime pigemini öelda, et meie kirjanduses on mõned teosed, mida nende kunstiväärtuse poolest võib kõrvutada euroopa kirjanduse mõnede geniaalsete teostega; ent me ei või öelda, et meil oleks poete, keda võiksime kõrvutada euroopa esimese järgu poetidega. Selles on sügav mõte, nimelt et meil on vaja tutvuda välismaa kirjanduse suurte poetidega ja et välismaalased ei vaja tutvumist meie omadega. Meie suurte poetide suhet euroopa suurte poetidega võib väljendada nõnda: mõnede Puškini teoste kohta võib öelda, et isegi Shakespeare ei oleks häbenenud neid omaks nimetada, nii nagu ka Byron ei oleks häbenenud mõningaid Lermontovi teoseid omaks nimetada; kuid, riskimata langeda absurdsusse, ei saa seevastu öelda, et mõnedele Shakespeare'i ja Byroni teoseile ei oleks Puškin ja Lermontov häbenenud oma nime alla kirjutada. Me võime oma poete Shakespeare'ideks, Byroniteks, Walter Scottideks, Goethedeks, Schilleriteks jne. nimetada ainult nende talendi jõu või suuna näitamiseks, kuid mitte nende tähtsuse pärast kogu haritud maailma silmis. Keda oma nimega ei nimetata, see ei saa olla võrdne sellega, kelle nimega teda nimetatakse. Byron ilmus pärast Goethet ja Schillerit ja — jäi Byroniks; teda ei kutsutud inglise Goetheks või inglise Schilleriks. Kui Venemaale tuleb aeg luua ülemaailmalise tähtsusega poete, siis neid poete nimetatakse nende oma nimega, ja iga säärase poeedi nime, mis pärisnimeks jäädes saab ühtlasi üldnimeks, tarvitatakse ka mitmuses, sest ta on tüüpiline.

Õeldes, et suur vene poet, olles looduse poolst andekas ja talendi poolst võrdne suure euroopa poediga, ei

saa praegusel ajal siiski omandada temaga võrdset tähtsust, — me tahame öelda, et ta võib temaga võistelda ainult oma poeesia vormi, mitte aga sisu poolest. Sisu annab poeedile tema rahva elu, järelikult selle sisu väärtus, sügavus, ulatus ja tähtsus ei sõltu otseselt ja vahetult mitte poeedist endast ja ka mitte tema talendist, vaid tema rahva elu ajaloolisest tähtsusest. Ainult sada kolmkümmend kuus aastat on möödunud sellest igavesti meelde jäävast päevast, mil Poltaava lahingu kõuega kuulutas Venemaa maailmale oma ühinemisest Euroopa eluga, oma astumisest maailmaajaloolise olemasolu valdkonda, — ja millise hiilgava edenemis- ja kuulsustee on ta selle lühikese ajaga läbinud! See on midagi muinasjutuliselt suurt ja võrratut, mida varem pole kunagi kuski olnud! Venemaa otsustas nüüdisaegse maailma saatuse, „kukutanud kuristikku riike rusunud ebajumala“, ja nüüd, asunud õigusega temale kuuluvale kohale Euroopa esmaklassiliste riikide hulgas, hoiab ta koos nendega maailma saatust oma võimsuse kaalul... Ent see näitab, et me pole kellestki maha jäänud, paljudest oleme ettegi jõudnud poliitilis-ajaloolisel alal — tähtsal, kuigi veel mitte ainsal rahva elu alal, rahva, kes on kutsutud etendama suurt osa. Meie poliitiline suurus on kahtlemata pandiks meie suurele tähtsusele tulevikus ka muus osas; kuid üksinda selles ei ole veel lõplikku saavutust kõigi alade arenemiseks, mis peavad moodustama suure rahva elu täiuse ja terviklikkuse. Tulevikus paneme peale võiduka vene mõõga Euroopa kaalule ka veel vene mõtte... Siis on meil ka poeete, keda on õigus võrdseks arvata suurimate euroopa poetidega. Praegu aga olgem rahul sellega, mis on, liialdamata või vähendamata seda, mida omame. Ajaliselt on meie kirjandus näidanud tohutuid

edusamme, mis kahtlemata annavad tunnistust vene vaimu pinnase viljakusest. Kui mitte veel meie kirjandus, siis juba mõningad seigid meie kirjandusest hakkavad äratama isegi välismaalaste huvi. See huvi on esialgu veel võrdlemisi ühekülgne, sest vene poetide teoseis võivad välismaalased leida endale ainult kohalikku koloriiti, nendele nii teravalt antagonistliku maa kommete ja tavade maalingut . . .

Meil on vanast ajast saadik kombeks tungida kallale kord publikule sellepärast, et ta olevat ükskõikne kõige omamaise vastu, eeskätt kodumaiste talentide, kodumaise kirjanduse vastu; kord arvustajaile sellepärast, et nad püüdvat alandada vene kirjanduse teenelisi autoriteete. Me ei seadnud ilma põhjuseta neid kaht süüdistust kõrvuti: neis on nii palju ühist. Alustame esimesega. Meie kirjanduse väsimatud kaitsjad, kes end tagasihoidlikult „patriootideks“ ja „tõearmastajateks“ tituleerivad, kurdavad kõige rohkem meie raamatukaubanduse languse, raamatute vähese leviku üle. Aga faktid räägivad hoopis midagi muud: neist nähtub, et nii nagu kaks korda kaks on neli, levivad meil isegi vähegi korralikud raamatud, kõnelemata suurepäraolest. „Meie aja kangelasest“ müüdi k u u e aasta jooksul läbi kolm trükki; Lermontovi luuletustele on varsti tarvis kolmandat trükki, vaatamata sellele et algul avaldati nad kõik ajakirjades; Gogoli „Õhtuid talus“ on trükitud oma neli korda; „Revidendist“ müüdi läbi kolm trükki; Gogoli teoste teine trükk (1842. a.) levis kolme tuhandes eksemplaris; „Surnud hinged“, mis trükiti 1842. aastal kahe tuhande neljasajas eksemplaris, on ammu viimse eksemplarini ära ostetud. Isegi krahv Sologubi jutustused, mis publik oli läbi lugenud juba ajakirja-

des, on ilmunud koguni teises trükis; ka „Tarantass“ ilmub vist varsti teises trükis. Neid fakte on küllalt. Räägitakse isegi, et meil tasub end ära ka kõige halvema raamatu väljaandmine, mille tõttu raamatukaupmehed kirjavatavadi nii palju halbu raamatuid. Erandiks on nähtavasti ainult nende härrade „tõearmastajate“ teosed, kes kurdavad selle üle, et raamatud ei lähe. Ent see tõestab ainult, kui ebakasulik on talendi, mõistuse ja arusaamadega hiljaks jääda. Täis kibedust ja meelegeid mõtte juures oma mõistuse- ja fantaasiakauba lattu jäämisest, võtsid need härrased nõuks veeretada raamatukauba allakäimise süü paksudele ajakirjadele ja Gogoli poolt rajatud uuele kirjanduslikule koolkonnale, mis olevat väär. Need mõlemad süüdistused on teineteise väärilised. Süüdistajad räägivad, et meie kirjandus hukkuvat sellest, et ajakirjades avaldatakse koguni mitmekõitelisi romaane, lugusid ja muud taolist. Nad kinnitavad isegi, et publikki ei olevat sellega rahul. Muidugi! Eks publikule ole väga ebakasulik viiekümne rubla eest aastas omandada nii palju teoseid, mis üksikult väljaantuina läheksid talle peaaegu viis korda kallimaks! . . . Miks siis publik ei peaks sel puhul ajakirjade üle kaebama! Teie tahaksite, et ka raamatud leviks sellest hoolimata? — Andke neid välja võimalikult odavamalt suures eksemplaride arvus: ajakirjad teid ei sega. Vaatamata sellele, et raamatud on meil läinud palju odavamaks, kui nad olid aastat viisteist tagasi, mil väikesi, halle almanahhide väljaandeid müüdi kümme rubla tükk paberrahas ja Walter Scotti romaanide halbu tõlkeid ning algupäraseid vene romaane kaks-kümmend rubla eksemplar paberrahas ja rohkem, — vaatamata sellele on meil raamatud veel nüüdki hirmus kallid kaup. Seda teavad õnnetuseks liiga hästi need, kes

peavad vajalikuks oma raamatukogus omada kõikide tuntud vene kirjanike teoseid. Alles mullu ilmus Deržavini teoste väljaanne, mis maksab kolm rubla hõbedat, — ometi peaks neid teoseid juba ammu müüdama kaks korda odavamalt. Batjuškovi teoste Smirdini väljaanne maksab viisteist rubla paberrahas. Žukovski teoste esimest kaheksat köidet võib nüüd vaevaga saada viieteistkümne rubla hõbedaga eest, sest trükk on ammu läbi müüdud, uut aga ei ole ega ole. Puškini teosed halvas väljaandes maksavad kuni kuuskümmend rubla paberrahas. Gogoli „Surnud hingi“, mida müüdi kolme rubla hõbedaga eest, ei saa nüüd osta odavamalt kui kümme rubla hõbedat; uuest trükist aga pole kuuldagi. Kuidas võib siis raamatukaubandus õitseda, kui publikul pole midagi osta, kuigi ta meelsasti ostaks? Öeldakse: meil on raamatukaupmehi-kirjastajaid, kes selle asemel, et rikkaks minna, aina laostuvad raamatute väljaandmise tagajärjel. Õige, kuid kas paljudel raamatukaupmeestel on aimu kaubast, millega nad kauplevad? . . . Kes on siis siin süüdi — kas tõesti paksud ajakirjad? . . .

Muidugi tuleb osaliselt nõus olla ka sellega, et meie publik ei ole päris sarnane näiteks prantsuse omaga armastuses kodumaiste talentide ja kodumaise kirjanduse vastu. Pariisis ilmus Hugo teoste uus trükk (mitmes, seda on raske öeldagi) selsamal ajal, kui Prantsuse Akadeemia keeldus temale oma liikme nimetust andmast: publik avaldas oma rahulolematust sellega, et mõne päevaga kogu väljaande ära ostis . . . Meil ei ole säärased nähtused veel võimalikud. Peeaegu iga haritud prantslane peab tarvilikuks omada oma raamatukogus kõiki oma kirjanikke, kes on avaliku arvamusel poolt tunnustatud klassikuiks. Ja ta loeb neid ikka ja jälle kogu eluaja. Meil — milleks

salata? — ei pea iga agar literaatki vajalikuks vanade kirjanike teoste omamist. Ja üldse, meil ostetakse meelsamini uut raamatut kui vana; vanu kirjanikke ei loe meil peaaegu keegi, eriti mitte need, kes kõige valjemini karjuvad nende geniaalsusest ja kuulsusest. See tuleneb osalt sellest, et meie haridus ei ole veel kindlaks kujunenud ja haridusega kaasaskäivad nõuded ei ole meil veel tavaks muutunud. Kuid siin on ka teine, võib-olla veel olulisem põhjus, mis seda kombenähtust mitte ainult ei seleta, vaid osalt isegi õigustab. Prantslased loevad seniajani näiteks Rabelais'd või Pascali, XVI ja XVII sajandi kirjanikke: selles ei ole midagi imestamisväärset, sest neid kirjanikke loevad ja uurivad ka nüüd veel mitte ainult prantslased, vaid ka sakslased ja inglased, lühidalt — inimesed kõigist haritud rahvustest. Nende kirjanike keel, eriti Rabelais' oma, on vananenud, kuid nende teoste s i s u pakub alati elavat huvi, sest see on tihedalt seotud terve ajaloolise epohhi mõtte ja tähendusega. See kinnitab seda tõde, et ainult s i s u, mitte aga keel, mitte stiil, võib päästa kirjaniku unustusse jäämisest, vaatamata keele, kommete ja arusaamade muutumisele ühiskonnas. Siin ei moodusta ka talent kõike, kui suur see ka ei oleks. Lomonossov oli suur, geniaalne inimene; tema teaduslikel töödel on alati oma väärtus; kuid tema luuletused võivad meile pakkuda huvi ainult ühest küljest — kirjanduse sündimise ajaloolise faktina, muud aga mitte midagi. Lugeda on neid igav ja raske. Selle töö juurde võib asuda kohuse, mitte aga meeldivuse ajal. Deržavin oli tõeliselt geniaalne luuletaja, kuid tema epohh võis tema loomingule anda nii vähe sisu, et kui teda nüüd loetaksegi, siis rohkem eesmärgil uurida vene kirjanduse ajalugu, mitte aga otseseks esteetiliseks naudin-

guks. Karamzin viis vene keele ladina-saksa konstruktioonide, kiriku-slaavi kõnendite ja väljendite skolastilise ülespuhutuse äratallatud, auklikult ja kiviselt teelt tema tõelisele ja talle loomulikule teeale, hakkas ühiskonnaga kõnelema ühiskonna keelt, lõi, võib öelda, nii kirjanduse kui ka publiku: see on suur ja surematu teene! Me tunnustame seda meelsaimini ja peame mitte ainult oma kohuseks, vaid ka naudinguks avaldada tunnustust selle kuulsa mehe nimele; kuid kõik see ei anna sisu „Vaesele Liisale“, „Bojaaritütar Nataljale“, „Marfa possadnit-sale“ jne., ei tee neid huvitavaks meie ajal ega sunni meid neid ikka ja uuesti lugema. Ja meie paljudegi kirjanike kohta võib öelda sedasama. Meile vaieldakse vastu: „Niisugune oli nende aeg; nemad ei ole süüdi, et nad sündisid siis, mitte aga meie ajal.“ Nõus, täiesti nõus; aga me ju ei süüdistagi neid; me ainult vabastame süüst meie publiku; meie ülesandeks ei ole süüdistamine, vaid ainuüksi õigustamine. Maitse üle on raske vaielda; ent kui kedagi meie vanust kirjanikest võib lugeda tõelise mõnuga, siis on see Fonvizin. Tema teosed on nii sarnased tolle ajastu kirjade ja memuaaridega, kuigi nad ei ole hoopiski ei kirjad ega memuaarid. Fonvizin oli haruldaselt tark inimene; ta ei teinud tegemist oma aja kõrgelennulise, illumineeritud poolega, vaid vaatas rohkem selle sisemist, kodust poolt. Seepärast ongi tema teosed äärmiselt huvitavad. Krõlovist me ei räägigi: meie kõik, õppinud teda lapsepõlves, ei unusta teda enam kunagi.

Meie poolt Lomonossovi, Deržavini ja Karamzini kohta öeldut peavad paljud meie kirjanduslike kuulsuste õela alandamise *flagrant délit*'ks kriitika kaudu. Tõepoolest, süütõend on olemas, ja meil pole pääsu! Kuid, nagu ütleb vene vanasõna, „unenägu on hirmus, aga jumal ar-

muline!" Õnneks lakkab arvamusi, et kriitika alandab kirjanduslikke kuulsusi, päev-päevalt olemast publiku arvamusi: nüüd on see jäänud niinimetatud kriitikute omaks osaks, on jäänud solvunud enesearmastuse, unustatud kuulsuste, langenud talentide, end tühjaks kirjutanud kirjanike armastatud relvaks, — relvaks, mis on täiesti nende vääriline!... Kes ei taha neid kiita või, veel rohkem, kes ei taha neid märgata; kes, rääkides kuulsast kirjanikest, ei taha korrata valmis stereotüüpseid ja kulunud fraase, olla võõraste arvamuste kajaks, vaid tahab oma arusaamise järgi, oma jõudu mööda otsustada sõltumatult ja vabalt, hinnata iga kirjaniku teeneid, näidata tema voorusi ja puudusi, näidata ära tema tõeline koht ja tähendus vene kirjanduses: mis teha säärase arvustajaga, eriti kui tema arvamused leiavad vastukõla publikus? — Mitte midagi rohkem pole temaga teha, kui karjuda temast nii palju kui saab, valjemini ja sagedamini, et ta alandab kirjanduslikke kuulsusi, teotab Lomonossovit, Deržavinit, Karamzini, Batjuškovi, Žukovskit, isegi Puškinit!... Parajal kohal võib vihjata, et ta jutlustab kõlvatust, laostab moraalselt noort sugupõlve, et ta on... vähemasti — renegaat, kui mitte veel midagi halvemat... Ka seda nimetatakse „kriitikaks“... Kas tõesti niisugune kriitika leiab endale veel järelkäijaid publikus?... Missuguseid — see on teine küsimus, kuid et ta leiab, see on vägagi võimalik, sest meie lugev publik on niisama mitmekesine, kirju ja ebaühtlane nagu meie ühiskondki. Seal on inimesi, kellele „Revident“ ja „Surnud hinged“ on toored farsid, kuid „Proua Kurdjukova sensatsioonid“ — väga teravmeelne teos; on inimesi, kes, nagu ütles Gogol, „armastavad targutada kirjandusest, kiidavad Bulgarinit, Puškinit ja

Gretši ning kõnelevad põlgusega ja teravmeelsete torgetega A. A. Orlovist". Sellised inimesed või sellised lugijad (lugejaiks on neid patt nimetada) näevad kriitikas kas lausa kiitust või lausa sõimu; neil on nii kerge aru saada säärasest kriitikast, kuna igasugusest muust hakkaks neil pea pööritama, sest neil tuleks mõtelda, mis on neile kõige raskem ja vaevalisem. Kui ilmub kirjaniku teoste analüüs, mis on kirjutatud tõelise kriitika vaimus, mis eraldab autoris vaieldamatud voorused tinglikest, talendi puudused aja puudustest, siis sellist analüüsi mainitud lugijad lugema ei hakka; neile kõneleb sellest mingisugune n e n d e vannutatud kriitik, mingisugune tühjatahja looja, kes kõigest väest kiidab ennast ja vanu kirjanikke, kes ei ole temale enam ohtlikud, ja sõimab hooilt kõike, mis on andekat uues sugupõlves. See kriitik arutab äsjailmunud analüüsi omamoodi oma lugijate jaoks, kisub sealt välja rea või sõna leheküljelt ja hüüab: kas võib nõnda alandada teenelisi autoriteete? Ja lugijad usuvad teda, sest nad saavad temast aru: tema räägib nende keelt, nende arusaamade, nende tunnete, nende maitsete kohaselt — *les beaux esprits se rencontrent* . . . Neile lugijatele ei tule pähegi, et tõde ei alanda talenti, nii nagu ka ekslik arvamus ei tee talle kahju, et alandada võib ainult teenimatut kuulsust ja et järelikult sõltumatu arvamus kirjandusest ei saa milgi juhul olla kahjulik, on aga sageli kasulik. Säärase kriitika leiutaja vee-nab oma lugijaid ka selles, et kriitik, kelle nime juures ta ei saa külmavereliseks jääda, kiitvat ainult oma sõpru; ja lugijad usuvadki trükitut: kust hakkavad nemad järele kuulama, et see kriitik on vaevalt isiklikult tuttav elavate kirjanikega, keda ta imetleb? — See on eraasi; ja kust nemad peaksid teadma, et kriitik polnud veel maa-

ilma sündinudki, kui Lomonossov suri, ega osanud veel lugedagi, kui suri Deržavin ja kui olid oma kuulsuse tipul Karamzin ja Žukovski, kelle teeneid ja geniaalsust ta õiglaselt hindab, kuid mitte võõraid sõnu korrates ja mitte endale aru andmata? — Arusaamiseks tuleb omada võimet aru saada. Hoopis kergem on lihtsalt uskuda selle sõnu, kes aina kordab: see arvustaja kiidab muudkui oma sõpru...

Üldse, koos hämmastavate ja kiirete edusammudega vaimse ja kirjandusliku hariduse alal paistab meil läbi mingi ebaküpsus, mingi vankuvus ja ebakindlus. Tõed, mis teistes kirjandustes on ammu saanud aksioomideks, mis ammu enam ei ärata vaidlusi ega nõua tõestamist, on meil ikka veel läbi arutamata, ei ole veel kõigile teada. Teie näiteks ei ole kirjutanud ühtegi raamatut, kuid annate välja ajakirja, millel on tohutu menu, — ja teie vastased karjuvad, et teie ajakiri on halb, sellepärast et te ei ole kirjutanud ühtegi raamatut. See „sellepärast et“ on väga originaalne! Kui ajakiri on hea, mis puutub siis teisse, kas selle väljaandja on mõne raamatu kirjutanud või mitte? — Te tegelete arvustamisega, ja olgugi nii edukalt, et te elavalt riivate võõraid arvamusi või kiindumusi ning soetate endale vaenlasi: ärge arvake, et teie vastased hakkaksid teie seisukohti ümber lükama või teie argumentidele vastu vaidlema. Ei, selle asemel hakkavad nad teile rääkima, et teil, kes te ise pole midagi kirjutanud, ei ole õigust arvustada teisi; et te olete noor, kuid ometi otsustate inimeste teoste üle, kes on juba vanad jne. Säärased väljaastumised asetavad igapäevase raskesse olukorda, — mitte sellepärast, et neile oleks raske vastata, vaid just sellepärast, et neile on liiga kerge vastata. Ent kellel

õige piisab julgust kummutada selliseid arvamusi, tähtsa näoga tõestada, et ei tarvitse olla kokk, kuid võib õigesti otsustada toidu üle; ei tarvitse olla rätsep, kuid võib eksimatult avaldada arvamust uue fraki voo-
rustevõi puuduste kohta; — niisama hästi võib mitte osata kirjutada luuletusi, romaane, jutustusi, draamasid, kuid võib suuta asjalikult ja kainelt otsustada võõraste teoste üle; ja et kui gastronoomia alal peene maitse omamine on omamoodi talent, siis seda enam on see kunsti alal, ja et kriitika on omamoodi kunst. On tõesid, mis on isegi banaalsed, just sellepärast et nad on liiga silmanähtavad, nagu näiteks see, et suvel on soe ja talvel külm, et vihma käes võib märjaks saada ja tule paistel end kuivatada. Ometi on meil mõnikord vaja sääraseid tõdesid kaitsta kogu loogika ja dialektika jõuga... Ent see võib veel olla kas naljakas või tüütu, olenevalt sellest, milline on teie meeoleu, kuid on nähtusi, mille puhul ei taha naerda. Meenutage ainult, et teost, mis on õigesti käsitletud mingeid ühiskonna jooni, peetakse meil sageli paskvilliks kord ühiskonna, kord seisuse, kord isiku üle. Meie kirjanduselt nõutakse, et ta näeks tõsielus ainult vooruse kangelasi ja melodramaatilisi kurjategijaid ja et ta ei kahtlustakski, et ühiskonnas võib olla palju naeruväärseid, veidraid ja vääri nähtusi. Igaüks on valmis selleks, et tal endal oleks lahe elada, keelama teistel elamast, kui ta seda saaks... Friisriidest sinelis ja habetunud lõuaga sulemehed kirjutavad pisiraamatukaupmeeste tellimusel viletsaid raamatuid: mis on selles halba? Miks ei peaks kirjamees saama oma tükikest leiba nii, nagu ta saab ja oskab? — Ent need kirjamehed rikuvad publiku maitset, alandavad kirjandust ja literaadi nimetust? — Oletame, et see on nii; kuid selleks, et nad ei kahjus-

taks publiku maitset ja kirjanduse edu, selleks on olemas ajakirjad, on kriitika. — Ei, meile on sellest vähe: oleks meie teha, me keelaksime kirjameestel kirjutamast lori ja raamatukaupmeestel seda kirjastamast... Ja kust, kelle poolt tulevad säärased mõtted? — Ajakirjadest, literaatidelt! . . . Nende hulgas on kohutavaid keelajaid: peale nende omade teoste keelatagu kõik ühes summas . . . Mõned ei jääks veel sellelgi peatuma, vaid tahaksid keelata igasuguste teiste kaupade, isegi leiva ja soola müümise — peale nende omade teoste . . . Meil ilmus kirjanik, kelle huumoriandel oli nii tugev mõju kogu kirjandusele, et andis talle täiesti uue suuna. Teda hakati teotama. Taheti publikut veenda, et ta on Paul de Kock, räpase, pese-mata ja kammimata looduse maalija. Ta ei vastanud kellelegi ja läks oma teed edasi. Suhtumises temasse jagunes publik kahte leeri, milledest arvukam oli kindlalt tema vastu, — mis muide ei takistanud sugugi seda leeri tema teoseid ostmast, ikka ja uuesti lugemast. Lõpuks asus ka publiku enamik tema poolele. Mis pidid tegema laitjad? Nad hakkasid temas tunnustama talenti, isegi suurt talenti, kuigi see nende sõnade järgi pole läinud õiget teed; kuid ühtlasi hakkasid nad mõista andma ja ot-seselt vihjama, et ta alandavat kõike venepärast, solvavat auväärset ametnikuseisust jms. Kuid need härrad ei tunne muret mitte ametnike, vaid enda pärast: nad tahaksid kogu kaasaegse kirjanduse vaikima sundida, et publik, omamata midagi paremat, asuks tahtmatult lugema nende teoseid ja hakkaks neid uuesti ostma . . . Ja kõike seda trükitakse, publik aga loeb, sest kui seda keegi ei loeks, siis seda ka ei trükitaks . . . Meil on kõigil arvamustel paika, tegevusvälja, tähelepanu ja isegi järe-lkäijaid. Mis on see muud kui mitte avaliku arvamuse eba-

küpsus ja ebakindlus? Ent kõiges selles lähevad tõe ja terve maitse ikkagi kindlal sammul edasi ja vallutavad lahinguvälja selles korratus arvamuste heitluses. Kui igal võltsil ja tühjal, kuid hiilgaval talendil on meie juures vältimatult menu, siis ei ole veel olnud juhtumit, et tõeline talent oleks meil jäänud tunnustamata ega oleks saavutanud menu. Võltsautoriteedid langevad päev-päevalt. Ammuks see oli, kui Marlinski, tolle fraasižonglööri kuulsus paistis kolossaalsena? Nüüd temast enam ei räägitagi; vähe sellest, et teda ei kiideta, — teda isegi ei sõimata. Selliseid näiteid võiks tuua palju. Kõik see tõendab, et nii meie kirjandus kui ka ühiskond on veel liiga noor ja ebaküps, kuid et neis peitub palju tervet elujõudu, mis töötab võimsat arengut tulevikus.

Kord väljendati kuski mõtet, et meil on rohkem kunsti-päraseid kui ilukirjanduslikke teoseid, rohkem geeniusi kui talente. Nagu iga omapärane ja originaalne mõte, põhjustas ka see arutelu. Ja tõepoolest, esimesel pilgul võib see mõte paista veidra paradoksina; ometi on ta põhiliselt õige. Et selles veenduda, tarvitseb ainult heita põgus pilk meie kirjanduse arengukäigule tema algusest kuni praeguse ajani. Belletrist on jäljendaja, ta elab võõrast mõttest, geeniuse mõttest. Tõsi, meie kirjanduse esimese perioodi geeniused, enne Puškinit, ei olnud midagi muud kui belletristid Euroopa kirjanike suhtes, kellelt nad õppisid kirjutama, kellelt laenasid nii vormi kui ka mõtted; ent meie kirjanduses oli nende osa hoopis teine. Kantemir jäljendas Horatiust ja Boileau'd ning oli kõige selle juures vene kirjanduses täiesti originaalne kirjanik, kaasaegsete imetusobjekt, kes nägid temas g e e n i u s t, ja austusobjekt järeltulevaile põlvvedele, kes näevad te-

mas meie kirjanduse üht väljapaistvat kuju. Ei maksa ses suhtes kõneldagi Lomonossovist, Deržavinist ja Fonvizinist: nad olid tõepoolest geniaalsed inimesed, teine neist oli isegi tõeliselt geniaalne luuletaja. Ent ka Sumarokovit, Heraskovit, Petrovi, Bogdanovitši ja Knjažnini peeti nende ajal ja isegi kaua aega pärast nende surma suurteks luuletajateks. Sergei Nikolajevitš Glinka, see meie kirjanduse auväärt ja alati innustunud veteraan, peab neid veel nüüdki suurteks luuletajateks. Olgugi et meie aeg mõtleb sellest asjast hoopis teisiti, peab ta mõõnma, et nii Sergei Nikolajevitš Glinka kui ka tema aja arvamusel on oma alus. Igasuguse kirjanduse, eriti aga jäljendava kirjanduse esimesed tegelased on isegi järeltulevale põlvele nii suuremõõdulised, millised pole samasugused talendid, kes ilmuvad hiljem, juba kirjanduse edusammude ja arenemise ajal. Sumarokov jättis oma kaasaegsete veendumuse järgi kaugele maha valmisepa La Fontaine'i, traagikud Corneille' ja Racine'i ning oli võrdne härra Voltaire'iga. Heraskov oli meie Homeros, Petrov — Pindaros, Bogdanovitšile andis Zephyros sule oma tiibadest ja Amor juhtis tema kätt, kui ta kirjutas „Dušenkat“. Aga kas nad sünnitasid palju jäljendajaid, need, ütleme, tingimisi-geeniused? Kas Deržavin ise sünnitas palju jäljendajaid? Tõsi küll, pidulikke oode kirjutati ja trükiti tol õndsas ajal miljoneid; see johtus aga sellest, et tuhanded käed kirjutasid neid, ja kui iga käsi kirjutas ühe oodi, oligi tulemus kohutav. Aga kas meie ajani on säilinud palju andekate belletristide nimesid, kelle sünnitas meie kirjanduse esimeste geeniuste poolt ajendatud liikumine? Ütleme Sumarokovil, Heraskovil ja Petrovil ei saanudki olla andekaid jäljendajaid; aga kui vähe oli neid Deržavinil! Dmitrijev kirjutas mõned oodid,

Kapnist kirjutas neid pisut rohkem — ja ongi kõik... Nende mõlema luuletaja oodid pole arvult mitte midagi võrreldes Deržavini oodide arvurikkusega. Ometi on loomulik, et belletristil on kergem palju kirjutada kui sellel, kes oli talle eeskujuks; kuid meil on see olnud alati vastupidi. Makarov ja Podšivalov, kes kirjutasid väga vähe, eriti viimane, tegutsesid Karamzinist sõltumatult; Karamzini jäljendajaks olid aga Vladimir Izmailov, vürst Šalikov ja — tõepoolest ei mäleta, kes veel: nii vähe oli neid, ja kes olidki, kirjutasid nii vähe ja loiult! Žukovski mõju oli suurem: temalt võib nüüd ja alati õppida tõlkimist, ka tema värss jääb alati eeskujulikuks. Kozlov, hr. F. Glinka ja osalt hr. Tumanski olid Žukovski muusa järgijaid. Puškini geenius sünnitas veel rohkem jäljendajaid, kelle juures ei saa eitada talendi olemasolu ja kes omal ajal olid väga tuntud; kuid nad kõik kokku kirjutasid vaevalt poole võrra sellest, mis kirjutas Puškin üksi, kuigi ka tema ei kirjutanud väga palju, — ja kui ruttu kaotasid nad oma talendi ja oma tuntuse! Ka nüüd kirjutavad paljud; üks lahkub lavalt, s. o. ta unustatakse (seda tehakse meil ebatavaliselt kiiresti), ilmub teine; kokkuvõttes toodavad nad võrdlemisi palju (vähe-masti suhteliselt), kuid igaüks eraldi kirjutab väga vähe. Ja seejuures kõik pretendeerivad kunstipärasusele, loomingule, keegi ei taha olla lihtsalt jutustaja, muinasjutu-vestja, belletrist. Peaaegu kõik kirjutavad tellimise peale, teades ette, kui palju annab neile iga rida, iga sõna, iga koma; kuid samal ajal kirjutavad kõik ka inspiratsiooni järgi. Paljud müüvad jutustusi, mis on veel kirjutamata, ja seda mitte sellepärast, et nad liiga palju kirjutavad ja palju tellimusi saavad, vaid sellepärast, et nad liiga vähe kirjutavad. Mõni tuleb välja ühe jutustusega aastas — ja

vaatab ringi nagu Napoleon pärast Austerlitz'i lahingut. Kui läheb korda kirjutada aastas kaks jutustust, siis võrdub see juba kogu maailma vallutamisega. Selle tõttu meil pole belletristikat ja publikul pole midagi lugeda. Igal aastal võib vähegi väljapaistvaid teoseid (kaasa arvates ka niisugused, mis on ainult talutavad) sõrmedel üles lugeda. Prantsusmaal tehakse seda teisiti: seal kirjutatakse poognate viisi, ja iga vähegi tuntud belletrist kirjutab aastas valmis terved köited, kui mitte kümned köited, tundmata muret selle üle, kelleks publik teda peab, kas geeniuuseks või lihtsalt talendiks. Seal kirjutab belletrist palju rohkem kui kunstnik-poeet: George Sand kirjutab palju, rohkem kui meil kirjutatakse paljude poolt paljude aastate vältel; kuid George Sandi teoste virn on Eugène Sue või Alexandre Dumas' teoste virnaga nagu järv merega võrreldes või meri ookeaniga võrreldes. See on ka loomulik: looming ei kuulu tahte sõna, ja kunstnik vajab aega, et läbi mõelda ja kanda lõpuni oma mõistuses tema poolt kontsepteeritud mõtte... Sõna tõsisel mõttes on meil olnud ja on ainult kolm belletristi: hr-d Bulgarin, Polevoi ja Kukolnik. Nende väsimatus on hämmastav...

Kõigist poeesia liikidest ajas meil kõige nõrgemini juuri draama, eriti komöödia, kuigi niinimetatud klassikalisel tragöödial oli meil oma arengu ja edu ajajärk. Sumarokovi tragöödiad andsid toitu meie sündivale teatrile. Vähe sellest, et nad kaasaegseid vaimustasid, — „Vale-Dimitrit“ mängiti provintsiteatris veel käesoleva sajandi kahekümnendail aastail. Knjažnini tragöödiatel ja komöödiatel oli oma aja jaoks väärtus, mida neilt ei saa ära võtta, — ja üldse võib öelda, et meie aeg võidaks palju, kui nüüd ilmuks selline tark ja osav laenaja näitekirjan-

duse alal, kui omal ajal oli Knjažnin. Temast veel kõrge-
mal seisis Ozerov. Sellest on näha, et klassikaline tra-
göödia arenes meil tervelt kolme inimpõlve vältel. Ilmus
romantism — hakkasid tulema romantilised draamad, ve-
rised, hirmsad, efektsed, lõpuks isegi rahvalikud, kuid
ühes sellega ka seda juhmimad ja tühjemad. Nüüd kir-
jutatakse neid veel ainult tuluõhtuiks, ja sedagi üha har-
vemini ja harvemini. On loota, et nad jäävad varsti hoo-
pis tulemata. Ja ongi hea! Parem üldse mitte midagi kui
palju rumalust, olgu see rumalus siis suurepärane või
milline tahes!

Ent draamade puhul on veel rohkem kui mistahes muus
asjas õigustatud seisukoht, et meil kõiges on rohkem gee-
niusi (olguigi et ka neid on väga vähe) kui talente. Puš-
kin andis oma „Boris Godunoviga“ meile rahvadraama
tõelise ja geniaalse näidise; kuid sellepärast ta vist ei
avaldanudki mingisugust mõju meie näitekirjandusele, et
ta oli liiga tõepärane ja geniaalne. Vähemalt pole ühelgi
draamateosel, mil on talendi tunnuseid, „Boris Godunovi“
mõju avaldunud. Öeldakse: see tuleb sellest, et meil
pole ühtegi talendi tunnustega draamat kunagi ilmunud.
Tõsi! Kuid millest tuleb see, et meil on ilmunud ja ilmub
talendi, ja vahel koguni väljapaistva talendi tunnustega
värsspoeme, poeme, mis tõestavad, kui tugev ja vil-
jastav on Puškini ja Lermontovi mõju meie kirjandu-
sele? . . . Pärast „Boris Godunovi“ kuulub parim rahva-
likus vaimus draamateos samuti Puškinile: see on „Rus-
salka“. Tema dramaatilised poemid „Stseen Faustist“,
„Mozart ja Salieri“, „Ihnus rüütel“ ja „Kivist külaline“
pole samuti kajastunud vene kirjanduses mõnegivõrra
õnnestunud jäljenduskatsetes. Ja samal ajal on kõik Puš-
kini draamakatsed suur kunstilooming . . .

Samasugune on ka meie komöödia saatus: kas midagi ebatavalist või — vähem kui mitte midagi. Vene komöödiatest enne Fonvizinit pole peaaegu midagi öelda: need olid kas tõlked või ümbertöötused (ka selles suhtes väärivad Knjažnini tööd lugupidamist); ent originaalsete vene komöödiatena olid nad veidrad väärsünnitised. Olgugi et „Brigadiir“ ja „Äbarik“ ei olnud kunstiteosed selle sõna ranges mõttes, olid nad ometi geniaalne looming. Nende iseloomu järgi võib neid nimetada õigeiks ja tabavaiks satiirideks komöödia vormis. Neid jäljendati, kuid armetult ja absurdelt. Muide avaldus nende mõju, olgugi hilja, Osnovjanenko komöödias „Aadlivalimised“, teoses, millel on omad puudused, kuid ei puudu ka voo- rused. „Brigadiiri“ ja „Äbariku“ vahel ütles Ablessimov kord oma sõna ülikena rahvaliku vodevilliga. See oli juhus, olgugi suurepärane; ta pidigi kirjanduse jaoks mõjutuks jääma. Kapnisti „Keelepeks“ on väljapaistev rohkem eesmärgi kui teostuse poolest. Nüüd tuleb siir- duda otse Gribojedovi „Häda mõistuse pärast“ juurde, sest rohke arv komöödiaid, mis kirjutati värssides ja proosas ajavahemikul Fonvizinist Gribojedovini, ei vääri mainimist. „Häda mõistuse pärast“ on pooleldi kunsti- line, pooleldi satiiriline komöödia, on mõistuse, terav- meelsuse, talendi, geniaalsuse, õela ja sapise inspirat- siooni kõrge näidis. „Häda mõistuse pärast“ on siia- maani jäänud ainsaks teoseks meie kirjanduses selles liigis, milles ükski talent pole söandanud oma jõudu proovida. Gribojedovi komöödialt tuleb üle minna otse „Revidendile“. Peale selle ülimal määral kunstipärase komöödia, mis on täis sügavaimat huumorit ja hämmasta- vat tõde, kirjutab Gogol veel väikese komöödia „Kosjad“ ja mõned stseenid, mida ei saa nimetada komöödiateks

nende ulatuse poolest ja mille suhe komöödiaga on sama-
sugune kui novelli suhe romaaniga. Kõik need stseenid
kannavad „Revidendi“ autori talendi teravat pitsert ja
on nagu „Revidentki“ jäänud meie kirjanduses senini
üksikuiks mälestusmärkideks keset avarat liivasteppi,
kus ei ole näha puud ega rohukört... On esinenud, tõsi
küll, kaks või kolm katset, mis ei olnud päris ebaõnnes-
tunud, kuid olid liiga arglikud...

Ühekülgusus suhtumises esemeisse viib alati valejärel-
dustele, ka siis, kui esemeile heidetud pilgus on süga-
vust ja läbitungivust. Veendumuse omandamise võime,
inimloomuse suurepärasemaid võimeid, viib ühekülguse
korral fanatismile. Kirjanduslik fanatism on niisama kurt
ja pime nagu iga teinegi, eriti kui ta elab teooria nimel.
Saksa esteetilised teooriad võeti nii hästi vastu meie
vastse hariduse vastuvõtlikul pinnal, et nad leidsid endale
säärased ägedad ja fanaatilised järelkäijad, kellele isegi
Saksamaal, eriti nüüd, vaadatakse kui teoreetilise hullus-
tuse imele. Sedalaadi parandamatuile fanaatikuile on
prantsuse kirjandus ja prantsuse kunst tõeliseks komi-
tuskiviks: neist aru saamata ja kangekaelselt seda mitte
tunnistades ei kõhkle nad sugugi nende olemasolu eita-
mast. Seda, muide, ei tule imestadagi: mõned restaurat-
sioonija ajaloolased väitsid ju kangekaelselt, et Napo-
leon oli Louis XVIII väejuht... Tõepoolest, puhtteoreeti-
liselt seisukohalt, ilma ajaloo elava käsitusega ei saa
saksa kirjandusest vaimustuses olles prantsuse kirjandu-
sest kuigi palju head leida. Saksa esteetika tuli õpetlase
kabinetist, saksa poeesia aga tuli saksa esteetikast. Et sel-
les veenduda, tarvitseb ainult meenutada, kuidas kirju-
tas näiteks geniaalne Schiller: „Wallensteinis“ ei olnud

ta mitte ainult kõike ette läbi mõelnud, vaid ka tõestanud ja õigustanud, kõik lähtus teooriast, ja autor kirjutas seda draamat kaheksa aastat. Schiller tahtis kirjutada eepilise poemi Friedrich Suure elust; aga ta ei tahtnud selle juurde asuda enne, kui oli filosoofiliselt välja arendanud uue aja eepilise poemi teooria. Kõik need nähtused, pisut kummalised, kui mitte öelda veidrad, mis Schilleri, nagu ka teiste saksa poetide geeniu- sele tegid palju kahju, tulenesid otseselt sakslaste sotsiaalsest olukorrast, vaiksest, perekondlikust, intuiitiiv- sest, kabinetlikust elust. Seevastu prantsuse kirjandus lähtus tervenisti ühiskondlikust ja ajaloolisest elust ning oli sellega tihedasti seotud. Sellepärast ei saa prantsuse kirjanduse üle otsustada valmis teooria põhjal, ilma et satutaks ühekülgsusse ja jõutaks vääradele järeldustele. Corneille' tragöödiad on tõesti väga veidrad oma klassi- kaliselt vormilt, ja teoretikuil on täielik õigus sellele hiina vormile kallale tungida, mida kasutas Corneille' ülev ja võimas geenius Richelieu vägivaldse mõju tõttu, kes tahtis ka kirjanduses olla esimeseks ministriks. Ent teoretikud eksisid rängalt, kui nad Corneille' tragöödiate veidra pseudoklassikalise vormi pärast jätaksid tähele panemata nende paatose kohutava sisemise jõu. Meie aja prantslased räägivad, et Mirabeau on Corneille'le tänu võlgu inspiratsiooni eest oma parimaiks kõnedeks. Imes- tage siis pärast seda prantslaste üle, et nad unustavad peagi oma romantilised tragöödiad à la Shakespeare ja loevad tänini ning loevad alati ka tulevikus vana Cor- neille'd. Igaüks nende kuulsaist kirjanikest on lahutama- tult seotud selle ajastuga, kus ta elas, ja tal on õigus omada kohta mitte ainult prantsuse kirjanduse ajaloos, vaid ka Prantsusmaa ajaloos. Seal on mõtteil loomingust

juba veidi teistsugune tähendus kui see, mis neil on saksa kirjanduses: nad peavad jagama oma võimu ja jõudu mõtetega ühiskonnast ja tema ajaloolisest käigust. Meil on inimesi, kel on korda läinud mõista, et „Revident“ on sügavalt loominguuline ja kunstiline teos ja et ükski Molière'i komöödia ei kannata välja esteetilist kriitikat. Neil on selles suhtes õigus, kuid neil pole õigus järelduses, mis nad sellest faktist teevad. Tõepoolest, ükski Molière'i komöödia ei kannata välja esteetilist kriitikat, sest nad kõik on rohkem t e h t u d kui l o o d u d, lähevad sageli üle farsiks või vähemalt lasevad endasse farssi (nagu näiteks väärad mufti, derviis ja türklased „Le Bourgeois Gentilhomme'is“); nende tegevuse vedrud on alati kunstlikud ja ühesugused, iseloomud abstraktsed, satiir vaatab liiga sageli välja poeetilise leiutamise vormi alt jne. Kuid ühtlasi oli Molière'il tohutu mõju oma kaasaegsele ühiskonnale ja ta viis kõrgele prantsuse teatri, mida võis teha ainult inimene, kel oli mitte lihtsalt talent, vaid geenius. Et tema komöödiatega üle otsustada, ei tule neid mitte lugeda, vaid näha laval, ja sealjuures tingimata prantsuse laval, sest nende lavaline väärtus on kõrgem kui dramaatiline väärtus. Prantslastel ei ole õigust uhke olla Molière'i mõne üksiku komöödia üle, kuid neil on täielik õigus olla uhke Molière'i komöödiatega, või, mis veel õigem, Molière'i teatri üle, sest Molière andis neile terve teatri. Sedasama võib öelda Scribe'i kohta. Ei saa osutada tema ühelegi draamale, ühelegi vodevillile kui kunstiteosele, millel on alati oma väärtus, kuid võib kindlalt öelda, et Scribe'i teatril on edaspidi alati oma väärtus, praegu aga on tema väärtus nii suur, et seda ei saa üldse hinnata: nii tähtis on ta kaasaegsele ühiskonnale, mis koosneb kõigist klassidest, harituist ja

harimatuist, kes voolavad teatrisse, et näha laval isennast...

Meil on mõned kõrge kunstiväärtusega komöödiad, mis oma arvult ei saa moodustada teatrile alatist repertuaari ja mis kõigi oma vooruste juures surmani tüütaksid kõiki, kui teatris peale nende midagi ei näidataks, sest kogu aeg üks ja sama alati tüütab...

Prantslastel, ütleme, pole ühtegi kunstipärast komöödiat, kuid on selle-eest teater, mis eksisteerib kõigile ja millest ühiskond õpib kui ka esteetiliselt naudingut saab...

Kelle pool on kasu?...

Otsustagu lugejad. Meie oleme siin kõrvaltvaatajad.

Millega erineb geenius talendist? — Küsimus on väga tähtis, seda enam, et seda lahendatakse alati väga keerukalt. Me ei hakka seda tegema, vaid püüame seletada seda lihtsalt. Et geenius ja talent on antud looduse poolt, et nii üks kui teine on nii-öelda inimorganismi enda omadus, nii nagu valgus ja soojus on tule omadused, — selle üle pole midagi rääkidagi, sest selles on juba ammu kõik ühel arvamusel. Küsimus seisab geeniuse erinevusel talendist ja vastupidi.

Kellel õige pole olnud juhust kohata paljusid inimesi, kes armastavad näiteks lugeda, jälgivad kirjandust ja tahavad selle üle otsustada, kuid kes alles siis julgelt arvamust avaldavad uue raamatu üle, kui nad on jõudnud läbi lugeda selle kohta niisuguse ajakirja arvamuse, mida nad vastuvaidlematult usaldavad, ja kes tunnevad end kõige raskemas olukorras olevat, kui kära teinud raamatu kohta ei ilmu nende ajakirjas kaua aega retsen-

siooni või arvustust? Kellel õige pole olnud juhust kohata inimesi, kes on valmis otsustama kõige üle, kuid niipea kui keegi neile teravalt vastu vaidleb, loobuvad kohe oma arvamusel ja nõustuvad täielikult vastuvaidleja arvamusel? Need on inimesed oma arvamuseta, ilma võimeta omada arvamusel, inimesed, kes võivad olla tugevad ainult võõra arvumuse varal ja kellele autoriteet on esmajärguline tarvidus. On kohane märkida, et sedalaadi inimestel on väga tugevasti arenenud vaist tajuda võõrast jõudu ja seda alati ära tunda. Ometi ei tarvitse need inimesed sugugi rumalad olla: nende jaoks eksisteerivad tõendid, neil on otsustamisvõimet, kuid see võime ei saa iseseisvalt tegutseda, vaid nõuab tuge autoriteedilt. Rahvamass koosneb enamjaolt just säärastest inimestest ja teda valitsevad alati ja kõikjal suuremal või vähemal määral iseseisva arvumusega inimesed. Ja selles ongi põhjus, miks rahvamassi ei veetle kuigi kaua see, mis on väär ja ebaloomulik, ning miks ta tunnustab varem või hiljem tõelise ja suurepärase väärtust: tema eest tegutsevad teised, tema ainult alistub. Selle kõlbla distsipliiniga inimeste arusaamades ei oleks olemas ühtsust, vaid oleks ainult hirmus anarhia.

Talentkui võime teha, luua käib rohkem loomise vormi kohta ja sellelt seisukohalt on talent väline jõud, mis võib eksisteerida inimeses sõltumatult mõistusest, südamest ja inimese loomuse teistest intellektuaalsetest ja kõlblatest külgedest. Vormi jaoks aga on vaja sisu, ja just siin omandab inimese vaimsete jõudude iseseisev tegevus kogu tähtsuse. Kui on inimesi, kel puudub võime omada asjade kohta oma arvamusel ja kes võtavad võõra arvumuse vastu tervikuna, nagu valmis asja, millest neil ei tarvitsegi enam midagi mõelda, siis on ka inimesi,

kellel, igavesti elades võõra arvamusega, on võime omastada see omaks arvamuseks, arendada seda, tuletada sellest uusi järeldusi, leides selle kaudu uusi mõtteid, — ja see võime petab sedalaadi inimesi niivõrd, et nad kõige ausamal kombel on veendunud oma mõtlemisvõime iseseisvuses. Ja neil on selles peaaegu õigus: elavate ja vastuvõtlike natuuridena nad ei tea ega mäletagi, kellelt nad omandasid ühe või teise mõtte, sest neile jääb väljastpoolt kõik kergesti ja kiiresti külge ning seda peaaegu ebateadlikult, instinktiivselt. Neil tarvitseb ainult kõnelda targa inimesega või lugeda läbi hea raamat, ja neil tärkab otsemaid terve rida uusi mõtteid, mida nad tahtmatult peavad omiks mõtteiks. Neil inimestel, keda valitsevad teised, on omakorda suur mõju rahvamassile. Neid on maailmas võrdlemisi rohkesti; eriti palju on neid pealinna- nades. Üldse, mida haritum on ühiskond, seda rohkem on temas selliseid inimesi. Lõpuks on inimesi (sääraseid on väga vähe), kes tõepoolest on suutelised loovaks iseseisvaks tegevuseks. Nad vaatavad kõigele kuidagi eriliselt, originaalselt, näevad kõiges just seda, mida ilma nendeta keegi ei näe, kuid pärast neid näevad kõik ja imestavad, et nad seda enne ei näinud. Need inimesed ei ole sugugi kavalad ega keerukad: nad saavad kõigest aru lihtsalt, kuid nende lihtne arusaamine paistab algul kõigile väga keerulisena, vahel ka mõttetuna ja absurd- sena, hiljem aga tundub juba nii lihtsana, et ei ole rumalpead, kes ei imestaks, kuidas t e m a l e seda pähe ei tulnud — see on ju nii lihtne! Kui Kolumbus asutas Ameerikat avastama, vaatasid temale kõik kui ogarale unistajale; kui ta aga oli Ameerika avastanud, siis ei tahtnud peaaegu keegi selles tunnustada isegi teenet, sest avastatud Ameerika tundus kõigile nii kerge avastada! ...

Neist kolmest inimeste kategooriast kõneldes tahtsime me kõnelda rahvamassist, talendist ja geeniusest...

Meie ajal ei ole talent haruldus, eriti pole ta seda kirjanduses. Kõige tavalisem asi! Teda koguni vahetatakse sageli ära geeniusega. Ja selles pole midagi imelikku, et on vaja omalaadi suurt talenti, et korrapealt vahet teha talendi ja geeniuse vahel. See tuletab meelde seda kohta meie aja tuntud prantsuse kirjaniku jutustusest, kus ta jutustab järgmiselt oma kangelase autorsusest:

„Ta tunnustas, et kõik tema poolt alustatu omandas pärast esimest kümmet rida, kolme või nelja värssi säärase sarnasuse nende kirjanikega, keda ta luges, et ta punastas, nähes end võimelisena ainult jäljendamiseks. Ta näitas mulle mõningaid värse ja lauseid, mille alla Lamartine, Victor Hugo, Paul Courier, Charles Nodier, Balzac ja isegi Béranger võiksid oma nime kirjutada. Kõik need katsed, mida võiks nimetada katketeks katketest, oleksid nende kirjanike teostes olnud individuaalsete ideede kaunistuseks, kuid just seda individuaalsust Horace'il ei olnud. Kui ta tahaks väljendada mingit ideed, siis te näeksite kohe (ta näeks ka ise seda kohe) ilmset vargust: see idee ei ole tema oma; see kuulub neile kirjanikele, kuulub kõigile, ainult mitte temale.“

Nii on alati lugu talendiga. Muidugi pole ta alati just säärane, nagu on esitatud autori sõnades, kellele me viitasime, kuid tema olemus on alati niisugune. Kui suur talent ka ei oleks, ta ei saa panna oma teoseile oma isiksuse pitserit, ja sellepärast ei saa ta olla originaalne ja omapärane. Kui suur ka ei oleks tema võime omastada võõraid ideid, ta ei saa kaua varjata, et tema inspiratsioon ei tule elava lätena tema loomuse sügavusest, vaid on ainult „vangis mõtte ärritus“. Selle-eest kui kitsas ja piiratud talendi sfäär ka ei oleks, kui tema teoseis on

näha seda teravat isiksuse pitserit, mis teeb teosed nii originaalseks, et neid ei ole võimalik järele aimata, siis pole see enam talent, vaid on geenius. Nii s u g u s t e geniaalsete poetide hulka kuulub meie kirjanduses valmidekirjutaja Krõlov.

Esime ne artikkel

Aeg ja progress. — Följetonistid — progressi vaenlased. — Vöörsõnade tarvitamisest vene keeles. — Vene kirjanduse aastaülevaated kahekümnendate aastate almanahhides. — Hr. Gretši ülevaade 1814. aasta vene kirjandusest. — Meieaegsed ülevaated. — Naturaalkoolkond. — Selle päritolu. — Gogol. — Kallaletungid naturaalkoolkonnale. — Nende kallaletungide vaatlus.

Kui ei ole kaua olnud neid tähelepanuväärivaid sündmusi, mis muudavad milleski põhiliselt tavalist asjade käiku ja teevad selles järsu pöörde, tunduvad kõik aastad ühetaolistena. Uusaastat pühitsetakse nagu konventsionaalset kalendripüha, ja inimestele näib, et kõik muutused, kõik uus, mis möödunud aasta tõi, seisab ainult selles, et igauks on saanud veel ühe aasta võrra vanemaks —

Ja eided kooris korrutavad,
et aastad aina lendavad.

Ometi, kui inimene vaatab tagasi ja laseb oma vaimusilma eest mõned sellised aastad mööda libiseda, näeb ta, et tollest ajast saadik on kõik muutunud kuidagi teistsuguseks, kui oli varem. Muidugi, siin on igaühel oma kalender, oma kroonlühtrid, olümpiaadid, aastakümned, ras-

ked ajad, epohhid, perioodid, mida määravad ja tingivad tema oma elu sündmused. Ja sellepärast üks ütleb: „Kuidas kõik on viimase kahekümne aasta jooksul muutunud!“ Teisel on muutus toimunud kümne, kolmandal viie aastaga. Milles see seisab, see muutus, seda ei saa igaüks ära määrata, kuid igaüks tunneb, et nii-niisugusest ajast saadik on kindlasti toimunud mingi muutus, et ka tema poleks nagu enam see, ja ka teised pole enam need, et ka elukord ja kõigi tavaliste sündmuste käik maailmas pole enam päriselt see mis varem. Ja ühed kaebavad, et kõik on läinud halvemaks; teised on vaimustatud sellest, et läheb paremaks. Teadagi määrab siin head ja kurja enamjaolt igaühe isiklik olukord ning igaüks seab oma isiku sündmuste keskuseks ja viib kõik, mis maailmas toimub, oma isikuga ühendusse: temal on läinud halvemaks, ja ta mõtleb, et kõik ja kõigil on läinud halvemaks, ja vastupidi. Ent nõnda saab asjast aru enamik, mass; tähelepanelikud ja mõtlejad inimesed näevad seevastu igapäevase elu tavalise käigu muutustes mitte ainult nende oma olukorra halvenemist või langust, vaid mõistete ja ühiskonna kommete muutumist, järelikult ühiskondliku elu arengut. Areng tähendab neile edasikäiku, järelikult olukorra paranemist, edu, p r o g r e s s i.

Följetonistid, keda meil on nüüd siginenud nii palju ja kes oma ametikohuse tõttu — igal nädalal ajalehtedes arutada selle üle, et ilm Peterburis on püsivalt halb — peavad end vaimurikkaiks mõtlejaiks ja suurte tõdede kuulutajaiks, — meie följetonistid ei salli sugugi sõna „progress“ ja kiusavad seda taga säärase teravmeelsusega, mille vaieldamatut ja hiilgavat kuulsust jagavad nad ainult meie vodevillide kirjutajatega. Mispärast peavad need teravmeelsed härrad sõnale „progress“ erilist

klaperjahti? Põhjusi on palju ja mitmesuguseid. Uhele pole see sõna meeltnööda sellepärast, et seda polnud kuulda tol ajal, kui ta oli noor ja võinuks sellest sõnast veel kuidagi aru saada. Teisele sellepärast, et seda sõna pole tarvitusele võtnud mitte tema, vaid teised, — inimesed, kes ei kirjuta följetone ega vodeville, kuid kel on ometi kirjanduses säärane mõju, et nad võivad võtta tarvitusele uusi sõnu. Kolmandale on see sõna vastik sellepärast, et see on tulnud tarvitusele ilma tema loata, temalt küsimata ja tema nõuandeta, kuna tema on veendunud, et ilma tema osavõtuta ei tohi kirjanduses midagi tähtsat toimuda. Nende härrade hulgas on palju seesuguseid, kes väga püüavad midagi uut välja mõelda, ainult et see neil ei õnnestu kunagi. Nad mõtlevad küll midagi välja, kuid aina märgist mööda, ja kõik nende uuendused lõhnavad чаромутне¹ järgi ning ajavad naerma. Kui aga keegi ainult lausub uue mõtte või tarvitab uut sõna, paistab neile ikka, et just selle mõtte või just selle sõna oleksid nemad tingimata välja mõelnud, kui neist ei oleks ette jõutud ja seega neilt üle löödud juhus uuendusega välja paista. Nende härrade hulgas on ka sääraseid, kes ei ole veel üle elanud ajajärku, kus inimene on veel suuteline õppima, ja kes oma ea poolest võiksid aru saada sõnast „progress“, aga ei saa seda teha teistel, „neist mitteolenevail asjaoludel“. Kogu meie lugupidamise juures härrade följetonistide ja vodevillistide ning nende tõestust leidnud hiilgava teravmeelsuse vastu ei hakka me siiski nendega tülitsema, kartes, et võitlus oleks liiga ebavõrdne, ebavõrdne muidugi meile... On veel eriliik

1 Чаромутне — puristide poolt väljamõeldud neologism võõrsõna „maagia“ asemele. *Tõlk.*

„progressi“ vaenlasi — need on inimesed, kes tunnevad selle sõna vastu seda suuremat vihavaenu, mida paremini nad selle mõttest ja tähtsusest aru saavad. Siin pole viha-vaenu õieti sõna vastu, vaid idee vastu, mida sõna väljendab, ja süütule sõnale valatakse välja pahameel tema tähenduse pärast. Nemad, need inimesed, tahaksid veenda ennast ja teisi, et seisak on parem kui liikumine, et vana on alati parem uuest, ja tagantjärele elamine on see päris, see tõeline elu, mis on täis õnne ja kõlblust. Nad möönavad küll, kuigi valuga südames, et maailm on alati muutunud ja pole kunagi kaua seisnud kõlblas külmutuspunktis, ent selles nad just näevadki kõige kurja juurt maailmas. Selle asemel et nende härradega vaielda, selle asemel et nende vastu tuua igasuguseid tõendeid ja argumente, ütleme, et need on — hiinlased . . . Selline nimetus lahendab küsimuse paremini kui igasugused uurimused ja arutlused . . .

Sõna „progress“ pidi loomulikult leidma erilist vaenu tema vastu vene keele puristide poolt, kes on nõrдинud iga võõrsõna puhul, kuna see olevat ketserlus või lõhe tekitamine emakeele ortodoksias. Säärasel purismil on oma õigustatud ja asjalik põhjendus; kummatigi on ta ühekülgsus, mis on viidud äärmuseni. Mõned vanad kirjanikud, kes ei armasta vene praegusaegset kirjandust (sest see on neist kaugemale mööda läinud, nemad aga temast kaugemale maha jäänud ja seega kaotanud igasuguse võimaluse temas kuigivõrd tähtsat osa etendada), varjavad end purismiga ja korrutavad lakkamatult, et meie ajal igati moonutatavat ja väänatavat kaunist vene keelt, eriti sellega, et temasse tuuakse võõrsõnu. Kes aga ei tea, et puristid rääkisid sedasama Karamzini ajajärgul? Järelikult meie aega süüdistatakse siin täiesti asjatult, ja

kui ta ongi selles süüdi, mis talle süüks pannakse, siis seda sugugi mitte rohkem kui kõik temale eelnenud ajad. Kui võõrsõnade tarvitamine vene keeles olekski pahe, siis on see vältimatu pahe, mille juured asuvad sügaval Peeter Suure reformis, kes tutvustas meid paljude enne seda meile täiesti tundmatute mõistetega, mille väljendamiseks meil omi sõnu ei olnud. Seepärast oligi vaja võõraid mõisteid väljendada võõraste valmis sõnadega. Mõned neist sõnadest ongi jäänud tõlkimata ja asendamata ning on seepärast vene sõnavaras saanud kodanikuõiguse. Kõik on nendega harjunud, kõik saavad neist aru, mis-eest siis neid välja kihutada? Muidugi, lihtnimene ei saa aru sõnadest *instinkt*, *egoism*, kuid mitte sellepärast, et need on võõrsõnad, vaid sellepärast, et tema mõistusele on võõrad nende sõnadega väljendatavad mõisted, ja sõnad *побудка*, *ячество*¹ ei ole talle põrmugi selgemad kui *instinkt* ja *egoism*. Lihtnimised ei saa aru paljudest puhtvene sõnadest, mille mõte asub väljaspool nende igapäevase elu tavaliste mõistete ringi, näiteks *sündmus*, *kaasaeg*, *teke* jms., ja saavad hästi aru võõrsõnadest, mis väljendavad nende elus-olus sisalduvaid või neile omaseid mõisteid, nagu *pass*, *pilet*, *kviitung* jms. Mis aga puutub haritud inimestesse, siis on *instinkt* neile ikkagi selgem ja arusaadavam *побудка*'st, *egoism* — *ячество*'st, *faktid* — *быти*'st. Kui ühed võõrsõnad pidasid vastu ja said vene keeles kodanikuõiguse, siis teised seevastu asendati aja jooksul õnnestunult vene sõnadega, enamasti uute sõnadega. Nii olevat Tredjakovski võtnud tarvitusele sõna *предмет* (ese) ja Karamzin sõna

¹ Puristide poolt loodud vasted sõnadele *instinkt* ja *egoism*.
Tõlk.

промышленность (tööstus). Sääraseid vene sõnu, mis on tulnud võõrsõnade asemele, on terve hulk. Ja me oleme esimesed, kes ütlevad, et võõrsõna kasutamine siis, kui on olemas võrdse jõuga vene sõna, tähendab nii terve mõistuse kui ka terve maitse solvamist. Nii näiteks ei saa olla midagi absurdsemat ja metsikumat kui tarvitada sõna „utreerima“ „liialdamise“ asemel. Iga vene kirjan-duse epohhi on tähistanud võõrsõnade tulv; muidugi ka meie aeg pole sellest pääsenud. Ja see ei lõpe veel nii-pea: tutvumine uute ideedega, mis töötatakse välja meile võõral pinnal, toob meile alati kaasa ka uusi sõnu. Aga mida kaugemale edasi, seda vähem saab see märgatavaks, sest siiaamaani oleme ühe korraga tutvunud meile seni tundmata mõistete terve kompleksiga. Sedamööda, kui-das me teeme Euroopale lähenemises edusamme, ammu-tatakse sealt järjest rohkem meile võõraste mõistete tagavarasid, ja uus on siis meile ainult see, mis on uus ka Euroopale endale. Siis toimub ka laenamine loomulikult ladiusamalt, vaiksemalt, sest me ei aja enam Euroopale järele, vaid sammume tema kõrval, rääkimata juba sel-lest, et ka vene keel aja jooksul üha rohkem välja kuju-neb, areneb, muutub painduvamaks ja kindlapiirilise-maks.

Ei ole kahtlust, et ilma vajaduseta, küllaldase põhju-seta vene keele kirjuks tegemine võõrsõnadega on vastu-meelt tervele mõistusele ja tervele maitsele, kuid kahju ei too see mitte vene keelele ja kirjandusele, vaid ainult neile, kes seda haigust põevad. Ent vastupidine äärmus, s. o. üle mõõdukuse piiride ulatav purism toob samu tagajärgi, sest äärmused langevad ühte. Keele saatuse ei saa sõltuda ühe või teise isiku omavolist. Keelel on kin-del ja ustav kaitsja: see on tema oma vaim, geenius.

Seepärast jäävadki suurest hulgast sisetoodavaist võõrsõnadest püsima ainult mõned, teised aga kaovad iseenesest. Samale seadusele alluvad ka uued vene sõnad: ühed jäävad püsima, teised kaovad. Ebaõnnestunult välja mõeldud vene sõna võõra mõiste väljendamiseks ei ole parem, vaid kindlasti halvem võõrsõnast. Räägitakse, et sõna „progress“ asemele ei olevat vajagi uut sõna välja mõelda, sest seda väljendavat rahuldavalt sõnad *edu*, *edasiliikumine* jne. Sellega ei saa nõustuda. Progress käib ainult selle kohta, mis areneb iseenesest. Progressiks võib olla ka see, milles pole üldsegi edu, omandamist, pole sammugi edasi; ja vastupidi, progressiks võib olla vahel ebaedu, langus, tagasiliikumine. See käib just ajaloolise arengu kohta. Rahvaste ja inimkonna elus on õnnetuid ajajärke, kus terved põlvkonnad otsekui tuuakse ohvriks järgnevaile sugupõlvedele. Rasked ajad mööduvad — ja kurjast sünnib hea. Sõnal „progress“ on teadusliku termini täielik kindlapiirilisus ja täpsus, ning viimasel ajal on ta saanud lentsõnaks, teda tarvitavad kõik, isegi need, kes tema tarvitamisele kallale tungivad. Ja sellepärast, niikaua kui ei ole ilmunud vene sõna, mis teda täielikult asendaks, kasutame sõna „progress“.

Igasugune orgaaniline areng toimub progressi kaudu, orgaaniliselt aga areneb ainult see, millel on oma ajalugu, oma ajalugu aga on ainult sellel, millel iga nähtus on eelneva paratamatu tulemus ja eelnevaga seletatav. Kui võiks kujutella kirjandust, milles aeg-ajalt ilmub tähelepanuväärivaid teoseid, kuid millele on võõras igasugune sisemine side ja sõltuvus ning mis on oma ilmumise eest tänu võlgu välistele mõjudele, järeleaimamisele, siis sellisel kirjandusel ei saa olla ajalugu. Tema ajalugu on raamatute kataloog. Säärase kirjanduse suhtes

ei ole sõna „progress“ kohaldatav, ja uue, mõne asjaolu tõttu tähelepanuvääriva teose ilmumine ei ole säärasel juhul progress, sest sellel teosel ei ole juuri minevikus ja ta ei kannu vilja tulevikus. Siin ei tähenda aeg ja aastad midagi: nad võivad minna omaette, midagi muutmata. Hoopis teisiti on lugu kirjandusega, mis areneb ajalooliselt: siin iga aasta toob endaga midagi kaasa, — ja see midagi on progress. Kuid mitte iga aasta ei näe seda progressi selgesti ega saa kindlaks määrata; sageli selgub see alles hiljem. Ent igal juhul on väga kasulik teatavil aegadel, näiteks iga aasta lõpul vaadata tervikuna üle kirjanduse käik, tema saavutused, tema rikkus või vaesus. Sellised ülevaated ei ole praegusele ajale kasutud ja neil võib olla tähtsust tulevasele kirjandusajaloolasele.

Aruandmised kirjandusliku tegevuse üle iga möödunud aasta kohta hakkasid meil kombeks saama 1823. aastast alates. Eeskuju andis Marlinski tollal kuulsas almanahhis. Ja tollest ajast saadik ilmusid kirjanduse aastaülevaated almanahhides pidevalt kümne aasta vältel. Ajakirjades ilmus neid harva, kuid viimasel ajal avaldatakse neid pidevalt ühes tuntud ajakirjas aastat seitse järgemööda. Arvustusosa „Sovremennik'us“ algas möödunud aastal vene kirjanduse ülevaatega 1846. aasta kohta, ja selle ajakirja iga uue aasta esimene number sisaldab tulevikus alati sellise kirjandusliku tegevuse ülevaate möödunud aasta kohta.

Säärased ülevaated muutuvad aja jooksul tõeliseks kirjanduskroonikaks, tähtsaks materjaliks kirjandusajaloolasele. Almanahhides sisalduvad ülevaated, millest me äsja kõnelesime, on meile nüüd suure tähtsusega tolle ajajärguga tutvumiseks, vaatamata sellele et nad hakkasid ilmuma kõigest kakskümmend neli aastat tagasi! Nii kii-

resti läheb meie kirjandus edasi! Ent kui kaugena, kui vanaaegsena tundub hr. Gretši poolt kirjutatud ja 1815. aastal „Sõn Otetšestva's“ avaldatud „Vene kirjanduse ülevaade 1814. aasta kohta“! Väheseil lehekülgedel on loeteldud kõik teaduse ja kirjanduse saavutused ja varasalved 1814. aastal. Seda aastat tähistas tõepoolest mõnede väljapaistvate tõsiste raamatute ilmumine, nagu näiteks *Vene riiklike ürikute ja lepingute kogu*, mis on oma ilmumise eest tänu võlgu krahv N. P. Rumjantsevile; Richteri *Arstiteaduse ajalugu Venemaal* ja Destunise tõlge *Plutarchose elulugudest*. Aga milline hirmus vaesus niinimetatud kauni sõnakunsti alal! Hr. Palitsõni tõlge Delille'i poeemist *Aiad*, vürst Šihmatovi kirjeldav poeem *Maaelanik*, Deržavini luuletus *Kristus*, vürst Šihmatovi *Oõ mõtiskeluks* ja vürst Dolgorukovi *Mõtisklus saatusest*. Kõik need on poemid didaktilises laadis, mis tollal oli eriti moes, kuid nüüd on juba ammu tunnustatud antipoeetiliseks ja on täiesti unustatud. Edasi mainitakse hr. Gretši ülevaates Aleksander Izmailovi valmide ja muinasjuttude ning kellegi hr. Agafi valmide väljaandeid, ja lõpuks on märgitud, et ajakirjades avaldati Krõlovi valme. Ja ongi kõik! Ülevaate autor märgib, et XIX sajandi esimese viie aasta jooksul ilmus rohkem teoseid kui enne seda kümne aasta jooksul ja et tollaegsete poliitiliste olukordade tõttu jäi 1806. kuni 1814. aastani kirjanduslik liikumine Venemaal peaaegu täiesti seisma. 1812. aasta teisel poolel ja 1813. aasta esimesel poolel ei ilmunud ega kirjutatudki ainsatki lehekülge, mis poleks käsitelnud tollaegseid sündmusi. „Lõpuks 1814. aastal,“ ütleb ülevaate autor, „mis kroonis kogu eelnevate aastate pinget ja tööd, vene kirjandus, pühendades poeesia ja ilukõne oma suure monarhi aule ja kuulsusele, pöördus uuesti tagasi rahulikule teele, mis

on tasane ja kaitstud igaveseks ajaks. Selle aasta kestel ilmusid paljud teosed ja tõlked, mis jäävad unustamatuks meie kirjanduse ajaraamatus." See on osalt õige, ainult mitte luuleteoste kohta... Väärrib tähelepanu, et autor, tunnustades mõnede oma vaatluse all olevate kategooriate vaesust, rõõmustab kui vene kirjanduse edusammu üle, et 1814. aastal ilmus nii Peterburis kui ka Moskvas ainult üks romaan (mõlemad saksa keelest tõlgitud) ja kaks ajaloolist jutustust! Ta ei aimanud tollal, et romaan ja jutustus asuvad varsti kõigi poeesialiikide etteotsa ja et ta ise kirjutab kunagi *Reisi Saksamaale* ja *Musta naise!* Veel üks meie kirjandust või õigemini meie publikut ise loomustav joon, — joon, mille kohta ei saa kahjuks öelda, et see lõhnaks praegü vanaaja järgi: Krusensterni tuntud ümbermaailmareisi kirjeldust, mis ilmus aastail 1809—1813 vene ja saksa keeles, ja Lisjanski ümbermaailmareisi kirjeldust, mis ilmus a. 1812 vene ja inglise keeles, levis Venemaal — ütleb ülevaate autor — vaevalt kakssada eksemplari kumbagi, kuna Saksamaal ilmus Krusensterni reisisit kolm trükki ja Londonis müüdi kahe nädalaga läbi pool Lisjanski raamatu trükist.

Aastaülevaated ilmusid almanahhides tekkimahakkava kriitilise vaimu mõjul. Asudes vaatlema teataval aastal ilmunud kirjandust, alustas kriitik vahel kogu vene kirjanduse ajaloo ülevaatega. Neid ülevaateid kirjutada oli tollal väga kerge ja väga raske. Kerge sellepärast, et kõik piirdus kergete otsustega, mis väljendasid ülevaatekirjutaja isiklikku maitset; raske, pigemini igav sellepärast, et see oli pisitöö; oli vaja loetella kõike, mis ilmus vaadeldava aasta jooksul üksikute väljaannetena, ajakirjades ja almanahhides, algupärandeid ja tõlkeid. Mida aga trükiti tollal ilukirjandusest ajakirjades ja almanahhides? Ena-

masti tillukesi katkendeid väikestest poemidest, romaanidest, jutustustest, draamadest jne. Terviklikke teoseid enamasti ei olnudki olemas; katkendeid kirjutati ilma iga-suguse kavatsuseta kirjutada tervikut. Iga säärast tühja-tähja oli vaja mainida ja öelda oma arvamus, sest tol ajal, niinimetatud romantismi algusaegadel oli kõik uus, kõik pakkus huvi, kõike peeti tähtsaks sündmuseks — nii kahekümne värsi pikkust katkendit olematust poemist kui elegiat, sajandat järeleaimamist mingile Lamartine'i teesele, Walter Scotti romaani tõlget kui ka mingisuguse Vandervelde romaani tõlget.

Praegu on selles suhtes hoopis parem ülevaadet kirjutada. Nüüd ei loeta enam kirjandusse kuuluvaks kõike, mis trükimasina alt välja tuleb. Nüüd on juba paljugi läbi proovitud, paljuga on lähemalt tutvutud ja harjutud. Muidugi, sellise romaani, nagu *Dombey ja Poeg* tõlke ilmumine on ka nüüd tähelepanuvääriv nähtus kirjanduses, ja ülevaatekirjutajal ei ole õigust seda kahe silma vahele jätta; kuid seevastu Sue, Dumas' ja teiste prantsuse belletristide romaanide tõlkeid, mida ilmub nüüd tosinate kaupa, ei saa enam alati kirjanduslikeks nähtusteks pidada. Neid puistatakse käisest ja nende eesmärgiks on kasulik äri. Nauding, mida nad sellise kirjanduse harrastajate teatavale kategooriale pakuvad, käib maitse valdkonda, kuid mitte esteetilise maitse, vaid säärase maitse valdkonda, mida ühed rahuldavad sigaritega, teised pähklite krõbistamisega... Meie aja publik pole enam see, mis oli varem. Arvustuse omavoli ei saa enam surmata head raamatut ja anda käiku halvale. Prantsuse romaanid täidavad meie ajakirju ja neid antakse välja ka eri raamatutena; mõlemal juhul leiavad nad endale suure hulga lugejaid. Ent selle põhjal ei tule teha tera-

vaid otsuseid publiku maitse kohta. Paljud võtavad kätte Dumas' romaani nagu muinasjutu, ette teades, mis asi see on, loevad selleks, et lugemise ajal oma meelt lahutada enneolematute seiklustega ja pärast need igaveseks unustada. Muidugi ei ole selles midagi halba. Üks armastab kiigel kiikuda, teine ratsa sõita, kolmas ujuda, neljas suitsetada, ja paljud armastavad ühtlasi lugeda tühiseid muinasjutte, mida hästi jutustatakse. Sellepärast ei tee tõlkeromaanid ja -jutustused oma olemasoluga enam tõrkeid algupärastele; vastupidi, publiku üldine maitse eelistab kindlalt viimaseid, nii et ajakirjade toimetusi sunnib ajakirjadesse peaasjalikult tõlkeromaane ja -jutustusi paigutama ainult üks äärmus, s. o. sedalaadi algupäraste teoste puudus. Ja selline publiku maitse suund muutub aasta-aastalt märgatavamaks ja kindlamaks. Algupäraste teoste suhtes on aga nimele võlu täiesti kadunud; kõlav nimi sunnib muidugi igäüht ka nüüd uut teost kätte võtma, kuid keegi ei satu enam temast vaimustusse, kui temas pole muud head kui autori nimi. Keskpärased ja nõrgad teosed jäävad märkamatuks, nad surevad loomulikku surma, mitte arvustuse hoopidest. Säärasele kirjanduse olukorrale, mis on nii erinev sellest, milles ta oli aastat kaksikümmend tagasi, peab vastama ka arvustus. Kirjandusliku tegevuse aastasest liikumisest aru andes ei ole nüüd vaja tähelepanu pöörata teoste arvule ja vaeva näha iga nähtuse hindamisega, kartes, et ilma arvustuse näpunäideteta publik ei tea, mida lugeda heaks ja mida halvaks. Ei ole isegi tarvis peatuda igal korralikul teosel ja sõeluda üksikasjaliselt kõiki tema kaunidusi ja puudusi. Säärane tähelepanu kuulub nüüd õigusega ainult kas positiivses või negatiivses mõttes väljapaistvaile teoseile. Peaülesandeks on näidata

kirjanduse domineerivat suunda, üldist iseloomu antud ajal, jälgida tema nähtustes tema elustavat ja liikumapanevat mõtet. Ainult sel viisil võib — kui mitte kindlaks määrata, siis vähemalt vihjata, kuivõrd möödunud aasta on kirjandust edasi viinud, millist progressi on ta kirjanduses sooritanud.

Õieti öelda 1847. aasta ei tähistanud kirjanduses midagi uut. Ilmusid muudetud kujul mõned vanad perioodilised väljaanded, ilmus isegi üks uus leheke; väljapaistvate teoste poolest ilukirjanduse alal oli möödunud aasta eriti rikas, võrreldes eelmiste aastatega; ilmus mitmeid uusi nimesid, uusi andeid ja mitmesuguseil kirjandusaladel tegutsejaid. Kuid ei ilmunud ühtegi eredalt väljapaistvat teost, säärast, mis loob oma ilmutamisega epohhi kirjandusloos, annab sellele uue suuna. Sellepärast me ütlemegi, et möödunud aasta kirjandus ei tähistanud õieti midagi uut. Ta sammus endist teed, mida ei saa nimetada uueks, sest ta on juba viitadega ära märgitud, ega vanaks, sest ta on alles liiga vähese aja eest kirjandusele avanenud, nimelt pisut varem tollest ajast, kui kellegi poolt esimest korda lausuti sõna „naturaalkoolkond“. Tollest ajast saadik on vene kirjandus liikunud igal uuel aastal üha kindlama sammuga selles suunas. Möödunud 1847. aasta oli selles suhtes eriti märkimisväärne, võrreldes eelnenud aastatega, nii sellele suunale ustavate teoste arvu ja väljapaistvuse poolest kui ka suuna suurema kindlapiirilisuse, teadlikkuse ja jõu poolest ning tema suurema krediidi poolest publiku juures.

Naturaalkoolkond on nüüd vene kirjanduses esiplaanil. Ühest küljest, kaldumata mingisuguste erapoolikute harrastuste mõjul kuidagiviisi liialdustesse, võime öelda, et publik, s. o. lugejate enamik, on naturaalkoolkonna

poolt. See on fakt, mitte oletus. Nüüd on kogu kirjanduslik tegevus koondunud ajakirjadesse. Aga millised ajakirjad on veel laiemalt tuntud, millistel on lugejate ringkond ulatuslikum ja mõju publiku arvamusele suurem kui neil, milles avaldatakse naturaalkoolkonna teoseid? Milliseid romaane ja jutustusi loeb publik suurema huviga kui neid, mis kuuluvad naturaalkoolkonda, või, õigemini öelda, kas publik üldse loeb sääraseid romaane ja jutustusi, mis ei kuulu naturaalkoolkonda? Millisel arvustusel on suurem mõju publiku arvamusele, või, õigemini öelda, milline arvustus vastab publiku arvamusele ja maitsele rohkem kui see, mis on naturaalkoolkonna poolt ja retoorilise koolkonna vastu? Teisest küljest, millest lakkamatult räägitakse, mille üle vaieldakse, millele lakkamatult ja ägedalt kallale tungitakse, kui mitte naturaalkoolkonnale? Erakonnad, millel ei ole omavahel midagi ühist, tegutsevad naturaalkoolkonnale kallale tungides kooskõlastatult, üksmeelselt ja omistavad talle arvamusi, mis on talle võõrad, kavatsusi, mida tal kunagi pole olnud; tõlgendavad valesti iga tema sõna, iga sammu; kord sõimavad teda ägedalt, unustades vahel isegi korrektsuse, kord kurdavad tema üle lausa pisarsilmil. Mis on ühist Gogoli verivaenlaste, kes esindavad võidetud retoorilist suunda, ja niinimetatud slavofiilide vahel? — Mitte midagi! Ja ometigi viimased, pidades Gogolit naturaalkoolkonna rajajaks, tungivad nii nagu esimesedki naturaalkoolkonnale kallale sama tooni, samade sõnade ja samade tõenditega ning on pidanud vajalikuks oma uutest liitlastest erineda ainult loogilise ebajärjekindlusega. Sellest ebajärjekindlusest tingitult panid nad Gogoli teeneks sellesama, mille pärast nad tema koolkonda taga kiusavad, ja nimelt sel alusel, et Gogol olevat kirjutanud mingisuguse „sisemise

puhastuse nõudel". Sellele tuleb lisada, et naturaalkoolkonnale vaenulikud koolkonnad ei suuda välja panna ühtegi enam-vähem väljapaistvat teost, mis tegelikult tõestaks, et võib kirjutada hästi, juhindudes neist reegleist, mis on antagonistlikud nende reeglitega, millest naturaalkoolkond kinni peab. Kõik nende katsed selles laadis soodustavad naturalismi võitu ja retorismi langust. Seda nähes on mõned vastased püüdnud naturaalkoolkonnale vastu seada isegi sama rühma kirjanikke. Nii mõtles üks ajaleht hr. Butkoviga hävitada isegi Gogoli autoriteeti.

Kõik see pole meie kirjanduses sugugi uus, kuid seda on korduvalt esinenud ja esineb alati ka tulevikus. Karamzin tõi esimese lahkeli tollal vaevalt tekkinud vene kirjandusse. Enne teda olid kõik ühel nõul kõigis kirjanduslikes küsimustes, ja kui oligi lahkelisid ning vaidlusi, siis ei lähtunud need arvamustest ja veendumustest, vaid Tredjakovski ja Sumarokovi väiklasest ja rahutust enesearmastusest. Ent see kooskõla näitas ainult tolleaegse niinimetatud kirjanduse elutust. Esimesena elustas teda Karamzin: ta viis kirjanduse raamatuist ellu, koolkonnast ühiskonda. Siis ilmusid loomulikult ka erakonnad, algas sulesõda, kostis hädakisa, et Karamzin ja tema koolkond hukutavat vene keelt ja tegevat kahju vene headele kommetele. Näib, et tema vastaste näol ärkas uuesti ellu kangekaelne vene vanaaeg, mis nii krampliku ja seda viljatuma pingega kaitses end Peeter Suure reformi vastu. Kuid enamus oli õiguse poolel, s. t. talendi ja kaasaegsete kõlblate nõuete poolel; vaenlaste hädakisa mattus Karamzini austajate ülistuslaulude alla. Kõik rühmitus tema ümber ja temalt sai kõik oma tähtsuse ja tähenduse, kõik — isegi tema vastased. Ta oli kangelane,

tolleaegse kirjanduse Achilleus. Ent mis oli kõik see, võrreldes tormiga, mis tõusis Puškini ilmumisega kirjandusse? See on kõigil nii hästi meeles, et sellest pole vaja pikalt rääkida. Utleme ainult, et Puškini vastased nägid tema teoseis vene keele, vene poesia moonutamist, vaieldamatut kahju mitte ainult publiku esteetilisele maitsele, vaid ka — kas seda nüüd veel usutaksegi? — avalikule kõlblusele! . . . Soovimata puudutada vana keelepeksu, hoidume igasuguseist viiteist, aga kui neid meilt nõutakse, oleme alati valmis esitama trükitud tõendeid. Ühes *Krahv Nulini* arvustuses süüdistati Puškinit ebasündsuses, mis ulatuvat künismini! Seda arvustust nüüd uuesti lugedes unustad tahtmatult, millal ja mille kohta see kirjutati: näib, et see on nüüdsama kirjutatud artikkel mingi praeguse naturaalkoolkonna teose vastu: seesama keel, needsamad argumendid, seesama maneer asuda asja juurde, nagu neid praegu kasutatakse kallale tungides naturaalkoolkonnale.

Mis on siis põhjuseks, et igasuguse edasiliikumise vastased kõigil meie kirjanduse ajastuil on rääkinud üht ja sama ning peaaegu ühtede ja samade sõnadega?

Põhjus peitub sealsamas, kust tuleb otsida ka naturaalkoolkonna päritolu, — meie kirjanduse ajaloos. See algas naturalismiga: esimene ilmalik kirjanik oli satiirik Kantemir. Vaatamata ladina satiirikute ja Boileau jäljendamisega oskas ta jääda originaalseks, sest ta oli ustav loodusele ja kirjutas sellest, mida ta seal nägi. Õnnetuseks ei lasknud tema poolt valitud kirjandusliigi ühetoonilisus, keele puisus ja viimistlematus ning meie luulele mitteomane süllaabiline meetrum Kantemiri saada eeskujuks ja seaduseandjaks vene luules. See osa anti Lomonossoville. Et aga Kantemir jääb siiski ebatavalise andega ini-

meseks, siis ei saagi teda välja lülitada vene kirjanduse ajaloost kui ajaliselt esimest luuletajat. Seepärast ongi meil õigus öelda, fakte moonutamata ja liialdamata, et vene luule oma alguses voolas, kui võib nii väljenduda, kahes paralleelses jõesängis; mida kaugemale edasi, seda tihedamalt liitusid nad üheks vooluks, hargnedes siis jälle kaheks, kuni nad meie ajal moodustasid jälle ühe terviku. Kantemiris näitas vene luule püüdu tegelikkuse poole, elu poole, nii nagu ta on, rajades oma jõu ustavusele looduse vastu. Lomonossovis ilmutas ta püüdu ideaali poole, sai aru endast kui kõrgema, ülevama elu oraaklist, kui kõige kõrge ja suure kuulutajast. Need mõlemad suunad olid seadusepärased ja nad mõlemad ei võrsunud elust, vaid teooriast, raamatust, koolkonnast. Ent maneer, millega Kantemir asus asja juurde, kindlustab esimesele suunale tõe ja reaalsuse ülekaalu. Deržavinis kui kõrgemas talendis voolasid need suunad sageli kokku, ja tema oodid *Felice*, *Võimukandja*, *Õnneks* on vististi tema parimad teosed, vähemalt originaalsust ja venelikku on neis kahtlemata rõhkem kui tema pidulikes oodides. Hemnitseri valmides ja Fonvizini komöödiates avaldus suund, mille esindajaks ajaliselt oli Kantemir. Nende satiir läheb juba harvemini üle liialduseks ja karikatuuriks, muutub loomulikumaks sedamööda, kuidas ta muutub poeetilisemaks. Krõlovi valmides muutub satiir täiesti kunstipäraseks; naturalism muutub tema luule iseloomulikuks jooneks. Tema oli esimene suur naturalist meie luules. Seepärast ta saigi esimesena etteheidete osaliseks „alama looduse“ kujutamise pärast, eriti valmi „Siga“ pärast. Vaadake, kui loomulikud on tema loomad: need on päris inimesed teravalt väljajoonistatud iseloomudega, ja sealjuures vene inimesed, mitte mingisugused teised. Ja tema valmid,

mille tegelasteks on vene maamehed? Kas pole nad ülimaal määral loomulikud? Ja ometi ei tehta nüüd Krõlovile enam etteheiteid sea pärast, kes „kärssa säästmata tuhnis üles kogu tagaõue“, ega sellepärast, et oma valmides kujutas ta maamehi ja pani nad rääkima kõige maamehelikumal kombel. Oeldakse: see on valm, mis luuleliik see ka ära ei ole! Aga kas kunstiseadused pole kõigile kirjandusliikidele ühised? Ka Dmitrijev kirjutas valme ja kujutas neis vahetevahel, episoodiliselt talupoegi; kuid tema valmid, millel on väärtusi, mida neilt ära võtta ei saa, ei paista sugugi silma loomulikkusega ja tema talupojad räägivad mingisugust üldist keelt, mis ei ole otsest ühelegi seisusele omane. Selle vahe põhjus seisab selles, et Dmitrijevi luule nii tema valmides kui ka oodides lähtus Lomonossovist, mitte aga Kantemirist, pidas kinni ideaalist, mitte aga tõsielust. Lomonossovi teooria toetus antiikaja inimestele, nii nagu neist tollal Euroopas aru saadi. Karamzin ja Dmitrijev, eriti viimane, vaatasid kunstile XVIII sajandi prantslaste silmadega. On aga teada, et tolle aja prantslased mõistsid kunsti mitte kui rahva, vaid kui seltskonna, sealjuures ainult kõrgema seltskonna, õukonna elu väljendust ja pidasid viisakust luule peamiseks ja esimeseks tingimuseks. See pärast käisidki neil kreeka ja rooma kangelased ringi parukais ja ütlesid kangelannadele: *madame!* See teooria tungis sügavale vene kirjandusse ja, nagu hiljem näeme, selle mõju jäljed ei ole veel senini päriselt kustunud...

Ozerov, Žukovski ja Batjuškov jätkasid meie luulele Lomonossovi poolt antud suunda. Nad olid truud ideaalile, kuid see ideaal muutus neil üha vähem ja vähem abstraktseks ja retooriliseks, lähenes üha rohkem tõsielule, või vähemalt taotles seda lähenemist. Nende kir-

janike, eriti kahe viimase teoseis ei hakanud luulekeelele kõnelema mitte enam üksnes ametlikud vaimustuspühanguid, vaid ka sellised kired, tunded ja püüded, mille allikaks ei ole abstraktsed ideaalid, vaid inimese süda, inimese hing. Lõpuks ilmus Puškin, kelle luule suhtub kõikide temale eelnenud poetide luulesse nii, nagu saavutus suhtub püüdlusesse. Temas liitusid ühte laia voolusesse mõlemad vene luule ojakased, mis seni voolasid eraldi. Vene kõrv sai tema keerulises akordis kuulda ka puhtvene helisid. Vaatamata Puškini esimeste poemide peaausjalikult ideaalsele ja lüürilisele iseloomule, sisaldub neis juba tegeliku elu elemente, mida tõestab tollal kõiki hämmastanud julgus tuua poemi mitte klassikalisi itaalia või hispaania, vaid vene röövleid, kel ei ole pistodasid ja püstoleid, vaid laiad noad ja nuiad, ja panna üht neist sonides kõnelema nuutidest ja hirmsaist timukaist. Mustlaslaager katkiste telkidega vankrirataste vahel, tantsukaruga ja paljaste lastega korvides eeslite seljas oli samuti täiesti ennekuulmatu areen veriseks traagiliseks sündmuseks. *Jevgeni Oneginis* andsid ideaalid veel rohkem aset tõsielule, vähemalt nii üks kui teine sulasid niivõrd millessegi uude, kummagi vahepealsesse, et seda poemi tuleb õigusega pidada teoseks, mis pani meie aja luulele alguse. Naturaalsus pole siin enam satiir, koomika, vaid tõsielu õige reproduktsioon kõige tema hea ja kurjaga, elu kõigi pisinähtustega; kahe või kolme isiku kõrval, kes on poetiseeritud või pisut idealiseeritud, on toodud esile tavalised inimesed, kuid mitte naeruks, mitte kui vördjad, mitte kui erandid üldisest reeglist, vaid kui isikud, kes moodustavad ühiskonna enamiku. Ja kõike seda romaanis, mis on kirjutatud värssides!

Mida tegi sel ajal romaan proosas?

Ta püüdis kõigest jõust läheneda tõsielule, naturaalsusele. Meenutage Närežnõi, Bulgarini, Marlinski, Zagoskini, Lažetšnikovi, Ušakovi, Veltmani, Polevoi, Pogodini romaane ja jutustusi. Siin ei ole koht arutamiseks, kes neist tegi rohkem, kelle anne oli suurem; me räägime neile kõigile ühisest püüdest lähendada romaan tõsielule, teha ta tõsielu õigeks peegliks. Nende katsete hulgas oli ka eriti väljapaistvaid katseid, kuid siiski kajastasid nad üleminekuajastut, taotlesid uut, sealjuures lahkumata vanadest rööbastest. Kogu edu seisis selles, et vanausuliste hädakisast hoolimata hakkas romaani ilmuma kõigist seistest tegelasi, ja autorid püüdsid imiteerida igapäevast keelt. Seda nimetati tollal rahvalikkuseks. Ent selles rahvalikkuses oli liiga palju maskeraadlikku: alammast seisusest vene inimesed sarnlesid ümberrietatud härrastega ja härrased erinesid välismaalastest ainult nimega. Oli vaja geniaalset annet, et igaveseks vabastada vene poeesia, mis kujutab vene kombeid, vene eluolu, temale võõrastest mõjudest. Puškin tegi selleks palju; kuid selle töö lõpuleviimine oli määratud teisele talendile. *Severnõje Tsvetõ's* ilmus aastal 1829 katkend Puškini romaanist *Peeter Suure neeger* pealkirjaga: „IV peatükk ajaloolisest romaanist“. See väike katkend oli naturaalsuse tipp! Sellises kitsas raamis niivõrd avar pilt Peeter Suure ajastu kombeist! Aga kahjuks valmisid sellest romaanist ainult kuus peatükki ja seitsmenda algus (täielikult ilmusid nad alles pärast Puškini surma).

Mirgorodi ja *Arabeskide* (1835) ning *Revidendi* (1836) ilmumisega algavad Gogoli täielik kuulsus ja tema tugev mõju vene kirjandusele. Kõigist arvamustest Gogoli kohta, mis on avaldatud tema talendi austajate poolt, kuulub kõige suurepärasem ja tõe lähedasem vististi

inimesele, kes üldse ei kuulu tema austajate hulka ja kes, otsekui mingis ootamatus inspiratsioonipuhangus, isegi teadmata kuidas, väljus minutiks oma tavalistest rööbastest, millele ta oli ustav kogu eluaja, lausudes Gogoli kohta järgmise ditürambi: „Kõik Gogoli teosed paljastavad temas enesekindlust, püüdu isetegevusele, mingit teadlikku, pilklikku põlgust endiste teadmiste, kogemuste ja eeskujude vastu, ta loeb ainult looduse raamatut, uurib ainult tõelist maailma; sellepärast on tema ideaalid liiga loomulikud ja lihtsad alastiolkuni; nad ilmuvad Ivan Nikiforovitši, ühe tema kuju väljenduse järgi lugeja ette natuuris. Tema loomingu ilu on alati uus, värske, hämmastav; vead on peaaegu vastikud (?), tema, otsekui unustanud ajaloo, nii nagu antiikaja inimesed, alustab uut kunstide maailma, kutsudes selle välja olematusest lihtkombelisse (?) kaootilisse (?) seisundisse; sellepärast tema kunst nagu ei tunneks häbelikkust, ei saaks sellest aru; ta on suur kunstnik, kes ei tunne ajalugu ega ole näinud kunsti eeskujusid.“

Selles ditürambis, mis on täis lüürilist korratust, on autori poolt tahtmatult ja teadmatult välja öeldud Gogoli talendi kõige iseloomulikum joon — originaalsus ja omapärasus, mis teda eraldavad kõigist vene kirjanikest. Et seda on tehtud kogemata, inspiratsioonist, seda tõendavad nii paralleel, mille tõmbab autor Gogolist ja—arvake, kellest? — hr. Kukolnikist rääkides!! — kui ka veidrad, vasturääkivad sõnad ja väljendid ditürambis endas, mis tõendavad, et inimene ei suuda isegi hetkeks, ka mitte inspiratsioonipuhangu mõjul täielikult välja pääseda oma elu tavalistest rööbastest. Tuleb märkida, et autor on teoree-

tik ja ta on veetnud kogu oma elu mitmesuguste retoorikate ja poetikate koostamisega ja õpetamisega, mis, nagu kõik seda liiki raamatud, pole kunagi kedagi õpetanud häid teoseid kirjutama, kuid segadusse on viinud paljusid. Seepärast hämmastaski teda Gogoli teoseis eriti nende täielik loobumine ja sõltumatus igasuguseist koolireegleist ja traditsioonidest — ja kui ta ühelt poolt ei saanud seda jätta temale teeneks panemata, siis ei saanud ta teiselt poolt sellesama pärast jätta talle teenitud etteheidet tegemata. Selle tõttu ta nägigi Gogoli teoseis vigu, mis „on peaaegu vastikud“, ja „kunsti lihtkombelist kaootilist seisundit“. Küsige temalt, mis vead need on, ja me oleme veendunud, et ta osutab kõigepealt putkavahile, kes tapab loomakese küünel („Surnud hingedes“), ja selle faktiga kinnitab lõplikult, et Gogol „ei tunne ajalugu ega ole näinud kunsti eeskujusid“. Ometigi on Gogolile vist paremini kui tema arvustajale teada, et üks tuntumaid Euroopa pildigaleriisid säilitab hindamatu aardena suure Murillo maali, mis kujutab poissi, kes innukalt ja põhjalikult tegeleb sellega, mida putkavaht tegi unisest peast ja möödaminnes.

Kuidas see ka ei ole, kuid tegelikult oli teooria ja koolide mõju üks peapõhjust, miks paljud algul rahulikult, ilma igasuguse vaenulikkuseta, siiralt ja heatahtlikult nägid Gogolis mitte rohkemat kui ajaviitekirjanikku, liiatigi triviaalset ja vähetähtsat, ning oma tasakaalu kaotasid alles vaimustatud kiituste tagajärjel, mida talle teiselt poolt ohtrasti jagati, ja suure tähtsuse pärast, mille ta kiiresti omandas avalikus arvamuses.

Tõepoolest, kui uus ka ei olnud omal ajal Karamzini suund, — seda õigustati prantsuse kirjanduse eeskujudega. Kui väga ka ei hämmastanud kõiki Žukovski bal-

laadid oma sünge koloriidiga, oma kalmistute ja korjustega, — nende taga olid saksa kirjanduse korüfeede nimed. Isegi Puškinil olid ühest küljest temale eelnenud luuletajate hulgas ettevalmistajad ja õpetajad ning tema esimesed katsed kandsid nende luuletajate kerge mõju jälgi; teiselt poolt said tema uuendused õigustuse üldisest liikumisest kõigis Euroopa kirjandustes ja Byroni — tohutu autoriteedi — mõjust. Aga Gogolil ei olnud eeskuju, ei olnud eelkäijaid ei vene ega välismaa kirjanduses. Kõik teooriad, kõik kirjanduslikud traditsioonid olid tema vastu, sest tema oli nende vastu. Et teda mõista, oli vaja nad üldse peast välja visata, unustada nende olemasolu, — see aga tähendanuks paljudele ümbersündimist, suremist ja uut elluärkamist. Et meie mõtet selgemaks teha, vaatame, milline on Gogoli suhe teiste vene poetidega. Muidugi, ka neis Puškini teoses, mis esitavad vene maailmale võõraid pilte, on igasuguse kahtluseta olemas vene elemente, kuid kes näitab need kätte? Kuidas tõestada, et näiteks poemid *Mozart ja Salieri*, *Kivist külaline*, *Ihnus rüütel*, *Galub* võisid olla kirjutatud ainult vene poeedi poolt ja et neid ei oleks saanud kirjutada teisest rahvusest poeet? Seda sama võib öelda ka Lermontovi kohta. Kõik Gogoli teosed on eranditult pühendatud vene elu kujutamisele, ja tal ei ole võistlejaid selle elu kujutamise alal kunstis kogu tema tõepärasuses. Ta ei pehmenda midagi, ei ilusta armastusest ideaalide või mingite varem omandatud ideede või harjunud kiindumuste vastu, nagu näiteks Puškin idealiseeris *Oneginis* mõisnike elu-olu. Muidugi, tema teoste domineerivaks jooneks on eitamine; aga igasugune eitamine, et see saaks olla elav ja poeetiline, peab toimuma ideaali nimel, — ja ka see ideaal Gogolil pole

tema oma, s. o. pole pärit siit maalt, nii nagu ka kõigi teiste vene poetide ideaalid, sest meie ühiskondlik elu pole veel välja kujunenud ega kindlustunud nõnda, et ta võiks selle ideaali kirjandusele anda. Ent tuleb nõustuda sellega, et Gogoli teoste puhul ei saa enam kuidagi esitada küsimust: kuidas tõestada, et neid võis kirjutada ainult vene poet ja et neid ei saanud kirjutada teisest rahvusest poet? Vene elu kujutada nii hämmastavalt õigesti ja tõetruult saab teadagi ainult vene poet. Ja kõige enam just selles esialgu seisabki meie kirjanduse rahvalikkus.

Meie kirjandus oli teadliku mõtte vili, oli uudseks nähtuseks ning algas matkimisega. Aga ta ei jäänud sellele seisma, vaid taotles pidevalt omapära, rahvalikkust, püüdis muutuda retoorilisest loomulikuks, *n a t u r a a l s e k s*. See püüd, mida tähistasid märgatavad ja pidevad edusammud, moodustabki meie kirjanduse ajaloo mõtte ja vaimu. Ja me ütleme kõhklemata, et ühegi vene kirjaniku juures ei krooninud seda püüdu selline edu kui Gogoli juures. See võis toimuda üksnes sel teel, et kunst pöördus ainult tõsielu poole, põigates kõrvale kõigist ideaalidest. Selleks oli vaja kogu tähelepanu pöörata rahvahulgale, massile, kujutada tavalisi inimesi, mitte aga meeldivaid erandeid üldreeglist, kes alati ahvatlevad poeete idealiseerima ja kannavad võõrast pitserit. See on Gogoli suur teene, kuid just selles vanaaja haridusega inimesed näevadki tema suurt kuritegu kunstiseaduste vastu. Sellega muutis ta täielikult vaate kunstile endale. Kõigi vene poetide teoste suhtes võib, olgugi pinguldasa, rakendada poeesia kui „ilustatud looduse“ vana ja igerikku definitsiooni; kuid Gogoli teoste suhtes seda enam teha ei saa. Nende kohta sobib teistsugune kunsti määratelu —

kunst kui reaalsuse reproduktsioon kogu selle tõelisuses. Siin seisab kogu asi t ü ü p i d e s, i d e a a l i a g a e i m õ i s t e t a s i i n k u u n i s t u s t (järelikult kui valet), vaid kui suhteid, millesse autor seab tema poolt loodud tüübid, vastavalt mõttele, mida ta oma teoses tahab arendada.

Kunst on meie ajal teooriast ette läinud. Vanad teooriad on kaotanud kogu oma krediidi; isegi need inimesed, kes on vanade teooriate varal kasvatatud, ei järgi neid, vaid mingit veidrat segu vanadest ja uutest mõistetest. Nii näiteks mõned neist, hüljanud vana prantsuse teooria, andsid romantismi nimel esimestena ahvatlevat eeskujut, tuues romaani alamast seisusest isikuid, isegi lurjuseid, kelle kohta sobisid nimed Vorovatin ja Nožov, kuid nad ise õigustasid end pärast sellega, et nad koos ebakõlblate isikutega tõid ka kõlblaid — Pravdoljubovi, Blagotvorovi jne. nime all. Esimesel juhul oli näha uute, teisel — vanade ideede mõju, sest vana poetika retsepti järgi oli tarvis mitme lollpea hulka lasta ka üks tark ja mitme lurjuse hulka kas või üks vooruslik inimene¹. Kuid mõlemal juhul laskisid need piiratud mõistusega inimesed silmast peasja, s. o. kunsti, sest nad ei taibanud, et nende nii vooruslikud kui ka pahelised isikud ei ole inimesed, ei ole iseloomud, vaid on abstraktsete vooruste ja pahede retoorilised kehastused. See seletabki kõige paremini, miks nendele teooria, reegel on tähtsam kui asi ise ja selle sisu: viimane käib üle nende mõistuse. Muide, teooria mõju ei suuda igakord vältida ka talendid, isegi geniaalsed talendid. Gogol kuulub nende väheste hulka, kes on täiesti vabad iga-

¹ Tollal oli sõna *resonöör* komöödia puhul samasugune tehniline sõna nagu *jeune premier*, esimene armastaja, või *primadonna* ooperi puhul.

suguse teooria mõjust. Osates mõista kunsti ja imetella seda teiste poeetide teoseis, on ta ikkagi läinud oma teed, järgides sügavat ja õiget kunstivaistu, mida loodus on talle heldelt kinkinud, laskmata end ahvatella võõrastest edusammudest. Teadagi et see ei andnud talle originaalsust, kuid andis talle võimaluse säilitada ja ilmutada täielikult seda originaalsust, mis kuulub tema isiksuse juurde, on sellele omane ning on järelikult nagu talentki looduse kink. Selle tõttu paistiski paljudele, et ta on vene kirjandusse tulnud otsekui väljastpoolt, kuna tegelikult oli ta aga selle kirjanduse vältimatu nähtus, olles tingitud kogu eelnenud arengust.

Gogoli mõju vene kirjandusele oli väga suur. Tema poolt kättenäidatud teele ei sööstnud mitte ainult kõik noored talendid, vaid ka mitmed juba tuntud kirjanikud läksid seda teed, lahkudes oma seniselt rajalt. Niiviisi tekkis koolkond, mida selle vastased püüdsid alandada naturaalkoolkonna nimetuse andmisega. Pärast *Surnud hingi* ei ole Gogol midagi kirjutanud. Kirjanduse areenil on nüüd ainult tema koolkond. Kõik etteheited ja süüdistused, mis varem olid sihitud tema vastu, on nüüd suunatud naturaalkoolkonnale, ja kui veel astutaksegi välja tema vastu, siis ainult selle koolkonna pärast. Milles seda koolkonda siis süüdistatakse? Süüdistusi ei ole palju, ja need on ikka ühed ja samad. Algul tungiti talle kallale sellepärast, et ta tungivat alati ametnikele kallale. Selle seisuse olustiku kujutamises naturaalkoolkonna poolt nägid ühed siiralt, teised meelega kuritahtlikke karikatuure. Mõni aeg tagasi need süüdistused vaibusid. Nüüd süüdistatakse naturaalkoolkonna kirjanikke sellepärast, et nad armastavad kujutada alamast soost inimesi, teevad oma jutustuste kangelasteks maamehi, kojamehi, voori-

mehi, kirjeldavad urkaid, näljase vaese rahva ja sageli igasuguse kõlvatuse pelgupaika. Et uutele kirjanikele häbi teha, viitavad süüdistajad triumfeerivalt vene kirjanduse ilusaile aegadele, viitavad Karamzini ja Dmitrijevi nimele, kes valisid oma teoseile kõrgeid ja õilsaid objekte, ja toovad nüüd unustatud peenuse näitena tundealise laulukese „Kõigist lilledest rohkem ma armastasin roosi“. Meie aga meenutame neile, et esimese välja- paistva vene jutustuse kirjutas Karamzin ja selle kangelaseks oli noore aadliku poolt võrgutatud taluneiu — *vaene Liisa* . . . Kuid seal, ütlevad nad, on kõik kasin ja puhas ning Moskva lähedalt pärit taluneiu ei jää maha isegi kõige paremini kasvatatud preilist. Nüüd olemegi jõudnud vaidluse põhjuseni: siin on süüdi, nagu näete, vana poeetika. See lubab kujutada küll vahest ka maa- mehi, kuid mitte teisiti kui teatrikostüümidesse riietatult ja niisugustena, kes väljendavad nende elule-olule, seisundile ja haridusele võõraid tundeid ja arusaamasid ning kõnelevad säärast keelt, mida keegi ei kõnele, kõige vähem talupojad, — kõnelevad literaarset keelt. Kas võib soovida veel midagi paremat: XVIII sajandi prantsuse kirjanike karjasetüübid kujutavad endast valmis ja suu- repärast eeskuju vene talupoegade kujutamiseks; võtke aga kõik tervikuna: siin on teile õlgkübarad siniste ja roosade paeltega, puuder, ilutäpid, krinoliinid, korsetid, seelikud retrusmentidega, kõrgete punaste kotsadega kingad. Ainult keele suhtes pidage kinni kodustest kir- janduslikest harjumustest, sest prantslased pole kunagi armastanud heputada vananenud ja kõnekeeles mittetar- vitatavate sõnadega. See on puhtvene komme: meil armastavad isegi esmaklassilised talendid sõnu опера, младость, перси, очи, выю, стопы, чело, главу, глас

ja muid sääraseid niinimetatud „kõrgemasse stiili“ kuuluvaid sõnu. Lühidalt: vana poeetika lubab kujutada kõike, mis teile meeldib, kuid kirjutab ainult ette, et sealjuures tuleb kujutatav ese niisuguseks kaunistada, ei ei oleks mingit võimalust ära tunda, mida te tahtsite kujutada. Tema õpetustest rangelt kinni pidades võib poeet minna kaugemale kuulsast Dmitrijevi maalrist Jefremist, kes maalis Arhippi Sidorina ja Luka'd Kuzmana: ta võib teha Arhipist säärase portree, mis ei sarnle Sidoriga ega isegi ühegi asjaga maailmas, isegi mitte mullakamakaga. Naturaalkoolkond talitab täiesti vastupidise reegli järgi: tema poolt kujutatavate isikute võimalikult lähedane sarnasus nende eeskujudega tõsielus ei moodusta temas kõike, kuid on tema esimene nõue, mille täitmiseta ei saa teoses olla midagi head. See on raske nõue, mida suudab täita ainult talent! Kuidas võiksid pärast seda vana poeetikat mitte armastada ja austada need kirjanikud, kes miljalgi oskasid ka ilma talendita edukalt tegutseda poeesiapõllul? Kuidas nad ei peaks naturaalkoolkonda pidama oma kõige koledamaks vaenlaseks, kui see koolkond on seadnud sisse sellise kirjutamismaneeri, milleni nemad ei küüni? See käib muidugi ainult nende inimeste kohta, kel on sellesse küsimusse segatud enesearmastus; kuid leidub ka palju sääraseid, kes siira veendumuse järgi ei armasta loomulikkust kunstis selle tõttu, et neid mõjutab vana poeetika. Need inimesed kaebavad erilise kibedusega veel selle üle, et nüüd olevat kunst unustanud oma endise missiooni. „Oli nii,“ ütlevad nad, „et poeesia õpetas lõbustades, pani lugejat unustama elu raskusi ja kannatusi, esitades talle ainult meeldivaid ja naljakaid pilte. Ka endised poeedid kujutasid sageli vaesust, kuid puhtaks pestud vaesust, mis avaldus tagasihoidlikult ja

õilsalt; sealjuures ilmus jutustuse lõpus alati tundeline noor daam või neitsik, rikaste ja õilsate vanemate tütar, või jälle vooruslik noormees, — ja armastatu nimel või heast südamest tõid nad rahulolu ja õnne sinna, kus oli vaesus ja viletsus, ja tänupisarad niisutasid heategija kätt — ja lugeja tõstis tahtmatult oma batistist taskurätiku silmade juurde ja tundis, et ta on muutunud paremaks ja tundelisemaks . . . Aga nüüd! Vaadake, mis nüüd kirjutatakse! Maamehed viiskudes ja hallides vammustes; sageli lehkavad nad puskari järgi; naine on kentauri tõugu, riietuse järgi ei tunne järsku äragi, mis soost olend ta on; urkad — vaesuse, meelegaite ja kõlblusetuse pelgupaik, kuhu tuleb minna hoovi kaudu, kus on pori põlvini; mõni joomar — kohtukirjutaja või õpetaja seminaristide hulgast, kes on teenistusest lahti lastud, — kõik see kirjutatakse maha loodusest, hirmsa tõe alastuses, nii et kui loed, siis muudkui oota öösel halbu unenägusid . . .” Nõnda või peaaegu nõnda räägivad vana poeetika auväärased kasvandikud. Tegelikult seisavad nende kaebused selles: miks on poeesia lakanud häbitult valetamast, miks on ta muutunud laste muinasjutust tõsilooks, mis on sageli ebameeldiv, miks ta keeldus olemast kuljuseks, mille helinal lastele meeldib nii hüpata kui ka uinuda. Imelikud inimesed, õnnelikud inimesed! Neil on õnnestunud kogu eluajaks jääda lasteks ja isegi vanas eas olla alaealised, — ja nad nõuavad nüüd, et kõik nendega sarnleksid! Lugege oma vanu muinasjutte — keegi ei sega teid; teistele aga jätke tegevus, mis on täisea vääriline. Teile vale, meile tõde: mingem lahku ilma tülita, teile ei ole vaja meie osa, meie aga ei võta tasutagi teie oma . . . Ent seda sõbralikku jaotust takistab teine põhjus — egoism, mis peab end vooruseks. Tõepoolest, kujutelge

varanduslikult kindlustatud inimest, võib-olla koguni rikkast; ta on äsja söönud maitsva lõuna, söönud mõnuga (tal on suurepärase kokki), istunud rahulikku voltääri tugi-tooli tassi kohvi jooma põleva kamina ees, tal on soe ja hea, heaolutunne teeb teda lõbusaks, — ja ta võtab raamatu, sirvib laisalt selle lehti, ta kulmud langevad silmadele, naeratus kaob punastelt huultelt, ta on erutatud, häiritud, tusane... Ja selleks on põhjust! Raamat ütleb talle, et mitte kõik maailmas ei ela nii hästi nagu tema, et on olemas urkaid, kus räbalais lõdiseb külmast terve perekond, kes võib-olla alles hiljuti elas külluses, et maailmas on inimesi, kes sündimise, saatuse poolt on määratud viletsusele, et viimne kopikas läheb viina peale mitte alati jõudeaja rohkuse või laiskuse pärast, vaid ka meelegeitust. Ja meie õnnelapsel on piinlik, on otsekui häbi oma mugavuse pärast. Kõiges aga on süüdi halb raamat: ta võttis selle kätte meelelahutuseks, kuid luges sealt välja kurbuse ja tüütuse. Välja see! „Raamat peab meeldivalt lõbustama; ma tean niigi, et elus on palju rasket ja sünget, ja kui ma loen, siis teen seda selleks, et seda unustada!“ hüüab ta. — Nõnda, kallis hea sübariit, sinu rahu pärast peavad nii raamatud valetama kui ka vaene unustama oma häda, näljane oma nälja, kannatusoiged peavad kanduma sinuni muusikahelidena, et mitte rikkuda su isu, et mitte häirida su und... Kujutelge nüüd samasuguses olukorras teist meeldiva lugemise harrastajat. Tal oli vaja korraldada ball. Tähtpäev lähenes, aga raha ei olnud; tema mõisavalitseja Nikita Fjodorõtš viivitas raha saatmisega. Kuid täna on raha saadud, balli võib korraldada; sigar hambus, lõbusana ja rahulolevana lebab ta diivanil ja mittemidagi-tegemisest sirutuvad ta käed laisalt raamatu järele. Jälle sama lugu!

Neetud raamat jutustab talle tema Nikita Fjodorõtši, alatu orja vägitegudest, kes lapsest saadik on harjunud alandlikult teenima võõraid kirgi ja tujusid, kes on naitunud oma härra isa mahajäetud armukesega. Ja tema kätte, kellele on võõrad kõik inimlikud tunded, on usaldatud kõigi Antonite¹ saatus ja elukäik... Kiiremini välja see halb raamat!... Kujutelge nüüd sellises mugavas olukorras veel üht inimest, kes lapsepõlves lippas palja jalu, oli jooksupoisiks, kuid ligi viiekümne-aastase mehena sai mingil moel kõrgeks ametikandjaks, kel on kaunike hulk varandust. Kõik loevad — eks temalgi ole vaja lugeda; kuid mis ta leiab raamatust? — oma eluloo, ja veel kui õigesti jutustatult, kuigi tema elu tumedad seiklused on peale tema enda kõigile saladuseks, ja mõni kirja-me e s pole neist kustki võinud kuulda saada... Ja ennäe, ta pole enam erutatud, vaid lihtsalt vihane ja ta leevendab oma meelehärmi järgmise väarika arutlusega: „Näe, kuidas nüüd kirjutatakse! Vaata, milleni on jõudnud vabamõtlemine! Kas varem nõnda kirjutati? Stiil oli tasane ja sile, aina õrnad ja ülevad asjad, mõnus oli lugeda ja solvuda polnud millegi üle!“

On eriliik lugejaid, kes oma aristokratismitunde tõttu ei armasta isegi raamatus kohata tavaliselt sündsustundeta ja hea toonita alamast klassist inimesi. Nad ei armasta mustust ja vaesust nende vastandlikkuse pärast luksuslike salongide, buduaaride ja kabinetidega. Nad ei kõnele naturaalkoolkonnast teisiti kui kõrgi põlgusega, iroonilise naeratusega... Kes nad on, need feodaalparunid, kes tunnevad jälkust „alatu lihtrahva“ vastu, kes nende silmis on vähem väärt kui hea hobune? Ärge ru-

¹ Jutt on Grigorovitši „Anton-hädavaresest“. Tõlk.

take nende nimesid otsima heraldikaraamatuid või Euroopa õukondadest: te ei leia nende vappe, nad ei käi õukonnas ja kui nad ongi suurmaailma näinud, siis ainult uulitsalt, läbi heledasti valgustatud akende, niipalju kui võimaldasid eesriided ja kardinad... Esivanematega nad kiidelda ei saa; nad on tavaliselt kas riigiametnikud või uusaadlikud, kes on rikkad ainult plebeiliste pärimuste poolest, mis pajatavad vanaisast-mõisavalitsejast, onust-riigirentnikust ja vahel vanaemast-kirikuleivaküpsetajast või tädist-turunaisest. Selle artikli autor peab siinjuures oma kohuseks lugejaile teatavaks teha, et tal ei ole üldse kombeks ligimesele tema kuulsusetut päritolu ette heita ja et see on kõigi tema veendumustega täielikult vastuolus ning et ta ise ei saa sugugi kiidelda kuulsa päritoluga ega häbene seda tunnistamast. Kuid ta arvab — ja lugejad on arvatavasti temaga nõus, — et ei ole midagi meeldivamat kui kiskuda vareselt paabulinna suled ja näidata talle, et ta kuulub sellesesamasse tõugu, mida ta kavatses põlata. Lihtsast seisusest inimene ei ole veel sellepärast vares, et ta on lihtsast seisusest; vareseks ei tee seisus, vaid loomus, ja vareseid on kõigis seisustes, nii nagu on kõigis seisustes ka kotkaid; ent muidugi ainult varesele on omane end ehtida paabulinna sulgedega ja suurustada nendega. Miks siis mitte öelda varesele, et ta on vares? Põlgus alamate seisuste vastu ei ole meie ajal sugugi kõrgemate seisuste pahe; vastupidi, see on tõusikute haigus, harimatuse, tunnete ja arusaamade tooruse sünnitis. Kui see haigus oleks targal ja haritud inimesel, ei näitaks ta seda kunagi välja, sest see pole ajavaimuga kooskõlas ja selle väljanäitamine tähendaks kraaksumist endast täiest varesekõrist. Meile tundub, et kuigi silmakirjalikkus on inetu, on ta sel juhul ikkagi

parem varese avameelsusest, sest ta annab tunnistust mõistuse olemasolust. Paabulind, kes uhkeldades lehvitab oma toredat saba teiste lindude ees, on tuntud ilusa, mitte aga targa olendina. Mida öelda siis varese kohta, kes kõrgilt demonstreerib võõrast rüüd? Säärane upsakus on alati võõras mõistusele ja on eeskätt plebeiline pahe. Kus on rohkem veiderdamist ja pretensiooni kui mitte neis ühiskonnakihtides, mis algavad kohe pärast kõige madalamaid kihte? See tuleb sellest, et seal on kõige rohkem harimatust. Vaadake, kui sügavalt vihkab teener maameest, kes on temast igas suhtes parem, õilsam ja inimlikum! Kust tuleb teenril selline uhkus? — Ta on võtnud üle oma isanda pahed ja peab end seetõttu maamehest palju haritumaks. Toored naturid peavad alati välist lihvi hariduseks.

„Mispärast tahetakse kirjandust maameestega üle ujutada?“ hüüavad teatava kategooria aristokraadid. Nende silmis on kirjanik käsitööline, kes peab tegema seda, mida temalt tellitakse. Neil ei tule pähe, et kirjanik ei saa oma teoste objektide valikus juhinduda temale võõrast tahtest ega isegi mitte omast suvast, sest kunstil on omad seadused, millest lugu pidamata ei saa hästi kirjutada. Kunst nõuab kõigepealt, et kirjanik oleks ustav oma naturile, oma talendile, oma fantaasiale. Mille muuga võib seletada asjaolu, et üks armastab kujutada lõbusaid, teine süngeid objekte, kui mitte poeedi natuuri, iseloomu ja talendiga? Kes midagi armastab, millegi vastu huvi tunneb, seda ta ka paremini tunneb; mida ta aga paremini tunneb, seda ta ka paremini kujutab. See on kõige seadusepärasem õigustus poeedile, kellele tehakse etteheiteid objektide valiku pärast; see ei rahulda ainult neid inimesi, kes midagi ei mõista kunstist ja selle too-

relt käsitööga ära vahetavad. Loodus on kunsti igavene eeskuju, suurim ja õilsaim objekt looduses on aga inimene. Ent kas maamees ei ole inimene? — Aga mis võib olla huvitavat toores harimata inimeses? — Kuidas mis? — tema hing, mõistus, süda, kired, kalduvused, lühidalt kõik seesama, mis haritudki inimeses. Oletagemgi, et viimane on esimesest kõrgem; aga kas botaanik tunneb huvi ainult aiataimede, kunstlikult aretatud taimede vastu, hüljates nende metsikult kasvavad ürgeksemplarid? Kas anatoomile ja füsioloogile pole metsiku austraallase organism niisama huvitav kui haritud eurooplase organism? Mis alusel peab kunst ses suhtes teadusest erinema? Ja siis — te ütlete, et haritud inimene on harimatust kõrgem. Selles tuleb teiega muidugi nõustuda, kuid mitte tingimusteta. Muidugi, kõige tühisem seltskonnainimene on võrratult kõrgem maamehest, kuid mille poolest? Ainult seltskondliku hariduse poolest, see aga ei takista sugugi mõnel maamehel olemast temast kõrgem näiteks mõistuse, tunnete ja iseloomu poolest. Haridus ainult arendab inimese kõlblaid jõude, kuid ei anna neid: neid annab inimesele loodus. Ja selles oma väärtuslikemate andide jaotamises tegutseb ta pimesi, tegemata vahet seisuste vahel... Kui ühiskonna haritud klassidest tulebki rohkem väljapaistvaid inimesi, siis sellepärast, et siin on rohkem võimalusi arenemiseks, sugugi mitte sellepärast, et loodus on alamatest klassidest inimeste suhtes oma andide jaotamisel kitsim olnud. „Mida võib õppida raamatust, milles kirjeldatakse joomisest allakäinud hädavarrest?“ ütlevad veel need keskpärased aristokraadid. — Kuidas mida? — muidugi mitte seltskondlikku käitumist ja head tooni, vaid inimese tundmist teatavas olukorras. Üks joob laiskusest, halvast kasvatuses, iseloomu nõr-

kusest, teine õnnetuist asjaoludest elus, milles ta võib-olla ei ole sugugi süüdi. Mõlemal juhul on need näited õpetlikud ja huvitavad tähele panna. Muidugi on palju kergem langenud inimesele põlgusega selga pöörata, kui temale käsi sirutada lohutuseks ja abiks, nii nagu on hoopis kergem teda kõlbluse nimel rangelt hukka mõista, kui osavõtu ja armastusega tema olukorrasse sisse elada, uurida põhjalikult tema languse põhjusi ja tunda kahju temast kui inimesest, isegi siis, kui ta on ise oma languses mitmeti süüdi. Inimsoo lunastaja tuli maa peale kõigi inimeste jaoks; mitte tarku ja harituid, vaid lihtsa mõistuse ja südamega kalamehi kutsus ta üles hakkama „inimeste püüdjaiks“; mitte rikkaid ja õnnelikke, vaid vaeseid, kannatajaid ja langenuid otsis ta, et ühtesid lohutada, teisi julgustada ja üles aidata. Mädapaised määrdinud, kaltsudega vaevu kaetud kehal ei solvanud tema pilku, mis oli täis armastust ja halastust. Tema — jumala poeg — armastas inimesi inimlikult ja tundis inimestele kaasa nende vaesuses, mustuses, häbis, kõlvatuses, patus ja kuritöös; ta lubas visata kivi abielurikkuja naise pihta nendel, kelle südametunnistusele ei võinud teha mingeid etteheiteid; ta häbistas kõvasüdamelisi kohtunikke, ütles langenud naisele lohutussõnu, — ja röövel, kes heitis hinge ristil, olles karistuse ära teeninud, kuulis ühe ka-hetsushetke eest temalt andeksandmis- ja rahuõnu... Meie aga — inimese pojad — meie tahame oma vendadest armastada ainult endaga võrdseid, pöörame end ära alamaist nagu paariatest, langenutest, nagu pidalitõbis-test... Millised voorused ja teened on andnud meile selleks õiguse? Kas mitte just igasuguste vooruste ja teene-te puudumine?... Ent armastuse ja vendluse jumalik sõna ei kuulutanud ilmaasjata rahu. See, mis varem oli

ainult altarit teenima kutsutud isikute kohustuseks või väheste valitud loomuste vooruseks, see saab nüüd ühiskondade kohustuseks; see ei ole enam ainult üksikisikute vooruse, vaid ka hariduse tunnuseks. Vaadake, kuidas meie ajal kõik igal pool tegelevad alamate klasaside saatusega, kuidas eraheategevus kõikjal läheb ühiskondlikuks, kuidas kõikjal tekivad hästi organiseeritud, õigete vahendite poolest rikkad seltsid hariduse levitamiseks alamaisklassides, vaeste ja kannatajate toetamiseks, vaesuse ja selle paratamatute tagajärgede — kõlvatuse ja liiderlikkuse — ärahoidmiseks ja vältimiseks. See üldine liikumine, mis on nii õilis, nii inimlik, nii kristlik, on leidnud eitajaid nüri ja tardunud patriarhaalsuse kummardajate näol. Nad räägivad, et siin toimib mood, meelelahutus, auahnus, mitte inimesearmastus. Olgu nii, aga millal ja kus ei ole inimeste parimaist tegudest võtnud osa säärased madalad ajendid? Aga kuidas võib öelda, et ainult sellised ajendid võivad olla niisuguste nähtuste põhjuseks? Kuidas võib mõelda, et selliste nähtuste peasüüdlasi, kes tõmbavad oma eeskujuga kaasa rahvamassi, ei tiivusta õilsamad ja kõrgemad ajendid? Muidugi ei vääri imestamist nende inimeste voorused, kes sööstavad heategevusse mitte armastustundest ligimese vastu, vaid moe pärast, järelaimamise pärast, auahnusest; kuid see on vooruseks ühiskonna suhtes, kes on kantud sellisest vaimust, et ta ka tühiste inimeste tegevust oskab hea poole suunata! Kas see pole ülimal määral rõõmustav uusima tsivilisatsiooni, mõistuse, vaimuvalguse ja hariduse nähtus?

Kas võis see uus ühiskondlik liikumine kirjanduses kajastumata jääda, — kirjanduses, mis on alati ühiskonna väljendus! Selles suhtes on kirjandus teinud peaaegu roh-

kemgi: ta on sellise suuna ärkamist ühiskonnas pigemini soodustanud kui ainult peegeldanud, on selle pigemini ennetanud kui temaga sammu pidanud. On selge, et sääranane osa on väärikas ja õilis; aga just sellepärast tungibki kirjandusele kallale vapita aristokraatia. Meie arvame, et oleme küllaldaselt näidanud, milliseist allikaist need kallaletungid tulevad ja mida on nad väärt . . .

Jääb üle meenutada veel kallaletunge kaasaegsele kirjandusele ja naturalismile üldse esteetilisest seisukohast puhta kunsti nimel, kunsti, mis on eesmärk omaette ega tunnusta väljaspool ennast mingeid eesmärke. See mõte on põhjendatud, kuid sellega liialdamist on märgata juba esimesel pilgul. See mõte on puhtsaksa päritoluga, see võis tekkida ainult intuitiivse, mõtleja ja unistava rahva juures ja poleks kuidagi võinud tekkida praktilise rahva juures, kelle üldsus kujutab endast avarat välja elavaks tegevuseks kõigile ja igapähele eraldi. Mis asi on puhas kunst, seda ei tea hästi isegi selle eest võitlejad ja seetõttu on ta neil mingiks ideaaliks ega eksisteeri faktiliselt. See on tegelikult ühe halva äärmuse — didaktilise, õpetava, külma, kuiva, surnud kunsti, mille teosed pole midagi muud kui retoorilised harjutused kätteantud teemadel — teine halb äärmus. Kahtlemata peab kunst olema esijoones kunst, ja alles siis võib ta olla ühiskonna vaimu ja suuna väljenduseks teataval ajastul. Milliseid suurepäraseid mõtteid ka ei sisaldaks luuletus, kui mõjuvalt ta ka ei kajastaks kaasaja küsimusi, — kui aga temas ei ole poeesiat, siis ei saa temas olla suurepäraseid mõtteid ega mingeid küsimusi, ja kõik, mida temas võib tähele panna, on vahest ainult suurepärase kavatsus, mis on halvasti teostatud. Kui romaanis või jutustuses ei ole kujusid ja isikuid, ei ole iseloome, ei ole midagi tüüpilist, — siis

kui õigesti ja hoolikalt ka poleks loodusest maha kirjutatud kõik see, millest jutustatakse, ei leia lugeja siit minisugust loomulikkust, ei märka midagi, mis oleks õigesti tähele pandud, osavalt tabatud. Tegelased lähevad tema silme ees segamini; jutustuses näeb ta arusaamatute sündmuste segadikku. Kunsti seadusi ei saa karistamatult rikuda. Et loodusest õigesti maha kirjutada, on vähe sellest, kui osatakse kirjutada, s. o. omatakse kirjutaja oskusi; on vaja osata kanda tõsielunähtusi läbi oma fantaasia, anda neile uus elu. Hästi ja õigesti refereeritud juurdluse toimik, mis pakub huvi kui romaan, ei ole veel romaan ja võib ehk olla ainult materjaliks romaani jaoks, s. o. anda poeedile aine romaani kirjutamiseks. Ent selleks peab ta tungima mõttega asja olemusse, lahti mõistatama salajased hingelised ajendid, mis sundisid neid isikuid nõnda toimima, tabama sellest asjast säärase punkti, mis moodustab nende sündmuste ringi keskuse, annab sündmustele millegi ühtse, täieliku, tervikliku, isenesesse suletud mõtte. Seda aga võib teha ainult poeet. Näib, et ei ole midagi kergemat, kui õigesti maalida inimese portreed. Ja mõni harjutab terve igaviku sel kunstialal, kuid ei saa ikkagi maalida temale tuttavat isikut nõnda, et ka teised tunneksid ära, kelle portree see on. Oskuses portreed õigesti maalida avaldub juba omalaadi anne, kuid see pole kõik. Tavaline maalija tegi teie tuttavast temaga väga sarnase portree; sarnasuses ei ole vähimatki kahtlust selles mõttes, et te ei võiks kohe ära tunda, kelle portree see on; ometi ei ole te sellega nagu rahul; teile tundub, nagu oleks portree originaaliga sarnane ja nagu ei oleks ka... Kui aga temast teeb portree Tõranov või Brüllow, siis näete, et peegel ei korda kaugetki nii õigesti teie tuttava kuju kui see portree, sest

see pole enam paljas portree, vaid ka kunstiteos, milles pole tabatud mitte üksnes originaali väline sarnasus, vaid ka kogu tema hing. Niisiis tõelisusest õigesti maha kirjutada võib ainult talent, ja kui mannetu ka teos ei oleks muis suhteis, — mida rohkem ta hämmastab loodusele vastavusega, seda kaheldamatum on selle autori talent. Et loodusele vastavusega veel kõik ei lõpe, eriti poeesias, see on teine küsimus. Maalikunstis selle kunstiliigi omaduste ja olemuse tõttu võib paljas oskus õigesti loodust kopeerida olla sageli ebatavalise talendi tunnuseks. Poeesias ei ole see päriselt nõnda: ei saa olla poeet, oskamata loodust õigesti kopeerida, kuid paljast oskusest on veel vähe, et olla poeet, vähemalt väljapaistev poeet. Tavaliselt räägitakse, et õudsete objektide (näiteks tapmised, hukkamised jne.) õige kopeerimine loodusest, ilma mõtte ja kunstipärasuseta, äratav vastumeelsust, mitte naudingut. See on rohkem kui ebaõige, see on vale. Tapmise või hukkamise vaatepilt on selline objekt, mis iseenesest juba ei saa pakkuda naudingut, ja suure poeedi teoses ei naudi lugeja mitte tapmist või hukkamist, vaid meisterlikkust, millega üks või teine seik on poeedi poolt kirjeldatud, järelikult see on esteetiline nauding, mitte psühholoogiline nauding, millesse on segatud paratamatut õudust ja vastumeelsust, kuna aga suure kangelasteo või armastusõnne pilt annab komplitseerituma ja seepärast täielikuma naudingut, niihästi esteetilise kui ka psühholoogilise. Ent talendita inimene ei kujuta kunagi õigesti tapmist või hukkamist, ka siis mitte, kui tal on tuhat korda olnud võimalus seda tegelikkuses uurida; kõik, mis ta võib teha, on selle enam või vähem õige kirjeldamine, kuid kunagi ei anna ta selle õiget pilti. Tema kirjeldus võib äratada suurt uudishimu, kuid mitte naudingut.

gut. Kui ta aga, talenti omamata, võtab kätte ja hakkab maalima pilti sellisest sündmusest, tekitab ta alati ainult vastumeelsust, kuid mitte sellepärast, et ta on õigesti loodusest maha kirjutanud, vaid vastupidisel põhjusel, sest melodraama ei ole dramaatiline pilt, teatraalne efekt ei ole tunnete väljendus.

Ent kuigi me peame täiesti õigeks vaadet, mille kohaselt kunst peab eelkõige olema kunst, arvame me siiski, et mõte mingisugusest puhtast, irdunud kunstist, mis elab iseenda sfääris, millel ei ole midagi ühist elu teiste külgedega, on abstraktne, unistuslik mõte. Sellist kunsti ei ole kunagi kuski olnud. Pole mingit kahtlust, et elu jaguneb paljudeks külgedeks, millel on omakorda palju alljaotusi, ja nad kõik on iseseisvad; kuid need küljed liituvad üksteisega elavalt ja nende vahel pole teravat, lahutavat joont. Kuidas te elu ka ei tükeldaks, ta on ikkagi tervik. Räägitakse: teaduse jaoks on vaja mõistust ja aru, loomingu jaoks fantaasiat, ja arvatakse, et sellega on otsus valmis, nii et anna see kas või arhiivi. Aga kas kunsti jaoks ei ole vaja mõistust ja aru? Kas õpetlane saab toime tulla ilma fantaasiata? Ei ole õige! Tõde seisab selles, et kunstis etendab kõige aktiivsemat ja esmajärgulist osa fantaasia, teaduses aga mõistus ja aru. On muidugi ka sääraseid luuleteoseid, milles peale tugeva hiilgava fantaasia pole näha midagi; kuid see pole sugugi üldreegel kunstiteoseile. Shakespeare'i loomingus ei tea, mida rohkem imetella, kas loova fantaasia rikkust või kõikeharrava mõistuse rikkust. On teadusalasid, mis ei nõua fantaasiat, vähe sellest, — kus see võime võib ainult kahju tuua; seda aga ei saa kuidagi öelda teaduse kohta üldse. Kunst on tõsielu reproduktsioon, ta on otsekui uuesti korratud maailm; kas võib siis kunst olla mingi omaette-

olev, kõigist temale võõraist mõjudest isoleeritud tegevus? Kas võib poet oma teoses jääda peegeldumata kui inimene, kui iseloom, kui natuur, ühesõnaga — kui isiksus! Muidugi mitte, sest ka võime kujutada tõsielunähtusi täiesti lahus oma isikust on jällegi poeedi natuuri väljendus. Kuid ka sellel võimel on oma piirid. Shakespeare'i isiksus paistab läbi tema teoseist, kuigi näib, et ta on tema poolt kujutatava maailma suhtes niisama ükskõikne kui saatus, mis päästab või hukkab tema kangelasi. Walter Scotti romaanides on võimatu jätta tähele panemata autoris rohkem väljapaistva talendiga kui teadlikult laia elumõistmisega inimest, toorit, konservatiivi ja aristokraati veendumustelt ja harjumustelt. Poeedi isiksus ei ole midagi absoluutset, eraldiseisvat; ta ei ole vaba väljastpoolt tulevaist mõjudest. Poet on eeskätt inimene, siis oma maa kodanik, oma aja laps. Rahva ja aja vaimu toime tema suhtes pole väiksem kui teiste suhtes. Shakespeare oli v a n a r õ m s a Inglismaa poet, selle maa poet, mis mõnede aastate vältel muutus äkki karmiks, rangeks, fanaatiliseks. Puritaanlikul liikumisel oli tugev mõju tema viimaseile teoseile, see vajutas neile sünge nukruse pitseri. Sellest nähtub, et kui ta oleks sündinud paar aastakümnet hiljem, oleks tema geenius jäänud küll sellekssamaks, kuid tema teoste iseloom oleks olnud teine. Miltoni poesia on ilmselt oma ajastu looming: ilma et ta ise oleks aimanud, kirjutas ta oma uhke ja sünge saatana näol apoteoosi ülestõusule autoriteedi vastu, kuigi ta kavatses teha hoopis midagi muud. Nii tugevasti mõjub poesia ühiskondade ajalooline liikumine. Seepärast ongi nüüd puhtesteetilene kriitika, mis tahab tegemist teha ainult poeedi ja tema teosega, pööramata tähelepanu kohale ja ajale, kus ja millal poet

kirjutas, asjaoludele, mis valmistasid teda ette luuletegevuseks ja millel oli mõju tema tegevusele, kaotanud nüüd igasuguse krediidi, on saanud võimatuks. Räägitakse, et erakonnavaim, sektantlus teeb kahju talendile, rikub tema teoseid. Tõsi! Ja seepärast peabki ta olema häälekandjaks mitte ühele või teisele erakonnale või sektile, mis on määratud võib-olla efemeersele olemasolule, on määratud jäljetult kaduma, vaid kogu ühiskonna sisimale mõttele, ühiskonna püüdlusele, mis ei ole võib-olla temale endalegi veel selge. Teiste sõnadega: poeet peab väljendama mitte üksikut ja juhuslikku, vaid üldist ja vajalikku, mis annab koloriidi ja mõtte kogu tema ajastule. Kuidas ta leiab sellest vastuoluliste arvamuste ja taotluste kaosest, mis neist siis tegelikult väljendab tema ajastu vaimu? Sel juhul võib ainsaks õigeks teenäitajaks olla kõigepealt tema vaist, tume, ebateadlik tunne, mis sageli moodustab geniaalse loomuse kogu jõu: näib, et ta läheb hea õnne peale, risti vastu üldisele arvamusele, kõigi tunnustatud arusaamade ja terve mõistuse kiuste, aga läheb ometi otse sinna, kuhu on vaja minna, — ja varsti isegi need, kes kõige valjemini karjusid tema vastu, lähevad tahes-tahtmata tema järele ega saa enam arugi, kuidas võiks minna teist teed. Seepärast tegutsebki mõni poeet ainult niikaua võimsalt, andes uue suuna tervele kirjandusele, kuni ta lihtsalt, instinktiivselt, ebateadlikult järgib seda, mis tema talent talle sisendab; niipea kui ta aga hakkab arutlema ja sukeldub filosoofiasse, — ennäe, komistabki, ja veel kuidas! . . . Ja äkki jääb vägi-meis jõuetuks, otsekui Simson, kel juuksed ära lõigati, ja tema, kes sammus kõigi ees, longib nüüd tagumistes, mahajäänud ridades, oma endiste vastaste ja nüüdsete uute liitlaste hulgas ja relvastub koos nendega oma töö

vastu, kuid on juba hilja: see töö pole tehtud tema tahtel, tema tahtel ei saa see ka langeda, — see on temast endast kõrgemal ja on ühiskonnale vajalikum kui ta ise nüüd ongi. On valus, hale ja naljakas vaadata andekat poeeti, kes tahtis saada halvaks targutajaks! . . .

Meie ajal on kunst ja kirjandus saanud rohkem kui kunagi varem ühiskondlike küsimuste väljendajaks, sest meie ajal on need küsimused saanud üldisemaks, kõigile arusaadavamaks, selgemaks, on saanud kõigile esmajärgulise huvi objektiks, on asunud kõigi teiste küsimuste etteotsa. See pidi muidugi paratamatult muutma kunsti üldist suunda kunsti enda kahjuks. Nii hämmastavad kõige geniaalsemad poeedid, kes harrastavad ühiskondlike küsimuste lahendamist, nüüd taoti publikut teostega, mille kunstiline väärtus ei vasta sugugi poeedi talendile, või vähemalt see talent avaldub ainult üksikosades, kuna aga terve teos on nõrk, venitatud, loid ja igav. Meenu tage George Sandi romaane *Le Meunier d'Angibault*, *Le Péché de Monsieur Antoine*, *Isidore*. Kuid õieti ka siin ei tulenenud häda kaasaegsete ühiskondlike küsimuste mõjust, vaid sellest, et autor tahtis olemasolevat tõsielu asendada utopiaga ja sundis seetõttu kunsti kujutama maailma, mis eksisteerib ainult tema omas fantaasias. Seega ta tõi välja koos võimalike iseloomudega, koos kõigile tuntud isikutega ka fantastilisi iseloome, olematuid isikuid, ja tema romaan segunes muinasjutuga, loomulik jäi ebaloomuliku varju, poeesia segunes retoorikaga. Ent sellepärast pole veel põhjust kisendada kunsti allakäigust: seesama George Sand kirjutas pärast *Le Meunier d'Angibault*'d oma *Teverino* ning pärast *Isidore*'i ja *Le Péché de Monsieur Antoine*'i — *Lucrezia Floriani*. Kunsti rikkumine kaasaegsete ühiskondlike küsimuste

mõjul võiks pigemini avalduda madalamajärguliste talentide juures, kuid ka siin avaldub see ainult oskamatuses eraldada olemasolevat olematust, võimalikku võimatust, ja veelgi enam — kires melodraama, otsitud efektide vastu. Mis on eriti hea Eugène Sue romaanides? — Õiged pildid kaasaegsest ühiskonnast, milledes on kõige rohkem näha kaasaegsete küsimuste mõju. Mis aga moodustab nende nõrga külje, rikub neid niivõrd, et võtab igasuguse tahtmise neid lugeda? — Liialdused, melodraama, efektid, prints Rodolphe'i taolised olematud iseloomud, — lühidalt kõik, mis on väär, ebaloomulik, — see aga ei tulene hoopiski kaasaegsete küsimuste mõjust, vaid talendi puudusest, kuna talendist piisab ainult detailide, mitte kunagi aga terve teose jaoks. Teiselt poolt võime osutada Dickens'i romaanidele, mis on nii sügavalt kantud meie aja siirast sümpaatiaist ja mida need sugugi ei takista olemast suurepäraseks kunstiteosed.

Me ütlesime, et puhast, irdunud, sõltumatut, või, nagu filosoofid räägivad, *absoluutsed* kunsti pole kunagi kuski olnud. Kui võibki ajaloos midagi selletaolist leida, siis ainult ehk nende ajastute kunstiteoste hulgas, mil kunst oli peamiseks huviobjektiks, millega tegeles ühiskonna haritum osa. Säärased on näiteks itaalia maalikunsti koolkondade teosed XVI sajandist. Nende sisu on pealtnäha eeskätt religioosne, kuid enamjaolt see ainult paistab nii, tegelikult on selle kunsti objektiks ilu kui niisugune, rohkem selle sõna plastilises või klassikalises kui romantilises mõttes. Võtame näiteks Raffaeli *madonna*, selle itaalia XVI sajandi maalikunsti *chef-d'oeuvre'i*. Kes ei mäleta Žukovski artiklit sellest imepärasest teosest, kes ei ole juba noorena loonud endale kujutluse temast selle artikli põhjal? Kes pole olnud veendu-

nud kui väeramatus tões, et see teos on peamiselt romantiline, et madonna nägu on ülim ideaal sellest ebamaisest ilust, mille saladus avaneb ainult sisemisele kaemusele, ja sedagi puhta, üleva inspiratsiooni harvadel hetkedel? . . . Käesoleva artikli autor nägi hiljuti seda maali. Et ta ei ole maalikunsti asjatundja, ei lubaks ta endale kõnelda sellest imetusväärsest pildist tema tähtsuse ja väärtuse astme määratlemise eesmärgil; kuid et tegemist on ainult tema isikliku muljega pildi romantilisest või mitteromantilisest iseloomust, siis arvab ta, et ta võib endale lubada öelda selle kohta mõne sõna. Žukovski artiklit ei olnud ta enam ammu lugenud, võib-olla üle kümne aasta, kuid et ta enne oli seda lugenud korduvalt kirgliku vaimustuse ja kogu noorusliku usuga ja teadis seda artiklit peaaegu peast, siis läks ta kuulsa maali juurde juba teadaoleva mulje ootuses. Ta vaatas maali kaua, läks ära, pöördus teiste piltide juurde ja tuli uuesti tagasi. Kui vähe ta ka maalikunstist teab, oli ta esimene mulje ühes suhtes täiesti kindel: ta tundis otsemaid, et pärast seda maali on raske aru saada teiste maalide väärtusest ja nende vastu huvi tunda. Kaks korda käis ta Dresdeni galeriis ja nägi mõlemal korral ainult seda maali, isegi siis, kui ta vaatas teisi ja kui ta ka üldse midagi ei vaadanud. Ja nüüd, kui ta seda meelde tuletab, see maal otsekui seisab tema silme ees, ja kujutelu sellest peaaegu asendab tõelist pilti. Ent mida kauem ja mida terasemalt ta seda maali vaatas, seda rohkem mõtles ta siis ja ka hiljem, seda rohkem veendus ta selles, et Raffaeli madonna ja see madonna, mida Žukovski on kirjeldanud Raffaeli madonnana, on kaks täiesti erinevat maali, millel pole omavahel midagi ühist, mis teineteisega hoopiski ei sarnle. Raffaeli madonna on rangelt

klassikaline, sugugi mitte romantiline kuju. Tema nägu väljendab seda ilu, mis eksisteerib iseseisvalt, ilma et see saaks oma veetluse millegi eetilise väljendusest näos. Sellelt näolt, vastupidi, ei saa midagi lugeda. Madonna nägu, nii nagu kogu ta kujugi, on täis väljendamatut õilsust ja väarikust. Ta on kuningatütar, kes on täis teadlikkust nii oma kõrgest seisusest kui ka oma isiklikust väarikusest. Tema pilgus on midagi ranget, tagasihoidut, ei ole armu ja heldust, kuid ei ole ka uhkust ja põlgust, vaid kõige selle asemel on mingit oma suurust mitte-unustavat leebust. See on — kuidas öelda — *idéal sublime du comme il faut*. Kuid ei ole varjugi tabamatust, saladuslikust, udusest, vilkuvast, — ühesõnaga romantilisest; vastupidi, kõiges on säärane tajutav, selge kindlapiirilisuus, lõplik viimistletus, range kontuuride täpsus ja koos sellega säärane joonistuse õilsus ja peenus! Religioosne kaemus väljendub selles pildis ainult jumaliku lapsukese näol, kuid niisugune kaemus, mis on omane ainult tolle aja katolitsismile. Lapsukese asendis, maali ees seisjate poole sirutatud kätes, laienenud silmaavades on näha viha ja ähvardust ning kergitatud alahuules uhket põlgust. See ei ole andeksandmise ja halastuse jumal, ei ole maailma pattude lunastaja — see on kohtumõistja ja karistaja jumal... Sellest nähtub, et ka lapsukese kujus ei ole midagi romantilist; vastupidi, tema väljendus on nii lihtne ja kindlajooneline, nii tabatav, et saad sellest kohe selgesti aru, mida näed. Vahest ainult inglite nägudel, kes paistavad silma ebatavaliselt aruka ilmega ja kes mõtlikult vaatlevad jumaluse ilmumist, võib leida midagi romantilist.

Kõige loomulikum on niinimetatud kunsti otsida kreeklaste juures. Tõepoolest, ilu, mis moodustab kunsti olu-

lise elemendi, oli vististi selle rahva elus domineerivaks elemendiks. Selle tõttu oli tema kunst lähemal kui ükski teine niinimetatud puhta kunsti ideaalile. Ent ometi oli ilu temas pigemini ígasuguse sisu oluline vorm kui sisu ise. Sisu andsid temale nii usund kui ka ühiskondlik elu, kuid alati ainult ilu ilmse domineerimise juures. Järelikult oli ka kreeka kunst ise ainult lähemal kui teised absoluutse kunsti ideaalile, kuid teda ei saa nimetada absoluutseks, s. o. sõltumatuks teistest rahvusliku elu külgedest. Tavaliselt viidatakse Shakespeare'ile ja eriti Goethele kui vaba, puhta kunsti esindajaile; ent see on kõige ebaõnnestunud viiteid. Et Shakespeare on suur loov geenius, poet esijoones, selles pole mingit kahtlust; ent need saavad temast halvasti aru, kes tema poeesia taga ei näe rikkalikku sisu, õppetundide ja faktide põhjatut allikat psühholoogile, filosoofile, ajaloolasele, riigimehele jne. Shakespeare annab kõike edasi poeesia kaudu, kuid tema poolt edasiantav on kaugel sellest, et kuuluda ainuüksi poesiaale. Üldse on uue kunsti iseloomulikuks jooneks sisu tähtsuse üleolek vormi tähtsusest, kuna vana kunsti iseloomulikuks jooneks on sisu ja vormi tasakaal. Viide Goethele on veel ebaõnnestunud kui viide Shakespeare'ile. Me tõestame selle kahe näite varal. Möödunud aasta „Sovremennikus“ on avaldatud Goethe romaani „Wahlverwandschaften“ tõlge, millest ka Venemaal on vahel trükisõnas juttu olnud; Saksamaal aga on see teos hirmus suure au sees, seal on sellest kirjutatud artiklite mägesid ja terveid raamatuid. Me ei tea, millisel määral ta meeldis vene publikule ja kas ta talle üldse meeldis. Meie asi oli publikut tutvustada suure poeedi väljapaistva teosega. Me arvame koguni, et see romaan meie publikut rohkem hämmastas kui temale

meeldis. Tõepoolest, siin võib paljustki hämmastuda! Neiu kirjutab ümber mõisa valitsemise aruandeid; romaani kangelane märkab, et mida kaugemale edasi, seda rohkem hakkab neiu käekiri tema omaga sarnlema. „Sa armastad mind!“ hüüab ta, langedes neiule kaela. Kordame: selline joon paistab paratamatult veidrana mitte ainult meie, vaid ka igasugusele teisele publikule. Kuid sakslastele pole see sugugi veider, sest see on joon saksa elust, mis on õigesti tabatud. Sääraseid jooni leidub selles romaanis rohkesti; paljud ei pea vististi kogu romaanigi millekski muuks kui sääraseks jooneks... Kas see ei tähenda, et Goethe romaan on kirjutatud saksa ühiskonna niivõrd suure mõju all, et ta väljaspool Saksamaad tundub veidralt ebatavalisena? Kuid Goethe *Faust* on muidugi kõikjal suurlooming. Sellele teosele armastatakse viidata kui puhta kunsti näidisele, mis ei allu muile kui ainult omadele, ainult temale omastele seadustele. Ja ometi — ärgu olgu see öeldud laituseks puhta kunsti auväärt rüütleile — *Faust* on oma kaasaegse saksa ühiskonna täielik peegeldus. Selles väljendub kogu filosoofiline liikumine Saksamaal möödunud sajandi lõpus ja käesoleva sajandi algul. Mitte asjata ei tsiteerinud Hegeli koolkonna järglased oma loenguis ja filosoofilistes traktaatides lakkamatult värsse *Faustist*. Mitte asjata ei langenud Goethe ka *Fausti* teises osas lakkamatult allegooriasse, mis on sageli tume ja ideede abstraktsuse tõttu arusaamatu. Kus on siis siin puhas kunst?

Me nägime, et ka kreeka kunst on teistest ainult lähemal niinimetatud puhta kunsti ideaalile, kuid ei ole täielikult puhas kunst; mis puutub uusimasse kunstisse, siis on see alati olnud kaugel sellest ideaalist ja on praegusel ajal sellest veelgi kaugenenud; ent see moodustabki

tema jõu. Kunstihuvi kui niisugune pidi paratamatult loovutama koha teistele, väga tähtsatele inimkonna huvidele, ja kunst asus õilsalt teenima neid huvisid nende häälekandjana. Kuid sellepärast ei lakanud ta sugugi olemast kunst, vaid sai ainult uue iseloomu. Võtta kunstilt õigus teenida ühiskondlikke huvisid — see tähendab mitte tema kõrgemale tõstmist, vaid madalamale viimist, sest see tähendab temalt kõige elavama jõu, s. o. mõtte võtmist, tema tegemist mingi sübariitliku naudingu objektiks, logelevate laiskvorstide mängukanniks. See tähendab koguni tema surmamist, mille tõenduseks võib olla meie aja maalikunsti haletsemisväärne seisund. Otsekui märkamata enda ümber pulbitsevat elu, pime kõige elava, kaasaegse, tõelise suhtes, otsib see kunst inspiratsiooni oma aja äraelanud minevikust, võtab sealt valmis ideaale, mille vastu inimesed juba ammu on külmaks jäänud, mis kedagi enam ei huvita, ei soojenda, mis kelleski ei ärata elavat kaasatundmist.

Platon pidas geomeetria rakendamist käsitöös teaduse alandamiseks, profaneerimiseks. See on arusaadav sellise vaimustatud idealisti ja romantiku juures, sellise väikese vabariigi kodaniku juures, kus ühiskondlik elu oli nii lihtne ja vähekomplitseeritud, kuid meie ajal ei tundu see arusaam isegi meeldiva rumaluse originaalsusena. Räägitakse, et Dickens aitas oma romaanidega tublisti kaasa Inglismaa õppeasutiste paremaks muutmisele, õppeasutiste, kus kõik oli rajatud halastamatule vitsanuhtlusele ja laste barbaarsele kohtlemisele. Mis on siin siis halba, küsime, kui Dickens toimis sel juhul kui poeet? Kas tema romaanid on sellepärast halvemad esteetilises suhtes? Siin on ilmne arusaamatus: nähakse, et kunst ja teadus ei ole üks ja sama, kuid ei nähta, et vahe nende

vahel ei ole sisus, vaid ainult antud sisu läbitöötamise mooduses. Filosoof kõneleb süllogismidega, poeet — kujud ja piltidega, aga nad kõnelevad ühest ja samast. Majandusteadlane, opereerides statistiliste arvudega, t õ e s t a b, mõjudes oma lugejate või kuulajate mõistusele, et ühe klassi olukord ühiskonnas on palju paremaks või palju halvemaks muutunud nii- ja niisugustel põhjustel. Poeet, opereerides tõsielu elavate ja eredate kujudega, n ä i t a b tõetruu pildi varal, mõjudes oma lugejate fantaasiale, et ühe klassi olukord ühiskonnas on tõepoolest palju paremaks või palju halvemaks muutunud nii- ja niisugustel põhjustel. Üks t õ e s t a b, teine n ä i t a b ja mõlemad v e e n a v a d, üks loogiliste argumentidega, teine piltidega. Ent esimest kuulavad ja mõistavad vähesed, teist — kõik. Ühiskonna ülim ja pühim huvi on tema heaolu, mis hõlmaks võrdselt tema kõiki liikmeid. Tee sellele heaolule on teadlikkus, teadlikuks saamist aga võib kunst soodustada niisama palju kui teaduski. Siin on teadus ja kunst ühevõrra vajalikud ja teadus ei saa asendada kunsti ega kunst teadust.

Tõe halb, väär mõistmine ei hävita tõde ennast. Kui me vahel näeme inimesi, isegi tarku ja heade kavatsustega inimesi, kes asuvad ühiskondlike küsimuste esitamisele poeetilises vormis, ilma et neile looduse poolt oleks antud poeetilise ande sädetki, siis ei järgne sellest hoopiski, et sellised küsimused on kunstile võõrad ja hukutavad teda. Kui need inimesed oleksid nõuks võtnud teenida puhast kunsti, siis oleks nende langemine olnud veel suurem. Halb oli näiteks nüüd unustatud romaan *Pan Podstoliťš*, mis ilmus üle kümne aasta tagasi ja oli kirjutatud kiiduväärt eesmärgil — anda pilt valge-vene talupoegade olukorrast; ent ometigi polnud ta täiesti

kasutu ja, ehkki hirmsat igavust tundes, lugesid mõned ta ikkagi läbi. Muidugi, autor oleks saavutanud oma õilsa eesmärgi paremini, kui ta oleks oma romaani sisu andnud edasi vaatleja kirjade või märkmete vormis, las-kumata poeesiasse; kui ta aga oleks asunud kirjutama puhtpoetilist romaani, oleks ta veel vähem suutnud oma eesmärki saavutada. Nüüd veetleb paljusid võlu-sõnake *suund*; mõeldakse, et kogu asi seisab just selles ega mõisteta, et kunstisfääris, esiteks, mingi suund ei maksa krossigi ilma talendita ja, teiseks, suund ise ei pea olema ainult peas, vaid esijoones kirjutaja südames, ve-res; et see peab eelkõige olema tunne, vaist ja alles siis vahest ka teadlik mõte; et tema, see suund peab samuti sündima nagu kunstnik ise. Väljaloetud või kuulnud ja võib-olla ka vajaliselt mõistatud idee, mis pole kantud läbi teie loomuse ja mis ei ole saanud teie isiksuse pit-serit, on surnud kapital mitte ainult poetiliseks, vaid ka igasuguseks muuks kirjanduslikuks tegevuseks. Kui-das te ka loodusest maha ei kirjutaks, kuidas te oma mahakirjutusi ka ei võrtsitaks valmis ideede ja heade „tendentsidega“, — kui teil aga ei ole poetilist talenti, ei tuleta teie mahakirjutused kellelegi meelde oma origi-naale, ja ideed ning suunad jäävad üldisteks retoorilis-teks sõnadeks.

Nüüd üks kahest: kas ühiskondliku elu-olu mõnede külgede pildid, mida esitavad naturaalkoolkonna kirjani-kud, on täis tõsielu tõde ja õigust, ja sel juhul on nad sünnitatud talendi poolt, kannavad loomingu pitsert, või, kui lugu on vastupidine, ei saa nad kedagi veedelda ja veenda ning neis ei näe keegi vähimatki sarnasust tõsieluga. Nii räägivadki neist selle koolkonna vastased; kuid siit tuleneb küsimus: mispärast siis, ühelt poolt, on

neil teoseil selline menu lugeva publiku enamiku juures, teiselt poolt aga on neil võime nii tugevasti ärritada naturaalkoolkonna vastaseid? On ju ainult kuldsel kesk-pärasusel kadetsemisväärne eesõigus — mitte kedagi ärritada, mitte omada vaenlasi ega vastaseid.

Uhed rääkisid, et naturaalkoolkond laimab ühiskonda ja alandab teda meelega, teised lisavad nüüd juurde, et see koolkond on ses suhtes eriti suur süüdlane lihtrahva ees. Viimane süüdistus tuleb naturaalkoolkonna hurjutajatel välja kuidagi vastuoluliselt: ühed neist teevad temale etteheiteid väikekodanlik-aristokraatlikust vaatekohast, mis on väärt Molière'i kaudu kuulsaks saanud hr. Jourdain'i, liigse sümpaatia pärast lihtsate inimeste vastu, teised — varjatud vaenulikkuse pärast nende inimeste vastu. Meil juba oli juhus põhjalikult ja üksikasjaliselt sellele seisukohale vastu vaielda ja näidata selle põhjendamatus ja ebasiivust (artiklis „Vastus Moskvitjaninile“), nii et meil selle kohta midagi uut öelda ei ole, niikaua kui meile head soovijad ei mõtle välja midagi uut selle neile erilist au tegeva süüdistuse kinnituseks. Ja sellepärast ütleme mõne sõna teise süüdistuse kohta. Uhed räägivad (ja seekord väga õigesti), et naturaalkoolkonna on rajanud Gogol; teised, sellega osaliselt ühinedes, lisavad veel, et prantsuse pöörane sõnakunst (mis juba kümme aastat tagasi kuulsusetult välja suri) võttis veel rohkem kui Gogol osa naturaalkoolkonna sünnitamisest. Säärane süüdistus on lausa rumal: kõik faktid kõnelevad otse selle vastu. Pöördudes süüdistuse sugupuu poole võib öelda, et selle on tekitanud kas need siivutud põhjused, millest süüdistustunne keelab rääkimast, või kirjandusalast täielik arusaamise puudus. Viimane ongi tõenäolisem. Ehkki need härrased

on kunsti eest väljas, ei ole neil kunstist vähimatki aimu. Millised teosed prantsuse kirjandusest arvati meil millegipärast pöörasesse koolkonda? Hugo esimesed romaanid (ja eriti tema kuulus *Notre Dame de Paris*), Sue ja Dumas' romaanid, Jules Janin'i *Surnud eesel ja giljotineeritud naine*. Eks ole? Kes neid siis nüüd mäletab, kui nende autorid ise on juba ammu võtnud uue suuna? Ja mis moodustab nende teoste, millel muide ei puudu omalaadi voorused, peamise iseloomu? Liialdus, melodraama, ragisevad efektid. Säärase suuna esindajaks oli meil ainult Marlinski, ja Gogoli mõju tegi sellele suunale otsustavalt lõpu. Mis on sellel suunal ühist naturaalkoolkonnaga? Nüüd ei tehta isegi harvu katseid luua sellise suunaga teoseid, välja arvatud ehk draamad hispaania kirgedega, mis vaimustavad Aleksandri Teatri tavalisi küllastajaid. Kui keskpärasus ja andetus püüavadki vahel, ja sedagi väga harva, saavutada menu prantsuse romaanide järeleaimamisega, siis teevad nad seda uusimate, absurdsemate ja rumalamate romaanidega, kui seda olid pöörased. Selliste katsete hulka kuulub hiljuti ühes ajakirjas avaldatud romaan *Luurajad*, mis on täis enneolematuid kurjategijaid, õigemini lurjuseid, ja võimatuid seiklusi, millest aga lõpuks arendatakse välja puh-taim kõlblus. Kuid mis on naturaalkoolkonnal tegemist säärase teostega? Nad ei kuulu temasse ühestki küljest.

Kõigist neist süüdistustest on palju õigem see fakt, et naturaalkoolkonna kirjanike näol on vene kirjandus läinud tõelist ja õiget teed, pöördunud inspiratsiooni ja ideaalide algallika juurde ning on saanud selle kaudu nii kaasaegseks kui ka vene kirjanduseks. Sellelt teelt ta vististi enam ära ei pööra, sest see on otsene tee algupärasusele, vabanemisele igasugustest võõrastest ja kõr-

valistest mõjudest. Sellega me ei taha hoopiski öelda, et ta jääb alati sellisesse seisundisse, nagu ta on praegu; ei, ta läheb edasi, muutub, kuid ta ei lakka kunagi enam olemast truu tõsielule ja loodusele. Me pole sugugi mõjutatud tema edusammudest ja üldsegi ei taha neid liialdada. Me näeme väga hästi, et meie kirjandus on ka nüüd veel taotluste, mitte aga saavutuste teel, et ta on alles välja kujunemas, kuid ei ole veel lõplikult välja kujunenud. Kogu tema edu seisab esialgu selles, et ta on juba leidnud oma tõelise tee ega otsi seda enam, vaid jätkab iga aastaga üha kindlamalt edasisammumist sel teel. Praegu ei ole tal juhti, tema tegelased ei ole esimese järgu talendid, ometi on tal oma iseloom ja ta läheb ilma lõata edasi õiget teed, mida ta ise selgesti näeb. Siin tulevad meil tahtmatult meelde sõnad, mis ütles „Sovremenniku“ toimetaja oma ajakirja esimeses raamatus möödunud aastal: „Tugevate talentide asemel, keda meie kaasaegsel kirjandusel ei ole, on meie kirjanduses nii-öelda settinud ja endale koha leidnud edasise arengu ja tegevuse elulised alged. Meie kirjandus on juba, nagu me ülal märkisime, kindlat laadi nähtus; ta on teadlik oma iseseisvusest ja tähtsusest. Ta on juba jõud, mis on organiseeritud õigesti, on aktiivne, elavate võrsetega, mis põimuvad mitmesuguste ühiskondlike vajaduste ja huvidega, ta pole meteor, mis on juhuslikult lennanud meile võõrast sfäärist rahva hämmastuseks, ei ole üksiku geniaalse mõtte plahvatus, mis on kogemata välgatanud peas ja vapustanud hetkeks meeli uue ja tundmata aistinguga. Meie kirjanduses ei ole praegu eriti väljapaistvaid kohti, kuid on olemas kogu kirjandus. Alles hiljuti sarnles ta meie põldude kireva vaibaga, mis on äsja vabanenud jäisest kattest: siin-seal pistab künkail pea välja

rohulible, orgudes on alles mustunud lund, poriga sega-
mini. Nüüd võib meie kirjandust võrrelda nendesamade
põldudega kevadehtes: ehkki rohi ei hiilga ereda kolo-
riidiga, on paiguti kahvatu ja kidurapoolne, kasvab ta
juba kõikjal; algab kaunis aastaaeg."

Me arvame, et selles on progress . . .

Meie poolt väljakirjutatud sõnade õigsus saab veel
silmanähtavamaks, kui pöörata tähelepanu ka meie aja
vene kirjanduse teistele külgedele. — Sealt paistab meile
silma nähtus, mis vastab sellele, mida poeesias nimeta-
takse naturalismiks, s. o. sama püüd tõsielu, reaalsuse,
tõe poole, sama põlgus fantaasia ja viirastuste vastu.
Teaduses kaotavad päev-päevalt oma krediiti abstraktsed
teooriad, aprioorsed konstruktsioonid, usk süsteemide
vastu, ja annavad aset praktilisele suunale, mis on raja-
tud faktide tundmisele. Muidugi, teadus ei ole meil veel
ajanud sügavaid juuri, kuid ka temas on juba näha pöö-
ret algupärasuse poole, just selles sfääris, kus eelkõige
peab algama vene teaduse algupärasus, — vene ajaloo
uurimise sfääris. Tema sündmustes, mida seni seletati
lääne ajaloo-uurimuste kohaselt, esitatakse juba elu al-
geid, mis on ainult temale omased, ja vene ajalugu sele-
tatakse venelikult. Seesama pöördumine küsimuste
juurde, mis on lähemalt seotud just meie, vene eluga,
sama püüd lahendada neid omamoodi on märgatav ka
Venemaa praeguse elu-olu uurimise alal. Et seda tões-
tada, analüüsime me kõike, mis möödunud aastal oli
väljapaistvat mistahes suhtes.

Romaani ja jutustuse tähtsus praegusel ajal. Väljapaistvad romaanid ja jutustused möödunud aastal ning kaasaegsete vene belletristide Iskanderi, Gontšarovi, Turgenevi, Dali, Grigorovitši ja Družinini iseloomustus. — Hr. Dostojevski uus teos „Perenaine“. — Pr. T. Tš. „Reisimärkmed“. — Hr. Nebolsini novellid Siberi kullakae-vandustest. — Hr. Botkin: Hispaania kirjad. — Väljapaistvad teaduslikud artiklid möödunud aastal. — Väljapaistvad kriitilised artiklid. — Hr. Ševõrev. — A. Smir-din: Vene autorite kogutud teosed.

Romaan ja jutustus on asunud nüüd kõigi teiste poeesialiikide etteotsa. Neisse on koondunud kogu ilukirjan-dus, nii et igasugune muu teos näib nende kõrval mil-legi erandliku ja juhuslikuna. Selle põhjused seisavad romaani ja jutustuse kui poeesialiigi olemuses eneses. Neis liitub paremini, sobivamalt kui üheski teises poee-sialiigis väljamõeldis tõsieluga, kunstiline leiutus segu-neb lihtsa — peaasi, et ta oleks õige — mahakirjutami-sega loodusest. Romaan ja jutustus, kujutades isegi kõige tavalisemat ja banaalsemat proosat argielust, võivad olla kunsti äärmise piiri, kõrgeima loomingu esindajaiks; teiselt poolt, kajastades ainult valitud, kõrgeid eluhetki, võib neis puududa igasugune poeesia, igasugune kunst. . . See on kõige laiem, kõikehaarav poeesialiik; temas tun-neb talent end piiritult vabana. Temas ühinevad kõik teised poeesialiigid — nii lüürika kui autori tunnete tulv tema poolt kirjeldatud sündmuste puhul kui ka dramatism kui kõige eredam ja reljeefsem viis sundida antud ka-raktoreid ennast väljendama. Kõrvalepõiked, arutelud, didaktika, mis pole sallitavad teistes poeesialiikides, või-

vad romaanis ja jutustuses olla õigel kohal. Romaan ja jutustus annavad kirjanikule täie avaruse oma talendi, iseloomu, maitse, suuna jne. avaldamiseks. Seepärast ongi viimasel ajal nii palju romaani- ja jutustuste kirjutajaid. Ja seepärast on ka nüüd romaani ja jutustuste piirid ise laienenud: peale „novelli“, mis on kirjanduses eksisteerinud juba ammu kui jutustuse madalam ja kergem liik, on kirjanduses hiljuti saanud kodanikuõiguse niinimetatud füsioloogiad, ühiskondliku olu mitmesuguseid külgi iseloomustavad kirjeldused. Lõpuks memuaaridki, millele on täiesti võõras igasugune väljamõeldus, mida hinnatakse ainult sedamööda, kuidas nad tõsielusündmusi õigesti ja täpselt edasi annavad, memuaaridki, kui nad on meisterlikult kirjutatud, moodustavad romaani alalotse kui viimse piiri, selle lõpp-punkti. Mis on siis ühist fantaasia väljamõelduste ja tõeliselt olemasolnu rangelt ajaloolise kujutamise vahel? Kuidas mis? — Kujutamise kunstipärasus! Ega asjata ajaloolasi nimetata kunstnikeks. Küsitakse, milleks teha kunsti (kunsti kui niisuguse mõttes) seal, kus kirjanik on seotud allikatega, faktidega ja kus ta peab püüdma neid fakte võimalikult õigemini reprodutseerida. Kuid selles asi ongi, et faktide õige reprodutseerimine on võimatu palja eruditsiooni abil; vaja on ka fantaasiat. Allikais sisalduvad ajaloolised faktid ei ole midagi rohkemat kui kivid ja tellised: üksnes kunstnik võib sellest materjalist püstitada kauni hoone. Oma esimeses artiklis juba kõnelesime, et ilma loomistalendita ei saa loodusest õigesti maha kirjutada ega saa luua väljamõeldisi, mis loodusega sarnleksid. Kunsti lähenemine elule ja väljamõeldise lähenemine tegelikkusele leiavad meie ajal väljendust eriti ajaloolises romaanis. Siit oli ainult üks samm tõelisele vaatekohale

memuaaride suhtes, milles nii tähtsat osa etendavad iseloomude ja isikute kirjeldused. Kui kirjeldused on elavad, köitvad, siis nad ei ole koopiad, ei ole mahakirjutused, mis on alati kahvatud ja midagi ei väljenda, vaid on isikute ja sündmuste kunstipärane reproduktsioon. Nii peetakse kalliks van Dyckide, Tizianide ja Velázquezite portreid, üldsegi huvi tundmata selle vastu, kellest need portreed maaliti: neid hinnatakse kui pilte, kui kunstiteoseid. Niisugune on kunsti jõud: iseendast mitte millegagi väljapaistev isik saab kunsti kaudu üldise tähtsuse, mis on kõigile huvitav, ja inimesele, kes oma eluajal ei äratanud kellegi tähelepanu, vaatavad sajandid kunstniku armust, kes oma pintsliga andis sellele inimesele uue elu. Samasugune lugu on nii memuaaride, juttude kui ka iga-suguste loodusest tehtud ülesvõtetega. Siin sõltub teose väärtuse aste kirjaniku talendi astmest. Ja te võite raamatus heameelt tunda inimese üle, kellega te ei tahaks kuski kohtuda, keda te võib-olla olete alati tundnud kui kõige tühisemat ja igavamamat olendit. Hiljaksjäänud esteetid väidavad, et „poesia ei pea olema maalikunst, sest maalikunstis seisab kogu asi ühel teataval hetkel tabatud eseme õiges kujutamises“. Kui aga poesia asub kujutama isikuid, iseloomu, sündmusi, — ühesõnaga elupilte, siis on enesestmõistetav, et ta võtab endale selle-sama kohustuse mis maalikunsti, s. o. — olla ustav tõsi-elule, mida ta asub reprodutseerima. Ja see ustavus on poesia esimene nõue, esimene ülesanne. Autori poeetilise talendi üle tuleb siin otsustada kõigepealt selle järgi, millisel määral ta seda nõuet rahuldab, seda ülesannet lahendab. Kui ta ei ole maalikunstnik, siis on see selge märk, et ta ei ole ka poeet, et tal ei ole üldse talenti. Kuid et poesia ei pea olema ainult maalikunst, —

see on jälle teine asi ja sellega tuleb nõustuda. Poeedi piltides peab olema oma mõte, tema poolt loodud mulje peab mõjuma lugeja mõistusele, peab andma ühe või teise suuna tema vaatele elu teatavate külgede kohta. Selleks on romaan ja jutustus koos nendega ühte liiki kuuluvate teostega kõige sobivam poeesialiik. Selle liigi ülesandeks on peamiselt ühiskondlike piltide kujutamine, ühiskondliku elu poeetiline analüüs.

1847. aasta oli eriti rikas väljapaistvate romaanide, jutustuste ja novellide poolest. Tohtu menu tõttu publiku juures kuulub esikoht nende hulgas ilma igasuguse kahtluseta kahele romaanile: *Kes on süüdi?* ja *Tavaline lugu*, sellepärast me nendega alustamegi oma ülevaadet möödunud aasta ilukirjandusest.

Hr. Iskander¹ on publikule juba ammu tuntud kui mitmesuguste artiklite autor, mis paistavad välja suurepärase mõistuse, talendi ja teravmeelsuse poolest, vaate originaalsuse poolest asjadele ja väljenduse originaalsuse poolest. Romaanikirjanikuna on ta aga uus talent, kes äratas vene publiku erilist tähelepanu alles möödunud aastal. Tõsi küll, *Otetšestvennõje Zapiskis* oli avaldatud kaks tema jutustamiskunsti katset: „Ühe noormehe kirjad“ (1840) ja „Veel ühe noormehe kirjadest“ (1841), millele järgi võis autoris ette aimata tulevast andekat romaania kirjanikku, otsustades nende kergete kirjelduste tõetruuduse ja elavuse järgi. Hr. Gontšarov, *Tavalise loo* autor, on täiesti uus kuju meie kirjanduses, kuid ta on juba asunud selles ühele kõige väljapaistvamale kohale. Küllap sellepärast, et need mõlemad romaanid — *Kes on süüdi?* ja *Tavaline lugu* — ilmusid peaaegu ühel ajal ja jagasid omavahel ebatavalise menu kuulsust, — neist

¹ A. Herzeni kirjanduslik varjunimi. *Tõlk.*

mitte ainult ei räägita üheskoos, vaid ka võrreldakse neid omavahel nagu ühte liiki kuuluvaid nähtusi. Üks ajakiri, kuulutades hiljuti Iskanderi romaani ülimal määral kunstipäraseks teoseks, avaldas oma rahulolematust hr. Gontšarovi romaaniga sel alusel, et ta viimases ei leidnud esimese voorusi. Ka meie kavatseme nende romaanide analüüsimisel neid kõrvu seada, kuid mitte selleks, et näidata nende sarnasust, millest nende kui oma olemuselt täiesti erinevate teoste vahel ei ole varjugi, vaid selleks, et nende vastastikuse vastuolulisusega õigmini piiritella kummagi iseärasusi ning näidata nende voorusi ja puudusi.

Näha teose *Kes on süüdi?* autoris ebatavalist kunstniku — tähendab tema talendist üldse mitte aru saada. Tõsi, tal on väljapaistev võime reaalelu nähtusi õigesti edasi anda, tema kirjeldused on kindlapiirilised ja teravad, tema pildid on eredad ja torkavad otsemaid silma. Kuid need omadused just tõestavadki, et tema peamine jõud ei ole loomingus ega kunstipärasuses, vaid mõttes, mis on sügavalt läbi tuntud, täielikult tunnetatud ja arendatud. Selle mõtte võimsus on tema talendi peajõud; kunstipärane maneer tabada õigesti tõsielu nähtusi on tema talendi teisejärguline jõud, abijõud. Võtke temalt ära esimene, ja teine osutub liiga jõuetuks. Säärane talent ei ole iseenesest midagi erilist, erakordset, juhuslikku. Ei, sellised talendid on niisama loomulikud kui puhtkunstilised talendid. Nende tegevus moodustab kunsti erilise sfääri, milles fantaasia on teisel kohal ja mõistus esimesel. Sellele erinevusele pööratakse vähe tähelepanu, ja sellest tuleb kunstiteoorias veider segadus. Kunstis tahetakse näha omalaadset Hiinat, mis on teravalt ja täpsete piiridega eraldatud kõigest sellest, mis ei ole

kunst selle sõna ranges mõttes. Ometi eksisteerivad need piirjooned rohkem oletamisi kui tegelikult; vähemalt ei saa neid näpuga näidata nagu kaardil riikide piire. Sedamööda kuidas kunst läheneb oma ühele või teisele piirile, kaotab ta järk-järgult midagi oma olemusest ja võtab endasse midagi selle olemusest, millega ta piirneb, nii et piiristava joone asemel on olemas mõlemat poolt lepitav ala.

Poeet-kunstnik on maalikunstnik suuremal määral, kui arvatakse. Vormitundes on kogu tema loomus. Igavesti võistelda loodusega loomisvõimes — see on tema ülim nauding. Haarata antud eset kogu tema tões, teha ta nii-öelda elavaks — selles on tema jõud, triumf, rahuldus, uhkus. Kuid poeesia on maalikunstist kõrgemal, tema piirid on avaramad kui igasuguse muu kunsti piirid. Ja seepärast poeet ei saa arusaadavalt piirduda ainult maalikunstiga, millest me muide juba rääkisime. Ent millised tema loomingus teised suurepärased, vaimustust ja imetlust äratavad omadused ka ei oleks, tema peamine jõud on ikkagi poeetilises maalikunstis. Tal on võime kiiresti tabada kõiki eluvorme, kanduda igasugusesse iseloomu, igasugusesse isiksusse, — ja selleks ta ei vaja kogemusi ega uurimist, vaid piisab vahel pelgast vihjest või ühest kiirest pilgust. Paar-kolm fakti, ja tema fantaasia püstitab tervikliku, enesesuletud elumaailma kõigi tema tingimuste ja suhetega, temale omase koloriidi ja varjunditega. Nii jõudis Cuvier teaduse kaudu kunstini oma võime abil ühe väljakaevatud luu järgi mõttes taastada selle looma kogu organism, kellele see luu kuulus. Kuid siin toimis geenius, mida arendab ja millele osutab abi teadus; poeet aga toetub peaaesjalikult oma tundele, oma poeetilisele instinktile.

Teine kategooria poeete, kellest me hakkasime rääkima ja kelle hulka kuulub romaani *Kes on süüdi?* autor, võib kujutada õigesti ainult neid elu külgi, mis on nende mõtteid millegipärast eriti köitnud ja mis on neile eriti tuttavad. Nad ei saa aru naudingust esitada õigesti tõsielu nähtust üksnes sel eesmärgil, et seda õigesti esitada. Neil ei ole piisavalt tahtmist ega kannatust selleks — nende arvates — kasutuks tööks. Neile ei ole tähtis mitte objekt, vaid objekti mõte ja nende inspiratsioon puhkeb ainult selleks, et objekti õige esitamise kaudu teha selle mõte kõigi silmis nähtavaks ja kombatavaks. Neile on järelikult kindel ja selgesti tunnetatud eesmärk kõige tähtsam, poesia aga on ainult vahend selle eesmärgi saavutamiseks. Seepärast määratlebki nende talendile kättesaadavat elumaailma nende sisim mõte, nende vaade elule; see on maagiline ring, millest nad ei saa väljuda karistamatult, s. o. kaotamata äkki võimet kujutada tõsielu poeetiliselt õigesti. Võtke neilt see hingestav mõte, sundige neid loobuma nende vaatest objektidele, — ja neil pole enam talentigi, kuna aga poeedikunstniku talent on alati temaga, niikaua kui tema ümber liigub elu, milline see elu ka ei oleks.

Mis moodustab Iskanderi sisima mõtte, mis on talle inspiratsiooniallikaks, mis tõstab teda vahel — ühiskondliku elu nähtuste õigel kujutamisel — peaaegu kunsti-pärasuseni? — Mõte inimese väarikusest, mida alandavad eelarvamused ja rumalus, alandab vahel inimese ebaõiglus oma ligimese vastu, vahel iseenda vabatahtlik moonutamine. Kõigi Iskanderi romaanide ja jutustuste kangelane, kui palju tal neid romaane ja jutustusi ka ei ole, on alati olnud ja on ka edaspidi üks ja sama: see on inimene, inimene selle sõna üldises mõttes, kogu tema

avaruses, tema tähenduse kogu pühaduses. Iskander on eeskätt h u m a a n s u s e poeet. Sellepärast on tema romaanis arutu hulk tegelasi, enamjaolt meisterlikult joonistatud, kuid ei ole kangelast, ei ole kangelannat. Esi-meses osas, olles meis äratanud huvi Negrovite abielupaari vastu, toob ta romaani kangelastena välja Krutsiferski ja Ljubonka. Selles episoodis, mis on kirjutatud mõlema osa sidumiseks, on kangelaseks Beltov, kuid Beltovi ema ja kasvataja-genflane huvitavad lugejat pea-aegu rohkem kui Beltov ise. Teises osas on kangelasteks Beltov ja Krutsiferskaja, ja alles seal koorub täielikult lahti romaani peamõte, mis alguses näis mõistatusena raamatu pealkirja tõttu *Kes on süüdi?* Kuid me peame tunnistama, et just see mõte huvitabki meid romaanis kõige vähem, nii nagu Beltov, romaani kangelane, tundub meile kõige ebaõnnestunuma tegelasena kogu romaanis. Kui Krutsiferski oli saanud Ljubonka peigmeheks, ütles doktor Krupov talle: „See mõrsja ei ole sinu jaoks, sulle ei sobi need silmad, see näovärv, see värin, mis vahel jookseb üle tema näo — ta on tiigrikene, kes veel ei tunne oma jõudu; ja sina, mis oled sina? sa oled mõrsja; sina, vennas, oled sakslanna; sina lähed mehele — kuhu see kõlbab?“ Neis sõnades on romaani intriigi algus, romaani, mis pidi autori kavatsuse järgi alles pulmadega algama, selle asemel et sellega lõppeda. Autor, tutvustanud meid Beltovitega, viib meid noorpaari vaiksesse pelgupaika, noorpaari, kes juba neli aastat naudib rahulikku perekonnaõnne; kuid pidades meeles skeptilise doktori sünget ennustust, ootab lugeja tahtmatult, et Krutsiferskite perekonnaõnne pildis endas näitab autor tulevaste hädade loodet ja algust. Krutsiferski tõepoolest ei võtnud ise naist, vaid läks mehele.

Tema naine oli temast liiga palju kõrgemal, järelikult liiga ebakohane temale. On loomulik, et mees oli temaga täiesti õnnelik, kuid ei ole loomulik, et naine oli rahulikult õnnelik, ei näinud häirivaid unenägusid, ei olnud ärkvel olles mõtteis. Ta võis austada ja isegi armastada oma meest kui lapselikult puhast ja õilsat olendit, kes oli pealegi tema päästnud vanematekodu põrgust; kuid kas niisugune armastus võib rahuldada säärast naist, täita tema loomuse neid nõudeid, neid püüdlusi, mis on seda piinavamad, mida ebamäärasemad ja ebateadlikumad nad on? Tutvus Beltoviga, mis peagi muutus armastuseks, pidi tal ainult avama silmad tema olukorra suhtes, äratama temas teadvuse, et ta ei saa olla õnnelik sellise inimeseaga, nagu on Krutsiferski. Kuid autor ei teinud seda.

Mõte oli kaunis, täis sügavat traagilist tähendust. See veetleski lugejate enamikku ja takistas neid märkamast, et kogu Beltovi ja Krutsiferski traagilise armastuse lugu on jutustatud targalt, väga targalt, isegi osavalt, kuid see-eest sugugi mitte kunstipäraselt. *Kes on süüdi?* on meisterlik jutustus, kuid selles pole jälgegi elavast poeetilisest pildist. Mõte päästis autori välja: mõistusega sai ta õigesti aru oma kangelaste olukorrast, kuid andis selle ainult edasi kui tark inimene, kes asjast hästi on aru saanud, mitte aga kui poet. Nõnda vahel andekas näitleja, kes asub osa kallale, mis pole üldse tema võimetele ja talendile sobiv, ei aja ometigi seda nurja, vaid täidab oma osa targalt ja osavalt, selle asemel et seda osa mängida. Osa mõte ei ole kadunud, näidendi traagiline mõte aga korvab puudujäägi peaosa täitmisel, — ja vaataja ei taipu otsekohe, et ta oli ainult kaasa kistud, selle asemel et olla rahuldatud.

Seda tõendab muide ka asjaolu, et romaani teises osas on Beltovi iseloom autori poolt meelevaldselt muudetud. Algul oli ta inimene, kes igatseb kasulikku tegevust ja seda milleski ei leia väära kasvatuselõhku, mille andis talle õilis Genfi unistaja. Beltov teadis paljugi ja tal olid kõige suhtes olemas üldised mõisted, kuid ta ei tundnud sugugi seda ühiskondlikku keskkonda, kus ta ainuüksi võinuks kasuga tegutseda. Kõike seda ei ole autor mitte ainult öelnud, vaid ka meisterlikult näidanud. Me arvame, et autor oleks võinud seejuures kergelt osutada ka oma kangelase loomusele, kes ei ole sugugi praktiline ja on peale kasvatuselõhku ka rikkusest tublisti rikutud. Sellel, kes on sündinud rikkana, on vaja looduselõhku saada eriline kutsumus mingiks tegevuseks, et maailmas mitte jõude elada ja tegevusetusest igavust tunda. Seda kutsumust ei ole Beltovi loomuses üldse märgata. Tema loomus on erakordselt rikas ja mitmekülgne, kuid selles rikkuses ja mitmekülguses ei ole millelgi kindlaid juuri. Tal on palju mõistust, kuid intuiitvset, teoreetilist mõistust, mis ei süvene mitte niivõrd esemesse, kuivõrd neist üle libiseb. Ta on võimeline paljust, peaaegu kõigest aru saama, kuid see kaastunde ja arusaamise mitmekülgsus takistabki sellistel inimestel koondamast kogu oma jõudu ühele objektile, suunamast sellele kogu oma tahet. Sellised inimesed otsivad alati innukalt tegevust, püüdes leida oma teed, ja muidugi ei leia seda.

Seega oli Beltov määratud vaevlema alati rahuldamata jäävas tegevusilõhku ja tegevusetuse tüütuses. Autor on meile meisterlikult edasi andnud tema ebaõnnestunud katsed ametikohta pidada, siis saada arstiks, näitlejaks. Kui ta ei olegi seda iseloomus täielikult välja joonistanud ja seletanud, siis on see tal vähemalt isik, kes on hästi

joonistatud, mõistetav ja loomulik. Kuid romaani viimases osas ilmub Beltov äkki meie ette mingi kõrgema, geniaalse loomusena, kellele tõsielu ei paku väärilist tegevusvälja . . . See pole enam hoopiski see inimene, kellega olime varem nii hästi tuttavaks saanud; see pole enam Beltov, vaid midagi Petšorini taolist. Muidugi, varasem Beltov oli palju parem, nagu iga inimene, kes mängib just oma osa. Sarnasus Petšoriniga on temale äärmiselt ebakasulik. Me ei saa aru, miks oli autoril vaja omalt teelt põigata võõrale teele! . . . Kas ta tõesti tahtis sellega Beltovi tõsta Krutsiferskajani? Asjata! Tema jaoks oleks Beltov olnud niisama huvitav ka oma endisel kujul, ja siis oleks ta vaese Krutsiferski kõrval olnud tõeline hiiglane kääbuse kõrval. Ta oli täisealine, mees, vähemalt mõistusest ja vaatelt elule, Krutsiferski aga oma õilsate unistustega inimeste ja elu tõelise mõistmise asemel oleks ka varasema Beltovi kõrval tundunud lapsena, kelle arengu on peatanud mingi haigus.

Krutsiferskaja omakorda on romaani esimeses osas palju huvitavam kui viimases osas. Ei saa öelda, et ka seal oleks tema iseloom teravalt piiriteldud, seevastu oli aga teravalt piiriteldud tema olukord Negrovi majas. Seal on ta hea vaikivana, sõnatuna, tegevusetuna. Lugeja mõistab teda, kuigi ta ei kuule temalt peaaegu sõnagi. Autor on tema olukorra joonistamises näidanud ebatavalist meisterlikkust. Ainult päeviku katkendeis räägib ta ka ise. Kuid me ei ole päris rahul selle pihtimusega. Peale selle, et maneer tutvustada lugejat romaani kangelastega nende omade kirjutuste järgi on vana, kuulunud ja võlts, tunduvad Ljubonka märkmed ka pisut järeletehtuina; vähemalt mitte igauks ei usu, et need on kirjutatud naine . . . Nähtavasti on autor ka siin välju-

nud oma talendi sfäärist. Sedasama ütleme ka Krutsiferskaja katkendeist romaani lõpus. Nii ühel kui teisel juhul saab autor osavasti lahti ülesandest, mis talle ei ole jõukohane, kuid rohkem ka mitte midagi. Üldse, saanud Krutsiferskajaks, lakkas Ljubonka olemast iseloom, isik ja muutus meisterlikult, osavalt arendatud mõtteks. Tema ja Beltov on kaks ainsat tegelast, kellega autor ei tulnud vajalikult toime. Kuid ka nende kujude puhul peab imetlema tema osavust ja oskust säilitada huvi kuni lõpuni ning hämmastada, liigutada lugejate enamikku seal, kus tema talendiga, kuid ilma tema mõistusega ja õige vaateta asjadele oleks iga teine ainult naerma ajanud.

Niisiis mitte Beltovi ja Krutsiferskaja traagilise armastuse pildis ei tule otsida Iskanderi romaani väärtusi. Me nägime, et see pole üldse pilt, vaid meisterlikult refereeritud juurdluse toimik. Üldse pole *Kes on süüdi?* õieti mitte romaan, vaid rida biograafiaid, mis on meisterlikult kirjutatud ja osavalt seotud väliselt ühte tervikusse just selle mõtte abil, mida autoril ei õnnestunud arendada poeetiliselt. Kuid neis biograafiates on ka sisemine side, kuigi ilma igasuguse suhteta Beltovi ja Krutsiferskaja traagilise armastusega. See on mõte, mis on nende kujude põhialuseks, mis on andnud elu ja hinge jutustuse igale joonele, igale sõnale, andnud temale selle veenvuse ja köitvuse, mis vastupandamatult mõjuvad nii autoritsümpatiseerivatele kui ka mittesümpatiseerivatele, nii haritud kui ka harimata lugejatele. See mõte on otsekui autori tunne, otsekui tema kirg; lühidalt, tema romaanist nähtub, et see mõte moodustab ühtviisi nii tema elu kui ka tema romaani paatose. Millest ta ka ei kõneleks, mida ta ka ei käsitleks vahepeal, ta ei unusta seda

mõtet kunagi, ta tuleb lakkamatult selle juurde tagasi, see mõte kõneleb temal otsekui iseenesest. See mõte on tema talendiga kokku kasvanud; selles on tema jõud; kui ta võiks selle mõtte vastu jahtuda, temast lahti öelda, siis jääks ta korraga ka oma talendist ilma. Mis mõte see siis on? See on kannatus, valu tunnustamata inimvääriskuse pärast, mida solvatakse tagamõttega ja veel rohkem ilma tagamõtteta; see on see, mida sakslased nime-tavad h u m a a n s u s e k s (Humanität). Need, kellele ses sõnas peituv mõte tundub arusaamatuna, leiavad selle kohta Iskanderi teostes kõige parema seletuse. Sõna enda kohta ütleme, et sakslased tegid selle ladina sõnast *humanus*, mis tähendab inimlik. Siin on ta võetud vastupidises mõttes sõnale „loomalik“. Kui inimene kohtleb inimest nii, nagu tal sobib kohelda oma ligimesi, oma vendi, toimib ta humaanselt; vastasel korral toimib ta nii, nagu on kohane loomale. Humaansus on inimese-armastus, mida on arendanud teadvus ja haridus. Inimene, kes kasvatab vaest orbu, lootmata tasu ja tahtmata uhkeldada, kasvatab soovist teha head, kasvatab nagu lihast poega, kuid annab talle ühtlasi tunda, et on tema heategija, et ta tema peale kulutab jne., — selline inimene väärrib muidugi hea, kõlbla ja ligimesearmastaja, kuid sugugi mitte humaanse inimese nimetust. Tal on palju tundeid, armastust, kuid need ei ole temas teadvuse poolt arendatud, need on kaetud jämeda koorikuga. Tema robustne mõistus ei aima, et inimese loomuses on peeni ja õrnu keeli, mida tuleb kohelda hellalt, et inimest mitte teha õnnetuks kõigi väliste õnne-eelduste kiuste või et mitte teha inimest tooreks, labaseks, inimest, kes humaansema kohtlemise juureks võiks saada korralikuks. Ometi, kui palju on maailmas selliseid heategijaid, kes

piinavad ja vahel hukutavadki neid, kellele saavad osaks nende heated, ilma igasuguse halva tagamõtteta, vahel neid palavalt armastades, siiralt soovides neile kõike head, — ja hiljem lihtsameelselt hämmastudes sellest, et kiindumuse ja austuse asemel tasutakse neile külmuse, ükskõiksuse, tänamatusega, isegi viha ja vaenuga, või et nende kasvandikest on saanud lurjused, kuna aga nemad andsid neile kõige parema kasvatuse. Kui palju on isasid ja emasid, kes omal kombel tõepoolest armastavad oma lapsi, kuid kes peavad oma pühaks kohuseks neile järjest kinnitada, et nad on oma vanemaile tänu võlgu elu, riiete ja kasvatuse eest! Need õnnetud ei taipa, et nad ise võtavad endalt ära lapsed, asendades neid mingite kasulaste, orbudega, kelle nad on võtnud heategevuse tundeist. Nad tukuvad rahulikult moraaliireeglil, mille järgi lapsed peavad oma vanemaid armastama, ja hiljem, vanaduses, kordavad ohates kulunud sententsi, et lastelt ei ole midagi peale tänamatuse oodata. Isegi see hirmus kogemus ei kõrvalda nende tardunud mõistuselt paksu jääkoorikut ega pane neid lõpuks aru saama, et inimese süda talitab omade seaduste järgi ja ei taha ega saa tunnustada mingeid muid seadusi; et armastus kohuse ja kohustuse põhjal on inimese loomusega vastuolus olev tunne, üleloomulik, fantastiline, võimatu ja olematu; et armastust antakse ainult armastuse eest; et armastust ei tohi nõuda kui midagi meile õiguse järgi kuuluvat, vaid et iga armastust tuleb võita, pälvida, olgu see kellelt tahes, ükskõik — meist kõrgemalt või madalamalt, kas pojalt isalt või isal pojalt. Vaadake lapsi: sageli juhtub, et laps suhtub väga ükskõikselt oma emasse, kuigi ema teda oma rinnaga toidab, ja tõstab hirmsat kisa, kui ta ärgates ei näe kohe oma hoidjat, keda ta on harjunud

kogu aja enda juures nägema. Näete: laps — looduse täielik ja täiuslik väljendus — kingib oma armastuse sellele, kes tõestab oma armastust tema vastu tegelikult, kes loobub tema pärast kõigist lõbudest, kes on otsekui raudahelatega ühendanud end tema haleda ja nõrga olemasoluga.

Humaansus ei ole sugugi vastuolus austusega kõrge ühiskondliku seisundi ja ametiastmete vastu; kuid ta on täielikus vastuolus põlgusega ükskõik kelle vastu, välja arvatud lurjused ja alatud. Ta tunnustab meeleldi, et ühed inimesed on ühiskondlikult seisundilt teistest ees, kuid ta ei vaata sellele mitte ainult välisest, vaid rohkem sisemisest küljest. Humaansus sugugi ei kohusta külvama tahumatute maneeridega ja kommetega madalamast seisusest inimest üle temale harjumatu viisakusega, vaid isegi keelab seda, sest säärane kohtlemine asetaks selle inimese piinlikku olukorda, paneks kahtlustama, et teda pilgatakse või kavatsetakse tema suhtes midagi halba. Humaanne inimene kohtleb endast madalamat ja vähearenenud inimest säärase viisakusega, mis viimasele ei paista imelikuna ja võikana, kuid ta ei luba seda inimest tema ees alandada oma inimväarikust, — ei luba tal kintsu kaabata, ei hakka teda nimetama Vanakaks või Vanjuhhaks ja muude säärase nimedega, mis sarnlevad koera hüüdnimedega, ei hakka teda sakutama habemest oma armulisuse märgiks, et too, alatult muheldes, ütleks talle orjalikult: „Mis eest arvate heaks mind austada?...“ Humaansuse-tunnet riivatakse, kui inimesed ei austa teistes inimväarikust, ja veel enam on see tunne solvatud ja kannatab, kui inimene ise ei austa oma väarikust.

See humaansuse-tunne moodustabki Iskanderi teoste

nii-öelda hinge. Ta on selle tunde jutlustaja, advokaat. Tema poolt lavale toodud tegelased ei ole kurjad inimesed, on enamjaolt isegi head, kes piinavad ja jälitavad iseennast ja teisi sagedamini heade kui halbade kavatsustega, rohkem rumalusest kui õelusest. Isegi need tegelased, kes mõjuvad eemaletõukavalt oma tunnete alatuse ja tegude nurjatusega, on autori poolt kujutatud rohkem nende oma rumaluse ja selle keskkonna, milles nad elavad, kui oma kurja loomuse ohvritena. Ta kujutab kuritegusid, mis ei kuulu seaduste alla ja millest enamik saab aru kui mõistlikest ja kõlblaist tegudest. Kurjategijaid on tal vähe: kolmest jutustusest, mis seni on trükitud, on ainult ühes, *Soroka-Vorovkas* toodud välja kurjategija, kuid seegi on niisugune, keda ka nüüd on paljud valmis pidama kõige heategevamaks ja kõlblisemaks inimeseks. Iskanderi peamine vahend, mida ta valitseb sellise hämmastava meisterlikkusega, on ironia, mis tõuseb taoti sarkasmini, kuid sagedamini avaldub kerge, graatsilise ja ebatavaliselt heasüdamliku naljana: meenutage head postmeistrit, kes kaks korda oleks peaaegu Beltova tapnud, algul murega, siis rõõmuga, ja nii heasüdamlikult hõõrus käsi, nii nautis üllatuse mõju, et „ei ole maailmas kõva südant, kes oleks leidnud endas jõudu temale selle tüki pärast etteheiteid teha ja kes poleks talle suupistet pakkunud“. Ometi jääb autor ka selles episoodis, mis pole sugugi meelepaha tekitav, vaid ainult lõbustav, truuks oma sisimale ideele. Kõik, mis puutub sellesse ideesse romaanis „Kes on süüdi?“, — kõik see paistab välja oma vastavusega tõsielule, kujutamise meisterlikkusega, mis on ülalpool igasugust kiitust. Siin, mitte aga Beltovi ja Krutsiferskaja armastuses, on romaani hiilgav külg ja autori talendi triumf. Me ütlesime ülal-

pool, et see romaan on rida biograafiaid, mis on omavahel seotud ühe mõttega, kuid mis on lõpmatult mitmekesised, väga tõepärased ja rikkad filosoofilise sisu poolest. Siin on autor täielikult omas sfääris. Mis võiks olla paremat selles romaani osas, mis on tervenisti pühendatud Beltovi ja Krutsiferskaja traagilisele armastusele, kui mitte auväärse Karp Kondratjitši, tema südi abikaasa Marja Stepanovna ja nende vaese tütre Varvara Karpovna, koduse nimega Vava, biograafia, mis on toodud sinna episoodina? Millal on romaanis huvitavad Krutsiferski ja Ljubonka? — Siis, kui nad elavad Negrovite majas ja kannatavad kõige selle pärast, mis neid ümbritseb. Sellistes olukordades on autor oma sõiduvees ja ta on ebatavaline meister nende kujutamises. Millal on huvitav Beltov ise? — Siis, kui me loeme tema väära kasvatuselugu ja seejärel lugu tema ebaõnnestunud katseist leida oma tee elus. Ka see kuulub autori talendi sfääri. Ta on esijoones filosoof ja seejuures pisut ka poeet, ja ta kasutas seda, et kirjeldada oma arusaamasisid elust tähendamissõnadega. Seda tõendab kõige paremini tema suurepärase novelli *Doktor Krupovi teosest „Vaimuhaigustest üldse ja nende epideemilisest arenemisest eriti“*. Selles ei ole autor ühegi joonega, ühegi sõnaga väljunud oma talendi sfäärist ja seepärast on tema talent siin kindlapiirilisem kui teistes teostes. Mõte on seesama, kuid ta on siin võtnud eriti iroonilise tooni, mis ühtede suhtes on väga lõbus ja huvitav, teiste suhtes kurb ja piinav, ja ainult kõõrdsilmse Ljovka — kuju, mis teeks au igale kunstnikule — kujutamisel kõneleb autor tõsiselt. Mõttelt ja teostuselt on see kindlasti parim teos möödunud aasta toodangus, kuigi ta ei jätnud publikule erilist muljet. Ent publikul on sel puhul õigus:

romaanis „Kes on süüdi?“ ja mõnedes teiste kirjanike teoseis leidis ta endale lähedasemaid ja seetõttu vajalikumaid ning kasulikumaid tõdesid, ja pealegi on viimasel teosel seesama vaim, seesama sisu mis esimeselgi. Üldse, autorile etteheidete tegemine ühekülgsuse pärast tähendaks tema mittemõistmist. Ta võib õigesti kujutada ainult seda maailma, mis alistub tema sisimale mõttele; tema meisterlikud kirjeldused on rajatud sünnipärasele tähelepanuvõimele ja mõningate tõsielu külgede uurimisele. Autor oma vastuvõtliku ja tundliku loomusega on meeles pidanud palju kujusid, kes hämmastasid teda juba lapsepõlves. On kerge mõista, et tema poolt esitatavad tegelased ei ole puhtalt fantaasialooming; nad on pigemini meisterlikult kujundatud, sageli hoopis ümber töötatud materjal, mis on tervenisti võetud tõsielust. Me ju ütlesime, et autor on rohkem filosoof, ja ainult pisut poeet...

Täielikuks vastandiks temale on ses suhtes „Tavalise loo“ autor. Ta on poeet, kunstnik — ja muud ei midagi. Tal ei ole armastust ega vaenu tema poolt loodavate tegelaste vastu, nad ei lõbusta ega vihasta teda, ta ei anna mingeid kõlbluse õppetunde ei neile ega lugejale, ta otsekui mõtleb: kes hädas, see vastutab, mina olen kõrvalseisja. Kõigist praegusaja kirjanikest üksnes tema läheneb puhta kunsti ideaalile, kuna kõik teised on sellest eemaldunud mõõtmatusse kaugusse — ja jõuavad seetõttu edasi. Kõigil praegusaja kirjanikel on peale talendi veel midagi, ja see miski on tähtsam talendist ning moodustab talendi jõu; hr. Gontšarovil pole midagi peale talendi; ta on poeet-kunstnik rohkem kui keegi teine praegu. Tema talent ei ole esmajärguline, kuid tugev, väljapaistev. Tema talendi iseärasuseks on ebatavaline

meisterlikkus naiste iseloomu kujutamises. Ta ei korda ennast kunagi, ükski tema naiskuju ei meenuta teist, ja nad kõik on portreedena suurepärased. Mis ühist on toore ja õela, kuid omal viisil õrnadeks tunneteks võimelise Agrafena ja unistava ning rikutud närvidega mondaänse naise vahel? Ja igaüks neist on omalaadselt meisterlik, kunstipärane teos. Noore Adujevi ema ja Nadenka ema on mõlemad vanakesed, mõlemad väga heasüdamlikud, mõlemad armastavad väga oma lapsi ja mõlemad on ühtviisi kahjulikud oma lastele, lõpuks mõlemad on rumalad ja labased. Ometi on need kaks inimest täiesti erinevad: üks on vanaaegne emand provintsist, kes midagi ei loe ja millestki aru ei saa peale majapidamise piasjade, lühidalt — õela proua Prostakova hea lapselaps; teine on proua pealinnast, kes loeb prantsuse raamatuid ega saa millestki aru peale majapidamise piasjade, lühidalt — õela proua Prostakova hea lapselapselaps. Selliste lamedate ja labaste isikute kujutamisel, kel puudub täielikult originaalsus, avaldub vahel kõige paremini talent, sest neid on kõige raskem mingi eripärasusega tähistada. Mis ühist on elava, tuisupäise, ise-meelse ja pisut kelmika Nadenka ning väliselt rahuliku, kuid sisemises tules põleva Liisa vahel? Romaani kangelase tädi on kõrvaltegelane, keda on joonistatud möödamminnes, ja ometi milline suurepärane naisekuju! Kui hästi on ta kujutatud stseenis, millega lõpeb romaani esimene osa! Me ei hakka pikalt rääkima meisterlikkusest, millega on joonistatud meeste iseloomud; naistest me ei saanud jätta kõnelemata, sest seni on nad meil harva õnnestunud isegi esmajärgulistel talentidel; meie kirjanikel on naine kas läägelt sentimentaalne olend või seminarist seelikus, kes kõneleb raamatulausetega.

Hr. Gontšarovi naised on elavad, tõepärased kujud. See on uudis meie kirjanduses.

Pöördume kahe tähtsama meestegelase juurde romaanis — noore Adujevi ja tema onu Pjotr Ivanõtši juurde: viimäsest tuleb rääkida kas või paargi sõna, kõneldes esimesest, sest oma vastandlikkusega tõstab ta romaani kangelas veel selgemalt esile. Räägitakse, et noore Adujevi tüüp on vananenud, räägitakse, et selliseid iseloomu pole Venemaal enam olemas. Ei, sellised iseloomud ei ole välja surnud ja nad ei sure kunagi välja, sest neid ei loo mitte alati elutingimused, vaid vahel loodus ise. Nende esiisaks Venemaal on Vladimir Lenski, kes põlvneb otsejoones Goethe Wertherist. Puškin märkas esimesena selliste natuuride olemasolu meie ühiskonnas ja juhtis neile tähelepanu. Aja jooksul nad küll muutuvad, kuid nende olemus jääb ikka üheks ja samaks... Noor Adujev, sõitnud Peterburi, unistleb sellest, millise rõõmuga ta kaelustab oma jumaldatavat onu ja millises vaimustuses on onu temast. Ta peatub võõrastemajas ja kardab, et onu vihastab tema peale sellepärast, et ta kohe tema juurde ei ilmunud. Külma vastuvõttu onu juures hajutab tema provintslilikud unistused. Siiaamaani on noor Adujev rohkem provintslane kui romantik. Ta on isegi ebameeldivald üllatatud, et onu nimetab lollideks Zajezžalovit ja maal elavat tädi tema kollase lillega, kes saatsid talle kumbki ülirumala kirja. Provintslased on sageli väga naeruväärsed oma suhetes sugulaste ja tuttavatega. Väikelinnades on elu ühetooniline, umbne ja pisi-asjades kinni, kõik tunnevad üksteist ja kui nad pole omavahel vaenus, siis tingimata kõige õrnemas sõpruses; vahepealseid suhteid peaaegu ei olegi. Ja nüüd tuleb väikelinnast pealinna õnne otsima noormees; kõik

on temast huvitatud, saadavad teda, soovivad talle kõiges õnne, paluvad neid mitte unustada. Ta on pealinnas muutunud juba elatanud meheks, kodulinn tundub talle mingi ähmase nägemusena; uute muljete, uute tutvuste, suhete, huvide mõjul on ta ammu unustanud nende inimeste näod ja nimed, keda ta nii hästi tundis lapsepõlves, ning mäletab ainult kõige lähedasemaid, ja ta näeb neid selliseina, nagu ta nad maha jättis, kuigi nad on nüüd ju ka muutunud. Nende kirjadest ta näeb, et temal ja neil ei ole midagi ühist; neile vastates matkib ta nende tooni ja nende arusaamasid; ei tarvitse imestada, et ta kirjutab neile üha harvemini ja lakkab lõpuks hoopis kirjutamast. Mõte sugulase või tuttava sõitmisest pealinna kohutab teda samuti, nagu piiriäärse linna elanikke kohutab sõja ajal mõte, et nad satuvad vaenlase teele. Pealinnas ei mõisteta armastust kauge maa taha; siin mõeldakse, et armastus, sõprus, meeldivus ja tutvus püsivad isiklike suhete varal, lahus ja äraolekuga aga need tunded jahenevad ja kaovad. Provintsis mõeldakse just vastupidiselt; elu ühetoonilisuse tõttu on seal hämmastavalt arenenud kalduvus armastusele ja sõprusele. Seal tuntakse rõõmu igapäevast; üksteise segamist ja üks-teisele rahu mitteandmist peetakse seal pühaks kohuseks. Kui sugulased ja tuttavad kedagi tüütamast lakkavad, peab see ennast kõige õnnetumaks, kõige solvatumaks inimeseks maailmas. Kui väikelinnas elutsevale provintslasele sõidab äkki külla terve hord sugulasi ja kiilub tema väikese maja täis, ei tea ta, välimuse järgi otsustades, kuidas rõõmustada, lõbusa näoga ta jookseb, askeldab, kostitab kogu seda karja, sisemiselt aga neab teda. Ometi, kui need inimesed teeksid mõnikord katset tema juures mitte peatuda, ei andestaks ta neile kunagi. Säärane on

juba kord provintsi patriarhaalne loogika! Ja selle loogikaga sõidab provintslane vahel asja pärast pealinna kogu perekonnaga. Pealinnas on tal sugulane, kes juba aastat kakskümmend tagasi lahkus oma kodulinnast ja on ammu unustanud kõik omaksed ja tuttavad. Meie provintslane lendab tema juurde avasüli koos oma armsate lastega, kes on vaja paigutada õppeasutistesse, ja jumaldatud abikaasaga, kes sõitis nautima pealinna moeärisid. Kostab aina ah! ja oh! Hüüded, kilkamine ja piiksumine! „Me tulime otse teie juurde, ei söandanud peatuda võõrastemajas!“ Pealinlane-sugulane kahvatab, ei tea, mis teha, mis öelda; ta sarnleb vaenlase poolt vallutatud linna elanikuga, kelle majja on tunginud röövimise peal väljas olevaid vaenlase sõdureid. Vahepeal on talle juba üksikasjaliselt selgeks tehtud, kuidas teda armastatakse, kuidas teda mäletatakse, kuidas temast lakkamatult kõneldakse, kuidas temale loodetakse, kuidas ollakse veendunud, et ta tingimata aitab Kostenka, Petenka, Fedenka ja Mitenka korpustesse ning Mašenka, Sašenka, Ljubotška ja Tanetška instituuti. Pealinlane-sugulane näeb, et ühest hetkest oleneb tema hukk või pääsemine, kogub end ja külma viisakusega selgitab vaenlase väesalgale, et ta ei saa neile kuidagi oma majas ulualust pakkuda, et tema korter on kitsavõitu tema oma perekonnalegi, et korpustesse ja instituutidesse võetakse lapsi vastu eksamitega ja seaduslikus korras, et siin ei aita mingisugune protektsioon, kui ei ole vabu kohti ja kui lapsed on vanemad või nooremad vastuvõtueast või ei soorita eksamit, veel vähem aitab aga säärase vähetähtsa inimese soovitus, nagu on tema, kes teenib pealegi hoopis teises asutises ega ole tuttav ühegi õppeasutise ülemaga. Pettunud provintslased lähevad raevunult ära, kaebavad pealinna

egoismi ja moraalse laostumise üle ning räägivad oma sugulasest kui imeloomast. Ometi võib see olla väga korralik inimene; kogu tema süü on selles, et ta ei tahtnud muuta oma korterit korratuks laagriks, võtta endalt iga-sugust mugavust omas kodus, igasugust võimalust tegelda teenistusasjadega oma kabineti vaikuses, ei tahtnud loobuda võimalusest võtta õhtuti vastu inimesi, kes on talle lähedased või kasulikud ja vajalikud ametiasjus, ei tahtnud piirata ennast, kanda rasket koormat temale täiesti võõraste inimeste pärast, kellega ta ei tahaks pidada tavalistki tutvust. Ometi on need provintslased omamoodi head ja isegi mitte rumalad inimesed; kogu nende süü on selles, et nad pealinna sõites on kindlad, et nad leiavad seal eest, kui jätta arvestamata suurus, toredus ja moeärid, oma linna, samade kommete, tavade ja arusaamadega. Ka nemad armastavad omamoodi luksust ja toredust, kuigi maitsetut; võimaluse korral on nad valmis oma saali ja võõrastetuba igati kaunistama; kabinettist ei ole neil aimu ja nad ei tea üldsegi, milleks on see olemas; magamis- ja lastetuba on neil alati kõige mustemad toad; neile ei tähenda tihedalt ja kokkusurutult elamine midagi, sest neil puudub arusaamine mugavusest, nad on harjunud ruumikitsikusega, armastavad seda vanasõna järgi: kui inimesed tihedalt koos elavad, siis ka elamu järgi tugevamini lehkab. Nad on igapähe puhul rõõmsad ja, Pjotr Ivanõtši sõnade järgi, on valmis ka öösel õhtusööki valmistama. Tema vennapoja märkuse kohaselt moodustab see joon venelaste vooruse, millega Pjotr Ivanõtš pole sugugi nõus. „Kus on siin voorus?“ ütleb ta. „Igapäevast ollakse seal iga lurjuse üle rõõmus; palume lahkesti, söö kui palju tahad, ainult täida kuidagi meie jõudeaega, aita aega surnuks lüüa ja lase end vaa-

data: ikkagi midagi uut; söögist meil kahju ei ole: see ei maksa meil siin midagi... Ääretult vastik voorus." Pjotr Ivanõtš väljendas oma mõtte pisut karmilt, kuid mitte päris ebaõigelt. Tõepoolest, provintsi külalislahkus rajaneb eeskätt tegevusetusele, jõudeolekule, igavusele, harjumusele. Pealinlaste väge ja võimu ei mõõda nad mitte koha, sidemete ja mõjukuse, vaid tiitli järgi ja on kogu hingest veendunud, et kui keegi on tõeline riiginõunik, siis on ta tingimata kõikvõimas isik, kel maksab ainult lausuda sõna, ja jalamaid otsustatakse teie kasuks protsess, mis on veninud juba viiskümmend aastat, võetakse teie lapsed õppeasutisse, antakse teile tulus koht, tiitel ja orden. Kui te keeldute täitmast mõnd palvet, ehkki te seda täita tahaksite, kuid ei ole suuteline täitma, — siis olete kõige kõlvatum inimene maakeral, olete uhkeks läinud, nina püsti ajanud, põlgate provintslasi. Neil aga on esimeseks vooruseks — mitte kellegi vastu uhkeks minna, mitte kellegi tutvusest ära öelda ja olla valmis osutama teeneid kõigile ja igapähele. Tõsi, kuski mujal ei ole sellist enda tähtsaks tegemist, teesklust, teenistusastmete ja tiitlite arvestamist; kuid seda pahet, mis on ohtlik üldisele rahule ja leplikkusele, pehmen dab seal vooruslik valmisolek küürutada inimese juuresolekul, kes on kas või ühegi auastme võrra kõrgemal, ja samal ajal mitte kaotada oma väarikust selle ees, kes on auastmelt madalamal. Muide, see voorus õitseb ka pealinnas, kuigi peenemais vormides. Kuid provintsis tehakse seda tõelise arkaadia naiivsusega. „Äh, vennas,“ ütleb rikas mõisnik või tähtis ametimees vaesele mõisnikule või ametnikule, „sa oled mu täitsa unustanud või pole sa minuga rahul, või söödan ma halvasti; küllap mul sinu jaoks on alati liud laual, sa hernehirmutis!“ Vaene

mees pisut kohmetab, pomiseb vabandusi, seistes oma patrooni ees aupaklikus poosis; kuid tema silmis särab rahulolu: ta teab, et kus on raev, seal on ka armulikkus ja et mõnes sõimamises on rohkem armastust kui mõnes õrnuses. „Noh, hea küll, jumal annab sulle andeks, nüüd lähme soola-leiba sööma, lõuna on valmis.“ Ja mõlemad on rahul: üks, et ta täitis täpselt kõik patriarhaalse külalislahkuse seadused ja kohtles sõbralikult vaest inimest, teine, et tema silmis nii tähtis isik teda hästi vastu võttis ja sõbralikult kohtles. Ja too vaene mees eelistab muidugi alati täiesti omasuguste seltskonnale mitte ainult tema kolka aristokraatide seltskonda, vaid ka temast alamate inimeste seltskonda, sest ta tunneb ainult siis oma väarikust, kui ta alandab end ülemate ees ja teeb end tähtsaks alamate ees. Muidugi ei käi praegu öeldu sugugi kõigi provintslaste kohta: kõikjal on haritud, tarku ja väarikaid inimesi, kuid nad on vähemuses, meie aga kõneleme enamusest. Inimest ümbritseva keskkonna otsene mõju on nii tugev, et parimailegi provintslastele ei ole võõrad provintsile omased eelarvamused ja esimest korda pealinna sattudes kaotavad nad pea.

Siin on neile kõik võigas, miski ei ole nii nagu neil. Seal on elu lihtne ja lahe; käiakse üksteise juures igal ajal, teadustamata. Tuleb naaber naabri juurde; eestois kas pole kedagi või magab seal räpasel lavatsil habetunud teener või räbalais poiss, ja magab ta sellepärast, et tal ei ole midagi teha, kuigi teda ümbritsev mustus ja hais võiksid anda tööd paariks päevaks. Külaline astub saali — pole kedagi; ka võõrastetoas pole kedagi; ta astub magamistuppa — ja äkki kostab seal kriiskav aih!; külaline ütleb meeldivas hämmelduses: vabandage, — taganeb pikkamisi võõrastetuppa, tema juurde jookseb keegi,

avaldata oma vaimustust tema külaskäigu puhul, ja mõlemad naeravad lõbusa seikluse üle. Siin aga, pealinnas, on kõik luku taga, kõikjal kellad, igal pool paratamatu: kuidas käsitate teadustada? ja siis — kas pole kodus või pole terve või palutakse vabandust — ei ole võimalik asjatalituste pärast vastu võtta; ja kui võetaksegi vastu, siis küll viisakalt, kuid seevastu — kui ükskõikselt, külmalt, ei mingit südamlikkust, ei paluta einestama ega lõunastama...

Kuid pöördugem tagasi „Tavalise loo“ kangelase juurde. Temas on delikaatsust ja sündsust; ehkki ta oli veendunud, et onu võtab teda vastu vaimustusega ja paigutab enda juurde korterisse, siiski mingi ähmane tunne sundis teda peatuma võõrastemajas. Kui tal oleks olnud hea tava mõelda järele selle üle, mis temale on kõige lähemal, oleks ta mõelnud sellest ähmasest tundest, mis sundis teda sõitma võõrastemajja, mitte aga otse onu korterisse, ja ta oleks peagi aru saanud, et ei ole mingit põhjust onult oodata teistsugust vastuvõttu kui ükskõikselt-sõbralikku ja et tal ei ole mingit õigust onu korteris elamiseks. Kuid õnnetuseks oli ta harjunud mõtlema ainult armastusest, sõprusest ja teistest kõrgetest ning kauge-test asjadest ning ilmus seepärast onu juurde pealaest jalatallani provintslasena. Onu sõnad, täis arukust ja tervet mõistust, ei teinud talle midagi selgeks, vaid jätsid talle raske ja rusuva mulje ning panid ta romantiliselt kannatama. Ta oli kolmekordselt romantik — loomult, kasvatuselt ja elutingimustelt, ja juba ühestki taolisest põhjusest piisab, et korralikku inimest eksitusse viia ja sundida teda tegema tohutu hulga lollusi. Mõned leiavad, et ta oma immateriaalsete suhete materiaalsete tunnusmärkidega ja teiste liiga lapsikute tegudega ei ole päri-

selt usutav, eriti meie ajal. Me ei vaidle vastu, võib-olla on selles märkuses terake tõtt; kuid asi seisab selles, et noore Adujevi iseloomu täielikku kujutamist ei tule otsida siit, vaid tema armuseiklustest. Seal on ta tema ise, ta on terve hulga inimeste esindaja, kes on temaga nii sarnased, nagu on kaks tilka vett, ja kes tõepoolest siinses maailmas esinevad. Ütleme mõne sõna sellest mitte küll uuest, kuid ikka veel huvitavast tõust, kuhu kuulub see romantiline loomake.

See on inimeste tõug, kellele loodus on ülearu jaganud närvilist tundlikkust, mis küünib sageli haiglase ärrituvuseni (*susceptibilité*). Nad ilmutavad varakult peent arusaamist ebamäärasteist aistinguid ja tundeist, armastavad neid jälgida, neid tähele panna ja nimetavad seda siseelu-nautimiseks. Sellepärast on nad suured unistajad ja armastavad kas üksindust või valitud sõprade ringi, kellega nad võiksid rääkida oma aistinguid, tundeist ja mõtteist, kuigi neil mõtteid on samavõrd vähe, kuivõrd palju on neil aistinguid ja tundeid. Üldse on loodus neile kinkinud rikkalikke andeid vaimsete võimete alal, kuid nende võimete toime on ainuüksi kannatajalik: mõned neist saavad paljust aru, kuid keegi ei ole võimeline midagi tegema, tootma; ta on natuke muusik, natuke maalikunstnik, natuke luuletaja, hädakorral isegi natuke kriitik ja literaat, kuid kõik need talendid on tal säärasead, et ta, rääkimata kuulsuse või tuntuse saavutamisest, ei suuda välja töötada isegi keskpärast sisu. Kõigist vaimseist võimeist arenevad sääraseid inimeste juures tugevasti ainult kujutlusvõime ja fantaasia, kuid mitte see fantaasia, mille varal poeet loob, vaid see fantaasia, mis sunnib inimest eluhüvedest unistamise nautimist eelistama elu tõeliste hüvede nautimisele. Seda nimeta-

vad nad kõrgema elu elamiseks, mis ei ole kättesaadav põlatud massile, kõrgel lendamiseks, kuna põlatud mass roomab maas. Loomu poolest on nad väga head, sümpaat-
sed, võimelised suurmeelseiks tegudeks; et aga neil fantaasia domineerib aru ja südame üle, siis hakkavad nad varsti teadlikult põlgama „banaalset tervet mõistust, mis on — nende arvates — materiaalsete, tooreste ja tühiste inimeste omadus, kelle jaoks ei ole olemas kõrget ja kaunist“; nende südames, mida tema vaistudes ja püüetes lakkamatult vägistab nende tahe, närbub peagi armastus ja nad muutuvad hirmsaiks egoistideks ja despootideks, ilma et nad ise seda märkaksid, — koguni vastupidi, nad on ausalt veendunud, et nad on kõige armastusväärsemad ja ennastohverdavamad inimesed. Et nad lapsepõlves hämmastasid kõiki oma võimete varajase ja kiire arenemisega ning avaldasid nii oma vooruste kui ka puudustega tugevat mõju oma eakaaslastele, kellest mõned olid neist palju kõrgemal, — siis on loomulik, et neid varajasest noorusest saadik kiideti ja neil kujunes endast suur arvamus. Selletagi on loodus kinkinud neile enesearmastust palju rohkem, kui on vaja inimese elu tasakaaluks; ei tarvitse imestada, et kergelt, vähese vaevaga saavutatud hiilgavad edusammud tõstavad neis enesearmastuse uskumatult kõrge astmeni. Kuid enesearmastus on neis alati niivõrd maskeeritud, et nad ise ausalt usuvad, et see neil puudub, peavad enesearmastust geniaalseks püüdeks kuulsusele, kõige selle poole, mis on suur, ülev ja kaunis. Nad on kaua aega kolme neile südamelähedase idee vangis: need on — kuulsus, sõprus ja armastus. Muud nende jaoks ei eksisteeri; kõik muu on nende arvates põlatud massi jaoks. Kõik kuulsuse liigid on neile võrdselt ahvatlevad, ja algul kõhklevad nad

kaua, millist teed valida kuulsuse saavutamiseks. Neil ei tule pähegi, et see, kes peab end võrdselt võimeliseks igal alal kuulsust saavutama, pole võimeline seda saavutama ühelgi alal, et kõige suuremad inimesed ei jõudnud oma geniaalsuse äratundmisele enne, kui nad olid teinud midagi tõesti suurt ja geniaalset, ja nad jõuavad äratundmisele mitte oma teadvuse, vaid massi heakskiitvate ja vaimustatud hüüete põhjal. Neid võlub sõjaline kuulsus; nad tahaksid väga Napoleoniks saada, kuid mitte teisiti kui ainult sel tingimusel, et neile antaks esimeseks puhuks käsutada kas või väiksemgi, kas või sajatuhandeline armee, et nad võiksid jalamaid alustada oma hiilgavate võitude rida. Neid võlub ka tsiviilkuulsus, kuid mitte teisiti kui ainult sel tingimusel, et nad otsekohe saaksid ministriks ja otsemaid muudaksid riigi ümber (neil on alati peas valmis igasuguste reformide suurepäraseid projektid; tarvitseb ainult maha istuda ja valmis kirjutada). Et aga inimeste kadedus on teinud võimatuks sellised geniaalsed hüpped säärastele geniaalsetele inimestele ja nõuab, et igaüks alustaks omal alal tegutsemist algusest, mitte lõpust, ja tegudega, mitte aga sõnadega tõestaks oma geniaalsust, siis pöörduvad meie geeniused tahtmatult peagi teiste kuulsuste poole. Nad haaravad vahel kinni ka teadusest, kuid mitte kauaks: kuiv ja igav aine, palju tuleb õppida, palju töötada, ja pole mingit toitu südamele ja fantaasiale. Jääb üle kunst. Ent milline valida? Arhitektuur, skulptuur, maalikunst ja muusika nõuavad igalt geeniusest vaearikast ja kestvate tööd ja, mis romantikuile kõige halvem ja solvavam, algul puhtmateriaalset ja mehaanilist tööd. Jääb poeesia — ja nad sööstavad selle juurde täie hooga ning, ilma et nad veel midagi oleksid teinud, kaunistavad oma unistustes end luuletajakuulsuse

särava oreooliga. Nende peamine eksitus ei seisa ainuüksi rumalas veendumuses, et poeesia jaoks on vaja ainult talenti ja inspiratsiooni, et sellel, kes on sündinud luuletajaks, ei ole vaja midagi õppida, ei ole vaja midagi teada: kellel on tõepoolest olemas suur talent, see näeb talendi enda varal varsti selle mõtte absurdsust ja hakkab kõike tundma õppima, kõike kuulutama ja vaatlema. Ei, nende peamine ja hukutav eksitus seisab selles, et nad on end veennud oma luuletajakutsumuses kui vaieldamatus tões, on kokku kasvanud selle õnnetu mõttega, nii et selles pettumine tähendab neile igasuguse usu kaotamist endasse ja elusse ning muutumist oma elu õitseas paralüütilisteks raukadeks. Ja nii meie romantik hakkab kirjutama värse ja kõnelema neis sellest, millest ammu enne teda on juba kõnelnud nii suured kui ka väikesed poeedid ja ka üldse mitte poeedid. Ta laulab neis oma kannatustest, mida ta pole läbi elanud; räägib oma tume-daist lootustest, millest on näha ainult seda, et ta isegi ei tea, mida tahab; ta püüab inimesi-vendi kuumalt kaelustada ja tahab suruda oma rinnale korruga kogu inimkonna, või kaebab kibedalt, et mass pöörab tema vennalikule embusele külmalt selja. Vaeseke ei saa aru, et kabinetis istudes ei maksa midagi äkki süttida kõige meeletumast armastusest inimsoo vastu, vähemalt on see palju kergem, kui veeta magamata kas või ükski öö raskesti haige inimese voodi juures. Tavaliselt omistavad romantikud kohutava väärtuse tunnete, arvavad, et ainult neil on tugevaid tundeid, teistel aga neid ei ole, sest nad ei karju oma tunnetest. Tunded on muidugi tähtis osa inimese loomuses, kuid mitte kõik inimesed ja mitte alati ei toimi elus vastavalt oma võimele sügavalt ja tugevalt tunda. Juhtub ka nii, et mida tugevamalt ini-

mene tunneb, seda tundetumalt elab: nutab luuletuste ja muusika mõjul, inimese hädade elava kujutamise puhul romaanis või jutustuses, ja läheb ükskõikseks mööda tõelistest kannatustest, mis on tal silmade ees. Mõni sakslasest mõisavalitseja loeb, vaimustuspisarad silmis, oma Minnchenile mõnd Schilleri kõrgelennulist läkitust Laurale ja, lõpetanud viimase värssi, läheb niisama suure rahuldustundega peksma talupoegi selle eest, et nad julgusid oma armulisele härrale arglikult vihjata, et nad ei ole päriselt rahul valitseja isaliku hoolitsusega nende heaolu eest, millest ainult valitseja rasva läheb, nemad aga aina kõhnemaks jäävad. Meie romantiku värssid on siledad, hiilgavad, neis ei puudu isegi poeetiline viimistlus; olgugi et neis on rohkesti retoorilist vett, vaatab sealt kohati läbi tunne, vahel välgatab isegi mõte (võõra mõtte kajana), — lühidalt, on märgata midagi talendi taolist. Tema luuletusi trükitakse ajakirjades, paljud kiidavad neid; kui ta ilmub nendega välja kirjanduse üleminekuajastul, võib ta saada isegi väga tuntuks. Kuid kirjanduse üleminekuajastud on säärasele poetidele eriti hukutavad: nende tunnus, mille nad lühikese ajaga saavutasid millegagi, kaob lühikese ajaga lihtsalt mitte millegi; algul lakatakse nende luuletusi kiitmast, siis lugemast ja lõpuks ka trükkimast. Kuid noorel Adujevil ei õnnestunud hetkeski nautida isegi valetunust: talle ei võimaldanud seda aeg, mil ta oma luuletustega välja tuli, ega tark ja avameelne onu. Tema õnnetus ei seisnud selles, et ta oli andetu, vaid selles, et tal oli talendi asemel pooltalent, mis poeesias on halvem andetusest, sest ta ahvatleb inimest valelootustega. Te mäletate, mis talle läks maksma pettumine oma luuletaja-kutsumuses...

Ka sõprus läheb romantikuile kalliks maksma. Iga

tunne, et olla tõeline, peab olema eelkõige loomulik ja lihtne. Sõprus tekib vahel iseloomude sarnasusest, vahel nende vastandlikkusest; kuid igal juhul on ta tahtele allumatu tunne just sellepärast, et ta on vaba; teda juhib süda, mitte aga mõistus ja tahe. Sõpra ei saa otsida nagu kümnikku tööle, sõpra ei saa välja valida; sõpradeks saadakse juhuslikult ja märkamatult; harjumus ja elutingimused tugevdavad sõprust. Tõelised sõbrad ei anna nime neid siduvalle sümpaatiale, ei lobise sellest lakkamatult, ei nõua teineteiselt midagi sõpruse nimel, kuid teevad teineteise heaks, mis suudavad. On olnud juhtumeid, et sõber ei kannata välja oma sõbra surma ja sureb varsti pärast teda; teine muutub oma sõbra kaotamise tagajärjel lõbusast inimesest kogu eluajaks melanhoolikuks; kolmas leinab, kurvastab ja lohutub; kui ta aga säilitab igaveseks mälestuse, mis valmistab talle üheaegselt kurbust ja rõõmu, siis oli ta surnu tõeline sõber, ehkki ta ise ei surnud tema kaotamise tagajärjel, ei läinud hulluks, ei muutunud melanhoolikuks, vaid leidis veel jõudu olla küllalt õnnelik elus ka ilma sõbrata. Sõpruse aste ja iseloom sõltuvad sõprade isiksusest; siin on peaasi, et suhteis ei oleks pinget, kõrgelennulisust, midagi kohuse ja kohustuse taolist, sest mõni on valmis jumal teab millisteks eneseohverdusteks sõbra pärast, et saaks öelda endale ja vahel ka teistele: „Näe missugunema olen sõpruse nimel!“ või: „Vaat milliseks sõpruseks ma olen võimeline!“ Seda liiki sõprust ihalevadki romantikud. Nad sõbrunevad varem väljatöötatud programmi järgi, kus on täpselt määrateldud sõpruse olemus, õigused ja kohustused; ainult kontrahid jätavad nad oma sõpradega sõlmimata. Neile on sõprus vajalik selleks, et maailma hämmastada ja talle näidata, kuidas suured natuurid erinevad sõpru-

ses tavalistest inimestest, massist. Neid ei meelita sõpru-
sele niivõrd vajadus sümpaatia järele, mis noores eas
on nii tugev, kuivõrd vajadus omada enda lähedal ini-
mest, kellega nad lakkamatult võiksid rääkida oma väärtus-
likust isikust. Nende kõrges stiilis väljendudes on
sõber neile kallihinnaliseks astjaks kõige pühamate ja
salajasemate tunnete, mõtete, lootuste, unistuste jne. sis-
sevalamiseks, kuna tegelikult on nende silmis sõber pesu-
pali, kuhu nad kallavad oma enesearmastuse saasta.
Sellepärast nad ei tunnegi sõprust, sest nende sõbrad osu-
tuvad varsti tänamatuiks, sõnamurdlikeks, lurjusteks, ja
nad on veel tigidamad inimeste vastu, kes ei osanud ega
tahtnud neid mõista ja hinnata . . .

Armastus läheb neile veel kallimaks maksma, sest see
tunne on iseenesest elavam ja tugevam teistest. Tavali-
selt jaotatakse armastus paljudesse liikidesse ja haru-
desse; kõik need jaotamised on enamjaolt rumalad, sest
nad on tehtud inimeste poolt, kes on rohkem võimelised
armastusest unistama ja arutlema kui ise armastama. Eel-
kõige jaotatakse armastus materiaalseks ehk meeleliseks
ja platooniliseks ehk ideaalseks, põlatakse esimest ja
ollakse vaimustatud teisest. Tõepoolest, on nii tooreid
inimesi, kes võivad anduda ainult armastuse loomalikule
nautimisele, panemata rõhku isegi ilule ja noorusele;
kuid isegi see armastus, kui toores see ka poleks, on ik-
kagi parem platoonilisest, sest ta on sellest loomulikum:
viimane on hea ainult idamaiste haaremite valvureile . . .
Inimene pole loom ega ingel; ta ei pea armastama looma-
likult ega platooniliselt, vaid inimlikult. Kuidas me ar-
mastust ka ei idealiseeriks, siiski ei saa jätta nägemata,
et loodus on kinkinud inimestele selle kauni tunde nii-
sama hästi nende õnneks kui ka paljunemiseks ja inim-

söö säilitamiseks. Armastuse liike on niisama palju kui inimesi maa peal, sest igaüks armastab vastavalt oma temperamendile, iseloomule, arusaamadele jne. Ja iga armastus on tõeline ning kaunis omal viisil, kui ta ainult on südames, mitte peas. Kuid romantikuil on eriline ind peas oleva armastuse vastu. Algul koostavad nad armastuse programmi, siis otsivad endale väärilist naist; kui niisugust ei leidu, siis armastavad esialgu lihtsalt mingisugust naist: neile ei maksa midagi end käskida armastada, neil teeb ju kõike pea, mitte süda. Neile pole armastust vaja õnneks ega naudinguks, vaid oma kõrge armastusteooria tõestamiseks tegelikkuses. Ja nad armastavad vihiku järgi ning kardavad kõige rohkem kas või ühestki oma programmi paragrahvist taanduda. Nende peamiseks mureks on olla armastuses suur ja mitte milleski laskuda sarnasuseni tavaliste inimestega. Ja ometi oli noore Adujevi armastuses Nadenka vastu nii palju tõelist ja elavat tunnet; loodus sundis ajutiseks vaikima tema romantismi, kuid ei suutnud seda võita. Ta võinuks olla õnnelik kaua, kuid oli ainult hetke, sest ta ise rikkus kõik ära. Nadenka oli temast targem ja, mis peasi, lihtsam ja loomulikum. Tujuka, hellitatud lapsena armastas Nadenka teda südamega, mitte peaga, ilma teooriateta ja pretensioonideta geniaalsusele; ta nägi armastuses ainult selle heledat ja lõbusat külge ning armastas seetõttu otsekui naljatas — vallatles, koketeeris, narritas Adujevit oma kappriisidega. Adujev aga armastas „hingevalus ja vaevas“, hingeldades ja vahutades nagu hobune, kes veab ülesmäge rasket koormat. Romantikuna oli ta ka pedant: kergus ja nali solvasid tema silmis armastuse püha ja ülevat tunnet. Armastades tahtis ta olla teatraalne kangelane. Varsti oli ta Nadenkale lobisenud ära kõik, mis tal oli

lobiseda oma tunnetest; tuli korrata vana, Nadenka aga tahtis, et Adujev hõivaks mitte ainult tema südame, vaid ka mõistuse, sest Nadenka oli kihkuv ja tundeline, ihaldas uut; kõik tavaline ja ühetooniline muutus talle varsti igavaks. Kuid selleks oli Adujev kõige ebakohasem inimene maailmas, sest tema oma mõistus oli sügavas unes: pidades end suureks filosoofiks, ta ei mõelnud, vaid unistas, sonis ilmsi. Sääraste suhete puhul tema armastuse objektiga oli talle ohtlik igasugune võistleja — kas või halvemgi temast, ainult et ta ei sarnleks temaga ja võiks omada Nadenka suhtes uuduse võlu; siis aga ilmub äkki krahv, hiilgava suurmaailma haridusega inimene. Adujev, mõeldes temaga suhtlemisel käituda tõelise kangelasena, käitus just selle tõttu rumala, halvasti kasvatatud poisikesena, ja rikkus sellega kogu asja. Onu seletas talle, kuid hilja ja tema suhtes kasutult, et kogu selles loos oli süüdi ainuüksi tema. Kui hale on see õnnetu märter oma moonutatud ja piiratud natuuriga tema viimasel kohtumisel Nadenkaga ja hiljem jutuajamisel onuga! Tema kannatused on talumatud; ta peab paratamatult olema nõus onu argumentidega, ja ometi ei saa ta asjast aru selle õiges valguses. Kuidas! tema peab alanduma niinimetatud kavalusteni, tema, kes ju selleks armuski, et hämmastada ennast ja maailma oma tohutu kirega, kuigi maailm ei mõtelnudki muret tunda tema ega ta armastuse pärast! Tema teooria järgi pidanuks saatus talle saatma niisama suure kangelanna nagu ta ise, aga saatis selle asemel kergemeelse plika, hingeta koke-teerija! Nadenka, kes alles hiljuti oli tema silmis kõrgemal kõigist naistest, langes nüüd äkki kõigist teistest madalamale! Kõik see oleks väga naljakas, kui see poleks nii kurb. Valed põhjused tekitavad niisama piinavaid

kannatusi kui tõelisedki põhjused. Vähehaaval siirdus ta süngest meeleheitest külma nukrusse ja, nagu tõeline romantik, hakkas uhkeldama ja edvistama „oma kauni kurbusega“. Möödub aasta, ja ta juba põlgab Nadenkat, öeldes, et tema armastuses ei olnud sugugi heroismi ja ennastsalgavust. Tädi küsimusele, missugust armastust nõuaks ta naiselt, vastab ta: „Ma nõuaksin temalt esikohta tema südames; armastatud naine ei tohi märgata ega näha teisi mehi peale minu: kõik nad peavad talle tunduma talumatuina; ükspäinis mina olen kõrgem, kaunim, (ta ajas enda sirgeks) parem, õilsam kõigist. Iga hetk, mis on veedetud minuta, on talle kaotatud hetk; minu silmadest, minu jutust peab ta ammutama õndsust ega tohi tunda mingisugust muud; minu heaks peab ta ohverdama kõik: vihatud kasu, arvestused, heitma endalt ema, mehe despootliku ikke, põgenema, kui vaja, maailma lõppu, taluma energiliselt kõik puudused, lõpuks põlgama isegi surma — vaat see on armastus!“

Kuidas küll see loba sarnleb idamaise despoodi sõnades, kes ütleb oma peaeunuhhile: „Kui üks minu odaliskidest lausub unes mehe nime, mis ei ole minu nimi, — kohe kotti ja merre!“ Vaene unistaja on veendunud, et tema sõnades väljendus säärane kirk, milleks on suutelised ainult pooljumalad, mitte aga lihtsurelikud; ometi väljendus neis sõnades ainult kõige ohjeldamatum enese-armastus, kõige vastikum egoism. Talle pole vaja armastatut, vaid orja, keda ta võiks karistamatult piinata oma egoismi ja enesearmastuse kapriisidega. Enne kui nõuda säärast armastust naiselt, oleks ta pidanud küsima endalt, kas ta ise on suuteline tasuma samasuguse armastusega; tunne veenis teda, et ta on suuteline, tegelikult aga ei saa sel juhul uskuda tunnet ega mõistust, vaid ainult

kogemusi; kuid romantikuile on tunne ainus eksimatu autoriteet kõigi eluküsimuste lahendamisel. Ent kui ta oleks suuteline sääraseks armastuseks, peaks see olema talle põhjuseks karta armastust ja põgeneda tema eest, sest see armastus ei ole inimlik, vaid loomalik, teineteise vastastikune piinamine. Armastus nõuab vabadust; kuuludes aeg-ajalt teineteisele tahavad armastajad aeg-ajalt kuuluda ka iseenesele. Adujev nõuab igavest armastust, mõistmata, et mida elavam, kirglikum on armastus, mida lähemal on ta poetide poolt armastatud ideaalile, seda lühiajalisem ta on, seda kiiremini ta jahtub ja läheb üle ükskõiksuseks, vahel koguni põlgusekski. Ja vastupidi, mida rahulikum ja vaiksem on armastus, s. t. mida proosalisem ta on, seda kestmam: harjumus teeb ta tugevaks kogu eluajaks. Poetiline, kirglik armastus — see on meie elu, meie nooruse õis; seda kogevad vähesed, ja ainult üks kord elus, kuigi mõned pärast armastavad veel mitu korda, kuid mitte enam nõnda, sest, nagu ütles saksa luuletaja, elu mai õitseb ainult ükskord. Mitte asjata ei lasknud Shakespeare Romeol ja Juliaal oma tragöödia lõpul surra: selle kaudu jäävad nad lugeja mälestusse armastuse kangelasena, armastuse apoteosina; oleks ta jätnud nad elama, esineksid nad meile õnnelike abikaasadena, kes üheskoos istudes haigutavad ja vahel tülitsevadki, milles üldse ei ole poeesiat.

Saatus saatis meie kangelasele just niisuguse naise, just samasuguse nagu ta ise: rikutud, pahupidi pööratud südame ja ajuga. Algul uppus meie kangelane õndsusse, unustas kõik, hülgas kõik, istus hommikust hilisööni tema juures iga päev. Milles siis oli ta õndsus? Kõnelustes oma armastusest. Ja see kirglik noor mees, istudes kahekesi kauni noore naisega, kes teda armastab ja keda tema ar-

mastab, ei punastanud, ei kahvatanud, tal ei jäänud hing kinni piinavaist soovidest; talle piisas kõnelustest nende vastastikusest armastusest! . . . See on muide arusaadav: tugev kalduvus idealismile ja romantismile annab pea-aegu alati tunnistust temperamendi puudumisest; need on soota inimesed, samasugused, nagu taimeriigis on näiteks eosseened. Me mõistame seda arglikku, kartlikku naise jumaldamist, millesse ei mahu ühtegi pealetükkivat soovi, kuid see ei ole platonism: see on esimese värskel, neitsiliku armastuse esimene hetk; see ei ole kire puudumine, see on kirg, mis alles kardab endale oma olemasolust aru anda. Sellega algab esimene armastus, kuid sellel peatuma jääda on niisama veider ja rumal, kui tahta jääda kogu eluajaks lapseks ja sõita kepiga ratsa. Armastusel on omad arenemisseadused, omad ead, nagu lilledel, nagu inimese elul. Tal on oma lohkav kevad, oma palav suvi, lõpuks sügis, mis ühele on soe, helge ja viljakandev, teisele külm, roiskunud ja viljatu. Kuid meie kangelane ei tahtnud tunda südame, looduse, tõsielu seadusi, ta mõtles nende jaoks välja omad seadused, ta tunnistas olemasoleva maailma uhkelt kummituseks ja tema fantaasia poolt loodud kummituse tõeliselt olemasolevaks maailmaks. Võimalikkuse kiuste tahtis ta kangekaelselt jääda armastuse esimesele hetkele peatuma kogu eluajaks. Kuid südamepuistamised Tafajevaga hakkasid teda varsti tüütama; ta mõtles asja parandada abiellumissetepanekuga. Kui nii, siis olnuks vaja tõtata; kuid ta ainult arvas, et ta on asja otsustanud, tegelikult oli talle vaja ainult objekti uuteks unistusteks. Vahepeal hakkas Tafajeva teda surmani tüütama oma pealetükkiva armastusega; meie kangelane hakkas teda türanniseerima kõige tooremal ja jäledamal viisil sellepärast, et ta Tafajevat enam

ei armastanud. Juba enne seda hakkas mees aru saama, et vabadus armastuses ei ole paha, et on kena olla armastatud naise juures, kuid niisama meeldiv on omada õigust jalutada Nevskil, millal tahad, lõunastada tuttavate ja sõpradega, veeta nendega õhtu, — et, lõpuks, armastadeski võib teenistuses käia. Piinanud vaest naist kõige barbaarsemal kombel, veeretanud temale kogu süü õnnetuse eest, milles ta ise oli palju rohkem süüdi, otsustas ta lõpuks öelda endale, et ta seda naist ei armasta ja et tal on aeg temaga lõpp teha. Seega kogemused purustasid tema armastuse narri ideaali pihuks ja põrmuks. Ta nägi ise oma saamatust armastuse ees, millest ta oli unistanud kogu eluaja. Ta nägi selgesti, et ta üldse pole kangelane, vaid kõige tavalisem inimene, halvem nendest, keda ta põlgas; et ta on enesearmastaja ilma voorusteta, nõudlik ilma õigusteta, upsakas ilma jõuta, uhke ja enast täis ilma teeneteta, tänamatu, egoist. See avastus vapustas teda nagu äike, kuid ei pannud teda otsima leppimist eluga, minema tõelist teed. Ta langes jäika apaatiasse ja otsustas oma tühisuse eest kätte maksta loodusele ja inimkonnale, sidudes end elajaliku Kostjakoviga ja andudes tühjadele mõnudele, ilma igasuguse ihata nende järele. Tema viimane armulugu on tülgastav. Ta tahtis hukutada vaese kirgliku neiu niisama, igavusest, ja ta ei oleks saanud selles õigustada end isegi sensuaalsete ihade meeletusega, kuigi ka see on halb õigustus, eriti siis, kui selleks on olemas otsesem ja ausam tee. Neiu isa andis talle õppetunni, mis oli kohutav tema enesearmastusele: ta lubas tema läbi kolkida; meie kangelane tahtis meeletult Neevasse hüpata, kuid ei julgenud. Kontsert, kuhu tädi ta vedas, äratas temas uuesti varasemad unistused ja kutsus esile avameelse ülestun-

nistuse tädile ja onule. Siin süüdistas ta onu kõigis oma õnnetustes. Onu tõepoolest eksis omal viisil tublisti ühes või teises, kuid ta oli ustav endale, ei valetanud, ei teeselnud, rääkis oma veendumuse põhjal, mida ta mõtles ja tundis; kui tema sõnad mõjusid vennapojale pigemini kahjulikult kui kasulikult, siis on selles süüdi meie kangelase piiratud, haiglane ja vigane natuur. Ta on neid inimesi, kes vahel näevadki tõe, kuid tõe poole sööstes kas ei hüppa selleni või hüppavad tõest üle, nii et nad satuvad ainult tõe lähedale, kuid mitte kunagi tõeni. Sõites Peterburist maale, õiendas ta pealinnaga arveid fraaside ja värssidega ning luges Puškini luuletust Художник варвар кистью сонной...¹ Need isandad ei saa tundigi läbi ilma monoloogide ja värssideta — säära- sed lobasuud!

Ta tuli külasse tagasi elava laibana; eetilise elu oli temas täiesti halvatud; tema välimuski oli tugevasti muutunud, ema tundis tema vaevalt ära. Ema kohtles ta austusega, kuid jahedalt, ei kõnelnud talle midagi, ei andnud seletusi. Ta sai lõpuks aru, et tema ja ema vahel ei ole midagi ühist, et kui ta hakkaks emale seletama, kuhu jäid tema juuksed, saaks ema sellest niiviisi aru, nagu said Jevsei ja Agrafena. Ema hellused ja meeleheategemised muutusid talle varsti koormavaks. Tema noorpõlve tunnistajaks olnud kohad panid uuesti liikuma tema endised unistused, ja ta hakkas halisema nende lõpliku kaotamise pärast, öeldes, et õnn on pettustes ja viirastustes. See on kõigi lodevate, jõuetute, lõpetamata natuuride üldine veendumus. Kogemused oleksid pidanud talle küllaldaselt näitama, et kõik õnnetused johtusid just sel-

¹ Barbaarne kunstnik unise pintsliiga...

lest, et ta andus petteile ja unistustele: kujutles, et tal on tohutu luuletaja-anne, kuna tal ei olnud seda üldse; et ta on loodud mingiks kangelaslikuks ja ennastsalgavaks sõpruseks ja kolossaalseks armastuseks, kuna temas ei olnud midagi kangelaslikku, ennastsalgavat. Ta oli tavaline, kuid sugugi mitte labane inimene. Ta oli hea, armastav ja küllaltki tark, tal ei puudunud haridus; kõik tema õnnetused tulid sellest, et ta, olles tavaline inimene, tahtis etendada ebatavalise osa. Kes küll ei ole noorpõlves unistanud, andunud petteile, ajanud taga kummitusi, ja kes küll pole pettunud neis, kellele küll need pettumused pole maksnud südamekrampe, nukrust, apaatiat, ja kes küll pole hiljem nende üle kogu südamest naernud! Ent tervetele natuuridele on see elu ja kogemuste praktiline loogika kasulik: nad arenevad ja mehistuvad sellest eetiliselt; romantikud hukkuvad sellest...

Kui me esimest korda lugesime meie kangelase kirja tädile ja onule, mille ta kirjutas pärast oma ema surma ja mis on täis hingerahu ja tervet mõistust, — jättis see kiri meile kuidagi veidra mulje; kuid me seletasime seda sellega, et autor tahab oma kangelast uuesti Peterburi saata, et ta uute rumalustega väärikalt lõpetaks oma donkihhoteliku tegevuse. Selle kirjaga lõpeb romaani teine osa; epiloog algab neli aastat pärast meie kangelase teiskordset sõitu Peterburi. Laval on Pjotr Ivanõtš. See tegelane ei ole toodud romaani mitte iseenda pärast, vaid selleks, et oma vastandlikkusega tõsta romaani kangelane paremini esile. See heidab kogu romaanile mõninga didaktilise varjundi, mida paljud, ja mitte ilma põhjusega, on autorile ette heitnud. Kuid autor on ka siin osanud end näidata ebatavalise talendiga inimesena. Pjotr Ivanõtš ei ole abstraktne idee; ta on elav isik, kuju, kes

on joonistatud kogu tema suuruses julge pintsliga, laiahaardeliselt ja õigesti. Tema kui inimese üle otsustatakse kas liiga hästi või liiga halvasti, ja mõlemal korral ekslikult. Ühed tahavad temas näha mingit ideaali, eeskuju järeletegemiseks: need on positiivsed ja arukad inimesed. Teised näevad temas peaaegu lurjust: need on unistajad. Pjotr Ivanõtš on omalaadselt väga hea inimene; ta on tark, väga tark, sest ta saab hästi aru tundeist ja kirgedest, mida temas ei ole ja mida ta põlgab; sugugi mitte poeetilise olendina saab ta poeesiast tuhat korda paremini aru kui ta vennapoeg, kes Puškini parimaist teoseist ammutas mingil moel säärast vaimu, mida võiks ammutada frasööride ja retoorikute teoseist. Pjotr Ivanõtš on egoist, loomult külm; ta ei ole võimeline suurmeelseteks tegudeks, kuid ühtlasi pole ta sugugi kuri, vaid on hea. Ta on aus, õilis, ta pole silmakirjateener ega teeskleja; tema peale võib kindel olla; ta ei luba seda, mida ta ei saa või ei taha teha, ja mida ta lubab, seda ta ka tingimata teeb. Lühidalt, ta on sõna tõsisel mõttes korralik inimene, milliseid andku jumal rohkem. Ta on koostanud endale vankumatud elureeglid, lähtudes oma loomusest ja tervest mõistusest. Ta ei ole nende üle uhke ega kelgi nendega, kuid peab neid vääramatult õigeks. Tõepoolest, tema praktilise filosoofia kuub oli õmmeldud tugevast ja vastupidavast riidest, mis võis teda hästi kaitsta eluhädade eest. Milline oli tema hämmastus, tema õud, kui ta, elanud valuni ristluudes ja hallide juusteni, äkki märkas oma kuues katkist kohta — tõsi küll, ühtainust, kuid see-eest määratu laia. Ta ei ajanud taga perekonnaõnne, kuid oli veendunud, et oma perekonnaelu oli rajanud kindlale alusele, — ja äkki nägi, et tema vaene naine oli tema tarkuse ohver, et ta

on oma naise elu ära rikkunud, lämmatanud ta külmas ja rusuvas õhkkonnas.

Milline õppetund positiivsetele inimestele, terve mõistuse esindajatele! Me näeme, et inimene vajab midagi rohkemat kui ainult tervet mõistust! Me näeme, et äärmuste piiril saatus varitsebki neid kõige sagedamini. Me näeme, et ka kired on vajalikud inimloomuse täiuslikkuseks ja et mitte alati ei saa karistamatult teisele peale sundida seda õnne, mis ainult meid võib rahuldada, — kuid iga inimene võib olla õnnelik ainult vastavalt omale loomusele! Pjotr Ivanõtš arvestas kavalalt ja peenelt, et tal tuleb vallata oma naise arusaamad, veendumused ja kalduvused, laskmata tal seda märgata, tuleb juhtida naist eluteel, kuid nii, et ta mõtleks, et ta ise läheb; kuid ta tegi selles arvestuses ühe tähtsa vea: kogu oma mõistuse juures ei võtnud ta arvesse, et selleks tuleb valida naine, kellele on võõras igasugune kirglikkus, igasugune vajadus armastuse ja kaastunde järele, tuleb valida külm, hea, loid, kõige parem — tühi, isegi pisut rumal naine. Kuid sellisega poleks ta vististi tahtnud abielluda enese-armastuse tõttu; säärasel juhul poleks ta üldse pidanud abielluma.

Pjotr Ivanõtš on algusest lõpuni hämmastava tõepärasusega välja peetud; kuid romaani kangelaist me ei tunne ära epiloogis: see tegelane on täiesti võlts ja ebaloomulik. Selline ümbersündimine oleks tal võimalik olnud ainult siis, kui ta oleks olnud tavaline lobiseja ja sõnadetegija, kes kordab võõraid sõnu, saamata ise neist aru, kleebib endale külge tundmusi, entusiasmi ja kannatusi, mida ta kunagi pole läbi elanud; kuid noor Adujev oli oma õnnetuseks sageli liiga siiras eksimustes ja rumalustes. Tema romantism oli tal loomupärane; sellised romantikud ei saa

kunagi positiivseteks inimesteks. Autoril oleks pigemini olnud õigus lasta oma kangelasel külakolkas langeda apaatiasse ja laiskusse, kui et lasta tal saada tulus teenistus Peterburis ja abielluda suure kaasavaraga naisega. Veel parem ja loomulikum olnuks teha ta müstikuks, fanaatikuks, lahkusuliseks, kuid kõige parem ja loomulikum olnuks teha ta näiteks slavofiilikiks. Sellega oleks Adujev jäänud truuks oma loomusele, oleks jätkanud oma endist elu ja oleks ühtlasi arvanud, et ta on jumal teab kuidas edasi läinud, kuna aga tegelikult oleks ta oma unistuste vanad lipud kandnud uuele pinnale. Varem unistas ta kuulsusest, sõprusest, armastusest, siis oleks ta hakanud unistama rahvastest ja tõugudest, sellest, et slaavlaste osaks on armastus, teutoonlaste osaks aga vaen, sellest, et Gostomõsli ajal oli slaavlastel kõrgeim ja kogu maailmale eeskuju andev tsivilisatsioon, et kaasaegne Venemaa läheb kiiresti selle tsivilisatsiooni poole, et seda ei näe ainult pimedad ja ägestunud mõistusega inimesed, kuna kõik nägijad ja fantaasiaga pehmeks tehtud seda juba ammu selgesti näevad. Siis oleks kangelane olnud täiesti kaasaegne romantik ja kellelgi poleks pähetulnud, et seda sorti inimesi enam ei ole . . .

Autori poolt väljamõeldud lõpplahendus romaanis rikub kogu sellest suurepärasest teosest saadud mulje, sest ta on ebaloomulik ja võlts. Epiloogis on kuni lõpuni head ainult Pjotr Ivanõtš ja Lizaveta Aleksandrovna; mis aga puutub romaani kangelasesse, siis ei tahaks epiloogi lugedagi . . . Kuidas võis niisugune tugev talent langeda säärasesse kummalisse eksitusse? Või ei tulnud ta toime oma objektiga? Mitte midagi niisugust! Autorit haaras soov katsuda oma jõudu temale võõral pinnal — teadliku mõtte pinnal, ja ta lakkas olemast poet. Siin ilmneb

kõige selgemini tema talendi ja Iskanderi talendi vahe: viimane suutis ka tema talendile võõras tõsielusfääris välja rabelda oma olukorrast mõtte jõuga; „Tavalise loo“ autor langes suurde eksitusse just selle tõttu, et ta hetkeks ei juhindunud otseselt talendist. Iskanderil on mõte alati kõige ees, ta teab juba ette, mida ja milleks ta kirjutab; ta kujutab hämmastava tõepärasusega reaalelu pilte ainult selleks, et öelda sellest oma sõna, mõista kohut. Hr. Gontšarov joonistab oma kujusid, iseloome, stseene eelkõige selleks, et rahuldada oma tarvidusi ja nautida oma joonistamisvõimet; kõnelemise ja arutamise ning neist eetiliste järelduste tegemise peab ta jätma oma lugejaile. Iskanderi piltide iseloomulikuks jooneks on mitte niivõrd joonistuse tõepärasus ja peenus kui tema poolt kujutatava tõsielu sügav tundmine; nad paistavad välja rohkem faktilise kui poeetilise tõega, nende stiil ei veetle mitte niivõrd poeetilisusega, kuivõrd mõtte-
täiuse, huumori ja teravmeelsusega, mis alati hämmastavad originaalsuse ja uudusega. Hr. Gontšarovi talendi peajõud seisab alati joonistuse kauniduses ja peenuses, selle tõepärasuses; ta langeb ootamatult poeesiasse isegi väikeste ja kõrvaliste asjaolude kirjeldamisel, nagu näiteks noore Adujevi teoste kaminas põlemise protsessi käsitelles. Iskanderi talendis on poeesia teisejärguline tegur, peamine on mõte; hr. Gontšarovi talendis on poeesia esimene, kõige tähtsam ja ainus tegur . . .

Vaatamata ebaõnnestunud või õigemini rikutud epi-
loogile jääb hr. Gontšarovi romaan üheks väljapaistvaks
teoseks vene kirjanduses. Tema eriliste vooruste hulka
kuulub muide puhas, õige, kerge, vaba, voolav keel.
Hr. Gontšarovi jutustus ei ole ses suhtes trükitud raamat,
vaid elav improvisatsioon. Mõned on kaevanud onu ja

vennapoja jutuajamiste pikkuse ja väsitavuse üle. Kuid meie arvates kuuluvad need jutuajamised romaani parimate lehekülgede hulka. Neis ei ole midagi abstraktset, asjasse mittepuutuvat; need ei ole dispuudid, vaid elavad, kirglikud, dramaatilised vaidlused, kus mõlemad tegelased avaldavad end kui inimesed ja iseloomud, kaitsevad nii-öelda oma eetilist olemasolu. Tõsi, sedalaadi jutuajamistes, eriti aga romaanile heidetud kerge, didaktilise koloriidi juures, oleks kõige kergem olnud komistada mistahes talendil; kuid seda suurem au hr. Gontšarovile, et ta nii õnnelikult on lahendanud iseenesest raske ülesande ja jäänud poeediks seal, kus nii kerge oleks olnud sattuda targutaja tooni.

Nüüd on meil järjekorras hr. Turgenevi *Küti jutustused*. Hr. Turgenevi talent ja Luganski (hr. Dali) talent on mitmeti analoogilised. Nii ühe kui teise tõeliseks alaks on vene olustiku mitmesuguste külgede ja vene inimeste füsioloogiline kirjeldamine. Hr. Turgenev alustas oma kirjanduslikku tegevust lüürilise luulega. Tema väikeste luuletuste hulgas on kolm-neli sugugi mitte halba asja, nagu näiteks *Vana mõisnik*, *Ballaad*, *Fedja*, *Inimene*, *nagu neid on palju*; kuid need tööd õnnestusid tal sellepärast, et neis kas üldse pole lürismi või et neis peaasi pole lürism, vaid vihjed vene elule. Hr. Turgenevi päris-lüürilised luuletused aga näitavad iseseisva lüürilise talendi täielikku puudumist. Ta on kirjutanud mõned poemid. Neist esimeses — *Parašas* nägi publik selle ilmumisel reibast värssi, rõõmsat ironiat, vene looduse õigeid pilte, mis aga peaasi — õnnestunud füsioloogilisi kirjeldusi mõisnike elust-olust üksikasjades. Poeemi kestvamat menu takistas see, et autor seda kirjutades ei mõelnud üldse füsioloogilisele kirjeldamisele, vaid tahtis luua poemi

selles mõttes, milleks temal selles luuleliigis ei ole iseseisvat talenti. Sellepärast vilksatas kõik parem selles poeemis kuidagi juhuslikult, kogemata. Siis kirjutas ta poemi *Jutuajamine*; selle värsid on kõlavad ja jõulised, selles on rohkesti tundmusi, intellekti, mõtet; et see mõte on võõras, laenatud, siis võis poem esmakordselt küll meeldida, kuid teist korda seda enam lugeda ei taha. Kolmandas hr. Turgenevi poemis — *Andreis* — on palju head, sest seal on palju õigeid vene olustiku kirjeldusi; kuid tervikuna ei ole poem jällegi õnnestunud, sest ta on armastuslugu, mille kujutamine ei ole autori talendile omane. Poeemi naiskangelase kiri meeskangelasele on pikk ja venitatud, selles on rohkem tundelisust kui paa-tost. Üldse oli hr. Turgenevi katseis märgata talenti, ent kuidagi kartlikku ja ebakindlat. Ta katsetas ka jutustusega: kirjutas *Andrei Kolossovi*, milles on palju suurepäraseid iseloomude ja vene elu kirjeldusi, kuid jutustusena, tervikuna on see teos niivõrd veider, täis ütlematajätmissi, saamatu, et väga vähesed märkasid, mis temas on head. Oli märgata, et hr. Turgenev otsib oma teed ja pole seda ikka veel leidnud, kuna mitte alati ja mitte kõik ei leia seda kergesti ja kiiresti. Lõpuks kirjutas hr. Turge-nev värssnovelli *Mõisnik*, mis ei ole poem, vaid mõisnike elu-olu füsioloogiline kirjeldus, nali, kui tahate, kuid see nali tuli välja kuidagi kaugelt paremana kõigist autori poemidest. Reibas epigrammiline värss, rõõmus iroonia, piltide tõetruudus, ühes sellega kogu teose väljapeetus algusest lõpuni — kõik see näitas, et hr. Turgenev on sat-tunud oma talendi õigele alale, on asunud oma asja juurde ja et pole mingit põhjust, miks ta peaks üldse luu-letamisest loobuma. Samal ajal avaldati tema jutustus proosas *Kolm portreed*, millest oli näha, et hr. Turgenev

on ka proosas leidnud oma õige tee. Lõpuks ilmus „Sovremenniku“ esimeses raamatus möödunud aastal tema novell *Hor ja Kalinõtš*. Selle „seda ja teist“-osakonnas avaldatud väikese novelli menu publiku hulgas oli autorile ootamatu ja sundis teda jätkama kütijutustusi. Siin avaldus tema talent täielikult. Nähtavasti ei ole tal puhta loomingu talenti, ta ei saa luua iseloomu, seada neid sääraseisse suhteisse omavahel, milledest iseenesest kujunevad romaanid või jutustused. Ta võib kujutada tõsielu, mida ta on näinud ja tundma õppinud, kui vaja — luua, kuid valmis, tõsielu poolt antud materjalist. See ei ole lihtsalt reaalelust mahakirjutamine; see tõsielu ei anna autorile ideid, vaid viib, nii-öelda tõukab nendele. Ta töötab ümber tema poolt võetud valmis sisu oma ideaali kohaselt, ja sellest tuleb tal välja pilt, mis on elavam, paljuütlevam ja mõtterikkam kui tõeline juhtum, mis andis talle aine selle pildi maalimiseks; ja selleks on vaja teataval määral poetilist talenti. Tõsi, vahel on kogu tema oskus selles, et ta ainult annab õigesti edasi temale tuttava isiku või sündmuse, mille tunnistajaks ta oli, sest tegelikkuses esineb vahel nähtusi, mida tarvitseb ainult õigesti paberile panna, et neil oleks kõik kunstilise väljaimõeldise tunnused. Kuid ka selleks on vaja talenti, ja sedalaadi talentidel on oma astmed. Neil mõlemal juhul on hr. Turgenevil väga väljapaistev talent. Tema talendi peamine iseloomulik joon seisab selles, et tal vaevalt õnnestuks luua õigesti säärast iseloomu, mille taolist ta pole tegelikkuses kohanud. Ta peab alati seisma tõsielu pinnal. Selliseks kunstiks on talle looduse poolt antud rikkalikud vahendid: tähelepanemisanne, võime õigesti ja kiiresti mõista ja hinnata iga nähtust, instinktiga taibata nende põhjusi ja seega oletuse ning kujutlusvõimega

täiendada temale vajalikkude andmete tagavara, kui järelepärimised vähe seletavad.

Ei ole midagi imelikku selles, et lühijutul *Hor ja Kalinõtš* oli nii suur menu: autor lähenes seal rahvale säära-sest küljest, millisest enne teda veel keegi polnud lähenenud. Hor oma praktilise taibu ja praktilise loomuga, oma tahumata, kuid tugeva ja selge mõistusega, oma sügava põlgusega „eitede“ vastu ning vaenuga puhtuse ja korra vastu, — see on vene maamehe tüüp, kes on osanud luua endale juba küllaltki väärrika seisundi vägagi ebasoodsates tingimustes. Kuid Kalinõtš on veelgi värskem ja täielikum vene maamehe tüüp: ta on poetiline natuur lihtrahva hulgas. Millise osavõtu ja heasüdamlikkusega kirjeldab autor oma kangelasi, kuidas oskab panna lugejat neid kogu südamest armastama! Kütijutustusi avaldati „Sovremennikus“ möödunud aastal kokku seitse. Autor tutvustab neis oma lugejaid provintsiolustiku mitmesuguste külgedega ning mitmesugustest seisustest ja erineva varandusliku seisuga inimestega. Kõik tema jutustused ei ole ühesuguse väärtusega: ühed on paremad, teised nõrgemad, kuid nende hulgas ei ole ühtegi, mis ei oleks millegi poolest huvitav, kõitev ja õpetlik. *Hor ja Kalinõtš* on senini jäänud küti parimaks jutustuseks, sellele järgneb *Opman*, siis *Talunik Ovsjannikov* ja *Kontor*. Tuleb soovida, et hr. Turgenev kirjutaks veel kas või terveid kõiteid niisuguseid jutustusi.

Kuigi hr. Turgenevi jutustus *Pjotr Petrovitš Karatajev*, mis on avaldatud „Sovremenniku“ teises raamatus möödunud aastal, ei kuulu kütijutustuste hulka, on see ometi samasugune puhtvene, seejuures Moskva varjundiga ise-loomu meisterlik füsioloogiline kirjeldus. Selles avaldus

autori talent samasuguse täiuslikkusega nagu tema parimades kütijutustusteski.

Me ei saa jätta mainimata hr. Turgenevi haruldast meisterlikkust vene looduse kujutamises. Ta armastab loodust mitte kui diletant, vaid kui kunstnik, ja sellepärast ei püüa autor teda kunagi kujutada ainuüksi poeetilisest küljest, vaid kirjeldab teda sellisena, nagu ta teda näeb. Tema loodud pildid on alati õiged, teie tunnete neis alati ära meie, vene looduse . . .

Hr. Grigorovitš on pühendanud oma ande eranditult rahva alamate klasside elu kujutamisele. Ka tema anne on mitmeti analoogiline hr. Dali andega. Ka tema püsib pidevalt hästi teada oleval ja hästi tundma õpitud tõsielu pinnal; kuid tema viimased kaks teost, *Küla* („Otetš. Zapiski“ 1846) ja eriti *Anton-Hädavares* („Sovremennik“ 1847) lähevad palju kaugemale füsioloogilistest olustiku kirjeldustest. *Anton-Hädavares* on rohkem kui jutustus: see on romaan, milles kõik on kooskõlas põhiideega, kõik on sellega seotud, algus ja lõpp tulenevad vabalt asja sisust endast. Hoolimata sellest, et jutustuse väline külg keerleb tervenisti maamehe hobusekronu kadumise ümber; hoolimata sellest, et Anton on lihtne maamees, hoopiski mitte ettevõtlik ja kaval, on ta traagiline kuju selle sõna otseses mõttes. See on liigutav jutustus, mille lugemise järel tulevad tahtmatult pähe nukrad ja tähtsad mõtted. Soovime kogu südamest, et hr. Grigorovitš läheks edasi seda teed mööda, millel tema andelt võib nii palju loota . . . Ja ärgu ta lasku end heidutada mahategijate söimust: need härrased on kasulikud ja vajalikud ande mahu õigeks kindlaksmääramiseks; mida suuremas karjas nad jooksevad menu järel, seda suurem on järelilikult ka menu . . .

„Sovremenniku“ viimases raamatus möödunud aastal avaldati vene kirjanduses täiesti uue nime — hr. Družinini jutustus *Polinka Saks*. Selle jutustuse paljudes kohtades on tunda mõtte ebaküpsust, liialdust, Saksi kuju on natuke ideaalne; sellest hoolimata on jutustuses nii palju tõde, nii palju südamlikkust soojust ja tegelikkuse õiget, teadlikku mõistmist, nii palju talenti ja talendis nii palju omapära, et jutustus köitis otsekohe kõigi tähelepanu. Eriti hästi on välja peetud jutustuse kangelanna iseloom; on näha, et autor tunneb hästi vene naist. Hr. Družinini teine jutustus, mis ilmus käesoleval aastal, kinnitab esimese jutustuse põhjal tekkinud arvamust autori talendi originaalsusest ja võimaldab temalt tulevikus palju loota.

Möödunud aasta silmapaistvate jutustuste hulka kuulub hr. Dali jutustus *Pavel Aleksejevitš Igrivõi* („Otetš. Zapiski“). Karl Ivanovitš Gonobobel ja rittmeister Šilohvastov kui iseloomud, kui tüübid kuuluvad autori kõige meisterlikumate kujude kilda. Uldiselt on kõik tegelased selles jutustuses väga hästi joonistatud, eriti Ljubonka armsad vanemad, kuid noor Gonobobel ja tema sõber Šilohvastov on kujutatud geniaalselt. Need tüübid on paljudele üsna tuttavad tõsielust, kuid kunst kasutas neid esmakordselt ja andis meeldivaks tutvumiseks kogu maailmale. Selles jutustuses ei meeldi mitte ainult detailid ja üksikud kohad, nagu kõigis hr. Dali pikemates jutustustes, vaid ta on p e a a e g u välja peetud tervikuna kui jutustus. Me ütleme p e a a e g u, sest sündmus, mis jutustuse kangelasele oli traagiline, jätab lugejale kuidagi ootamatu ja arusaamatu mulje. Inimene armastas nii väga naist, tegi tema heaks nii palju; naine nähtavasti nii väga armastas teda; naise kõlvatu mees suri; sõber tõttab välismaale, et kohtuda naisega; teda tiivustavad

armulootused, ja leiab naise abielus teisega. Asi seisab selles, et autor ei tahtnud oma jutustusele anda koloriiti, mille põhjal lugeja oleks näinud sellise lõpplahenduse loomulikkust. Igrivõi on koomiliselt arg ja häbelik inimene ning seetõttu ta laskiski kahel lurjusel kiskuda oma käte vahelt mõrsja. Naise kannatuste ajal tema abielu kestel käitus Igrivõi naise suhtes kui kõige delikaatsem ja õilsam inimene, kuid hoopiski mitte kui armastaja; seepärast muutuski naise pelglik tunne tema vastu varsti tänulikkuseks, lugupidamiseks, hämmastuseks, lõpuks harduseks; ta nägi Igrivõis sõpra, venda, isa, kehastatud voorust, ja juba üksi sellepärast ei näinud temas armastajat. Kõige selle järel on lahendus arusaadav, nagu ka see, et kogu oma ülejäänud eluks muutus Igrivõi mingiks ogaraks narriks.

„Biblioteka dlja Tštenijas“ ilmus möödunud aastal mitmes numbris hr. Veltmani *Elumerest võetud seiklused*, mis lõppes selle ajakirja käesoleva aasta teises raamatus. Kuna see romaan algas vist 1846. aastal, siis oleme me temast juba kõnelnud. Ja seepärast kor-dame uuesti, et selles teoses romaan seguneb muinasjutuga, uskumatu usutavaga, võimatu võimalikuga. Nii näiteks Dmitritski, romaani kangelane, kasutades noore kõlupäise kaupmehepoja dokumente ja riideid, kes otsekui meelega on ka veel väliselt väga sarnane temaga, ilmub selle noormehe isa juurde tema pojana. Ta mängib oma osa nii hästi, et isa, ema ega keegi koduseist ei kahtle hetkegi tema „ehtsuses“. Isehakanud kaupmehepoeg kosib rikka mõrsja ja, saanud abiellumisööl teada, et on ilmunud kohale tõeline poeg, põgeneb otsemaid võõrast pesast hiiglasliku rahapakiga, mille ta sai naise kaasavarana, ning hakkab juba järgmisel päeval eten-

dama rikka ungari magnaadi osa Moskva kõrgemas seltskonnas. See on juba liig! Kuid asetanud oma kangelased uskumatuisse olukordadesse, oskab autor sealjuures kaasakiskuvalt kirjeldada nende seiklusi. Seal aga, kus romaanis ei ole liialdusi, näeme autori talenti temale kõige soodsamas valguses. Nii näiteks tõelise poja seiklused, kes aina kavatseb, kuid ei söanda heita põlvili oma isa ette, kartes, et armas isa lööb ta ilma pikemata surnuks, on tulvil tõepärasust, reaalelu põhjalikku tundmist ja paeluvat huvi. Sääraseid suurepäraseid episoode on hr. Veltmani romaanis palju. Kõige paremini õnnestuvad tal kaupmeeskonna, linnakodanike ja lihtrahva elukommete kirjeldused. Kõige nõrgemad on tal kõrgema seltskonna pildid. Nii näiteks etendab tal tähtsat osa kõrgemast seltskonnast pärinev noormees Tšarov, kelle kogu seltskondlikkus seisab selles, et ta kõigile oma sõpradele ja tuttavatele ütleb: e-la-jas, v-värdjas!... Hoolimata hr. Veltmani romaani kõigist veidrustest ja, võib öelda, mõttetustest, on see ikkagi väga tähelepandav teos.

Nüüd mainime mõningaid vähem tähelepanuväärseid teoseid. „Otetš. Zapiskis“ avaldati hr. Nestrojevi jutustus *Sbojev*. Selles kirjeldatakse suure oskusega ühe Moskva ametniku perekonnaelu. Eriti originaalselt ja peenelt on joonistatud Ivan Kirillovitši vaese naise Anna Ivanovna iseloom. Kogemata purustatud suur peegel sisendab lugejaisse tahtmatult õudu: nii meisterlikult on autor osanud vihjata sellele, mida vaesel perekonnal on oodata oma lugupeetud perekonnapea poolt... Kuid see on ainult jutustuse taust; jutustuse aluseks on Sbojevi armastus titulaarnõuniku tütre Olga vastu ning nende mõlema iseloomu originaalsus. Kuid just see jutustuse tähtsaim külg ongi äpardunud. Mõlema kangelase karakterid on kuidagi

ebaloomulikud, mitte et niisuguseid inimesi ei oleks looduses, vaid nad ei ole ainult autoril õnnestunud. Ja selles ei ole midagi imelikku, sest jutustuse algul ütleb autor ise, et tema jutustus võrsus võõrast jutustusest: laenatud mõtted õnnestuvad harva. Lõpus on lubatud uus jutustus, millest peab saama eelmise lõpp: sellised lubadused on samuti harva õnnestunud... „Sovremennikus“ avaldati sama autori jutustus *Aovalgusetä*. Teose mõte on kaunis ja oleks võinud tšotada jutustusele suuremat menu, kui talle osaks sai; selle põhjuseks, tundub meile, oli see asjaolu, et jutustuse teisejärgulised kujud on joonistatud kõik enam-vähem õnnestunult (kangelanna mehe oma isegi meisterlikult), kuna aga kangelanna iseloom on tal välja tulnud väga värvitu. See on loid ja negatiivne olend, kes ei avalda mingit vastupanu teda rõhuvatele asjaoludele. Kas ta oleks võinud lugejas äratada mingit kaastunnet enda vastu? Hoopis teisiti on asi Polinka Sak-siga! Kasvatus tegi temast lapse, kuid elukogemused ära-tasid tema teadvuse ja tegid ta naiseks. Surres ta kirju-tas oma sõbratarile: „Asjata magab su vend minu jalgade-juures ja loeb silmadest mu soove. Ma ei saa teda armastada, ma ei saa teda mõista, ta ei ole mees, vaid on laps: ma olen vana tema armastuse jaoks. T e m a on inimene, t e m a on mees selle sõna otseses sõttes: ta hing on suur ja rahulik... Armastan teda, ei lakka teda armastamast.“

Meil jääb veel nimetada Sto Odin'i *Inimese märkmeid* („Otetš. Zapiski“), tundmata autori novelli *Kirjušat* ja hr. Turgenevi *Juuti*, et lõpetada kõige selle kriitiline loe-telu, mis möödunud aastal ilmus romaani, jutustuse ja novelli alal ning oli vähegi tähelepandav. Kuid me peame ütlema veel paar sõna hr. Dostojevski jutustusest *Pere-naine*, mis on väga tähelepandav, kuid hoopiski mitte

selles mõttes kui need teosed, millest me seni kõnelesime. Oleks selle jutustuse all seisnud mingi tundmatu nimi, ei oleks me temast lausunud sõnagi. Jutustuse kangeline on keegi Ordõnov; ta on täielikult süvenenud teadustesse; millistesse, sellest ei ütle autor oma lugejaile midagi, kuigi seekord on nende uudishimu täiesti õigustatud. Teadus ei vajuta oma pitsert mitte ainult inimese arvamustele, vaid ka tegudele: meenutage doktor Krupovit. Ordõnovi sõnadest ja tegudest ei nähtu sugugi, et ta tegeleks mingi teadusega; kuid neist võib aimata, et ta tegeleb hoolega kabalistikaga, mustkunstiga, lühidalt maagiaga . . . Ent see ei ole ju teadus, vaid tühi rumalus; aga sellest hoolimata ka see vajutas Ordõnovile oma pitseri, s. o. tegi teda hullu taoliseks. Ordõnov kohtab kuski ilusat kaupmehenaist; me ei mäleta, kas autor on öelnud midagi tema hammaste värvist, kuid tuleb arvata, et hambad olid tal erandina valged, jutustuse suurema poeetilise nimel. Ta sammus kaupmehelikult riietatud habemiku, vana kaupmehe käevangus. Kaupmehe silmades on nii palju elektrit, galvanismi ja magnetismi, et mõni füsioloog oleks pakkunud talle head tasu, kui kaupmees oleks teda aeg-ajalt varustanud kui mitte silmadega, siis vähemalt südemeid pildivate välkpilkudega teaduslikeks vaatlusteks ja katseteks. Meie kangeline armus otsemaid kaupmehenaisesse; hoolimata fantastilise kaupmehe magnetilistest pilkudest ja mürgisest muigest, ta, vähe sellest, et sai teada, kus nad elavad, vaid sundis end neile milgi moel peale kaasüüriliseks ja asus elama omaette tupp. Nüüd algavad huvitavad stseenid: kaupmehenaine räägib mingit lori, millest me ei saa aru ainsatki sõna, Ordõnov aga, kuulates teda, järjest minestab. Sageli segab end vahele kaupmees oma tulipilkudega ja sardoo-

nilise naeratusega. Mis nad üksteisele räägivad, milleks vehivad kätega, vigurdavad ja teesklevad, miks neil hing jääb kinni ja miks nad toibuvad, — seda me lihtsalt ei mõista, sest kõigist neist pikkadest pateetilistest monoloogidest ei saa me midagi aru. Selle arvatavasti väga huvitava jutustuse mõte jääb meile saladuseks seni, kuni autor ei avalda vajalikke seletusi ja kommentaare sellele kummalise fantaasia imelikule mõistatusele. Mis see on — kas ande kuritarvitamine või selle kehvus, ande, mis tahab tõusta kõrgemale, kui tiivad kannavad, ning kardab seepärast minna tavalist rada ja otsib endale mingit ebatavalist teed? Me ei tea. Meile ainult tundus, et autor on tahtnud üritada Marlinski ja Hoffmanni lepitamist, solgutades siia sekka veidi uusimat laadi huumorit ja hõõrudes kõik tugevasti üle vene rahvalikkuse lakiga. Ei ole imestada, et tuli välja midagi kohutavat, mis meenutab nüüd Tit Kosmokratovi fantastilisi jutte, kes lõbus-tas nendega publikut käesoleva sajandi 20-ndail aastail. Kogu selles jutustuses ei ole ainsatki lihtsat ja elavat sõna ja väljendit: kõik on otsitud, pinguldatud, tehtud, võlts. Millised laused! Ordõnov p i i t s u t a b e n d mingi enneolematult magusa ja visa tundega; möödub kirstutegija teravmeelsest töökojast; nimetab oma armastatud ematuviks ja küsib, millisest taevast ta lendas tema taevasse. Kuid jätkub, me kardame liiale minna selle jutustuse veidrate lausete väljakirjutamisega — lõppu neile ei tuleks. Mis see on? Kummaline asi! Arusaamatu asi! . . .

Möödunud aastal eriraamatuina ilmunud teoseist ilukirjanduse alal on tähelepanuvääriv ainult T. Tš. *Reisimärkmed*. See on väike. ilusa välimusega raamat, ilmunud Odessas; autoriks on naine; seda on näha kõigest,

eriti vaadetest esemeile. Palju südamesoojust, palju tundeid, elu, millest alati pole aru saadud või on aru saadud liiga naiselikult, kuid mis kunagi pole valgemaks ega punapõsksemaks tehtud, ei liialdatud ega moonutatud, veetlev jutustus, suurepärane keel: need on pr. T. Tš. kahe jutustuse voorused. Eriti huvitav on esimene jutustus — *Kolm variatsiooni vanal teemal*. Täiskasvanud neiu armub poisikesesse. Siis kaotab neiu ta silmist ja läheb mehele heale ja korralikule inimesele, säärasele, kelle vastu ta ei tunne midagi erilist. Äkki kohtab ta Ljoljat, kes on nüüd saanud juba Aleksiseks. Nende vahel tekib mingi eriline suhe, mis laheneb suudlusega täis mõlemapoolset kirge, täieliku selgitusega ja Aleksise ärasõiduga naiskangelase tungival nõudel, kelles armastus ei suutnud võita kohusetunnet. Siis sõidab ta haige mehega terisveallikaile välismaale. Seal saab ta kirja ühelt sõbratarilt, millest saab teada, et Aleksis teda kirglikult armastab. See kiri erutab teda väga. Kord seda kirja uuesti lugedes ja Aleksisest unistades kuuleb ta äkki naabertoast, kus oli ta mees, mingit imelikku heli. Ta jookseb sinna — ja näeb oma meest peaaegu minestuses; teda on tabanud tiisikushaiguse hoog. Veidi toibunud, hakkab ta naisele rääkima oma peatsest surmast, tänab teda tähelepanu ja hoolitsuse eest, rõõmustab, et ta jätab naise maha mitte ilma varanduseta ja annab talle nõu minna mehele, sest ta on noor, kena ja lasteta. Nagu kõik kergestisüttivad naised, lükkab ta viimase ettepaneku õudusega tagasi. Siis hakkavad teda vaevama südametunnistuse piinad. Ja see on täiesti arusaadav: tema mees sureb ja tänab teda armastuse ja tähelepanu eest tema vastu, naine aga samal ajal mõtles teisele, armastas teist. Vaesel naisel ei puudu palju, et jutustada

surevale mehele ära kogu saladus; õnneks takistab mehe minestamine seda tarbetut ja rumalat ülestunnistust, mis võinuks mürgitada hea ja õilsa inimese viimsed hetked. Säärane on kergestisüttiva naise loogika!... Kangelase mees sureb; naine on kolmekümneviie-aastane, kui ta näeb Aleksei Petrovitšit; too on abielus ja elab karjäärile. Meie kangelanna suudab vaevu maha suruda oma erutust Aleksei Petrovitši nägemisel, kuid mees kohtleb teda jaheda viisakusega. Nüüd pettub naine täielikult lurjustes-meestes ja nutab kibedalt. Kuidas! ta on kõik unustanud! Ja mida tal siis oligi mäletada? Suudlust? Armulugu, mis millegagi ei lõppenud ja katkes juba päris alguses, lugu, mis paljude meestega juhtub mitu korda elus? Mehel on palju huvisid elus ja seepärast säilivad ta mälus ainult need lood, mis on tõsisemad ühest suudlusest. Naisega on asi teisiti: ta elab ainult armastuses, ja seda enam oma sisemiste tajudega, mida rohkem ta peab neid varjama. Naisi meelitavad eriti armulood, mis ei lõpe millegi tõsisemaga, milles ei ole vaja millegagi riskida, midagi ohverdada, võib meest petta südames — ja jääda vormiliselt truuks oma vande, rahuldada armastamise vajadust — ja pühalt täita ühiskonna poolt pealepandud kohustusi. Teise jutustuse kangelaseks on *g u v e r n a n t*, üks neid naisi, kel fantaasia domineerib südame üle, kelle juures tuleb rünnata mõistust, s. o. keda eelkõige on tarvis millegagi hämmastada, imestama panna, äratada uudishimu, — kui mitte ilu, siis inetusega, kui mitte tarkuse, siis rumalusega, kui mitte väärtusega, siis veidrusega, kui mitte voorusega, siis pahega. Tema ümber libitseb inetu mees, kes teda sugugi ei armasta, ja teda armastab kirglikult õilis, ilus mees. Naine teab, mida kumbki väärt on — ja, nagu liblikat tule poole, tõmbab

teda esimene. Lugu on hästi jutustatud, kuid kangelanna ei ole suutnud enda vastu äratada erilist osavõttu ja sellepärast meeldis kõigile esimene jutustus rohkem kui teine. Mõlemad jutustused osutavad talendile, millelt võib paljugi loota, kui ta areneb.

Välismaistest väljapaistvatest romaanidest ilmus „Sovremennikus“ ja „Otetšestvennõje Zapiskis“ *Lucrezia Floriani* tõlge (sellest me juba kõnelesime meie ajakirjas) ja jätkub *Kaubamaja Dombey* ja *Poeg* tõlge; kui see suurepärase romaan, mis jätab kaugele maha kõik varasemad Dickensi teosed, ilmub vene keeles tervikuna, kõneleme me temast.

Kirjandusse laiemas mõttes kuuluvad kirjad ja mälestused minevikust. „Sovremennikus“ ilmus kaks huvitavat artiklit selles laadis: —n'i *Näitleja märkmeid* ja hr. L. *Ivan Filippovitš Vernet, Šveitsist pärit vene kirjanik*. Nimetame siinkohal ka suurepärase, sisult ja käsitluselt huvitavat hr. Nebolsini artiklit *Jutustused Siberi kullakaevandustest*, mis nii mitmes numbris ilmus „Otetšestvennõje Zapiski“ „seda ja teist“-osakonnas. Hr. Botkini *Kirjad Hispaaniast* („Sovremennikus“) oli ootamatuks meeldivaks uudiseks vene kirjanduses. Hispaania on meile *terra incognita*. Poliitilised sõnumid viivad ainult segadusse igäühe, kes tahaks saada ettekujutust sellest maast. Hispaania kirjade autori peamine teene seisab selles, et ta on kõike vaadelnud omade silmadega, laskmata end ahvatella valmis otsustest Hispaania kohta, mis on laiali raamatuis, ajakirjades ja -lehtedes; te tunnete tema kirjadest, et ta on enne vaadelnud, kuulanud, pärinud ja uurinud, ja alles siis kujundanud välja oma arusaamise sellest maast. Selle tõttu on tema vaatekoht uus, originaalne, ja kõik kinnitab lugejale selle tõetruudust, seda,

et ta on tutvunud mitte mingi fantastilise, vaid tõeliselt olemasoleva maaga. Hr. Botkini kirjade väärtust tõstab ka kõitev jutustamisviis. *Kirjad Avenue Marignylt* võeti mõnede lugejate poolt vastu peaaegu rahulolematusega, kuigi enamiku poolt leidis ta ainult heakskiitu. Tõsi, autor on tahtmatult langenud eksitusse kaasaegse Prantsusmaa olukorra üle otsustamisel selles mõttes, et ta on liiga kitsalt aru saanud sõna *bourgeoisie* tähendusest. Ta mõistab selle sõna all ainult rikkaid kapitaliste ja on seetõttu välja jätnud selle seisuse kõige arvukama ja seega kõige tähtsama massi... Vaatamata sellele on *Kirjades Avenue Marignylt* nii palju elavat, kõitvat, huvitavat, tarka ja õiget, et loed heameelega, kuigi paljus ei saa autoriga nõustuda. Samasse mitmekesise sisuga artiklite kategooriasse, mis aga oma vormilt kuuluvad rohkem ilukirjanduse valdkonda, kanname Iskanderi *Uued variatsioonid vanadel teemadel* („Sovremennikus“), hr. Ferri *Jutustused* (sealsamas), hr. Butakovi *Portugallase Fernand-Mendez Pinto reisid, kirjeldatud tema enda poolt ja 1614. aastal välja antud, tõlge vana-portugali keelest*, ja Minier' teos *Antonio Perez ja Filip II* („Otetšestvennõje Zapiskis“).

Möödunud aastal oli meie ajakirjades eriti rikkalikult väljapaistvaid teaduslikke artikleid. Nimetame siin tähtsamad. „Otetšestvennõje Zapiskis“: „Proletaarlased ja pauperism Inglismaal ja Prantsusmaal“ (kolm artiklit); D. M. P e r e v o š t š i k o v i „Päikesesüsteemi füüsilis-astronoomiline ülevaade“; „Põhja-Ameerika Ühendriigid“ (kolm artiklit); D. M. P e r e v o š t š i k o v i „Henke ja Leverrier' avastus“; A. P. Z a b l o t s k i „Leivahindade kõikumise põhjused“. „Sovremennikus“: K. D. K a v e l i n i „Pilk vana Venemaa juriidilisele olustikule“; krahv

S. S. Uvarovi „Uurimus Eleusise müsteeriumidest“; S. M. Solovjovi „Daniil Romanovitš, Galiitsia kuningas“; K. Litre „Füsioloogia tähtsus ja edusammud“; A. Savitši „Üldkasulik jutustus sellest, kuidas avastati uus planeet Neptuun“; „Konstantinoopol IVsajandil“; akadeemik Bunjakovski „Vaatlevate teaduste ja eriti statistika tulemusi määratlevate abinõude usaldatavuse võimalikkusest“; A. Afanasjevi „Riigimajandus Peeter Suure ajal“ (kaks artiklit); V. Miljutini „Malthus ja tema vastased“, N. Frolovi „Alexander von Humboldt ja tema kosmos“ (kaks artiklit); N. Satini „Irimaa“. „Biblioteka dlja Tštenijas“ avaldati rohkem kui poole aasta kestel väga huvitavat artiklit pealkirjaga „Leitnant Zagoskini reisirid ja avastused Vene-Ameerikas“, mis on nüüd ilmunud eriraamatuna teise pealkirja all.

Hr. Kavelini artikkel „Pilk vana Venemaa juriidilisele olustikule“ ja hr. Zablotski artikkel „Leivahindade kõikumise põhjustest Venemaal“ kuuluvad kahtlemata meie teadusliku kirjanduse kõige väljapaistvamate nähtuste hulka möödunud aastal. Erakordselt väljapaistvad omalaadis on ka hr. Porošini artiklid, mis avaldati „Sankt-peterburgskije Vedomostis“.

Me ei loetle siin mitmesugust liiki teoseid, mis ilmusid möödunud aastal eriraamatutena, sest suuremat osa neist on analüüsitud „Sovremenniku“ kriitikas ja bibliograafias, teised aga on nimetatud „Bibliograafilistes Teadetes“, mis ilmus lisana möödunud aasta „Sovremenniku“ VII ja XII raamatule...

Möödunud aasta kriitilistest artiklitest väärivad tähelepanu need, mis on kirjutatud järgmiste raamatute kohta: hr. Pogodini „Ajaloolis-kriitilised fragmendid“; „M. Pogodini uurimused, märkmed

ja loengud vene ajaloo kohta"; „Loengud ajaloo ja vene muististe keiserlikus ühingus Moskva ülikooli juures“; hr. Grigorjevi „Juudi ususektid Venemaal“; „Smiridini poolt väljaantud „Fonvizini teosed““ („Otetš. Zapiskis“). Kaks viimast artiklit on peale oma sisemise ja välise väärtuse eriti huvitavad veel selle poolest, et nad kuuluvad autorile, kes pole seni veel kuski kirjutanud. Hr. Dudõškini artiklis on näha asjatundlikkust; ta kasutab hästi arengu ajaloolist uurimist, et sellega seletada antud ajastu kirjanduslikke teoseid. Tavaliselt seisab esikartiklite peaviga pikkuses ja ohtrasõnalisuses; vahel ei räägita säärases artiklis peaaegu midagi sellest raamatust, mille kohta ta on kirjutatud, on aga öeldud palju — mõnikord headki, kuid alati ebaõigel kohal — asjadest, mis on täiesti võõrad kõnealusele raamatule. Hr. Dudõškin on osanud neid puudusi vältida; on näha, et ta on asunud asja juurde, olles mõttes juba artikli koostanud. Ta valitseb täielikult oma mõtet, ei lase sel laiali valguda ja kord siia, kord sinna kõrvale kalduda. Ta hoiab oma mõtet püsivalt antud teema juures ja selle tõttu algab algusest ja lõpetab lõpus, kõneleb mõõdukalt ja tutvustab seega lugejat täielikult ainega, millest ta kirjutab. Me ei saa kõnelda kõigist kriitilistest artiklitest, mis avaldati möödunud aastal „Sovremennikus“; mõnede isikute, kellele artiklid kuuluvad, lähedus sellele ajakirjale ei luba meil seda teha. Ja seepärast peame piirduma ainuüksi viitega järgmistele artiklitele: hr. Kronbergi *George Sandi viimased romaanid*, hr. Granovski *Ajalookirjandus Prantsusmaal ja Saksamaal 1847. a.*, hr. Butovski (kolm artiklit on kirjutatud hr. Miljutin) *Essee rahva rikkusest ehk poliitilise ökonomia aluseist*, hr. Kavelini artikkel

Rjuriku valitsejaseost vürstide suhete ajaloost, S. Solovjovi teos. Lisame juurde, et „Sovremennik“ avaldas pidevalt üksikasjalisi ülevaateid kõigist tähelepanuvääri vaist nähtustest vene ajaloo alal. Kuid ühtlasi peab „Sovremennik“ ütlema, et toimetusest mittesõltuvail põhjustel ei õigustanud ta teistes suhetes just täielikult publiku ootusi kriitika alal. Kuid käesoleval aastal loodab ta seda osakonda tunduvalt laiendada ja arendada.

Vene kriitika seisab nüüd kindlamal alusel: arvustus ei esine nüüd enam ainuüksi ajakirjades, vaid ka publikus, mis on järjest enam areneva maitse ja hariduse tulemus. See peab suuresti soodustama kriitikat ennast: ta on nüüd juba avaliku arvamuse kohtumõistmisele kuuluv, mitte aga raamatulik asi, tegevus, millel ei ole sidet eluga. Nüüd ei saa enam arvustaja olla igaüks, kel aga säärane soov tekib; iga arvamust ei võeta puhta tõena ainuüksi sellepärast, et see on trükis ilmunud. Erakondade erapooletus ei saa enam surmata head raamatut ja anda käiku halvale. Praeguses arvustuses on sageli tunda veendumust, ja inimesed, kel seda sugugi ei ole, püüavad vähemalt selle taha peituda. Kriitikas väljenduv arvamuste võitlus annab tunnistust, et vene kirjandus ainult liigub kiiresti oma täisealisuse poole, kuid ei ole seda veel saavutanud. Muidugi, kõikjal on inimesi, kes otsekui looduse enda poolt on määratud kõiki riivama, kõige külge kinni hakkama, kõiki maha tegema, alatasa tülisid, kära, sõimlemist algatama. Peale loomuliku kalduvuse, millest on võimatu jagu saada, ajendavad neid selleks ka erutatud enesearmastus ja isiklikud pisihuvid, millel ei ole midagi tegemist kirjandusega. Säärased inimesed on vältimatu pahe, millel on isegi oma hea külg: need inimesed võtavad ühiskonna ees endale vabatahtlikult selle osa, mida

spartlased sundisid heloote etendama oma laste ees... Kuid on imelik ja kurb, et nende inimeste tooni langevad alatasa inimesed, kellel ei ole ilmselt nendega midagi ühist, kes tegutsevad otsekui mingite neile kallite veendumuste põhjal, lõpuks inimesed, kes oma ühiskondliku positsiooni, aastate ja tuntuse tõttu on kohustatud kirjanduses andma hea tooni ja sündsusest kinnipidamise eeskuju. Toome mõned kõige värskemad näited.

Möödunud aastal avaldati „Sõn Otetšestvas“ nr. 1 hr. Ševõrevi loengute analüüs. Selles artiklis öeldi ja tõestati, et hr. Ševõrevi töö on „pilvedest ehitatud kaunis loss; tagasisuunatud veetlev utoopia“. See käib rohkem loengute teoreetilise osa kohta; faktilises osas aga näeb retsensioon ainult kompilatsiooni. „Sõn Otetšestva“ retsensent varjas oma nime, kuid ei varjanud oma õpetatust, seda, et ta tunneb bütsantsi ja bulgaaria allikaid. Sellepärast mõjus tema artikkel hr. Ševõrevile nii tugevasti, et ta mitte enne kui aasta pärast leidis enda suutelise olevat sellele vastama. Mida tugevam oli rünnak hr. Ševõrevile, seda rohkem väarikust võis loota tema enesekaitset. Kas hr. Ševõrev talitas nõnda? Kõigepealt ta väljendas oma rahulolematust, et „Sõn Otetšestva“ arvustaja jättis avaldamata oma nime, nagu oleks siin jutt nimedest ja mitte teadusest, ideedest, veendumustest. Arvatavasti oma rahulolematuse mõjul selle teda pahandava nimetuse üle tungis hr. Ševõrev asja ees, teist taga kallale hr. Nadeždinile. Ta nimetab viimast irooniliselt „too õpetatud mees“, „üliõpetatud filoloog“, pilkab tema arvamusi slaavi murdeist ilma vähimagi kahtluseta, et tema attikaline sool meenutab tugevasti slaavi busuuni¹. Võõraid

¹ Sõnal *бузун* on kahesugune tähendus: 1) sadestunud sool, 2) tülinorija. *Tõlk.*

arvamusi võib ümber lükata ja seda tuleb teha, kui nad tunduvad teile ebaõigeina; kuid seda tuleb teha esiteks sobivas kohas ning teiseks pidades kinni sündsusest. Hr. Ševõrev peaks meeles pidama, et ta on õpetlane, et ta on vene kirjanduses tuntud vähemalt kakskümmend aastat ja et see kõik kohustab teda olema noortele literaatidele positiivseks, mitte aga negatiivseks eeskujuks. Hr. Ševõrev võiks samuti meelde tuletada, et hr. Nadeždin oli kunagi tema ülikoolikaaslane, professor nagu temagi. Kuid Ševõrevil puudub täielikult see kirjanduslik rahulikkus, mis moodustab nende inimeste jõu, kes on arenenud teaduse ja elukogemuste varal; ta on, vastupidi, kirjanduses rahutu ja häiritud ning satub seetõttu sageli äärmustesse, teeb eksisamme, mis on omased noortele inimestele, kes sukelduvad kirjanduslikku tegevusse otse koolipingilt. Veel üks näide: kõneldes „Otetš. Zapiski“ endisest tuntud kaastöolisest, kes nüüd töötab „Sovremenniku“ juures, lubas hr. Ševõrev endale temast öelda, et ta on „reetnud „Otetšestvennõje Zapiski“ lipud“! Kas see lause ei ole äreva olukorra tulemus, millest me rääkisime? Kas hr. Ševõrev tõesti usub oma sõnu? Ei, ta tahtis torgata vastast, aga unustas, et torgatakse tõega, mitte väljamõeldisega. Inimene, kellest ta kõneleb, talitas täiesti loomulikult: ta leidis endale mugavama ja parema olevat avaldada oma artikleid teises ajakirjas, ja tal oli selleks täielik õigus, kuna ta ei arva, et ta on mingi ajakirja külge kinnitatud. Tema samasuguste väljaastumiste hulka kuulub ka paljude poolt tihti korratav mõte, nagu oleks Gogol, öeldes end lahti oma varasemaist teoseist, asetanud meid raskesse olukorda, nii et me lausa ei tea, mis teha. Rohkem kui aasta on möödunud selle raamatu ilmumisest ning me oleme juba mitu korda kõnelnud

Gogoli teoseist samas vaimus, millises me kõnelesime enne selle raamatu ilmumist. Üldse oleme me alati kiitnud Gogoli teoseid, mitte aga Gogolit ennast; oleme neid kiitnud nende endi, mitte aga nende autori pärast. Tema endised teosed on meile nüüd samasuguse väärtusega mis ennegi; see ei puutu meisse, mida Gogol nüüd arvab oma varasemaist teoseist. Kuid hr. Ševõrevi kõige haiglasem väljaastumine puutub Iskanderisse. Hr. Ševõrevi äärmiselt rahutu hingeseis selle autori suhtes sundis teda võtma hoopiski mitte kirjandusliku tooni: ta kirjutas romaanist *Kes on süüdi?* välja kõik laused ja sõnad, milles tahtis näha vene keele moonutamist. Neist mõned laused ja sõnad võiksid olla tõepoolest taunitavad, kuid enamik tõendab ainult hr. Ševõrevi antipaatiat Iskanderi vastu. Me ei mõista, kuidas hr. Ševõrev leiab aega tegelda niisuguse tühja-tähjaga, mis on ainult kadunukese, elokventsi ja luulekavaluste professori tööarmastuse vääriksed! Aga kui kellelgi tuleb pähe mõtte välja kirjutada hr. Ševõrevi artiklist terveid perioode nagu: „Ja mis nüüd mõnele vene hingele, kes ei mõista muistse vene elu tõelist mõtet, tundub erandlikult bütsantslikuna ning müstilise ja teoreetilise targutusena ja „isegi väiklase pertseptsioonina“, see, mis sisaldab kõige lihtsamaid ja kõrgemaid tõdesid, siis ei tähenda see midagi muud kui ainult seda, et see vene hing on tühistanud liidu vene rahva elu põhialustega ning on sulgunud oma abstraktsesse isiksusse, mille kitsastest raamidest ta näeb omaenda viirastusi ja mitte asja.“ Muide, me ei saa sellises perioodis näha vene keele moonutamist, vaid näeme ainult hr. Ševõrevi keele moonutamist, ja selles suhtes tuleb muidugi Iskanderi kui mõjuka kirjaniku vastu olla karmim; kuid selliste pisiasjade kal-

lal norimine tähendab ikkagi rohkem antipaatiat avaldamist vastase suhtes kui armastust vene keele ja kirjan-duse vastu ning oma vastase ähvardamist eemalt juukse-või nõöpnõelaga, kui ei ole võimalik ulatuda temani odaga.

Möödunud aastal köitis arvustuse tähelepanu peamiselt Gogoli *Kirjavahetus sõpradega*. Võib öelda, et mälestus sellest raamatust püsib ikka veel ainuüksi temast kirju-tatud artiklite varal. Parim artikkel selle raamatu vastu kuulub N. F. Pavlovile. Oma kirjades Gogolile asus ta Gogoli vaatekohale, et näidata tema ebaustavust oma põhimõttele. Mõtte peenus, dialektika osavus ja ülimal määral elegantne stiil teevad N. F. Pavlovi kirjad ees-kujulikuks ja hoopis eriliseks nähtuseks meie kirjandu-ses. Kahju, kui kogu asi lõpeb kolme kirjaga!

Meie tuntud raamatukaupmees hr. Smirdin on oma vene autorite väljaannetega valmistanud ja kavatseb veel rohkem valmistada tööd ja vaeva vene kriitikale. Ta on juba välja andnud Lomonossovi, Deržavini, Fonvizini, Ozerovi, Kantemiri, Hemnitseri, Muravjovi, Knjažnini ja Lermontovi. Uhes ajalehes kõneldi Bogdanovitši, Davõdovi, Karamzini ja Izmailovi teoste peatsest ilmumisest. Samas väideti, et nende järel lähevad trükki Karamzini „Vene riigi ajalugu“, keisrinna Katariina II ning Suma-rokovi, Heraskovi, Tredjakovski, Kostrovi, vürst Dolgo-ruki, Kapnisti, Nahhimovi ja Narežnõi teosed; peale selle on asunud taotlema õigust Žukovski, Batjuškovi, Dmitri-jevi, Gneditši, Hmelnitski, Šahhovskoi ja Baratõnski teoste avaldamiseks. Küllalt tööd arvustusele! Avaldagu igaüks oma arvamust, muretsemata selle üle, et teised ei mõtle nii kui tema. Tuleb omada sallivust teiste inimeste arvamuste vastu. Kõiki ei saa sundida mõtlema üht ja

sama. Lükake ümber võõraid arvamusi, mis ei vasta teie omadele, kuid ärge jälitage neid ägedalt ainuüksi sellepärast, et nad on vastuolus teie arvamustega; ärge püüdke neid seada ebasoodsasse valgusse mittekirjanduslikus suhtes. See on halb arvestus: soovides võita rohkem avarust teie arvamustele, võtate neilt sellega võib-olla igasuguse aluse.

KIRI GOGOLILE

Teil on ainult osalt õigus, kui te näete minu artiklis p a h a n d a t u d inimest: see epiteet on liialt nõrk ja õrn selle seisukorra väljendamiseks, millesse mind viis teie raamatu lugemine. Kuid teie eksite hoopis, omistades seda teie tõepoolest mitte just meelitavaile arvamustele teie talendi austajate kohta. Ei, siin oli tähtsam põhjus. Solvatud enesearmastuse tunnet võib veel taluda, ja mul oleks jätkunud mõistust sellest vaikida, kui kogu asi oleks seisnud selles tundes, kuid ei saa taluda solvatud tõe, solvatud inimväarikuse tunnet: ei saa vaikida, kui usu katte ja piitsa kaitse all jutlustatakse valet ja kõlvatust tõe ja vooresena.

Jah, ma armastasin teid kogu kirega, millega inimene, kes on veresidemetega seotud oma maaga, võib armastada tema lootust, au, kuulsust, üht tema suurtest juhtidest teadvuse, arengu, progressi teel. Ja teil oli mõjuv põhjus kas või hetkekski kaotada oma rahu, olles kaotanud õiguse niisugusele armastusele. Ma ei ütle seda sellepärast, et pean oma armastust autasuks suurele talendile, vaid sellepärast, et ses suhtes ei esinda ma mitte ühte, vaid paljusid inimesi, kelle valdavat enamikku ei ole näinud teie ega mina ning kes omakorda pole samuti iialgi näinud teid. Ma ei ole võimeline andma teile kõige

väiksematki ettekujutust sellest raevust, mida teie raamat äratas kõigis üllais südameis, ega sellest metsikust rõõmukisast, mis kostis tema ilmumisel kõigi teie vaenlaste, nii mittekirjanduslike — Tšitšikovide, Nozdrjovide, linnapealikute — kui ka kirjanduslike suust, kelle nimed on teile hästi teada. Te näete ise, et teie raamatust on lahti öelnud isegi inimesed, kel on üks vaim temaga. Kui see raamat olekski olnud kirjutatud sügava, siira veendumuse ajal, isegi siis oleks ta pidanud avaldama publikule samasugust mõju. Ja kui kõik (välja arvatud vähesed inimesed, keda on vaja näha ja tunda, et mitte rõõmustuda nende heakskiidust) suhtusid sellesse kui kavalasse, kuid liialt hoolimatusse vigurisse taevalisel teel puhtmaise eesmärgi saavutamiseks, — siis selles olete süüdi ainult teie. Ja see ei ole sugugi imelik, vaid imelik on see, et teie leiate selle olevat imeliku. Ma mõtlen, et selle põhjuseks on asjaolu, et te tunnete Venemaad põhjalikult ainult kunstnikuna, mitte aga kui mõtlev inimene, kelle osa võtsite endale nii ebaõnnestunult teie fantastilises raamatus. Ja seda mitte sellepärast, et te ei ole mõtlev inimene, vaid sellepärast, et te olete juba nii palju aastaid harjunud vaatama Venemaale teie k a u n i s t k a u g u s e s t; on ju teada, et ei ole midagi kergemat kui näha asju eemalt selliseina, nagu me neid näha tahame, sellepärast, et selles k a u n i s k a u g u s e s elate teie täiesti võõrana temale, iseendas, enda sees või oma ringkonna üksluisuses, kes on teiega ühesuguselt meelestatud ning kes pole suuteline avaldama vastupanu teie mõjule tema suhtes. Seepärast te ei märganudki, et Venemaa ei näe oma pääsemist müstitsismis, asketismis, pietismis, vaid tsivilisatsiooni, hariduse, humaansuse edusammudes. Talle pole vaja jutlusi (ta on neid küllalt

kuulnud!) ega palveid (ta on neid küllalt lugenud!), vaid rahva väarikustunde äratamist, mida nii palju sajandeid on tallatud mudasse ja sõnnikusse, — talle on vaja õigusi ja seadusi, mis oleksid kooskõlas mitte kiriku õpetusega, vaid terve mõistuse ja õiglusega, ja nende õiguste ja seaduste võimalikult ranget teostamist. Selle asemel pakub ta kohutavat pilti maast, kus inimesed kauplevad inimestega, ilma et neil oleks isegi seda õigustust, mida kavalalt kasutavad Ameerika plantaatorid, kes väidavad, et neeger ei ole inimene; maast, kus inimesed ise ei nimeta end nimede, vaid hüüdnimedega: Vankadeks, Vaskadeks, Stjoškadeks, Palaškadeks; maast, kus lõpuks ei puudu mitte ainult igasugune isiku, au ja omandi garantii, vaid kus pole isegi politseikorda ning on ainult mitmesuguste kroonuvaraste ja -riisujate hiigelkorporatsioonid! Kõige elavamaiks, kõige kaasaegsemaiks rahvuslikeks küsimusteks Venemaal on praegu: pärisorjuse kaotamine, ihunuhtluse keelamine, kas või nendegi seaduste, mis juba on olemas, võimalikult range täitmine. Seda tunneb ka valitsus ise (kes teab hästi, mida teevad mõisnikud oma talupoegadega, ja kui palju viimased igal aastal tapavad esimesi), mida tõendavad tema arglikud ja tagajärjetud poolikud abinõud valgete neegrite kasuks ning üheharulise piitsa koomiline asendamine kolmeharulise kantsikuga.

Need on küsimused, millega tegeleb ärevalt kogu Venemaa oma apaatses pooluses! Ja just sel ajal suur kirjanik, kes oma imeväärselt kunstipäraste, sügavalt tõeliste teostega aitas nii võimsalt kaasa Venemaa eneseteadvusele, andes talle võimaluse vaadata endale otsa justkui peeglis, — ilmub raamatuga, milles Kristuse ja kiriku nimel õpetab barbarit-mõisnikku pressima talu-

poegadelt võimalikult rohkem raha, sõimates neid pesemata moludeks. Ja see ei oleks minus pidanud äratama nõrdimust?...

Ka siis, kui te oleksite minu elu kallale kippunud, ka siis ei oleks ma hakanud teid vihkama rohkem kui nende häbiväärsete ridade pärast... Ja pärast seda te tahate, et usutaks teie raamatu suuna siirusse! Ei. Kui te tõesti oleksite haaratud Kristuse tõest ja mitte kuradi õpetusest, — midagi hoopis muud oleksite te kirjutanud oma mõisnikust adeptile. Te oleksite talle kirjutanud, et kuna tema talupojad on tema vennad Kristuses ja kuna vend ei saa olla oma venna ori, siis ta peabki kas andma talle vabaduse või vähemalt kasutama talupoegade tööd võimalikult soodsalt nendele, tundes end oma südame sügavuses vales vahekorras nendega.

Ja väljend: „Ah sina, pesemata molu!“ — Milliselt Nozdrjovilt, milliselt Sobakevitšilt olete te seda kuulnud, et anda seda edasi maailmale suure avastusena maameeste kasuks ja õpetuseks, kes niigi just sellepärast ei pese end, et, uskudes oma härraseid, ei pea ise end inimesteks? Ja teie arusaamine vene rahvuslikust kohust ja õigusemõistmisest, mille ideaali leidsite rumala eide sõnades Puškini novellis ning kelle mõistust mööda tuleb peksta nii süütut kui süüdlast. Seda tehakse meil selletagi tihti, kuigi sagedamini pekstakse ainult süütut, kui tal pole end millegagi kuriteost lahti osta — olla süüta süüdlane! Ja niisugune raamat võis olla raske sisemise protsessi, kõrge vaimse valgustuse tulemus! Ei või olla! Teie kas olete haige — ja peate end ravima tõttama, või... ma ei julge lõpetada oma mõtet!

Piitsa jutlustaja, harimatuse apostel, obskurantismi ja vaimupimeduse eestvõitleja, tatari kommete panegurist

— mis teie teete! Vaadake endale jalge alla, — te seisate ju kuristiku kohal... Et teie niisuguse õpetuse rajate õigeusu kirikule, sellest ma saan veel aru; ta on alati olnud piitsa tugi ja despotismi teener; kuid milleks te segasite siia Kristuse? Mida ühist leidsite tema ja mingisuguse, seda enam aga õigeusu kirikuga? Tema kuulus esimesena inimestele vabaduse, võrdsuse ja vennluse õpetust ning kinnitas kannatusega oma õpetuse õigsust. Ja see õpetus oli ainult seni inimestele p ä ä s t v a k s, kuni ei olnud organiseerunud kirikuks ega olnud oma aluseks võtnud ortodoksia põhimõtet. Kirik aga kujunes hierarhiaks, järelkult ebavõrdsuse pooldajaks, võimu ees libitsejaks, inimestevahelise vennluse vaenlaseks ja tagakiusajaks, — ning on jäänud selliseks tänapäevani. Kuid Kristuse õpetuse mõtte avas möödunud sajandi filosoofiline liikumine. Ja just sellepärast ongi mõni Voltaire, kes pilkerelvaga kustutas Euroopa fanatismi ja harimatuse lõkkes, muidugi rohkem Kristuse poeg, liha tema lihast ja luu tema luust, kui kõik teie papid, ülempreestrid, mitropoliidid ning ida ja lääne patriarhid! Kas te seda tõesti ei tea? Ometi ei ole see nüüd enam uudeks ühelegi gümnaasiastile... Ja sellepärast, kas tõesti teie, „Revidendi“ ja „Surnud hingede“ autor, kas tõesti teie laulsite siiralt, hinge põhjast hüdni vene nurjatule vaimulikkonnale, seades teda katoliku vaimulikkonnast mõõtmatult kõrgemale. Oletame, et te ei tea, et teine oli millalgi miski, kuna esimene pole iialgi olnud midagi muud kui ainult ilmaliku võimu teener ja ori; kas te siis tõesti ei tea, et meie vaimulikkond on vene ühiskonna ja vene rahva üldine põlgusealune? Kellest jutustab vene rahvas rõvedat muinasjuttu? Papist, papi naisest, papi tütrest ja papi sulasest. Keda vene rahvas nime-

tab: lollakat tõugu paksmaod-täkud? Pappé . . . Kas ei ole papp Venes kõigi venelaste meelest liigsöömise, ihnsuse, lõimitamise ja häbituse kehastaja? Ja seda kõike te otseku ei teaks? Imelik! Teie arvates on vene rahvas kõige usklikum maailmas: vale! Usklikkuse aluseks on pietism, hardus, jumalakartlikkus. Vene inimene aga nimetab jumala nime, sügades oma tagumikku. Ta ütleb pühapildi kohta: kui kõlbab, siis palveta, ei kõlba — k a t a p o t t e.

Vaadolge tähelepanelikumalt, ja te veendute, et oma loomult on see sügavalt ateistlik rahvas. Temas on veel palju ebäusku, kuid pole jälgegi usklikkusest. Ebausk kaob koos tsivilisatsiooni edusammudega, kuid usklikkus oskab sageli mугaneda ka nendega; elav näide sellest on Prantsusmaa, kus ka praegu on palju siiraid katooliiklasi haritud inimeste hulgas ja kus paljud, lõönud lahku ristiusust, seisavad ikka veel visalt mingisuguse jumala eest. Vene rahvas ei ole säärane; müstiline eksaltatsioon ei ole tema loomuseks; tal on selleks liiga palju tervet mõistust, mõistuse selgust ja positiivsust, ja võibolla just selles ongi tema ajaloolise teekonna suurus tulevikus. Usklikkus ei võtnud temas juuri isegi vaimulike seas, sest mõned üksikud erandisikud, kes on paistnud välja vaikse külma askeetliku kontemplatsiooni poolest, ei tõenda midagi. Meie vaimulikkonna enamik on aga alati paistnud silma ainult paksude magude, skolastilise pedantsuse ja metsiku harimatusega. Teda on patt süüdistada usulises sallimatuses ja fanatismis; pigemini võiks teda kiita eeskujuliku indiferentismi eest usuasjades. Usklikkus ilmnes meil ainult lahusuliste sektides, mis on nii vastukäivad oma vaimult rahva massile ja nii tähtsusetud tema arvuga võrreldes.

Ma ei hakka pikalt kõnelema teie ditürambist vene rahva armuküllasele sidemele tema valitsejatega. Ütlen otseselt: see ditüramb ei leidnud kelleski kaasatundmist ja kiskus teid alla isegi nende inimeste silmis, kes muudes suhetes on teile suunalt väga lähedased. Mis puutub minusse isiklikult, siis jätan teie südametunnistuse hooleks isevalitsuse jumaliku ilu nautimise (see on rahu-lik ja, nagu räägitakse, ka tulus teile), ainult jätkake selle nautimist targu teie k a u n i s t k a u g u s e s t : lähedalt pole ta nii kaunis ja ka mitte nii ohutu... Märgin ainult ühte: kui eurooplast, eriti katoliiklast, haarab usklikkuse vaim, muutub ta ebaõiglase võimu paljastajaks, nagu juudi prohvetid, kes paljastasid maailma vägevate oma-voli. Meil aga on vastupidi: kui inimest (isegi korralikku) tabab haigus, mis arstide-psühhiaatrite seas on tuntud *religiosa mania* nime all, suitsetab ta maisele jumalale jalamaid rohkem viirukit kui taevasele, ja veel nõnda viskab üle serva, et see tahakski talle tasuda orjaliku innu eest, kuid näeb, et sellega kompromiteeriks end avalikkuse silmis... Põrguline on see meie kaasmaa-lane, vene inimesel...

Mulle meenus veel, et te väidate oma raamatus suure ja vaieldamatu tõena, et lihtrahvale olevat kirjaoskus mitte ainult kasutu, vaid koguni kahjulik. Mis teile selle peale öelda? Andku teile teie bütsantlik jumal andeks see bütsantlik mõte, kui ainult, pannud selle kirja, te ei teadnud, mida kõnelesite... Kuid võib-olla te ütlete: „Oletame, et ma eksisin ja et kõik mu mõtted on valed, kuid miks võetakse minult õigus eksida ega taheta uskuda minu eksimuste siirust?“ Sellepärast, vastan ma teile, et säärane suund ei ole Venemaal enam ammu uudi-seks. Isegi alles hiljuti purgis selle täielikult Buratšok

oma vennaskonnaga. Muidugi on teie raamatus rohkem mõistust ja isegi talenti (kuigi nii ühte kui ka teist ei ole selles just rikkalikult) kui nende kirjatöödes, kuid see-eest nad arendasid teiega ühist õpetust suurema energia ja suurema järjekindlusega, sammusid julgelt välja kuni tema viimaste tulemusteni, andsid ära kõik oma bütsantsi jumalale, ei jätnud midagi saatanale, kuna aga teie, soovides panna küünalt nii ühele kui ka teisele, langesite vasturääkivusse, kaitsesite näiteks Puškinit, kirjandust ja teatreid, mis, teie vaatevinklist lähtudes, kui teil ainult jätkuks kohusetundlikkust olla järjekindel, ei aita sugugi kaasa hinge päästmiseks, kuid võivad palju teha tema hukatuseks . . . Kelle pea võiks küll seedida mõtet Gogoli ja Buratšoki identsusest? Te olete enda liiga kõrgele seadnud vene publiku arvamuses selleks, et ta võiks teis uskuda selletaoliste veendumuste siirust. Mis tundub loomulikuna rumalate juures, see ei saa tunduda säärasena geniaalses inimeses. Mõned jäid juba arvamusele, et teie raamat on otsesele hullumeelsusele lähedase meeltesegaduse tulemus. Kuid nad loobusid peagi niisugusest otsusest — on selge, et raamat ei ole kirjutatud ühe päeva, nädala või kuuga, vaid võib-olla aasta, kahe või kolmega; raamatus on oma mõte; hooletu käsitluse taga paistab läbimõeldus, hümn võimumeestele aga korraldab jumalakartlikule autorile head maist olemist. Sellepärast leviski Peterburis kuuldu, nagu oleksite selle raamatu kirjutanud eesmärgiga saada troonipärija poja kasvatajaks. Veel enne seda sai Peterburis teatavaks teie kiri Uvarovile, kus räägite kurvastusega, et teie kirjutustest saadakse Venemaal vastupidiselt aru, ilmutate seejärel rahulolematust oma endiste teostega ja teatate, et alles siis jääte oma loominguga rahule, kui

nendega on rahul see, kes jne. Nüüd otsustage ise: kas saab imestada, et teie raamat kiskus teid publiku silmis alla nii kirjanikuna kui ka — veel enam — inimesena?

Teie, nagu ma näen, ei saa vene publikust kuigi hästi aru. Tema iseloomu määratleb vene ühiskonna olukord, milles keevad ja tungivad väljapoole värsked jõud, kuid, surutud maha ränga ikke poolt, leidmata väljapääsu, tekitavad ainult nukrust ja apaatiat. Ainuüksi kirjanduses, hoolimata tatari tsensuurist, on veel elu ja edasiliikumist. See ongi põhjuseks, miks kirjaniku nimi on meil nii suure au sees, miks kirjanduslik menu on meil nii kergesti saavutatav isegi väikese ande korral. Luuletaja tiitel, literaadi nimetus on meil juba ammu jätnud varju epolettide ja mitmevärviliste mundrite kulla ja karra. Ja just seepärast austataksegi meil üldise tähelepanuga iga-sugust niinimetatud liberaalset suunda, isegi ande kasi-nuse korral, ja just seepärast langebki nii kiiresti suurte talentide populaarsus, kes pühenduvad siiralt või ebasii-ralt õigeusu, isevalitsuse ja rahvuslikkuse teenimisele. Ela-vaks näiteks on Puškin, kel tarvitses kirjutada ainult paar-kolm truualamlikku luuletust ja tõmmata selga kammer-junkru livree, et otsekohe minetada rahva armastus! Ja te eksite väga, kui mõtlete tõsiselt, et teie raamat ei langenud mitte temà halva suuna, vaid nende tõdede järskuse pärast, mis teie olevat öelnud kõigile ja iga-ühele. Oletame, et te võisite seda mõelda sulemeeste pere kohta, ent kuidas võis publik sattuda sellesse kategoo-riasse? Kas „Revidendis“ ja „Surnud hingedes“ ütlesite talle tõesti vähema teravuse, vähema tõepärasuse ja ta-lendiga vähem kibedaid tõdesid? Ja publik tõepoolest vihastas teie peale raevuni, kuid „Revident“ ja „Surnud hinged“ ei langenud selle tõttu, kuna aga teie viimane

raamat vajuš hābivāārselt maa alla. Ja publikul on siin õigus: ta nāeb vene kirjanikes oma ainsaid juhte, kaitsjaid ja pāāstjaid vene isevalitsusest, õigeusust ja rahvuslikkusest ja sellepāārast, olles alati valmis kirjanikule andestama halva raamatu, ei andesta publik talle iialgi kahjuliku raamatu pāārast. See nāitab, kui palju on meie ūhiskonnas, olgugi veel eos, vārsket, tervet vaistu, ja seesama nāitab, et tal on tulevikku. Kui te armastate Venemaad, rōōmustage koos minuga, rōōmustage teie raamatu languse ūle! . . .

Mitte ilma mōninga endaga rahuloleku tundeta ūtlen teile, et mulle nāib, et ma vene publikut natuke tunnen. Teie raamat ehmatas mind oma vōimaliku halva mōjuga valitsusele, tsensuurile, kuid mitte publikule. Kui Peterburis levis kuuldus, et valitsus tahab trŭkkida teie raamatu paljudes tuhandetes eksemplarides ja mŭia seda kōige madalama hinnaga, — langes minu sõprade pea longu; kuid ma ūtlesin neile kohe, et vaatamata kōigele sellele ei ole raamatul menu ja ta unustatakse varsti. Ja tōesti, teda māletatakse nŭid kōikjal rohkem tema kohta kirjutatud artiklite jārgi, mitte aga raamatu enda pāārast. Jah, vene inimesel on sŭgav, kuigi veel vālja-arenemata tōeinstinkt.

Teie ūbermuutumine vōis ehk olla ka siiras, kuid mōte — teha see teatavaks publikule — oli kōige õnnelum. Naiivse vagaduse aeg on ammu mōōdas ka meie ūhiskonnas. Ta mōistab juba, et palvetada vōib kōikjal ūhtviisi ja et Jerusalemas otsivad Kristust ainult inimesed, kes kas pole iialgi kandnud teda oma sŭdames vōi kes on ta kaotanud. Kes on vōimeline kannatama nāhes teiste kannatust, kel on raske nāha temale vōōraste inimeste rōhumist, see kannab Kristust oma sŭdames ja sel

pole vaja minna jalgsi Jeruusalemma.¹ Teie poolt jutlustatav vagurus ei ole esiteks uudne, teiseks aga on selles tunda ühelt poolt hirmsat uhkust, teiselt poolt oma inimväärikuse kõige häbiväärsemat alandamist. Mõte muududa mingiks abstraktseks täiuslikkuseks, tõusta vagurusega kõigist kõrgemaks võib olla kas uhkuse või vaimuhaiguse vili, — ja mõlemal juhul viib ta vältimatult silmakirjalikkusele, variserlikkusele. Ja sealjuures te lubasite endale väljenduda küüniliselt-sopaselt mitte ainult teistest (see oleks olnud ainult ebaviisakas), vaid ka endast — see on juba jälk; sest kui inimene, kes oma ligimesele jagab kõrvahoopet, äratav nõrdimust, siis inimene, kes annab kõrvahoopet endale, äratav põlgust. Ei, te olete ainult tumestunud, mitte aga valgustunud; te ei ole arusaanud meie aja kristluse vaimust ega vormist. Mitte ristiusu õpetuse tõde, vaid haiglast kartust surma, kuradi ja põrgu ees hoovab teie raamatust!

Ja milline keel, millised laused? „Дрянь и тряпка стал теперь всяк человек“² — kas te tõesti mõtlete, et öelda всякий asemel всяк tähendab väljenduda piibellikult? Milline suur tõde on see, et kui inimene andub täielikult valele, pöörduvad temast ära mõistus ja talent. Kui teie raamatul ei seisaks teie nimi ja kui sellest oleksid välja jäetud need kohad, kus kõnelete endast kui kirjanikust, kes võiks siis mõelda, et see sõnade ja fraaside täispuhutud ja rive kärin on „Revidendi“ ja „Surnud hingede“ autori teos?

Mis aga puutub minusse isiklikult, siis kordan teile: teie eksisite, pidades minu artiklit pahameele väljendu-

¹ N. Gogolil oli kavatsus teha palverännak Jeruusalemma. *Tõlk.*

² Rämpsuks ja kaltsuks on nüüd muutunud iga inimene.

seks teie arvamus kohta minust kui ühest teie arvustajast. Kui ainult see oleks mind pahandanud, oleksingi ainult seda pahameelega puudutanud, kõigest muust aga oleksin kõnelnud rahulikult, erapooletult. See aga on tõsi, et teie arvamus teie austajaist on kahekordselt halb. Ma saan aru vajadusest teha vahel ninanipsu narrile, kes oma kiitusega, oma vaimustusega minu vastu teeb mind ainult naeruväärseks, kuid ka see vajadus on ränk, sest inimlikust seisukohast on kuidagi piinlik tasuda isegi väära armastuse eest vaenuga. Kuid teie arvestasite inimesi, kel ei ole võib-olla küll suurepärasest mõistust, kuid kes ei ole igatahes ka lollpead. Oma imestuses teie teoste üle tegid need inimesed võib-olla palju rohkem hüüdlauseid kui väljendasid neis asjalikke mõtteid, kuid ometi lähtub nende entusiasm teie suhtes nii puhtast ja üllast allikast, et teil poleks sugugi tarvitsenud neid välja anda nende ja teie ühistele vaenlastele ja pealegi veel süüdistada neid kavatsuses anda teie teoseile mingi väär tõlgitus. Te tegite seda muidugi olles haaratud teie raamatu peamisest mõttest ja ettevaatamatusest, Vjazemski aga, see vürst aristokraatide hulgas ja sulane kirjanduses, arendanud edasi teie mõtet, trükkis teie austajate kohta (järelilikult minu kohta kõige rohkem) puhtal kujul pealekaebuse. Ta tegi seda arvatavasti tänuks teile selle eest, et te ülendasite tema, viletsa värsisepa, suureks luuletajaks, vist, nagu mul on meeles, tema „loiu, maad mööda lohiseva värssi“ eest. Kõik see on paha. Et teie aga ootasite ainult aega, kus teil oleks võimalus anda õigust ka teie ande austajaile (andnud seda uhke alandlikkusega teie vaenlastele), seda ma ei teadnud; ei võinud, ja õigust öelda. ei oleks tahtnudki teada. Minu ees oli teie raamat, mitte aga teie kavatsused: ma lugesin seda ikka

ja jälle, sada korda otsast lõpuni, ja ikkagi ei leidnud selles midagi muud peale selle, mis seal on, ning see, mis seal on, solvas ja nõrritas mind sügavalt.

Kui ma annaksin oma tundele täie vabaduse, muutuks see kiri peagi paksuks vihikuks. Ma pole iialgi mõelnud kirjutada teile sellest küsimusest, kuigi see tahtmine on mind väga piinanud ja kuigi te andsite kõigile ja igaühele trükisõnas õiguse kirjutada teile ilma tseremoonia-teta, pidades silmas ainuüksi tõde. Venemaal elades ei oleks ma saanud seda teha, kuna sealsed „Špekinid“ avavad võõraid kirju mitte ainult oma isiklikuks heameeleks, vaid ka teenistuskohuse tõttu, pealekaebusteks. Kuid käesoleval suvel kihutas mind algav tiisikus välismaale, ja Nekrassov saatis mulle teie kirja edasi Salzbrunni, kust ma juba täna sõidan Annenkoviga Frankfurdi kaudu Pariisi. Saanud teilt ootamatult kirja, avanes mul võimalus öelda teile kõik, mis mul oli südamel teie vastu teie raamatu puhul. Ma ei oska kõnelda poolikult, ei oska kavaldada: see ei ole minu loomuseks. Tõestage teie või tõestagu aeg ise mulle, et ma eksisin oma otsustes teie kohta. Olen esimene, kes sellest rõõmu tunneb, kuid ma ei kahetse seda, mis ma teile ütlesin. Siin ei ole küsimus minu või teie isikust, vaid asjast, mis on palju tähtsam mitte ainult minust, vaid isegi teist; siin on kõne all tõde, vene ühiskond, Venemaa.

Ja minu viimane lõplik sõna on: kui teil oli õnnetus uhke vagadusega lahti öelda teie tõeliselt suurtest teostest, siis nüüd peaksite teie siira vagadusega lahti ütlema teie viimasest raamatust ning lunastama selle ilmumise raske patu uute teostega, mis meenutaksid teie endisi.

SISUKORD

Eessõna	5
Kirjanduslikud unistused	9
Tšitšikovi seiklused ehk Surnud hinged	139
Mõni sõna Gogoli poemist „Tšitšikovi seiklused ehk Surnud hinged“	160
Ivan Andrejevitš Krõlov	171
Mõtteid ja märkmeid vene kirjandusest	201
Pilk 1847. aasta vene kirjandusele	
Esimene artikkel	243
Teine ja viimane artikkel	298
Kiri Gogolile	366

Kaanejoonise valmistanud Paul Luhtein.
Tõlkinud K. Sipjagina ja O. Samma.

Vastutav toimetaja August Alle.
Keeleline toimetaja Nikolai Rimmel.

Ladumisele antud 8. V 1948. Trükkimisele antud 29. V 1948. Paber 56:79 sm $\frac{1}{16}$. Trükiarv 5200. Trükitähti trükipoognas 30 464. Trükipoognaid 23,75. Arvutuspoognaid 18,2. MB-05350. Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk tänav 54/58. Tellimise nr. 671.

На эстонском языке.
В. Белинский. Избранные статьи. I.

V. BELINSKI

VALITUD
ARTIKLID

Uus hind

Rbl. 1310

16.

V. BELINSKI
VALITUD
ARTIKLID

V. BELINSKI
VALITUD
ARTIKLID